Neuitatului meu prieten, nobilul, credinciosul şi neînfricatul luptător pentru cauza proletariatului

Wilhelm Wolff[1)]

născut la Tarnau, la 21 iunie 1809 ; decedat în exil, la Manchester, la 9 mai 1864

Prefaţă la ediţia întîi

Opera al cărui prim volum îl ofer atenţiei publicului constituie continuarea lucrării mele „Contribuţii la critica economiei politice" publicată în 1859. Lungul interval de timp dintre aceasta lucrare şi continuarea ei se datorează unei boli îndelungate din cauza căreia a trebuit să-mi întrerup mereu munca.

Conţinutul lucrării mele anterioare, amintite mai sus, este rezumat în primul capitol al acestui volum[2]. Am procedat astfel pentru ca expunerea să fie nu numai mai închegată şi completă, dar şi îmbunătăţită. În măsura în care obiectul studiului a permis acest lucru, numeroase puncte care înainte fuseseră doarmenţionate aici sînt tratate mai dezvoltat, şi dimpotrivă, unele puncte care acolo fuseseră mai dezvoltate, aici sînt doar menţionate. Fireşte secţiunile privitoare la istoria teoriei valorii şi a banilor nu au fost incluse aici. Cu toate acestea, cititorul „Contribuţiilor la critica economiei politice" găseşte în notele la primul capitol al lucrării de faţă noi izvoare cu privire la istoria acestor teorii.

Orice început e greu, — acest adevăr e valabil pentru oricare ştiinţă. Înţelegerea primului capitol, îndeosebi înţelegerea secţiunii care cuprinde analiza mărfii, va prezenta deci cele mai multe dificultăţi. În ceea ce priveşte *analiza substanţei valorii* şi a mărimii valorii m-am străduit să fac o expunere cît mai clară şi mai accesibilă[1)]. Forma valoare desăvîrşită în forma bani este un lucru foarte simplu şi lipsit de conţinut. Totuşi, mintea omenească a încercat zadarnic de mai bine de 2000 de ani încoace să pătrundă sensul ei, în timp ce, pe de altă parte, ea a reuşit cel puţin într-o măsură aproximativă, să analizeze unele forme mult mai complexe şi pline de conţinut. De ce? Pentru că corpul în ansamblu este mai uşor de studiat decît celula lui. În plus, la analiza formelor economice nu se pot folosi nici microscoape, nici reactivi chimici. Pe acestea trebuie să le suplinească capacitatea de abstractizare. Dar pentru societatea burgheză, forma marfă a produsului muncii, sau forma valoare a mărfii constituie forma celulei economice. Pentru un profan, a analiza această formă înseamnă pur şi simplu a despica firul în patru. Aici este într-adevăr vorba de amănunte, dar numai de amănunte de genul celor despre care este vorba în microanatomie.

Cu excepţia secţiunii care tratează despre forma valoare, despre această carte nu se va putea spune, aşadar, că ar fi greu de înţeles. Am în vedere, bineînţeles, pe cititorii care doresc să înveţe ceva nou şi care vor, prin urmare, să gîndească ei înşişi.

Fizicianul ori observă procesele care au loc în natură acolo unde ele se manifestă în forma cea mai pregnantă şi sînt cel mai puţin modificate de influenţe străine, ori, dacă este posibil, face experienţe în condiţii care asigură desfăşurarea într-o formă pură a procesului. În această lucrare îmi propun să analizez modul de producţie capitalist şi relaţiile de producţie şi de schimb care îi corespund. Pînă în prezent ţara clasică a acestui mod de producţie este Anglia. Iată de ce mai ales ea serveşte drept ilustrare a studiului meu teoretic. Dacă însă, citind despre situaţia muncitorilor industriali şi agricoli englezi, cititorul german va ridica fariseic din umeri, sau dacă el se va legăna în iluzia că în Germania lucrurile nu stau nici pe departe atît de prost, mă voi simţi obligat să-i spun: De te fabula narratur![4]

Aici nu este vorba, de fapt, de gradul mai mult sau mai puțin înalt de dezvoltare a antagonismelor sociale care decurg din legile naturale ale producției capitaliste, ci de înseşi aceste legi, de aceste tendințe, care acționează şi se impun cu o necesitate implacabilă. Țara mai dezvoltată din punct de vedere industrial arată țării mai puțin dezvoltate doar imaginea propriului ei viitor.

Dar să trecem peste asta. La noi, acolo unde producția capitalistă s-a instaurat pe deplin, de pildă în fabricile propriu-zise, situația este cu mult mai proastă decît în Anglia, deoarece ne lipseşte contraponderea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici. În toate celelalte domenii, noi, ca şi celelalte țări continentale ale Europei occidentale, avem de suferit nu numai de pe urma dezvoltării producției capitaliste, ci şi de pe urma insuficientei ei dezvoltări. Pe lîngă calamitățile epocii contemporane, avem de suportat un întreg şir de calamități moştenite, generate de faptul că la noi continuă să vegeteze moduri de producție învechite şi perimate cu tot cortegiul lor de relații sociale şi politice anacronice. Noi suferim nu numai din cauza celor vii, ci şi din cauza celor morți. Le mort saisit le vif![*1]

În comparație cu statistica socială din Anglia, statistica socială din Germania şi din restul țărilor continentale ale Europei occidentale se află realmente într-o stare jalnică. Cu toate acestea ea ridică un colț al vălului, atît cît este necesar pentru a bănui îndărătul lui un cap de Meduză[i)]. Starea de lucruri de la noi ne-ar îngrozi dacă guvernele şi parlamentele noastre ar institui, după exemplul Angliei, comisii periodice de cercetare a condițiilor economice, dacă aceste comisii ar fi investite, aşa cum sînt în Anglia, cu puteri depline pentru cercetarea adevărului şi dacă s-ar reuşi să se găsească în acest scop oameni tot atît de competenți, de imparțiali şi de intransigenți ca inspectorii de fabrici din Anglia, ca medicii englezi care întocmesc rapoarte asupra „Public Health“ (sănătății publice), ca membrii comisiilor engleze care au sarcina de a cerceta condițiile de exploatare a femeilor şi copiilor, starea locuințelor şi a alimentației etc. Pentru a-i urmări pe monştri, Perseu[i)] se învăluia într-un nor. Pentru a putea nega existența monştrilor noi închidem ochii şi ne astupăm urechile.

Nu trebuie să ne facem iluzii în această privință. Aşa cum războiul american de independență din secolul al XVIII-lea a constituit semnalul de alarmă pentru clasa de mijloc din Europa, tot aşa războiul civil din America din secolul al XIX-lea a constituit semnalul de alarmă pentru clasa muncitoare din Europa. În Anglia, procesul revoluționar este evident. Cînd va atinge un anumit nivel, el se va răsfrînge asupra continentului unde se va desfăşura în forme mai brutale sau mai umane, în funcție de gradul de dezvoltare a clasei muncitoare însăşi. Aşadar, abstracție făcînd de orice considerente mai înalte, actualele clase dominante sînt interesate în înlăturarea tuturor piedicilor care frînează dezvoltarea clasei muncitoare şi care pot fi controlate prin lege. Iată ce m-a determinat printre altele, să acord în acest volum un loc atît de important istoriei, conținutului şi rezultatelor legislației engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici. O națiune trebuie şi poate să învețe de la altă națiune. Chiar dacă o societate a descoperit legea naturală a dezvoltării sale — iar scopul final al operei mele este de a dezvălui legea economică a dezvoltării societății moderne —, ea nu poate nici să sară peste fazele naturale ale dezvoltării, nici să le desființeze prin decrete. Dar ea poate să scurteze şi să atenueze durerile facerii.

Cîteva cuvinte pentru a evita eventualele interpretări greşite. Eu nu prezint nicidecum în culori trandafirii pe capitalist şi pe proprietarul funciar. Aici însă este vorba de persoane numai în măsura în care ele sînt personificarea unor categorii economice, exponenții unor anumite relații şi interese de clasă. Eu concep dezvoltarea formațiunii social-economice ca un proces istoric natural, de aceea, din punctul meu de vedere, mai puțin decît din oricare altul, individul ar putea fi făcut răspunzător pentru condiții al căror produs social este, oricît s-ar ridica deasupra lor din punct de vedere subiectiv.

În domeniul economiei politice, cercetarea științifică liberă are dușmani mai mulți decît în oricare alt domeniu. Caracterul specific al materialului de care se ocupă economia politică ridică împotriva ei pe cîmpul de luptă pasiunile cele mai violente, mai meschine şi mai detestabile ale omului: furiile interesului privat. Biserica anglicană, de pildă, iartă mai curînd un atac împotriva a 38 din cele 39 de dogme ale ei decît un atac împotriva a 1/39 din veniturile ei băneşti. Astăzi pînă şi ateismul este culpa levis[*2] în comparație cu criticarea relațiilor de proprietate tradiționale. Totuşi un progres este evident în această privință. Mă refer, de pildă, la Cartea albastră[5] publicată în ultimele săptămîni sub titlul: „Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trades Unions". Reprezentanții din străinătate ai coroanei engleze declară aici în mod categoric că în Germania, în Franța, într-un cuvînt în toate statele civilizate ale continentului european, o schimbare radicală a relațiilor existente între capital şi muncă este la fel de evidentă şi de inevitabilă ca în Anglia. În acelaşi timp, de partea cealaltă a Oceanului Atlantic, domnul Wade[i)], vicepreşedinte al Statelor Unite ale Americii de Nord, a declarat în întruniri publice că, după abolirea sclaviei, la ordinea zilei este schimbarea radicală a relațiilor generate de capital şi de proprietatea funciară! Acestea sînt semne ale timpului, care nu pot fi ascunse nici sub mantii de purpură şi nici sub sutane negre. Aceasta nu înseamnă că mîine se vor întîmpla minuni. Aceasta înseamnă că pînă şi clasele dominante au senzația vagă că societatea actuală, departe de a fi un cristal solid, este un organism susceptibil de schimbări, un organism aflat într-un permanent proces de transformare.

Volumul al doilea al acestei lucrări va trata despre procesul de circulație a capitalului (cartea a II-a) şi despre formele procesului capitalist în ansamblu (cartea a III-a), iar volumul al treilea şi ultimul (cartea a IV-a), despre istoria teoriilor economice.

Orice apreciere din partea criticii științifice este bine venită pentru mine. În ceea ce priveşte prejudecățile aşa-zisei opinii publice căreia nu i-am făcut niciodată concesii, mă călăuzesc acum, ca şi înainte, după deviza marelui florentin[i)]:

> Segui il tuo corso, e lascia dir le genti![6]

Londra, 25 iulie 1867

Karl Marx

1) Acest lucru mi s-a părut cu atît mai necesar, cu cît chiar secțiunea din lucrarea lui F. Lassalle[i)] îndreptată împotriva lui Schulze-Delitzsch[i)], lucrare în care autorul afirmă că redă „chintesența spirituală" a studiului meu în această problemă[3] cuprinde erori esențiale. În treacăt fie zis, dacă F. Lassalle a împrumutat din scrierile mele, aproape cuvînt cu cuvînt, folosind pînă şi terminologia creată de mine, toate tezele teoretice generale din lucrările sale economice, de exemplu teza privitoare la caracterul istoric al capitalului, la legătura dintre relațiile de producție şi modul de producție etc. etc., şi aceasta fără să indice sursa lor, procedeul a fost dictat desigur de considerente propagandistice. Nu vorbesc, bineînțeles, de tezele sale cu caracter particular, nici de aplicațiile lor practice, cu care nu am nici o legătură.

Secțiunea întîi
MARFA ŞI BANII

Capitolul unu

Marfa

1. Cei doi factori ai mărfii: Valoare de întrebuințare şi valoare (substanța valorii, mărimea valorii)

Avuţia societăţilor în care domneşte modul de producţie capitalist apare ca o „uriaşă îngrămădire de mărfuri“[1], iar fiecare marfă în parte — ca formă elementară a acestei avuţii. Studiul nostru începe, de aceea, cu analiza mărfii.

Marfa este, în primul rînd, un obiect exterior, un lucru care prin proprietăţile sale satisface anumite trebuinţe ale omului. Natura acestor trebuinţe, faptul că provin, de exemplu, din stomac sau din fantezie, nu are importanţă[2]. Nu se pune aici în discuţie nici în ce fel un lucru satisface o trebuinţă a omului, în chip direct, ca mijloc de subzistenţă, deci ca obiect de consum, sau în chip indirect, ca mijloc de producţie.

Orice lucru util, ca fierul, hîrtia etc., trebuie considerat sub un dublu aspect: sub aspectul calităţii şi sub cel al cantităţii. Orice lucru de acest fel reprezintă o multiplicitate de proprietăţi şi poate deci să fie util prin diferite laturi ale lui. Descoperirea acestor laturi diferite şi, prin urmare, a variatelor moduri de întrebuinţare a lucrurilor este opera dezvoltării istorice[3]. Acesta este cazul şi cu descoperirea măsurilor sociale pentru cantitatea lucrurilor utile. Diversitatea acestor măsuri ale mărfurilor izvorăşte în parte din natura diferită a obiectelor ce urmează a fi măsurate, în parte din convenţie.

Utilitatea unui lucru este aceea care face din el o valoare de întrebuinţare[4]. Dar această utilitate nu pluteşte în aer. Condiţionată de proprietăţile corpului-marfă, ea nu există fără acesta. De aceea, însuşi corpul-marfă, ca fierul, grîul, diamantul etc., este o valoare de întrebuinţare, sau un bun. Acest caracter al său nu depinde de faptul că, pentru a-şi însuşi calităţile lui utile, omul trebuie să cheltuiască mai multă sau mai puţină muncă. Cînd se analizează valorile de întrebuinţare, se presupune întotdeauna o determinare a lor cantitativă, ca: o duzină de ceasuri, un cot de pînză, o tonă de fier etc. Valorile de întrebuinţare ale mărfurilor constituie obiectul unei discipline speciale: merceologia[5]. Valoarea de întrebuinţare nu se realizează decît în procesul întrebuinţării sau al consumului. Valorile de întrebuinţare formează conţinutul material al avuţiei, oricare ar fi forma socială a acesteia. În orînduirea socială pe care o analizăm, ele sînt în acelaşi timp purtătorii materiali ai valorii de schimb.

Valoarea de schimb apare înainte de toate ca raportul cantitativ, ca proporţia în care valori de întrebuinţare de un fel se schimbă pe valori de întrebuinţare de alt fel[6], raport care variază necontenit în funcţie de timp şi de loc. Valoarea de schimb pare să fie din această cauză ceva întîmplător şi pur relativ, iar o valoare de schimb intrinsecă, imanentă mărfii (valeur intrinsèque), apare deci ca o contradictio in adjecto[7]. Să cercetăm problema mai îndeaproape.

O marfă oarecare, un cuarter de grîu de pildă, se schimbă pe cantitatea x de cremă de ghete, sau pe cantitatea y de mătase, sau pe cantitatea z de aur etc., într-un cuvînt, pe alte mărfuri în proporţiile cele mai diferite. Grîul are, prin urmare, valori de schimb multiple, în loc să aibă una singură. Dar cum cantitatea x de cremă de ghete, ca şi cantitatea y de mătase sau cantitatea z de aur etc. reprezintă valoarea de schimb a unui cuarter de grîu, cantităţile x de cremă de ghete, y de mătase, z de aur etc. trebuie să fie valori de schimb care pot fi înlocuite una prin alta sau care sînt egale una cu alta. De aici urmează, în primul rînd, că diferitele valori de schimb ale uneia şi aceleiaşi mărfi exprimă acelaşi lucru şi, în al doilea rînd, că valoarea de schimb nu poate fi decît modul de exprimare, „forma de manifestare“ a unui conţinut deosebit de ea.

Să luăm acum două mărfuri, de pildă grîu şi fier. Oricare ar fi raportul lor de schimb, el poate fi reprezentat întotdeauna printr-o ecuaţie, în care o cantitate de grîu dată e considerată ca fiind egală cu o cantitate oarecare de fier; de pildă: 1 cuarter de grîu = a zentneri[*1] de fier. Ce ne spune această ecuaţie? Ea ne spune că în două obiecte diferite — într-un cuarter de grîu şi în a zentneri de fier — există un element comun de aceeaşi mărime. Amîndouă sînt, aşadar, egale cu un al treilea, care în sine nu este nici primul, nici al doilea. Fiecare din aceste două

obiecte, în măsura în care constituie o valoare de schimb, trebuie deci să poată fi redus la acest al treilea element.

Un exemplu simplu luat din geometrie ne va ilustra acest fapt. Pentru a determina şi a compara suprafeţele tuturor figurilor rectilinii, descompunem aceste figuri în triunghiuri. Triunghiul însuşi este redus la o expresie cu totul deosebită de aspectul său vizibil — jumătatea produsului dintre bază şi înălţime. Tot astfel valorile de schimb ale mărfurilor trebuie să fie reduse la un element comun, din care ele reprezintă o cantitate mai mare sau mai mică.

Acest element comun nu poate fi o proprietate geometrică, fizică, chimică sau o altă proprietate naturală a mărfurilor. Proprietăţile lor corporale sînt luate în consideraţie numai în măsura în care ele fac ca mărfurile să fie utile, adică să fie valori de întrebuinţare. Pe de altă parte însă, ceea ce evident caracterizează raportul de schimb al mărfurilor este tocmai faptul că se face abstracţie de valorile lor de întrebuinţare. În cadrul acestui raport de schimb, o valoare de întrebuinţare preţuieşte exact atît cît oricare alta, cu condiţia ca ea să existe în proporţia cuvenită. Sau, cum spune bătrînul *Barbon*[i]:

„Un fel de marfă este tot atît de bun ca oricare altul, cu condiţia ca valorile lor de schimb să fie egale. Nu există nici o diferenţă sau distincţie între lucruri cu valoare de schimb egală“[8].

Ca valori de întrebuinţare, mărfurile sînt în primul rînd de calitate diferită; ca valori de schimb, ele nu pot avea decît deosebiri cantitative şi nu conţin deci nici un atom de valoare de întrebuinţare.

Dacă facem abstracţie de valoarea de întrebuinţare a mărfurilor, acestora nu le mai rămîne decît o singură însuşire: aceea de a fi produse ale muncii. Dar acum şi produsul muncii capătă cu totul alt aspect. Dacă facem abstracţie de valoarea sa de întrebuinţare, facem totodată abstracţie de elementele şi formele corporale care fac din el o valoare de întrebuinţare. El nu mai este o masă, o casă, un fir de tort sau alt obiect util. Toate proprietăţile sale care pot fi percepute prin simţuri au dispărut. De asemenea, el nu mai este nici produsul muncii tîmplarului, zidarului, filatorului sau al oricărei alte munci productive determinate. O dată cu caracterul util al produselor muncii dispare şi caracterul util al muncilor reprezentate prin aceste produse, dispar, prin urmare, şi diferitele forme concrete ale acestor munci; ele nu se mai deosebesc între ele, ci sînt reduse, toate, la una şi aceeaşi muncă omenească, la muncă omenească abstractă.

Să analizăm acum reziduul produselor muncii. Din ele nu a mai rămas decît una şi aceeaşi obiectualitate fantomatică, simplă masă amorfă de muncă omenească nediferenţiată, adică de cheltuire de forţă de muncă omenească, indiferent de forma cheltuirii. Aceste lucruri exprimă doar faptul că în producţia lor a fost cheltuită forţă de muncă omenească, a fost acumulată muncă omenească. Ele sînt cristalizări ale acestei substanţe sociale care le e comună tuturor, ele sînt valori — valori-marfă.

În raportul de schimb al mărfurilor, valoarea lor de schimb ne-a apărut ca ceva cu totul independent de valorile lor de întrebuinţare. Dacă facem realmente abstracţie de valoarea de întrebuinţare a produselor muncii, obţinem valoarea lor aşa cum a fost determinată mai sus. Elementul comun care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este, aşadar, valoarea ei. În continuare, analiza noastră ne va duce din nou la valoarea de schimb ca mod de exprimare necesar sau formă de manifestare necesară a valorii; valoarea trebuie analizată însă mai întîi independent de această formă.

O valoare de întrebuinţare sau un bun are deci valoare numai pentru că în el este obiectualizată sau materializată munca omenească abstractă. Cum se măsoară însă mărimea valorii lui? Prin cantitatea de „substanţă creatoare de valoare“, aşadar de muncă pe care o

conține. Cantitatea de muncă însăşi se măsoară prin durata ei, iar timpul de muncă, la rîndul lui, îşi are unitatea de măsură în părți de timp determinate, în ore, zile etc.

Dacă valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei, s-ar putea crede că cu cît un om este mai leneş şi mai neîndemînatic, cu atît valoarea mărfii sale este mai mare, pentru că lui îi trebuie cu atît mai mult timp pentru confecționarea mărfii respective. Dar munca ce formează substanța valorilor este muncă omenească identică, este cheltuirea uneia şi aceleiaşi forțe de muncă omeneşti. Întreaga forță de muncă a societății, care se manifestă în valorile lumii mărfurilor, este considerată aici ca una şi aceeaşi forță de muncă omenească, deşi ea se compune din nenumărate forțe de muncă individuale. Fiecare dintre aceste forțe de muncă individuale este aceeaşi forță de muncă omenească ca şi celelalte în măsura în care ea are caracterul unei forțe de muncă sociale mijlocii şi acționează ca forță de muncă socială mijlocie, deci în măsura în care, pentru producerea unei mărfi, ea nu foloseşte decît timpul de mumcă necesar în medie, adică timpul de muncă socialmente necesar. Timpul de muncă socialmente necesar este timpul de muncă cerut pentru a produce o valoare de întrebuințare oarecare, în condițiile de producție existente, normale din punct de vedere social, şi cu gradul social mediu de îndemînare şi intensitate a muncii. Astfel, în Anglia, după introducerea războiului de țesut acționat de forța aburului, pentru a transforma în țesătură o cantitate de fire dată a fost suficientă poate jumătate din munca ce fusese necesară anterior. Desigur, țesătorul manual din Anglia avea nevoie, pentru această transformare, de acelaşi timp de muncă ca şi în trecut, dar acum produsul orei sale individuale de muncă nu mai reprezenta decît jumătate din ora socială de muncă şi de aceea valoarea lui a scăzut la jumătate.

Prin urmare, numai cantitatea de muncă socialmente necesară sau timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei valori de întrebuințare determină mărimea valorii ei[9)]. Fiecare marfă în parte contează în genere ca un exemplar mijlociu al genului ei[10)]. Mărfurile în care sînt cuprinse cantități de muncă egale sau care pot fi produse în acelaşi timp de muncă au deci valori de aceeaşi mărime. Între valoarea unei mărfi şi valoarea oricărei alte mărfi este acelaşi raport ca şi între timpul de muncă necesar pentru producerea celei dintîi şi timpul de muncă necesar pentru producerea celei de-a doua. „Ca valori, toate mărfurile sînt doar măsuri determinate de timp de muncă solidificat“[11)].

Mărimea valorii unei mărfi ar rămîne deci constantă dacă timpul de muncă necesar pentru producerea ei ar fi constant. Dar acesta din urmă se schimbă o dată cu fiecare schimbare care intervine în forța productivă a muncii. Forța productivă a muncii este determinată de împrejurări diferite, între altele de nivelul mijlociu de îndemînare a muncitorilor, de gradul de dezvoltare a ştiinței şi de gradul ei de aplicabilitate tehnologică, de combinarea socială a procesului de producție, de volumul şi de eficacitatea mijloacelor de producție, precum şi de condițiile naturale. De pildă, aceeaşi cantitate de muncă îşi găseşte expresia în 8 busheli de grîu dacă anul este favorabil, şi numai în 4 busheli dacă anul este nefavorabil. Aceeaşi cantitate de muncă produce mai mult metal în minele bogate decît în cele sărace ş.a.m.d. Diamantele se găsesc rar în scoarța pămîntului, şi descoperirea lor necesită, în medie, mult timp de muncă. Prin urmare, ele reprezintă multă muncă într-un volum mic. Jacob se îndoieşte că aurul a fost plătit vreodată la întreaga sa valoare[25]. Cu atît mai mult se poate spune acest lucru despre diamante. După Eschwege[i)], produsul total în timp de 80 de ani al minelor de diamante din Brazilia nu atinsese încă în 1823 prețul producției medii pe timp de un an şi jumătate a plantațiilor de trestie de zahăr sau de cafea din Brazilia, deşi el reprezenta mult mai multă muncă, deci mai multă valoare. O dată cu deschiderea unor mine mai bogate, aceeaşi cantitate de muncă şi-ar găsi expresia într-o cantitate mai mare de diamante, iar valoarea acestora ar scădea. Dacă s-ar reuşi să se transforme cărbunele în diamant cheltuindu-se un volum mic de muncă, valoarea acestuia ar putea să scadă sub valoarea cărămizilor. În general:

cu cît este mai mare forța productivă a muncii, cu atît este mai scurt timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol, cu atît este mai mică masa de muncă cristalizată în el, cu atît este mai mică valoarea lui. Invers, cu cît este mai mică forța productivă a muncii, cu atît este mai mare timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol, cu atît este mai mare valoarea articolului respectiv. Mărimea valorii unei mărfi variază deci direct proporțional cu cantitatea şi invers proporțional cu forța productivă a muncii care se realizează în această marfă[*2].

Un lucru poate să fie valoare de întrebuințare fără să fie valoare. Acesta este cazul atunci cînd utilitatea sa pentru om nu este mijlocită de muncă. Aşa sînt, de pildă, aerul, pămînturile virgine, păşunile naturale, pădurile sălbatice etc. Un lucru poate să fie util şi poate să fie produs al muncii omeneşti fără să fie marfă. Omul care prin produsul muncii sale îşi satisface o trebuință creează, ce-i drept, o valoare de întrebuințare, dar nu o marfă. Pentru a produce o marfă, el trebuie să producă nu numai o valoare de întrebuințare, ci o valoare de întrebuințare pentru alții, valoare de întrebuințare socială. { Şi nu numai pentru alții în general. O parte din grîul produs de țăranul medieval era dat feudalului ca dijmă şi o parte popii ca zecimală. Dar nici grîul dat ca dijmă, nici grîul dat ca zeciuială nu deveneau mărfuri prin faptul că erau produse pentru alții. Pentru a deveni marfă, produsul trebuie să fie transmis celui căruia îi serveşte ca valoare de întrebuințare, prin intermediul schimbului. }[11a)]. În sfîrşit, nici un lucru nu poate să fie valoare dacă nu este totodată obiect de întrebuințare. Dacă lucrul este lipsit de utilitate, atunci şi munca cuprinsă în el este lipsită de utilitate, nu contează ca muncă şi deci nu creează valoare.

2. Dublul caracter al muncii cuprinse în mărfuri

Inițial marfa ne-a apărut sub un dublu aspect: valoare de întrebuințare şi valoare de schimb. Mai tîrziu am văzut că şi munca, în măsura în care îşi găseşte expresia în valoare, nu mai posedă aceleaşi caracteristici pe care le are în calitate de creatoare de valori de întrebuințare. Această natură dublă a muncii cuprinse în marfă a fost arătată pentru prima dată în mod critic de mine[12)]. Întrucît acesta este punctul esențial de care depinde înțelegerea economiei politice, îl vom cerceta aici mai îndeaproape.

Să luăm două mărfuri, de pildă o haină şi zece coți de pînză. Să presupunem că prima are o valoare de două ori mai mare decît a doua, astfel că dacă zece coți de pînză = w, haina = 2 w.

Haina este o valoare de întrebuințare care satisface o trebuință particulară. Pentru a crea această valoare de întrebuințare este nevoie de un anumit gen de activitate productivă. Această activitate este determinată de scopul ei, de modul în care se lucrează, de obiectul, mijloacele şi rezultatul ei. Munca, a cărei utilitate este exprimată în valoarea de întrebuințare a produsului ei sau în faptul că produsul ei este o valoare de întrebuințare o numim pur şi simplu muncă utilă. Din acest punct de vedere ea este considerată întotdeauna în raport cu efectul ei util.

După cum haina şi pînza sînt valori de întrebuințare diferite din punct de vedere calitativ, tot aşa muncile care le creează — munca croitorului şi munca țesătorului — sînt munci diferite din punct de vedere calitativ. Dacă aceste obiecte n-ar fi valori de întrebuințare diferite din punct de vedere calitativ şi, prin urmare, dacă ele nu ar fi produse ale unor munci utile diferite din punct de vedere calitativ, ele nici nu s-ar putea întîlni unul cu altul în calitate de mărfuri. O haină nu se schimbă pe o altă haină, o valoare de întrebuințare nu se schimbă pe aceeaşi valoare de întrebuințare.

În ansamblul variatelor valori de întrebuințare sau corpuri-marfă apare un ansamblu de munci utile tot atît de variate sub raportul genului, speciei, familiei, subspeciei, varietății, apare adică

diviziunea socială a muncii. Ea este condiția de existență a producției de mărfuri, cu toate că producția de mărfuri nu este, invers, condiția de existență a diviziunii sociale a muncii. În vechea obşte indiană există o diviziune socială a muncii, fără ca produsele să devină mărfuri. Sau, să luăm un exemplu mai apropiat: în orice fabrică există o diviziune sistematică a muncii, dar această diviziune nu este mijlocită prin aceea că muncitorii schimbă între ei produsele lor individuale. Numai produsele unor munci particulare autonome şi independente unele de altele se întîlnesc în calitate de mărfuri.

Am văzut, aşadar, că în valoarea de întrebuințare a oricărei mărfi este cuprinsă o anumită activitate productivă îndreptată spre un scop anumit, adică o muncă utilă. Valorile de întrebuințare nu se pot întîlni în calitate de mărfuri dacă în ele nu sînt cuprinse munci utile, diferite din punct de vedere calitativ. Într-o societate ale cărei produse iau în general forma de marfă, adică într-o societate de producători de mărfuri, această deosebire calitativă între muncile utile, care se execută independent unele de altele, ca îndeletniciri particulare ale unor producători autonomi, se dezvoltă şi devine un sistem complex: diviziunea socială a muncii.

Pentru haină, de altfel, este indiferent dacă este purtată de croitor sau de clientul croitorului. În ambele cazuri ea are rolul de valoare de întrebuințare. Tot atît de puțin modifică în sine raportul dintre haină şi munca care o produce faptul că croitoria devine o profesiune aparte, o verigă de sine stătătoare a diviziunii sociale a muncii. Acolo unde nevoia de îmbrăcăminte l-a silit, omul a practicat croitoria milenii de-a rîndul înainte de a fi devenit croitor. Dar existența hainei, a pînzei sau a oricărui element al avuției materiale care nu se găseşte în natură se datoreşte întotdeauna unei activități productive speciale, îndreptată spre un scop anumit, care adaptează anumite substanțe din natură la trebuințe omeneşti determinate. În calitate de creatoare de valori de întrebuințare, de muncă utilă, munca este deci o condiție de existență a omului independentă de orice formă socială, o necesitate naturală eternă, care mijloceşte schimbul de substanțe dintre om şi natură, adică însăşi viața omului.

Valorile de întrebuințare haină, pînză etc., cu un cuvînt corpurile-marfă, sînt combinații de două elemente, substanță din natură şi muncă. Dacă se scade suma totală a diferitelor munci utile care sînt cuprinse în haină, pînză etc., rămîne întotdeauna un substrat material care există de la natură, fără nici o intervenție din partea omului. În procesul de producție, omul nu poate să acționeze decît aşa cum acționează natura însăşi, adică să schimbe numai formele substanțelor[13)]. Mai mult. În însăşi această muncă de transformare el se sprijină în permanență pe forțele naturii. Munca nu este deci singurul izvor al valorilor de întrebuințare pe care le produce, al avuției materiale. Munca este tatăl acestei avuții, cum spune William Petty[i)], iar pămîntul este mama ei[26].

Să trecem acum de la marfă ca obiect de întrebuințare la valoarea mărfii.

Potrivit presupunerii noastre, haina are o valoare de două ori mai mare decît pînza. Aceasta este însă numai o deosebire cantitativă, care deocamdată nu ne interesează. Amintim, de aceea, că dacă valoarea unei haine este de două ori mai mare decît aceea a 10 coți de pînză, 20 de coți de pînză au aceeaşi mărime-valoare ca o haină. Ca valori, haina şi pînza sînt obiecte din aceeaşi substanță, expresii obiective ale unei munci identice. Dar croitoria şi țesătoria sînt munci calitativ diferite. Există totuşi condiții sociale în care unul şi acelaşi om face alternativ muncă de croitor şi de țesător, deci condiții în care aceste două genuri diferite de muncă nu sînt decît modificări ale muncii aceluiaşi individ, şi nu funcții particulare consolidate ale unor indivizi diferiți, exact aşa cum haina pe care croitorul nostru o face astăzi şi pantalonii pe care îi face mîine reprezintă doar variații ale aceleiaşi munci individuale. Apoi, experiența de zi cu zi ne mai arată că în societatea noastră capitalistă, în funcție de direcția variabilă a cererii de muncă, o parte dată a muncii omeneşti se oferă alternativ cînd sub formă de muncă de croitor, cînd sub formă de muncă de țesător. Aceste schimbări ale formei muncii nu se produc fără

fricțiuni, dar ele trebuie să se producă. Dacă se face abstracție de caracterul determinat al activității productive şi, prin urmare, de caracterul util al muncii, acesteia îi mai rămîne particularitatea de a fi o cheltuire de forță de muncă omenească. Croitoria şi țesătoria, deşi activități productive diferite din punct de vedere calitativ, sînt amîndouă o cheltuire productivă de creier, muşchi, nervi, mînă etc. omeneşti, şi în acest sens amîndouă sînt muncă omenească. Ele nu sînt decît două forme diferite de cheltuire de forță de muncă omenească. Forța de muncă omenească trebuie să fie, desigur, ea însăşi mai mult sau mai puțin dezvoltată, pentru a fi cheltuită într-o formă sau alta. Dar valoarea mărfii reprezintă muncă omenească ca atare, cheltuire de muncă omenească în general. După cum în societatea burgheză un general sau un bancher joacă un rol însemnat, în timp ce omul ca atare (schlechthin) nu joacă decît un rol cu totul secundar[14], la fel stau lucrurile aici cu munca omenească. Ea este cheltuire de forță de muncă simplă, pe care o posedă în medie organismul oricărui om obişnuit, care nu se deosebeşte printr-o dezvoltare specială. *Munca medie simplă* însăşi îşi schimbă, ce-i drept, caracterul în diferitele țări şi în diferite epoci de civilizație; într-o societate anumită însă ea este dată. Munca mai complexă contează numai ca muncă simplă *potențată*, sau, mai exact, *multiplicată*, astfel că o cantitate mai mică de muncă complexă este egală cu o cantitate mai mare de muncă simplă. Experiența ne arată că această reducere a muncii complexe la muncă simplă are loc în mod permanent. O marfă poate să fie produsul muncii celei mai complexe, dar *valoarea* ei o face egală într-o anumită proporție cu produsul muncii simple şi de aceea reprezintă numai o anumită cantitate de muncă simplă[15]. Diferitele proporții în care diferite feluri de muncă sînt reduse la munca simplă ca unitatea lor de măsură se stabilesc printr-un proces social fără ştirea producătorilor, astfel că aceştia le consideră ca fiind date prin tradiție. Pentru a simplifica lucrurile vom considera, în cele ce urmează, orice fel de forță de muncă direct ca forță de muncă simplă, ceea ce ne va scuti de a face de fiecare dată reducerea muncii complexe la muncă simplă.

Prin urmare, aşa cum în valorile haină şi pînză se face abstracție de deosebirea dintre valorile lor de întrebuințare, tot aşa în muncile care îşi găsesc expresia în aceste valori se face abstracție de deosebirea dintre formele lor utile, de croitorie şi țesătorie. Aşa cum valorile de întrebuințare haină şi pînză sînt combinații ale unor activități productive îndreptate spre un scop determinat, cu postavul şi cu firul, în timp ce valorile haină şi pînză nu sînt decît simple cristalizări de muncă de acelaşi fel, tot aşa muncile cuprinse în aceste valori prezintă importanță nu prin raportul lor productiv față de postav şi de fire, ci numai ca o cheltuire de forță de muncă omenească. Croitoria şi țesătoria tocmai prin calitățile lor diferite sînt elementele care creează valorile de întrebuințare haină şi pînză; dar ele constituie substanța valorii hainei şi a valorii pînzei numai în măsura în care se face abstracție de calitatea lor specială şi în măsura în care ambele au aceeaşi calitate, aceea de a fi muncă omenească.

Haina şi pînza sînt însă nu numai valori în general, ci valori de o mărime determinată, iar după presupunerea noastră haina valorează de două ori mai mult decît 10 coți de pînză. De unde provine această deosebire dintre mărimile valorilor lor? Din faptul că pînza conține numai jumătate din munca pe care o conține haina, astfel că pentru producerea acesteia din urmă forța de muncă trebuie cheltuită într-un timp de două ori mai îndelungat decît pentru producerea celei dintîi.

Dacă deci în raport cu valoarea de întrebuințare munca cuprinsă în marfă prezintă importanță numai din punct de vedere calitativ, în raport cu mărimea valorii ea prezintă importanță numai din punct de vedere cantitativ, după ce a fost redusă la muncă omenească fără nici o altă calitate. În primul caz este vorba de a şti cum se munceşte şi ce anume se produce, în al doilea caz cîtă muncă se cheltuieşte şi care este durata acestei munci. Dat fiind că mărimea valorii unei mărfi nu reprezintă decît cantitatea de muncă cuprinsă în această marfă, rezultă că mărfurile, luate într-o anumită proporție, trebuie să fie întotdeauna valori egale.

Dacă forța productivă, să zicem a tuturor muncilor utile necesare pentru producerea unei haine, rămîne neschimbată, mărimea valorii hainelor crește proporțional cu cantitatea lor. Dacă o haină reprezintă x zile de muncă, 2 haine reprezintă 2 x zile de muncă ş.a.m.d. Să presupunem însă că munca necesară pentru producerea unei haine este de două ori mai mare sau scade la jumătate. În primul caz o haină are valoarea pe care o aveau înainte două haine, în al doilea caz două haine nu au decît valoarea pe care o avea înainte o singură haină, cu toate că în ambele cazuri o haină face aceleaşi servicii ca şi înainte, iar munca utilă cuprinsă în această haină este de aceeaşi calitate ca înainte. Cantitatea de muncă cheltuită cu producerea ei s-a schimbat însă.

O cantitate mai mare de valoare de întrebuințare formează în sine o avuție materială mai mare; două haine reprezintă mai mult decît una. Cu două haine pot fi îmbrăcați doi oameni, cu o singură haină — un singur om ş.a.m.d. Totuşi, unei sporiri a masei avuției materiale îi poate corespunde o scădere simultană a mărimii valorii ei. Această mişcare contradictorie provine din dublul caracter al muncii. Forța productivă este, desigur, întotdeauna forța productivă a unei munci utile concrete, şi nu determină de fapt decît gradul de eficiență a unei activități productive îndreptate spre un scop anumit şi desfăşurate într-un interval de timp dat. Munca utilă devine deci o sursă de produse mai abundentă sau mai puțin abundentă, în raport direct cu creşterea sau cu scăderea forței ei productive. Dimpotrivă, o schimbare a forței productive nu afectează de loc munca reprezentată în valoare. Întrucît forța productivă aparține formei utile concrete a muncii, ea nu poate, fireşte, să afecteze munca din moment ce se face abstracție de forma ei utilă concretă. Prin urmare, aceeaşi muncă creează întotdeauna în acelaşi interval de timp aceeaşi valoare, indiferent de schimbarea forței productive. Dar ea furnizează în acelaşi interval de timp cantități diferite de valori de întrebuințare, şi anume: cantități mai mari dacă forța productivă creşte, cantități mai mici dacă această forță scade. Aceeaşi schimbare a forței productive care sporeşte randamentul muncii, şi prin aceasta masa valorilor de întrebuințare furnizate de ea, reduce totodată mărimea valorii acestei mase totale sporite atunci cînd scurtează timpul de muncă necesar pentru producerea ei, şi viceversa.

Orice muncă este, pe de o parte, cheltuire de forță de muncă omenească în sens fiziologic, şi în această calitate a ei de muncă omenească identică sau abstractă ea creează valoarea mărfurilor. Orice muncă este, pe de altă parte, cheltuire de forță de muncă omenească într-o formă specială, îndreptată spre un scop anumit, şi în această calitate a ei de muncă utilă concretă, ea produce valori de întrebuințare[16)].

3. Forma-valoare sau valoarea de schimb

Mărfurile vin pe lume sub formă de valori de întrebuințare sau corpuri-marfă, ca fier, pînză, grîu etc. Aceasta este forma lor naturală, obişnuită. Dar ele sînt mărfuri numai pentru că au un caracter dublu, pentru că sînt în acelaşi timp obiecte de întrebuințare şi purtătoare de valoare. Ele apar deci ca mărfuri sau au forma de marfă numai în măsura în care au formă dublă: formă naturală şi formă-valoare.

Valoarea (Wertgegenständlichkeit) mărfurilor se deosebeşte de văduva Quickly[i)] prin aceea că nu ştii cum să o iei[27]. În contrast direct cu obiectualitatea senzorială grosolană a corpului-marfă, în valoarea (Wertgegenständlichkeit) lui nu intră nici un atom de substanță din natură. Putem deci să sucim şi să învîrtim cît poftim orice marfă; ca obiect-valoare (Wertding) ea rămîne insesizabilă. Dacă ne amintim însă că mărfurile posedă valoare (Wertgegenständlichkeit) numai în măsura în care sînt expresii ale aceleiaşi unități sociale, ale muncii omeneşti, că valoarea (Wertgegenständlichkeit) lor are prin urmare un caracter pur social, se înțelege de la sine că ea nu poate să apară decît în raportul social dintre o marfă şi altă marfă. Într-adevăr, am pornit de la valoarea de schimb sau de la raportul de schimb al

mărfurilor pentru a da de urmele valorii cuprinse în mărfuri. Acum trebuie să ne întoarcem la această formă de manifestare a valorii.

Oricine ştie, chiar dacă nu ştie nimic altceva, că mărfurile posedă o formă-valoare comună, care contrastează în modul cel mai izbitor cu formele naturale felurite ale valorilor lor de întrebuințare: forma bani. Aici urmează să facem ceea ce economia politică burgheză nici n-a încercat măcar să facă, şi anume să arătăm geneza acestei forme bani, adică să urmărim dezvoltarea expresiei de valoare cuprinse în raportul de valoare al mărfurilor de la forma ei cea mai simplă şi insignifiantă pînă la strălucitoarea formă bani. O dată cu aceasta va dispărea şi enigma banilor.

Raportul valoric cel mai simplu este, evident, raportul de valoare dintre o marfă şi o singură altă marfă de un fel diferit, oricare ar fi ea. Raportul valoric dintre două mărfuri ne dă deci cea mai simplă expresie a valorii unei mărfi.

A) Forma simplă, singulară sau accidentală a valorii

x marfă A = y marfă B, sau: x marfă A valorează cît y marfă B.

(20 de coți de pînză = 1 haină, sau: 20 de coți de pînză valorează cît 1 haină.)

1. Cei doi poli ai expresiei valorii: forma relativă şi forma de echivalent

Misterul oricărei forme a valorii rezidă în această formă simplă. Analiza ei prezintă deci adevărata dificultate.

Două mărfuri diferite, A şi B, în exemplul nostru pînza şi haina, joacă aici, evident, două roluri diferite. Pînza îşi exprimă valoarea în haină, iar haina serveşte ca material pentru această expresie a valorii. Prima marfă joacă un rol activ, a doua un rol pasiv. Valoarea primei mărfi este reprezentată ca valoare relativă, cu alte cuvinte ea se află în forma relativă a valorii. A doua marfă funcționează ca echivalent, cu alte cuvinte se află în forma de echivalent.

Forma relativă a valorii şi forma de echivalent sînt momente corelative, care se condiționează reciproc, inseparabile; în acelaş timp însă ele sînt extreme opuse, care se exclud reciproc, adică poli ai aceleiaşi expresii a valorii; ele se repartizează întotdeauna asupra unor mărfuri diferite, pe care expresia valorii le raportează una la cealaltă. Nu pot exprima, de pildă, valoarea pînzei în pînză. 20 de coți de pînză = 20 de coți de pînză nu este o expresie a valorii. Această ecuație arată, dimpotrivă, că 20 de coți de pînză nu sînt nimic altceva decît 20 de coți de pînză, adică o cantitate determinată din obiectul de întrebuințare — pînză. Prin urmare, valoarea pînzei poate să fie exprimată numai relativ, adică într-o altă marfă. Forma relativă a valorii pînzei presupune, aşadar, că o altă marfă oarecare i se opune sub formă de echivalent. Pe de altă parte, această altă marfă, care figurează ca echivalent, nu poate să se afle în acelaşi timp în forma relativă a valorii. Nu ea este aceea care îşi exprimă valoarea. Ea nu face decît să furnizeze materialul pentru expresia valorii altei mărfi.

Ce-i drept, expresia: 20 de coți de pînză = 1 haină, sau: 20 de coți de pînză valorează cît 1 haină cuprinde în ea şi reciproca: 1 haină = 20 de coți de pînză, sau: 1 haină valorează cît 20 de coți de pînză. Dar atunci trebuie să inversez ecuația pentru a exprima în mod relativ valoarea hainei, şi, de îndată ce fac acest lucru, pînza devine echivalent în locul hainei. Aceeaşi marfă nu poate, aşadar, să figureze simultan în ambele forme în aceeaşi expresie a valorii. Dimpotrivă, aceste două forme se exclud reciproc ca doi poli opuşi.

Chestiunea dacă o marfă se află în forma relativă a valorii sau în forma opusă, de echivalent, depinde exclusiv de locul pe care ea îl ocupă de fiecare dată în expresia valorii, adică de faptul dacă ea este marfa a cărei valoare se exprimă sau marfa în care se exprimă valoarea.

2. Forma relativă a valorii

a) Conținutul formei relative a valorii

Pentru a stabili în ce fel expresia simplă a valorii unei mărfi este cuprinsă în raportul valoric dintre două mărfuri, trebuie să examinăm mai întîi acest raport în mod cu totul independent de latura sa cantitativă. De obicei se procedează tocmai invers, văzîndu-se în raportul valoric numai proporția în care cantități determinate din două feluri de mărfuri sînt considerate egale între ele. Se trece cu vederea faptul că mărimile unor lucruri diferite devin comparabile din punct de vedere cantitativ abia după ce au fost reduse la aceeaşi unitate. Numai ca expresii ale aceleiaşi unități sînt ele mărimi omonime şi deci comensurabile[17)].

Că 20 de coți de pînză = 1 haină, sau = 20 de haine, sau = x haine, cu alte cuvinte că o cantitate dată de pînză valorează cît multe haine sau cît puține haine, orice proporție de acest gen presupune întotdeauna că pînza şi hainele, ca mărimi de valoare, sînt expresii ale aceleiaşi unități, lucruri de aceeaşi natură. Pînza = haină, aceasta este baza ecuației.

Dar cele două mărfuri socotite identice din punct de vedere calitativ nu joacă acelaşi rol. Aici este exprimată numai valoarea pînzei. Cum? Prin raportarea ei la haină ca „echivalent" al ei, ca obiect „care poate fi schimbat" pe ea. În acest raport haina este considerată ca formă de existență a valorii, ca obiect-valoare (Wertding), căci numai ca atare este ea identică cu pînza. Pe de altă parte, aici iese în evidență sau capătă o expresie independentă existența pînzei ca valoare, căci numai ca valoare pînza poate fi raportată la haină ca la un lucru care are o valoare egală sau care poate fi schimbat pe ea. De pildă, acidul butiric este un corp diferit de formiatul de propil. Ambele însă sînt compuse din aceleaşi substanțe chimice — carbon (C), hidrogen (H) şi oxigen (O), şi anume în aceeaşi combinație procentuală, adică $C_4H_8O_2$. Dacă am pune însă într-un raport de egalitate acidul butiric cu formiatul de propil, atunci în acest raport s-ar considera, în primul rînd, că formiatul de propil este doar o formă de existență a lui $C_4H_8O_2$, iar în al doilea rînd s-ar considera că şi acidul butiric constă din $C_4H_8O_2$. Punînd formiatul de propil în raport de egalitate cu acidul butiric, am exprima deci substanța lor chimică spre deosebire de forma lor fizică.

Cînd spunem: ca valori, mărfurile sînt simple cristalizări de muncă omenească, analiza noastră le reduce la abstracția valoare, fără a le da însă o formă a valorii distinctă de formele lor naturale. Altfel stau lucrurile atunci cînd o marfă este pusă într-un raport valoric cu altă marfă. Aici caracterul ei de valoare se evidențiază prin propriul ei raport față de cealaltă marfă.

Dacă, de pildă, haina, ca obiect-valoare, este echivalată cu pînza, munca cuprinsă în prima este echivalată cu munca cuprinsă în cea de-a doua. Munca croitorului, care confecționează haina, este într-adevăr o muncă concretă diferită de munca țesătorului, care face pînza. Dar echivalînd croitoria cu țesătoria, reducem de fapt croitoria la ceea ce este realmente identic în ambele feluri de muncă, la caracterul lor comun de muncă omenească. Pe această cale ocolită am spus astfel că şi țesătoria, în măsura în care țese valoare, nu se deosebeşte de croitorie şi că este, prin urmare, muncă omenească abstractă. Numai expresia de echivalență a unor mărfuri de feluri diferite face să apară caracterul specific al muncii creatoare de valoare, prin aceea că ea reduce de fapt diferitele feluri de muncă cuprinse în diferitele feluri de mărfuri la ceea ce este comun mărfurilor, la muncă omenească în general[17a)].

Nu este însă suficient să exprimăm caracterul specific al muncii din care constă valoarea pînzei. Forța de muncă omenească în stare fluidă, sau munca omenească, creează valoare, dar nu este valoare. Ea devine valoare în stare solidificată, sub formă de obiect. Pentru a exprima valoarea pînzei ca o cristalizare de muncă omenească, ea trebuie exprimată ca o „obiectualitate“ distinctă obiectual de pînza însăşi şi care este în acelaşi timp comună atît pînzei cît şi altei mărfi. Această problemă a şi fost rezolvată.

În raportul valoric al pînzei cu haina, haina apare ca fiind identică din punct de vedere calitativ cu pînza, ca obiect de aceeaşi natură, întrucît ea este valoare. Ea joacă deci aici rolul unui obiect în care se manifestă valoare, sau care în forma sa naturală palpabilă reprezintă valoare. Este adevărat că haina, corpul mărfii haină, nu este decît o simplă valoare de întrebuințare. O haină exprimă valoare tot atît de puțin cît şi o bucată de pînză oarecare. Acest lucru dovedeşte doar că, în cadrul raportului valoric dintre ea şi pînză, haina înseamnă mai mult decît în afara acestui raport, tot aşa cum mulți oameni înseamnă mai mult într-o haină cu fireturi decît fără o asemenea haină.

În producția hainei a fost cheltuită efectiv sub formă de muncă de croitorie forță de muncă omenească. În haină este deci acumulată muncă omenească. Din acest punct de vedere, haina este „purtător de valoare“, cu toate că această însuşire nu se poate vedea prin țesătura ei, oricît de fină ar fi. Iar în raportul valoric cu pînza, haina nu este considerată decît din acest punct de vedere, deci ca întruchipare a valorii, ca corp-valoare (Wertkörper). Cu toate că haina se prezintă încheiată la toți nasturii, pînza a recunoscut în ea frumosul suflet al valorii. Dar în fața pînzei haina poate să reprezinte valoare numai dacă valoarea ia, pentru pînză, forma de haină. Tot astfel individul A îl poate considera pe individul B ca maiestate numai dacă pentru A maiestatea ia înfățişarea lui B, şi de aceea trăsăturile feței, părul şi multe alte lucruri se schimbă ori de cîte ori se schimbă cîrmuitorul.

În raportul valoric în care haina constituie echivalentul pînzei, forma haină joacă deci rolul de formă a valorii. Valoarea mărfii pînză este, aşadar, exprimată în corpul mărfii haină, valoarea unei mărfi — în valoarea de întrebuințare a altei mărfi. Ca valoare de întrebuințare pînza este un obiect care din punct de vedere senzorial se deosebeşte de haină; ca valoare ea este „identică cu haina“ şi arată prin urmare ca o haină. În felul acesta pînza capătă o formă a valorii deosebită de forma ei naturală. Existența ei ca valoare apare în identitatea ei cu haina, aşa cum firea de oaie a creştinului apare în identitatea lui cu mielul lui dumnezeu.

După cum se vede, tot ce ne-a spus mai înainte analiza valorii mărfurilor ne spune pînza însăşi îndată ce vine în contact cu altă marfă, cu haina. Numai că ea îşi trădează gîndurile în singura limbă pe care o stăpîneşte, în limba mărfurilor. Pentru a spune că munca în calitatea ei abstractă de muncă omenească îi creează propria ei valoare, a pînzei, ea spune că haina, în măsura în care este echivalentă cu ea, adică în măsura în care este valoare, constă din aceeaşi muncă ca şi ea, pînza. Pentru a spune că sublima obiectualitate a valorii ei (Wertgegenständlichkeit) este diferită de trupul ei de pînză grosolană, ea spune că valoarea arată ca o haină şi că de aceea ea însăşi, ca obiect-valoare (Wertding), seamănă cu haina ca două picături de apă. Remarcăm în treacăt că, în afară de ebraică, limba mărfurilor are încă multe alte dialecte mai mult sau mai puțin corecte. Astfel, de pildă, cuvîntul german „Wertsein“ (valoare, existență ca valoare) exprimă mai puțin pregnant decît verbul romanic valere, valer, valoir faptul că punerea în raport de egalitate a mărfii B cu marfa A este propria expresie de valoare a mărfii A. Paris vaut bien une messe![28]

Prin intermediul raportului valoric, forma naturală a mărfii B devine, aşadar, forma valorii mărfii A, sau corpul mărfii B devine oglinda valorii mărfii A[18)]. Prin faptul că marfa se raportează la marfa B ca un corp-valoare, ca materializare a muncii omeneşti, ea face din

valoarea de întrebuinţare B materialul propriei sale expresii a valorii. Valoarea mărfii A, astfel exprimată în valoarea de întrebuinţare a mărfii B, are forma valorii relative.

b) Determinarea cantitativă a formei relative a valorii

Orice marfă a cărei valoare urmează a fi exprimată este un obiect de întrebuinţare avînd o cantitate dată, de pildă 15 baniţe de grîu, 100 de pfunzi de cafea etc. Această cantitate de mărfuri dată conţine o anumită cantitate de muncă omenească. Forma valorii trebuie, aşadar, să exprime nu numai valoare în general, ci valoare determinată din punct de vedere cantitativ, sau mărime a valorii. În raportul valoric dintre marfa A şi marfa B, dintre pînză şi haină, felul de marfă haină nu numai că se identifică cu pînza din punct de vedere calitativ, ca corp-valoare în general, ci cu anumită cantitate de pînză, de pildă cantităţii de 20 de coţi de pînză îi corespunde o anumită cantitate de corp-valoare sau de echivalent, de pildă o haină.

Ecuaţia: „20 de coţi de pînză = 1 haină, sau: 20 de coţi de pînză valorează 1 haină" presupune că într-o haină este cuprinsă tot atîta substanţă-valoare ca şi în 20 de coţi de pînză, că ambele cantităţi de mărfuri costă deci tot atîta muncă sau un timp de muncă la fel de mare. Timpul de muncă necesar pentru producerea a 20 de coţi de pînză sau a unei haine variază însă o dată cu orice variaţie în forţa productivă a muncii ţesătorului sau croitorului. Să examinăm acum mai îndeaproape influenţa pe care o exercită aceste variaţii asupra expresiei relative a mărimii valorii.

I. Valoarea pînzei variază[19)], în timp ce valoarea hainei rămîne constantă. Dacă timpul de muncă necesar pentru producerea pînzei se dublează, de pildă, din cauza fertilităţii descrescînde a solului pe care se cultivă in, valoarea ei se dublează. În locul ecuaţiei: 20 de coţi de pînză = 1 haină, vom avea ecuaţia: 20 de coţi de pînză = 2 haine, deoarece o haină nu mai conţine acum decît jumătate din timpul de muncă pe care îl conţin 20 de coţi de pînză. Dacă, dimpotrivă, timpul de muncă necesar pentru producerea pînzei scade la jumătate, de exemplu ca urmare a introducerii unor războaie de ţesut perfecţionate, valoarea pînzei scade la jumătate. Ca rezultat vom avea acum: 20 de coţi de pînză = haină. Valoarea relativă a mărfii A, adică valoarea ei exprimată în marfa B, creşte şi scade direct proporţional cu valoarea mărfii A atunci cînd valoarea mărfii B rămîne neschimbată.

II. Valoarea pînzei rămîne constantă, în timp ce valoarea hainei variază. Dacă în aceste condiţii timpul de muncă necesar pentru producerea hainei se dublează, bunăoară din cauză că la tunsul oilor s-a obţinut o cantitate mică de lînă, în locul ecuaţiei: 20 de coţi de pînză = 1 haină, vom avea acum: 20 de coţi de pînză = $^{1}/_{2}$ haină. Dacă, dimpotrivă, valoarea hainei scade la jumătate, avem: 20 de coţi de pînză = 2 haine. Dacă deci valoarea mărfii A este constantă, valoarea ei relativă exprimată în marfa B creşte sau scade invers proporţional cu variaţiile valorii mărfii B.

Dacă comparăm diferitele cazuri din I şi II, constatăm că aceeaşi variaţie în mărimea valorii relative poate să fie determinată de cauze cu totul opuse. Astfel ecuaţia: 20 de coţi de pînză = 1 haină se transformă: 1. în ecuaţia 20 de coţi de pînză = 2 haine, fie pentru că valoarea pînzei se dublează, fie pentru că valoarea hainelor scade la jumătate; şi 2. în ecuaţia 20 de coţi de pînză = $^{1}/_{2}$ haină, fie pentru că valoarea pînzei scade la jumătate, fie pentru că valoarea hainei se dublează.

III. Cantităţile de muncă necesare pentru producerea pînzei şi a hainei variază simultan, în acelaşi sens şi în aceeaşi proporţie. În acest caz vom avea, ca şi mai înainte, 20 de coţi de pînză = 1 haină, indiferent cum ar fi variat valorile lor. Putem descoperi variaţia valorilor lor de îndată ce le vom compara cu o a treia marfă, a cărei valoare rămîne constantă. Dacă valorile tuturor mărfurilor ar creşte sau ar scădea simultan şi în aceeaşi proporţie, valorile lor

relative ar rămîne constante. Schimbarea reală a valorilor lor s-ar constata din faptul că acum în acelaşi timp de muncă s-ar livra în general o cantitate mai mare sau mai mică de mărfuri decît înainte.

IV. Timpurile de muncă respective necesare pentru producerea pînzei şi a hainei, deci şi valorile acestora, pot să varieze simultan în acelaşi sens, dar în măsură diferită, sau să varieze în sens opus etc. Influenţa tuturor combinaţiilor posibile de acest gen asupra valorii relative a unei mărfi poate fi determinată prin simpla aplicare a cazurilor I, II şi III.

Variaţiile reale ale mărimii valorii nu se reflectă deci nici cu toată claritatea şi nici în întregime în expresia relativă a mărimii valorii sau în mărimea valorii relative. Valoarea relativă a unei mărfi poate să varieze, cu toate că valoarea ei rămîne constantă. Valoarea ei relativă poate să rămînă constantă, cu toate că valoarea ei variază; în sfîrşit, variaţiile simultane ale mărimii valorii şi ale expresiei relative a acestei mărimi a valorii nu coincid întotdeauna[20)].

3. Forma de echivalent

Am văzut că întrucît marfa A (pînza) îşi exprimă valoarea în valoarea de întrebuinţare a unei mărfi diferite B (haina), ea îi imprimă acesteia din urmă o formă specifică a valorii, aceea de echivalent. Marfa pînză îşi manifestă propria ei existenţă ca valoare prin faptul că haina este echivalată cu ea, fără să ia o formă-valoare distinctă de forma sa corporală. Aşadar, pînza exprimă de fapt propria ei existenţă ca valoare prin aceea că haina poate fi schimbată pe ea nemijlocit. Forma de echivalent a unei mărfi este, prin urmare, forma în care ea poate fi schimbată nemijlocit pe o altă marfă.

Dacă un fel de marfă, de pildă hainele, serveşte unui alt fel de marfă, de pildă pînza, ca echivalent, hainele căpătînd astfel proprietatea caracteristică de a se afla într-o formă în care pot fi schimbate nemijlocit pe pînză, prin aceasta nu este încă nicidecum dată proporţia în care hainele şi pînza pot fi schimbate între ele. Mărimea valorii pînzei fiind dată, această proporţie depinde de mărimea valorii hainelor. Indiferent dacă haina este luată ca echivalent şi pînza ca valoare relativă, sau, invers, pînza ca echivalent şi haina ca valoare relativă, mărimea valorii hainei rămîne în orice caz determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea ei, este deci independentă de forma valorii ei. Dar de îndată ce felul de marfă haină ocupă în expresia valorii locul de echivalent, mărimea valorii ei nu capătă nici o expresie ca mărime-valoare. Mai mult: în ecuaţia de valoare, marfa haină figurează mai curînd ca o cantitate anumită de obiect.

De pildă: 40 de coţi de pînză „valorează" — cît? 2 haine. Întrucît felul de marfă haină joacă aici rolul de echivalent, valoarea de întrebuinţare haină fiind considerată, faţă de pînză, ca corp-valoare, este suficientă o cantitate determinată de haine pentru a exprima o cantitate determinată de valoare-pînză. Două haine pot, aşadar, să exprime mărimea valorii a 40 de coţi de pînză, dar ele nu pot să exprime niciodată mărimea propriei lor valori, mărimea valorii hainelor. Interpretarea superficială a faptului că în ecuaţia de valoare echivalentul are întotdeauna nunai forma unei simple cantităţi dintr-un obiect, dintr-o valoare de întrebuinţare, l-a făcut pe Bailey, ca şi pe mulţi dintre predecesorii şi succesorii săi, să vadă în expresia valorii numai un raport cantitativ. Forma de echivalent a unei mărfi nu conţine în realitate nici o determinare cantitativă a valorii.

Prima particularitate care se constată atunci cînd se examinează forma de echivalent este următoarea: valoarea de întrebuinţare devine forma de manifestare a contrariului ei, a valorii.

Forma naturală a mărfii devine formă a valorii. Dar, nota bene, pentru marfa B (haină, sau grîu, sau fier etc.) acest quid pro quo se produce numai în cadrul raportului valoric în care intră cu o altă marfă oarecare A (pînză etc), şi numai în cadrul acestui raport. Întrucît nici o marfă nu se poate raporta la sine însăşi ca la un echivalent şi, prin urmare, nu poate nici să facă din propria sa înfăţişare naturală expresia propriei sale valori, ea trebuie să se raporteze la o altă marfă ca la un echivalent, adică trebuie să facă din înfăţişarea naturală a altei mărfi propria sa formă-valoare. Vom ilustra mai bine acest lucru dacă vom lua ca exemplu o măsură cu care pot fi măsurate corpurile-marfă în calitatea lor de corpuri-marfă, adică în calitatea lor de valori de întrebuinţare. O căpăţînă de zahăr, fiind un corp, este grea, are deci o anumită greutate, dar această greutate nu poate fi văzută, pipăită. Să luăm acum diferite bucăţi de fier a căror greutate a fost determinată anterior. Forma corporală a fierului privită în sine este tot atît de puţin formă de manifestare a greutăţii ca şi forma corporală a căpăţînii de zahăr. Totuşi, pentru a exprima căpăţîna de zahăr ca greutate, o punem într-un raport de greutate cu fierul. În acest raport fierul este considerat ca un corp care nu reprezintă nimic în afară de greutate. Cantităţile de fier servesc, aşadar, ca măsură a greutăţii zahărului, şi în raport cu corpul zahărului ele nu reprezintă decît întruchiparea greutăţii, forma de manifestare a greutăţii. Acest rol îl joacă fierul numai în cadrul acestui raport în care intră cu el zahărul sau un alt corp oarecare, a cărui greutate urmează să fie stabilită. Dacă aceste două corpuri nu ar fi grele, ele nu ar putea intra în acest raport şi, prin urmare, unul nu ar putea să servească ca expresie a greutăţii celuilalt. Dacă le punem pe amîndouă în balanţă, vedem, într-adevăr, că sub raportul greutăţii ele sînt identice şi că deci, într-o proporţie determinată, ele au aceeaşi greutate. Aşa cum corpul fierului ca măsură de greutate reprezintă, în raport cu căpăţîna de zahăr, numai greutate, tot aşa în expresia noastră de valoare corpul hainei nu reprezintă, în raport cu pînza, decît valoare.

Aici însă analogia încetează. În expresia greutăţii căpăţînii de zahăr, fierul reprezintă o proprietate naturală comună ambelor corpuri, greutatea lor, — în timp ce în expresia valorii pînzei, haina reprezintă o proprietate supranaturală a ambelor obiecte: valoarea lor, ceva pur social.

Prin faptul că forma relativă a valorii unei mărfi, de pildă a pînzei, exprimă existenţa ca valoare a acesteia ca ceva cu totul distinct de corpul ei şi de proprietăţile lui, de pildă ca ceva identic cu o haină, însăşi această expresie arată că ea ascunde o relaţie socială. Cu forma de echivalent lucrurile se prezintă invers. Ea constă tocmai în faptul că corpul-marfă dat cum e haina, acest obiect luat ca atare, exprimă valoare, posedă prin urmare de la natură formă-valoare. Ce-i drept, acest lucru este valabil numai în cadrul raportului valoric în care marfa pînză este raportată la marfa haină ca echivalent[21)]. Cum însă proprietăţile unui obiect nu izvorăsc din raportul său cu alte obiecte, ci doar se manifestă în acest raport, haina pare să aibă şi ea de la natură forma sa de echivalent, proprietatea sa de a putea fi schimbată nemijlocit, aşa cum are de la natură proprietatea de a fi grea sau de a ţine cald. De aici enigma formei de echivalent, pe care privirea obtuză a economistului burghez o sesizează abia cînd ea i se prezintă sub o înfăţişare desăvîrşită, ca bani. Atunci el încearcă să explice caracterul mistic al aurului şi argintului, substituindu-le alte mărfuri mai puţin strălucitoare, şi repetă cu o plăcere tot mai mare întregul catalog al plebei de mărfuri care, la timpul lor, au jucat rolul de echivalent. El nici nu bănuieşte că pînă şi cea mai simplă expresie de valoare, ca: 20 de coţi de pînză = 1 haină, conţine dezlegarea enigmei formei de echivalent.

Corpul mărfii care serveşte ca echivalent se prezintă întotdeauna ca întruchipare a muncii omeneşti abstracte şi este întotdeauna produsul unei munci concrete, utile, determinate. Această muncă concretă devine, aşadar, expresia muncii omeneşti abstracte. Dacă, de pildă, haina serveşte ca simplă concretizare a muncii omeneşti abstracte, munca croitorului, care se concretizează realmente în haină, este considerată o simplă formă de concretizare a muncii

omeneşti abstracte. În expresia valorii pînzei, utilitatea muncii croitorului nu constă în faptul că ea face haina şi deci pe om, ci în faptul că produce un corp în care recunoaştem îndată o valoare, adică cristalizări de muncă care nu se deosebesc prin nimic de munca materializată în valoarea pînzei. Pentru a confecţiona o asemenea oglindă a valorii, munca croitorului însăşi nu trebuie să oglindească nimic altceva decît proprietatea ei abstractă de a fi muncă omenească în general.

Sub forma muncii croitorului, ca şi sub forma muncii ţesătorului se cheltuieşte forţă de muncă omenească. Ambele activităţi posedă deci proprietatea comună de a fi muncă omenească şi pot fi considerate în anumite cazuri, de pildă cînd e vorba de producerea valorii, numai din acest punct de vedere. Aici nu este nimic misterios. Dar în expresia de valoare a mărfii problema este răsturnată cu capul în jos. Pentru a exprima, de pildă, că ţesătoria creează valoarea pînzei nu în forma ei concretă, de ţesătorie, ci în calitatea ei generală de muncă omenească, i se opune croitoria, adică munca concretă care produce echivalentul pînzei ca formă de realizare palpabilă a muncii omeneşti abstracte.

A doua particularitate a formei de echivalent constă deci în faptul că munca concretă devine forma de manifestare a contrariului ei, a muncii omeneşti abstracte.

Însă prin faptul că această muncă concretă, croitoria, apare ca simplă expresie a muncii omeneşti nediferenţiate, ea este identică cu o altă muncă, cu munca cuprinsă în pînză, şi deci, cu toate că este muncă privată, ca orice altă muncă producătoare de mărfuri, ea reprezintă totuşi muncă în formă socială nemijlocită. Tocmai de aceea ea se realizează într-un produs care poate fi schimbat nemijlocit pe altă marfă. A treia particularitate a formei de echivalent constă, aşadar, în faptul că munca privată devine o formă a contrariului ei, muncă în formă socială nemijlocită.

Ultimele două particularităţi ale formei de echivalent examinate aici devin şi mai clare dacă ne întoarcem la marele cercetător care a analizat pentru prima oară forma valorii, ca şi multe forme de gîndire, forme sociale şi forme naturale. Este vorba de Aristotel[i].

În primul rînd, Aristotel arată clar că forma bani a mărfii nu este decît aspectul dezvoltat al formei simple a valorii, adică al exprimării valorii unei mărfi într-o altă marfă oarecare, căci el spune:

„5 perne = 1 casă“

(„Κλίναι πέντε αντί οίκίας“)

„nu se deosebeşte“ de:

„5 perne = cutare sumă de bani“

(„Κλίναι πέντε αντί... όσου αί πέντε κλίναι“).

Mai mult. El vede că raportul valoric în care este cuprinsă această expresie a valorii presupune la rîndul său că această casă este identică din punct de vedere calitativ cu perna şi că fără o asemenea identitate de esenţă aceste obiecte senzorial diferite n-ar putea fi raportate unul la celălalt ca mărimi comensurabile. „Schimbul“, spune el, „nu poate avea loc fără egalitate, iar egalitatea — fără comensurabilitate“, („ούτ' ίσότης μή ούσης συμμετρίας“). Aici însă el ezită şi renunţă să mai analizeze forma valorii. „Dar în realitate este imposibil ca lucruri atît de diferite să fie comensurabile“ („τή μέν ούν άληθειά άδύνατον“), adică echivalente din punct de vedere calitativ. Această egalitate nu poate să fie decît ceva străin adevăratei naturi a lucrurilor, prin urmare „ceva la care se recurge din necesităţi practice“[29]).

Aristotel ne spune, aşadar, el însuşi din ce cauză nu poate continua analiza, şi anume din cauza lipsei noţiunii de valoare. Care este elementul identic, adică substanţa comună pe care o

reprezintă casa în raport cu perna în expresia de valoare a pernei? Aşa ceva „nu poate exista în realitate“, spune Aristotel. De ce? Casa reprezintă în raport cu perna ceva identic în măsura în care reprezintă elementul realmente identic care există în amîndouă, în pernă şi în casă. Şi acest element este — munca omenească.

Însă faptul că în forma valorii mărfurilor toate felurile de muncă sînt exprimate ca muncă omenească identică şi, prin urmare, echivalentă, nu a putut fi dedus de Aristotel din însăşi forma valorii, deoarece societatea greacă se întemeia pe munca sclavilor, avea, prin urmare, ca bază naturală inegalitatea dintre oameni şi dintre forțele lor de muncă. Enigma expresiei valorii, identitatea şi echivalența tuturor felurilor de muncă, pentru că şi în măsura în care ele reprezintă muncă omenească în general, nu poate fi dezlegată decît atunci cînd noțiunea de egalitate între oameni a dobîndit trainicia unei prejudecăți populare. Acest lucru este însă posibil abia într-o societate în care forma marfă este forma generală a produsului muncii, în care, prin urmare, relațiile dintre oameni ca posesori de mărfuri sînt relații sociale dominante. Geniul lui Aristotel constă tocmai în faptul că în expresia de valoare a mărfurilor el descoperă un raport de egalitate. Numai limitele istorice ale societății în care a trăit el l-au împiedicat să descopere în ce constă „în realitate“ acest raport de egalitate.

4. Forma simplă a valorii în ansamblul ei

Forma simplă a valorii unei mărfi este conținută în raportul ei de valoare față de o marfă de alt fel, sau în raportul ei de schimb cu această marfă. Valoarea mărfii A este exprimată din punct de vedere calitativ prin faptul că o marfă B poate fi schimbată în mod nemijlocit pe marfa A. Ea este exprimată din punct de vedere cantitativ prin faptul că o anumită cantitate de marfă poate fi schimbată pe cantitatea dată de marfă A. Cu alte cuvinte, valoarea unei mărfi capătă o expresie de sine stătătoare prin prezentarea ei ca „valoare de schimb“. Dacă la începutul acestui capitol am spus, aşa cum se spune de obicei, că marfa este valoare de întrebuințare şi valoare de schimb, lucrul acesta a fost, strict vorbind, inexact. Marfa este valoare de întrebuințare sau obiect de consum şi „valoare“. Ea se prezintă sub acest dublu aspect de îndată ce valoarea ei posedă o formă de manifestare proprie, diferită de forma ei naturală, şi anume forma de valoare de schimb; privită izolat, marfa nu posedă niciodată această formă, ci întotdeauna o posedă numai în raportul de valoare sau raportul de schimb cu altă marfă, cu o marfă de alt fel. Din momentul în care ştim acest lucru, inexactitatea menționată mai sus nu va genera greşeli, ci va servi la o exprimare mai concisă.

Analiza noastră a demonstrat că forma valorii sau expresia valorii mărfii decurge din natura valorii mărfii, şi nu invers, valoarea şi mărimea valorii din modul de exprimare a mărfii ca valoare de schimb, cum consideră mercantiliştii şi epigonii lor moderni, ca Ferrier, Ganilh etc.[22)], precum şi antipozii lor, comis-voiajorii moderni ai liberului schimb, ca Bastiat & Co. Mercantiliştii pun accentul pe latura calitativă a expresiei valorii, prin urmare pe forma de echivalent a mărfii, care îşi găseşte întruchiparea desăvîrşită în bani, în timp ce apologeții moderni ai liberului schimb, care trebuie să-şi plaseze cu orice preț marfa, pun accentul pe latura cantitativă a formei relative a valorii. Pentru ei, prin urmare, atît valoarea, cît şi mărimea valorii mărfii nu există decît în expresia pe care o capătă în raportul de schimb al mărfurilor, deci numai în catalogul de prețuri. Scoțianul Macleod[i)], care şi-a făcut o meserie din a prezenta într-o formă cît mai savantă concepțiile confuze ale Lombardstreetului[30], reprezintă o sinteză reuşită între mercantiliştii superstițioşi şi apologeții luminați ai liberului schimb.

Examinarea mai amănunțită a expresiei valorii mărfii A cuprinsă în raportul valoric al acestei mărfi față de marfa B a arătat că în cadrul acestuia forma naturală a mărfii A apare numai ca întruchipare a valorii de întrebuințare, iar forma naturală a mărfii B — numai ca formă a

valorii sau întruchipare a valorii. Opoziția lăuntrică dintre valoarea de întrebuințare şi valoare, ascunsă în marfă, se exprimă deci într-o opoziție exterioară, adică în raportul dintre două mărfuri, în care o marfă, a *cărei* valoare urmează a fi exprimată, apare nemijlocit numai ca valoare de întrebuințare, în timp ce cealaltă marfă, *în care*se exprimă valoarea, apare nemijlocit numai ca valoare de schimb. Forma simplă a valorii unei mărfi este deci forma simplă de manifestare a opoziției dintre valoarea de întrebuințare şi valoare, cuprinsă în marfă.

Produsul muncii este în toate orînduirile sociale un obiect de întrebuințare, dar numai o epocă de dezvoltare istoriceşte determinată, o epocă în care munca cheltuită pentru producerea unui obiect de întrebuințare apare ca o însuşire „obiectuală“ a acestui obiect, adică ca valoare a lui, transformă produsul muncii în marfă. De aici urmează că forma simplă a valorii mărfii este în acelaşi timp forma marfă simplă a produsului muncii, că deci dezvoltarea formei marfă coincide cu dezvoltarea formei valoare.

De la început este evidentă insuficiența formei simple a valorii, a acestei forme embrionare, care trebuie să treacă mai întîi printr-o serie de metamorfoze pentru a ajunge la forma de preț.

Expresia valorii mărfii A într-o marfă oarecare B nu face decît să deosebească valoarea mărfii A de propria ei valoare de întrebuințare şi să o pună, aşadar, într-un raport de schimb cu un singur fel de marfă, cu o marfă deosebită de ea, în loc să exprime identitatea ei calitativă şi proporționalitatea ei cantitativă cu toate celelalte mărfuri. Formei relative simple a valorii unei mărfi îi corespunde forma de echivalent singular a unei alte mărfi. Astfel, în expresia valorii relative a pînzei, haina are forma de echivalent, adică forma în care poate fi schimbată nemijlocit, numai în raport cu acest fel singular de marfă, cu pînza.

Forma singulară a valorii trece însă de la sine la o formă mai completă. Prin intermediul acesteia, valoarea unei mărfi A nu este exprimată, ce-i drept, decît într-o singură marfă de alt fel. Este însă cu totul indiferent de ce anume fel este această a doua marfă — haină, fier, grîu etc. După cum o marfă intră într-un raport de valoare cu cutare sau cutare fel de marfă, iau naştere diferite expresii simple ale valorii uneia şi aceleiaşi mărfi[22a)]. Numărul expresiilor posibile ale valorii ei este limitat numai de numărul felurilor de marfă diferite de ea. Expresia singulară a valorii mărfii se transformă, aşadar, în seria, care poate fi prelungită la nesfîrşit, a diferitelor expresii simple ale valorii ei.

B) Forma totală sau dezvoltată a valorii

z marfă A = u marfă B sau = v marfă C sau = w marfă D sau = x marfă E sau = etc.

(20 de coți de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = 40 de pfunzi de cafea sau = 1 cuarter de grîu sau = 2 uncii de aur sau $^1/_2$ tonă de fier sau = etc.)

1. Forma relativă dezvoltată a valorii

Valoarea unei mărfi, de pildă a pînzei, este exprimată acum în nenumărate alte elemente din lumea mărfurilor. Orice alt corp-marfă devine o oglindă a valorii pînzei[23)]. De-abia acum această valoare apare ea însăşi realmente ca cristalizare de muncă omenească nediferențiată. Căci munca pe care o creează este exprimată acum clar ca muncă echivalentă cu orice altă muncă omenească, indiferent de forma naturală a acesteia din urmă şi deci indiferent dacă ea se concretizează într-o haină sau în grîu, fier, aur etc. Prin forma ei valoare, pînza se află deci acum într-un raport social nu numai cu un singur fel de marfă diferită de ea, ci cu întreaga lume a mărfurilor. Ca marfă ea este cetățean al acestei lumi. În acelaşi timp, seria nesfîrşită a

expresiilor valorii mărfii demonstrează că ei îi este indiferentă forma specială a valorii de întrebuinţare în care se manifestă.

În prima formă: 20 de coţi de pînză = 1 haină poate să fie întîmplător faptul că aceste două mărfuri se schimbă una pe alta într-un raport cantitativ determinat. În a doua formă, dimpotrivă, se constată imediat un substrat care este esenţial diferit de fenomenul întîmplător şi care îl determină pe acesta. Mărimea valorii pînzei rămîne aceeaşi, indiferent dacă este exprimată în haină sau în cafea, fier etc., într-o infinitate de mărfuri diferite aparţinînd celor mai diferiţi posesori. Raportul întîmplător dintre doi posesori de mărfuri individuali dispare. Devine astfel evident că nu schimbul reglează mărimea valorii mărfii, ci, dimpotrivă, mărimea valorii mărfii reglează raporturile ei de schimb.

2. Forma de echivalent specială

Orice marfă — haină, ceai, grîu, fier etc. — este considerată, în expresia valorii pînzei, ca echivalent şi deci ca corp-valoare. Forma naturală determinată a fiecăreia din aceste mărfuri este acum o formă de echivalent specială alături de multe altele. Tot astfel variatele feluri de munci utile concrete, determinate, cuprinse în diferitele corpuri-marfă, apar acum ca tot atîtea forme speciale de concretizare sau de manifestare ale muncii omeneşti în general.

3. Neajunsurile formei totale sau dezvoltate a valorii

În primul rînd, expresia relativă a valorii mărfii este incompletă, deoarece seria termenilor ei nu se încheie niciodată. Lanţul în care fiecare ecuaţie de valoare formează o verigaă poate fi prelungit continuu prin apariţia fiecărui nou fel de marfă, care furnizează materialul pentru o nouă expresie a valorii. În al doilea rînd, acest lanţ formează un mozaic de expresii ale valorii de natură diferită. În sfîrşit, dacă valoarea relativă a fiecărei mărfi este exprimată în această formă dezvoltată, forma relativă a valorii fiecărei mărfi este, aşa cum trebuie să fie, un şir nesfîrşit de expresii ale valorii, diferit de forma relativă a valorii fiecărei alte mărfi. Neajunsurile formei relative dezvoltate a valorii se reflectă, la rîndul lor, în forma de echivalent care îi corespunde. Întrucît forma naturală a fiecărui fel de marfă în parte este aici o formă de echivalent specială, alături de nenumărate alte forme de echivalent speciale, nu există în general decît forme de echivalent limitate, din care fiecare le exclude pe toate celelalte. Tot astfel felul de muncă utilă concretă, determinată, cuprins în fiecare marfă-echivalent special nu este decît o formă de manifestare specială, deci incompletă, a muncii omeneşti. Această muncă omenească capătă, ce-i drept, forma ei de manifestare completă, sau totală, în ansamblul formelor de manifestare speciale. Dar în felul acesta ea nu posedă o formă de manifestare unitară.

Totuşi, forma relativă dezvoltată a valorii nu constă decît dintr-o sumă de expresii relative simple ale valorii sau de ecuaţii ale primei forme, ca, de pildă:

20 de coţi de pînză = 1 haină
20 de coţi de pînză = 10 pfunzi de ceai etc.

Fiecare din aceste ecuaţii conţine însă şi ecuaţia inversă, identică cu ea:

1 haină = 20 de coţi de pînză
10 pfunzi de ceai = 20 de coţi de pînză etc.

Într-adevăr, dacă un om schimbă pînza sa cu multe alte mărfuri şi exprimă, prin urmare, valoarea ei într-o serie de alte mărfuri, în mod necesar şi ceilalţi numeroşi posesori de mărfuri trebuie să-şi schimbe mărfurile pe pînză şi deci să exprime valorile diferitelor lor mărfuri în

aceeaşi a treia marfă, adică în pînză. Dacă inversăm deci seria: 20 de coţi de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = etc., adică dacă exprimăm reciproca cuprinsă implicit în serie, obţinem:

C) Forma generală a valorii

1 haină	=	
10 pfunzi de ceai	=	
40 de pfunzi de cafea	=	
1 cuarter de grîu	=	} 20 de coţi de pînză
2 uncii de aur	=	
$^1/_2$ tonă de fier	=	
x marfă A	=	
etc.	=	

1. Caracterul modificat al formei valoare

Acum mărfurile îşi exprimă valorile 1 în mod simplu, pentru că şi le exprimă într-o singură marfă, şi 2 în mod unitar, pentru că şi le exprimă în aceeaşi marfă. Forma valorii lor este simplă şi comună tuturor, deci generală.

Formele I şi II nu reuşeau să exprime decît valoarea unei mărfi ca ceva distinct de propria ei valoare de întrebuinţare sau de corpul ei.

Prima formă ne-a dat ecuaţii de valoare ca: 1 haină = 20 de coţi de pînză, 10 pfunzi de ceai = $^1/_2$ tonă de fier etc. Valoarea hainei este exprimată ca ceva egal cu pînza, valoarea ceaiului — ca ceva egal cu fierul etc., dar acest element egal cu pînza şi cu fierul, aceste expresii ale valorii hainei şi a ceaiului sînt tot atît de diferite ca şi pînza şi fierul. În practică, această formă se întîlneşte, evident, numai la primele începuturi ale schimbului, cînd produsele muncii se transformă în mărfuri prin schimburi întîmplătoare şi izolate.

A doua formă exprimă mai complet decît prima deosebirea dintre valoarea unei mărfi şi propria ei valoare de întrebuinţare, căci valoarea hainei, de pildă, se opune acum formei ei naturale sub toate formele posibile, ca ceva egal cu pînza, cu fierul, cu ceaiul etc., ca ceva egal cu orice, numai cu haina nu. Pe de altă parte, orice expresie comună a valorii mărfurilor este exclusă aici în mod direct, căci în expresia valorii fiecărei mărfi în parte toate celelalte mărfuri apar acum doar sub forma de echivalent. Forma dezvoltată a valorii apare pentru prima oară în practică atunci cînd un produs al muncii, de pildă vitele, nu mai este schimbat incidental, ci în mod obişnuit, pe diferite alte mărfuri.

Noua formă exprimă valorile lumii mărfurilor în unul şi acelaşi fel de marfă, distinct de această lume a mărfurilor, de pildă în pînză, şi reprezintă astfel valorile tuturor mărfurilor prin egalitatea lor cu pînza. Ca ceva egal cu pînza, valoarea fiecărei mărfi diferă acum nu numai de

propria ei valoare de întrebuinţare, ci de orice valoare de întrebuinţare, şi tocmai de aceea exprimă ceea ce are comun marfa dată cu toate celelalte mărfuri. Prin urmare, numai această formă stabileşte realmente raporturile dintre mărfuri ca valori, face ca ele să apară unele faţă de altele ca valori de schimb.

Primele două forme exprimă valoarea unei mărfi, fie într-o singură marfă de un fel diferit, fie într-o serie de multe alte mărfuri diferite de ea. În ambele cazuri este, ca să zicem aşa, treaba fiecărei mărfi în parte să-şi dea o formă a valorii, şi ea face acest lucru fără concursul celorlalte mărfuri. Acestea din urmă joacă faţă de ea doar rolul pasiv de echivalent. Dimpotrivă, forma generală a valorii ia naştere numai ca operă comună a întregii lumi a mărfurilor. O marfă capătă expresie de valoare generală numai pentru că în acelaşi timp cu ea toate celelalte mărfuri îşi exprimă valoarea în acelaşi echivalent, şi fiecare fel nou de marfă care apare trebuie să procedeze la fel. Devine astfel evident că valoarea (Wertgegenständlichkeit) mărfurilor, nefiind decît „existenta socială“ a acestor obiecte, nu poate să fie exprimată decît prin ansamblul raporturilor lor sociale, că forma valorii lor trebuie să fie, aşadar, o formă valabilă din punct de vedere social.

În forma de lucruri egale cu pînza, toate mărfurile apar acum nu numai identice din punct de vedere calitativ, ca valori în general, dar în acelaşi timp ca mărimi-valoare comparabile din punct de vedere cantitativ. Pentru că mărfurile îşi oglindesc mărimile valorilor lor în unul şi acelaşi material, în pînză, acesta mărimi ale valorilor se oglindesc în mod reciproc. De pildă: 10 pfunzi de ceai = 20 de coţi de pînză, şi 40 de pfunzi de cafea = 20 de coţi de pînză. Prin urmare 10 pfunzi de ceai = 40 de pfunzi de cafea. Sau: într-un pfund de cafea se află numai $^1/_4$ din substanţa-valoare, din munca cuprinsă într-un pfund de ceai.

Forma relativă generală a valorii lumii mărfurilor imprimă mărfii-echivalent excluse din această lume, adică pînzei, caracterul de echivalent general. Propria ei formă naturală este forma de valoare comună întregii lumi a mărfurilor; pînza poate deci să fie schimbată în mod nemijlocit pe toate celelalte mărfuri. Forma ei corporală se prezintă ca încarnarea vizibilă, ca întruchiparea socială generală a oricărei munci omeneşti. Ţesătoria, munca particulară care produce pînza, se află în acelaşi timp în forma socială generală, forma de egalitate cu toate celelalte munci. Nenumăratele ecuaţii din care constă forma generală a valorii pun succesiv semnul egalităţii între munca întruchipată în pînză şi munca cuprinsă în toate celelalte mărfuri şi fac astfel din ţesătorie forma generală de manifestare a muncii omeneşti în genere. În felul acesta, munca materializată în valoarea mărfurilor nu este exprimată numai în mod negativ, ca muncă din care au fost abstrase toate formele concrete şi însuşirile utile ale muncilor reale. Propria ei natură pozitivă apare în mod clar. Ea reprezintă reducerea tuturor muncilor reale la caracterul lor comun de muncă omenească, la cheltuirea de forţă de muncă omenească.

Forma generală a valorii, care reprezintă produsele muncii ca simple cristalizări de muncă omenească nediferenţiată, demonstrează prin însăşi structura ei că este expresia socială a lumii mărfurilor. Ea dezvăluie astfel faptul că în această lume a mărfurilor caracterul omenesc general al muncii reprezintă caracterul ei specific social.

2. Raportul dintre dezvoltarea formei relative a valorii şi cea a formei de echivalent

Gradului de dezvoltare a formei relative a valorii îi corespunde gradul de dezvoltare a formei de echivalent. Dar — şi acest lucru trebuie reţinut — dezvoltarea formei de echivalent nu este decît expresia şi rezultatul dezvoltării formei relative a valorii.

Forma relativă simplă sau singulară a valorii unei mărfi face dintr-o altă marfă un echivalent singular. Forma dezvoltată a valorii relative, această expresie a valorii unei mărfi în toate celelalte mărfuri, imprimă acestora forma unor echivalente speciale, diferite. În sfîrşit, un

anumit fel de marfă capătă forma de echivalent general pentru că toate celelalte mărfuri fac din el materialul formei lor generale, unitare a valorii.

Dar în aceeaşi măsură în care se dezvoltă forma valoare în general, se dezvoltă şi opoziţia dintre cei doi poli ai ei, forma relativă a valorii şi forma de echivalent.

Chiar prima formă — 20 de coţi de pînză = 1 haină — conţine această opoziţie, dar nu o fixează. După cum aceeaşi ecuaţie este citită de la stînga la dreapta sau de la dreapta la stînga, fiecare din cele două mărfuri opuse, pînza şi haina, se află deopotrivă cînd în forma relativă a valorii, cînd în forma de echivalent. Aici opoziţia clară este încă foarte greu de fixat.

În forma II numai un singur fel de marfă poate de fiecare dată să-şi dezvolte total valoarea relativă, el este singurul care posedă forma relativă dezvoltată a valorii, numai pentru că şi în măsura în care toate celelalte mărfuri i se opun sub formă de echivalent.

Aici cei doi termeni ai ecuaţiei de valoare — bunăoară: 20 de coţi de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = 1 cuarter de grîu etc. — nu mai pot fi inversaţi fără să se schimbe întregul ei caracter şi fără ca ea să fie transformată din forma totală în forma generală a valorii.

În sfîrşit, ultima formă, forma III, dă lumii mărfurilor o formă relativă a valorii social-generală, pentru că şi în măsura în care toate mărfurile care aparţin acestei lumi, cu o singură excepţie, sînt excluse de la forma de echivalent general. O marfă, pînza, se află, aşadar, în forma în care poate fi schimbată nemijlocit pe toate celelalte mărfuri, adică într-o formă nemijlocit socială, pentru că şi în măsura în care toate celelalte mărfuri nu se află în această formă[24)].

Invers, marfa care figurează ca echivalent general este exclusă din forma relativă unitară şi deci generală a valorii lumii mărfurilor. Dacă pînza, adică o marfă oarecare, aflată în forma de echivalent general, ar participa în acelaşi timp şi la forma relativă generală a valorii, ea ar trebui să-şi servească ei însăşi ca echivalent. În acest caz am avea: 20 de coţi de pînză = 20 de coţi de pînză, adică o tautologie în care nu este exprimată nici valoarea şi nici mărimea valorii. Pentru a exprima valoarea relativă a echivalentului general trebuie să inversăm forma III. Echivalentul general nu posedă o formă relativă a valorii comună celorlalte mărfuri, ci valoarea lui se exprimă relativ în seria nesfîrşită a tuturor celorlalte corpuri-marfă. Astfel forma relativă dezvoltată a valorii, sau forma II, apare acum ca forma relativă specifică a valorii mărfii-echivalent.

3. Trecerea de la forma generală a valorii la forma bani

Forma de echivalent general este o formă a valorii în genere. Prin urmare, ea poate să revină oricărei mărfi. Dar o marfă se află în forma de echivalent general (forma III) numai pentru că şi în măsura în care ea, ca echivalent, este exclusă de toate celelalte mărfuri din rîndul lor. Abia din momentul în care un fel de marfă specific se desprinde definitiv de toate celelalte mărfuri, forma valoare relativă unitară a valorii în lumea mărfurilor capătă stabilitate obiectivă şi valabilitate socială generală.

Felul de marfă specific, cu a cărui formă naturală se contopeşte din punct de vedere social forma de echivalent, devine marfă-bani sau funcţionează ca bani. Funcţia lui socială specifică şi, prin urmare, monopolul lui social constă în a juca în lumea mărfurilor rolul de echivalent general. Dintre mărfurile care în forma II figurează ca echivalente speciale ale pînzei şi care în forma III îşi exprimă valoarea relativă în pînză, o marfă anumită, aurul, şi-a cucerit, în virtutea unui proces istoric, acest loc privilegiat. Dacă punem, prin urmare, în forma III, în locul mărfii pînză marfa aur, obţinem:

D) Forma bani

20 de coți de pînză	=	
1 haină	=	
10 pfunzi de ceai	=	
40 de pfunzi de cafea	=	} 2 uncii de aur
1 cuarter de grîu	=	
$^{1}/_{2}$ tonă de fier	=	
x marfă A	=	

O dată cu trecerea de la forma I la forma II şi de la forma II la forma III au loc schimbări esențiale. Dimpotrivă, forma IV nu se deosebeşte de forma III decît prin faptul că acum, în locul pînzei, forma de echivalent general o are aurul. Aurul joacă în forma IV acelaşi rol pe care l-a jucat pînza în forma III — rolul de echivalent general. Progresul constă doar în aceea că forma în care o marfă poate fi schimbată în mod general şi nemijlocit, adică forma de echivalent general, s-a contopit acum definitiv, în virtutea uzului social, cu forma naturală specifică a mărfii aur.

Aurul apare față de celelalte mărfuri ca bani numai pentru că mai înainte a apărut ca marfă. Asemenea tuturor celorlalte mărfuri, a funcționat şi el ca echivalent, fie ca echivalent singular în acte de schimb izolate, fie ca echivalent special, alături de alte mărfuri-echivalent. Treptat el a ajuns să funcționeze, în sfere mai restrînse sau mai largi, ca echivalent general. De îndată ce aurul cucereşte monopolul acestei poziții în expresia de valoare a lumii mărfurilor, el devine marfă-bani, şi abia din momentul în care devine marfă-bani forma IV începe să se deosebească de forma III, cu alte cuvinte forma generală a valorii se transformă în forma bani.

Expresia valorii relative simple a unei mărfi, de pildă a pînzei, în marfa care (funcționează deja ca imarfă-bani, de pildă aurul, este forma preț. Prin urmare, „forma preț" a pînzei este

20 de coți de pînză = 2 uncii de aur

sau, dacă 2 lire sterline este denumirea monetară a 2 uncii de aur,

20 de coți de pînză = 2 lire sterline.

Dificultatea în conceptul formei bani se reduce la înțelegerea formei de echivalent general, deci a formei generale a valorii ca atare, a formei III. Forma III se reduce, dacă privim retrospectiv, la forma II, forma dezvoltată a valorii, iar elementul constitutiv al acesteia din urmă este forma I: 20 de coți de pînză = 1 haină, sau x marfă A = y marfă B. Forma marfă simplă este deci germenele formei bani.

4. Caracterul de fetiş al mărfii şi misterul său

La prima vedere o marfă pare un lucru simplu, banal. Analiza ei arată însă că marfa este un lucru foarte complicat, plin de subtilităţi metafizice şi de ciudăţenii teologice. Ca valoare de întrebuinţare, ea nu are în ea nimic misterios, fie că o privim sub aspectul că, prin proprietăţile sale, ea satisface anumite trebuinţe ale omului, fie că dobîndeşte aceste proprietăţi abia ca produs al muncii omeneşti. Este evident că, prin activitatea sa, omul modifică, potrivit nevoilor lui, formele substanţelor din natură. Forma lemnului, de pildă, se modifică dacă din el se face o masă. Cu toate acestea, masa rămîne lemn, un obiect obişnuit, care poate fi perceput prin simţuri. Dar de îndată ce se prezintă ca marfă, ea se transformă într-un lucru care poate şi totodată nu poate fi perceput prin simţuri. Ea nu numai că stă cu picioarele pe pămlnt, dar se prezintă faţă de celelalte mărfuri cu capul în jos, şi din acest cap de lemn ies nişte fantasmagorii mai bizare decît dacă ar începe să danseze din proprie iniţiativă[25].

Caracterul mistic al mărfii nu rezultă, aşadar, din valoarea ei de întrebuinţare. El rezultă tot atît de puţin din conţinutul determinaţiilor valorii. Căci, în primul rînd, oricît de variate ar fi muncile utile, sau activităţile productive, este un adevăr fiziologic că ele sînt funcţiuni ale organismului omenesc, şi că fiecare din aceste funcţiuni, indiferent de conţinutul şi de forma ei, este, în esenţă, cheltuire de creier, nervi, muşchi, organe de simţ omeneşti. În al doilea rînd, elementul care stă la baza determinării mărimii valorii, adică durata în timp a acestei cheltuiri sau cantitatea de muncă se deosebeşte vizibil de calitatea muncii. În toate orînduirile sociale timpul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de subzistenţă a trebuit să-l intereseze pe om, chiar dacă nu în aceeaşi măsură pe diferitele trepte de dezvoltare a societăţii[26]. În sfîrşit, din momentul în care oamenii muncesc într-un mod oarecare unul pentru altul, munca lor capătă o formă socială.

De unde provine deci acest caracter misterios al produsului muncii de îndată ce ia forma de marfă? Evident, din însăşi această formă. Egalitatea dintre diferitele feluri de munci omeneşti capătă forma obiectuală a unei egale materialităţi a valorii produselor muncii; măsura cheltuirii forţei de muncă omeneşti prin durata ei în timp capătă forma mărimii valorii produselor muncii; în sfîrşit, relaţiile dintre producători, în care se manifestă determinaţiile sociale ale muncilor lor, capătă forma unei relaţii sociale între produsele muncii.

Misterul formei marfă constă, prin urmare, pur şi simplu în faptul că în această formă caracterul social al muncii oamenilor se reflectă ca caracter obiectual al produselor muncii, ca însuşiri sociale pe care aceste lucruri le au de la natură. În consecinţă şi relaţia socială dintre producători şi ansamblul muncii le apare acestora ca o relaţie socială între obiecte, existentă în afara lor. Prin acest quid pro quo, produsele muncii devin mărfuri, devin lucruri care pot şi totodată nu pot fi percepute prin simţuri, adică lucruri cu caracter social. Tot astfel impresia luminoasă pe care o produce un obiect asupra nervului optic nu se prezintă ca o excitare subiectivă a nervului optic însuşi, ci ca o formă obiectivă a unui lucru care se află în afara ochiului. Dar în actul vederii lumina este proiectată în mod real de un lucru, de obiectul exterior, asupra unui alt lucru, asupra ochiului. Acesta este un raport fizic între obiecte fizice. Dimpotrivă, forma marfă şi raportul valoric al produselor muncii, în care aceasta îşi găseşte expresia, nu au absolut nimic comun cu natura lor fizică şi cu raporturile dintre lucruri care decurg din ea. Ceea ce capătă în ochii oamenilor forma fantastică a unei relaţii între lucruri nu e nimic altceva decît o relaţie socială determinată între oameni. Pentru a găsi o analogie va trebui să ne refugiem în lumea nebuloasă a religiei. Aici produsele creierului omenesc au aspectul unor făpturi independente, înzestrate cu viaţă proprie, care comunică atît unele cu altele, cît şi cu oamenii. Acelaşi lucru se întîmplă în lumea mărfurilor cu produsele create de mîna omului. Aceasta este ceea ce numesc eu fetişism, propriu produselor muncii din momentul în care ele sînt produse ca mărfuri şi care, prin urmare, este inseparabil de producţia de mărfuri.

Acest caracter de fetiş al lumii mărfurilor izvorăşte, aşa cum s-a arătat în analiza de mai sus, din caracterul social specific al muncii care produce mărfuri.

Obiectele de întrebuințare devin în genere mărfuri numai pentru că sînt produse ale unor munci particulare independente. Complexul acestor munci particulare formează munca socială totală, întrucît producătorii intră în contact social abia atunci cînd îşi schimbă produsele muncii, caracterul specific social al muncilor lor particulare apare abia în cadrul acestui schimb. Cu alte cuvinte, muncile particulare se manifestă de fapt ca verigi ale muncii sociale totale numai prin relațiile pe care schimbul le stabileşte între produsele muncii şi, prin intermediul acestora, între producători. Acestora din urmă relațiile sociale dintre muncile lor particulare le apar drept ceea ce sînt, adică nu drept relații sociale nemijlocite între persoane prin înseşi muncile lor, ci drept relații obiectuale între persoane şi relații sociale între obiecte.

Abia în cadrul schimbului dobîndesc produsele muncii o obiectualitate valorică identică din punct de vedere social, distinctă de obiectualitatea diferită din punct de vedere senzorial. Această scindare a produsului muncii în obiect util şi obiect-valoare se manifestă în practică numai din momentul în care schimbul a dobîndit destulă amploare şi destulă importanță pentru ca obiectele utile să fie produse în vederea schimbului, prin urmare să se aibă în vedere caracterul valoric al lucrurilor chiar la producerea lor. Din acest moment, muncile particulare ale producătorilor capătă efectiv un dublu caracter social. Pe de o parte, ca munci utile determinate, ele trebuie să satisfacă o trebuință socială determinată şi astfel să se afirme ca verigi ale muncii totale, ale sistemului de diviziune socială a muncii apărut spontan. Pe de altă parte, ele satisfac numai diversele trebuințe ale propriilor lor producători în măsura în care fiecare muncă particulară utilă specială poate fi schimbată pe orice alt fel special de muncă particulară utilă, fiind deci echivalentă cu aceasta din urmă. Egalitatea toto coelo[*6] a unor munci diferite nu poate să existe decît dacă facem abstracție de inegalitatea lor reală, reducîndu-le la caracterul comun pe care ele îl posedă ca cheltuire de forță de muncă omenească, ca muncă omenească abstractă. Creierul producătorilor particulari oglindeşte acest dublu caracter social al muncilor lor particulare numai în formele care apar în relațiile practice, în schimbul de produse: prin urmare el oglindeşite caracterul util din punct de vedere social al muncilor lor particulare în forma în care produsul muncii trebuie să fie util nu pentru producătorul însuşi, ci pentru alții, iar caracterul social al egalității diferitelor feluri de munci în forma caracterului de valoare comun acestor lucruri diferite din punct de vedere material, produselor muncii.

Prin urmare, oamenii nu raportează unele la altele produsele muncii lor ca valori pentru că aceste lucruri le apar ca simple învelişuri obiectuale ale aceluiaşi fel de muncă omenească. Dimpotrivă. Prin faptul că în procesul schimbului oamenii consideră diferitele lor produse ca fiind egale între ele ca valori, ei consideră diferitele lor feluri de muncă ca fiind egale între ele ca muncă omenească. Ei nu ştiu acest lucru, dar îl fac[27)]. Aşadar, valoarea nu poartă scris pe frunte ceea ce este ea. Mai mult, valoarea transformă orice produs al muncii într-o hieroglifă socială. Mai tîrziu oamenii caută să descifreze sensul acestei hieroglife, să pătrundă taina propriului lor produs social, căci determinarea obiectelor de întrebuințare ca valori este un produs social al oamenilor, la fel ca şi limba. Descoperirea ştiințifică făcută mai tîrziu că produsele muncii, în măsura în care sînt valori, nu sînt decît expresii obiectuale ale muncii omeneşti cheltuite pentru producerea lor face epocă în istoria dezvoltării omenirii, dar nu face nicidecum sa dispară aparența obiectuală a caracterului social al muncii. Ceea ce este valabil numai pentru această formă de producție specială, producția de mărfuri, anume că caracterul social specific al muncilor particulare independente constă în egalitatea lor ca muncă omenească şi că acesta ia forma caracterului valoric al produselor muncii, apare celor angrenați în relațiile producției de mărfuri — după, ca şi înaintea acestei descoperiri — ca

fiind ceva tot atît de definitiv ca şi faptul că deşi ştiinţa a descompus aerul în elementele sale, el continuă să existe ca corp fizic.

Ceea ce interesează în primul rînd în mod practic pe cei ce-şi schimbă produsele este de a şti cîte produse ale altora obţin pentru propriul lor produs, adică în ce proporţii se schimbă produsele între ele. De îndată ce aceste proporţii au dobîndit, în virtutea obişnuinţei, o oarecare fixitate, ele par să decurgă din natura produselor muncii, astfel că, de pildă, o tonă de fier şi două uncii de aur au aceeaşi valoare, aşa cum un pfund de aur şi un pfund de fier au aceeaşi greutate, în pofida proprietăţilor lor fizice şi chimice diferite. De fapt, caracterul valoric al produselor muncii nu se statorniceşte decît atunci cînd aceste produse se manifestă ca mărimi-valoare. Acestea din urmă variază neîncetat, independent de voinţa, previziunile şi acţiunile celor care schimbă produsele. Pentru ei, propria lor mişcare socială ia forma unei mişcări a lucrurilor, sub al cărei control se află ei, în loc ca ei să o controleze. Este nevoie ca producţia de mărfuri să ajungă la dezvoltare deplină pentru ca, pe baza experienţei, să ia naştere concepţia ştiinţifică potrivit căreia muncile particulare executate independent una de cealaltă, dar dependente multilateral una de alta ca verigi ale diviziunii sociale a muncii apărute spontan, sînt reduse în permanenţă la măsura lor socială proporţională pentru că, în raporturile de schimb accidentale şi mereu oscilante ale produselor acestor munci, timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea lor se impune cu forţa ca o lege naturală regulatoare, aşa cum se impune, de pildă, legea gravitaţiei atunci cînd se prăbuşeşte casa peste tine[28)]. Determinarea mărimii valorii prin timpul de muncă este deci un mister ascuns îndărătul mişcării vizibile a valorilor relative ale mărfurilor. Descoperirea acestui mister înlătură aparenţa că mărimea valorii produselor este determinată doar în mod întîmplător, ea nu înlătură însă forma obiectuală a determinării mărimii valorii.

În general, reflectarea asupra formelor vieţii omeneşti, deci şi analiza ştiinţifică a acestor forme, urmează o cale opusă dezvoltării reale. Ea începe post festum, adică porneşte de la rezultatele finite ale procesului de dezvoltare. Formele care imprimă produselor muncii calitatea de mărfuri, şi care sînt deci premise ale circulaţiei mărfurilor, posedă deja fixitatea unor forme naturale ale vieţii sociale înainte ca oamenii să fi încercat să-şi dea seama nu de caracterul istoric al acestor forme, pe care ei, dimpotrivă, le consideră imuabile, ci de conţinutul lor. Astfel, numai analiza preţurilor mărfurilor a făcut posibilă determinarea mărimii valorii şi numai expresia comună în bani a mărfurilor a făcut posibilă fixarea caracterului lor de valoare. Or, tocmai această formă desăvîrşită a lumii mărfurilor — forma bani — este aceea care ascunde sub un înveliş obiectual caracterul social al muncilor particulare şi deci relaţiile sociale ale muncitorilor individuali, în loc să le dezvăluie. Dacă spun că haina, cizma etc. se raportează la pînză ca la întruchiparea generală a muncii omeneşti abstracte, aceasta este o absurditate evidentă. Dar cînd producătorii hainelor, cizmelor etc. raportează aceste mărfuri la pînză — sau la aur şi argint, ceea ce este acelaşi lucru — ca la un echivalent general, raportul dintre muncile lor particulare şi munca socială totală apare tocmai în această formă absurdă.

Tocmai astfel de forme sînt cele care formează categoriile economiei politice burgheze. Ele sînt forme de gîndire socialmente valabile, prin urmare obiective, pentru relaţiile de producţie ale acestui mod de producţie social, istoriceşte determinat, ale producţiei de mărfuri. De aceea tot misticismul lumii mărfurilor, tot fantasticul şi toată vraja care învăluie produsele muncii în condiţiile dominaţiei producţiei de mărfuri dispar de îndată ce trecem la alte forme de producţie.

Întrucît economiei politice îi plac robinsonadele[29)], să-l vedem mai întîi pe Robinson[i)] pe insula sa. Deşi modest din fire, el trebuie totuşi să-şi satisfacă diferite trebuinţe, trebuie deci să efectueze diferite feluri de munci utile, să facă unelte, să fabrice mobilă, să domesticească lame, să pescuiască, să vîneze etc. Despre rugăciuni şi alte asemenea lucruri nu vorbim aici,

deoarece ele îi fac plăcere lui Robinson al nostru pentru care această îndeletnicire este o destindere. Cu toată varietatea funcțiilor sale productive, el știe că acestea nu sînt decît diferite forme de activitate ale aceluiași Robinson, adică diferite feluri de muncă omenească. Nevoia însăși îl silește să-și împartă cu rigurozitate timpul de muncă între diferitele sale funcții. Chestiunea dacă una din funcții ocupă un loc mai mare și alta un loc mai mic în ansamblul activității sale depinde de dificultățile mai mari sau mai mici pe care trebuie să le învingă pentru a putea obține efectul util urmărit. Experiența îl învață acest lucru, și Robinson al nostru, care a salvat din naufragiu ceasul, cartea mare, cerneala și tocul, începe în curînd, ca un adevărat englez, să țină contabilitatea propriei sale persoane. Inventarul său cuprinde o listă a obiectelor de întrebuințare pe care le posedă, a diferitelor operații necesare pentru producerea lor, în sfîrșit a timpului de muncă pe care-l cheltuiește în medie pentru producerea unor cantități determinate din aceste produse diferite. Toate raporturile dintre Robinson și obiectele care formează avuția sa, creată de el însuși, sînt aici atît de simple și clare, încît chiar și d-l M. Wirth[i] le-ar putea înțelege fără un efort intelectual deosebit. Și totuși ele cuprind toate determinațiile esențiale ale valorii.

Să părăsim luminoasa insulă a lui Robinson și să întreprindem o călătorie în întunecosul ev mediu european. În locul omului independent găsim aici numai oameni total dependenți — șerbi și seniori, vasali și suzerani, laici și clerici. Dependența personală caracterizează aici atît relațiile sociale ale producției materiale, cît și toate celelalte domenii ale vieții bazate pe aceasta. Dar tocmai pentru că relațiile de dependență personală formează baza societății date, munca și produsele nu trebuie să îmbrace o formă fantastică, diferită de ceea ce sînt ele în realitate. Munca și produsele intră în angrenajul social ca servicii și ca prestații în natură. Forma nemijlocit socială a muncii o constituie aici forma ei naturală, caracterul ei special, și nu caracterul ei general, așa cum este cazul în societatea bazată pe producția de mărfuri. Munca de clacă se măsoară, cî și munca producătoare de mărfuri, cu ajutorul timpului, dar fiecare șerb știe că ceea ce cheltuiește el în folosul stăpînului său este o cantitate determinată din forța sa de muncă personală. Zeciuiala care trebuie plătită popii este mult mai clară decît binecuvîntarea acestuia. Oricum am aprecia deci măștile pe care le poartă oamenii în evul mediu, relațiile lor sociale de muncă apar în orice caz ca propriile lor relații personale, și nu sînt deghizate în relații sociale între lucruri, între produsele muncii.

Pentru a analiza munca în comun, adică munca nemijlocit socializată, nu e nevoie să ne întoarcem la forma primitivă a ei, pe care o întîlnim la începuturile istoriei tuturor popoarelor civilizate[30)]. Un exemplu mai recent îl constituie gospodăria agricolă patriarhală a unei familii de țărani care produce cereale, vite, fire de tort, pînză, îmbrăcăminte etc. pentru nevoile ei proprii. Aceste obiecte diferite apar familiei ca produse diferite ale muncii ei, dar nu sînt mărfuri care se schimbă reciproc. Diferitele munci care creează aceste produse, adică agricultura, creșterea vitelor, torsul, țesutul, croitoria etc., sînt în forma lor naturală funcții sociale, pentru că sînt funcții ale familiei, care, asemenea producției de mărfuri, posedă propria ei diviziune spontană a muncii. Deosebirile de sex și de vîrstă, precum și condițiile naturale ale muncii, care se schimbă în funcție de anotimp, reglementează repartizarea muncii în cadrul familiei și timpul de muncă al fiecărui membru al familiei. Dar cheltuirea forțelor de muncă individuale, măsurată cu ajutorul duratei în timp, apare aici de la început ca determinare socială a muncilor înseși, pentru că forțele de muncă individuale funcționează aici de la început numai ca organe ale forței de muncă totale a familiei.

În sfîrșit să ne imaginăm, pentru a mai varia exemplele, o asociație de oameni liberi care lucrează cu mijloace de producție comune și își cheltuiesc numeroasele lor forțe de muncă individuale în mod conștient (selbstbewusst) ca o singură forță de muncă socială. Aici se repetă toate determinațiile muncii lui Robinson, dar pe scară socială, și nu individuală. Toate produsele lui Robinson erau produsul său exclusiv personal, prin urmare, în mod nemijlocit,

obiecte de întrebuințare pentru el. Produsul total al asociației este un produs social. O parte a acestui produs serveşte, la rîndul său, ca mijloc de producție. Ea rămîne socială. Dar cealaltă parte este consumată de membrii asociației sub formă de mijloace de subzistență. Ea trebuie deci repartizată între ei. Felul acestei repartiții va varia în funcție de specificul organismului social de producție însuşi şi de gradul de dezvoltare istoric corespunzător al producătorilor. Numai pentru a face o paralelă cu producția de mărfuri presupunem că partea din mijloacele de subzistență care revine fiecărui producător este determinată de timpul său de muncă. Timpul de muncă ar juca deci un rol dublu. Pe de o parte, repartizarea lui socială planică reglementează proporția justă dintre diferitele funcții ale muncii şi diferitele trebuințe. Pe de altă parte, timpul de muncă serveşte ca măsură a părții individuale a producătorilor în munca totală, prin urmare şi a părții din produsul total care urmează să fie consumată individual. Relațiile sociale ale oamenilor față de munca lor şi față de produsele muncii lor rămîn aici clare şi simple, atît în producție cît şi în repartiție.

Pentru o societate de producători de mărfuri, a cărei relație de producție socială cea mai generală constă în aceea că producătorii consideră produsele lor ca mărfuri, deci valori, şi că, în această formă obiectualizată, muncile lor particulare se raportează una față de alta ca muncă omenească identică, creştinismul, cu cultul omului abstract care îl caracterizează, este, îndeosebi în varietatea sa burgheză, în protestantism, deism etc., forma de religie cea mai corespunzătoare. În modurile de producție din vechea Asie, din antichitate etc., transformarea produsului în marfă, şi deci existența oamenilor ca producători de mărfuri, joacă un rol subordonat, care devine însă tot mai important pe măsură ce obştile intră în faza de declin. Popoare de negustori propriu-zise nu există decît în intermundiile lumii vechi, ca zeii lui Epicur[35 i)] sau ca evreii în porii societății poloneze. Aceste vechi organisme sociale de producție sînt incomparabil mai simple şi mai clare decît cel burghez, dar ele se întemeiază fie pe lipsa de maturitate a omului individual, nedesprins încă de cordonul ombilical al legăturii naturale cu semenii săi, fie pe relații nemijlocite de dominație şi aservire. Ele sînt determinate de gradul de dezvoltare scăzut al forței productive a muncii şi de relațiile corespunzător limitate ale oamenilor în cadrul procesului de producție al vieții lor materiale, deci de relațiile limitate dintre oameni şi dintre oameni şi natură. Această limitare reală se reflectă ideal în vechile religii de zeificare a naturii şi în credințele diferitelor popoare. În general, reflexul religios al lumii reale nu poate să dispară decît atunci cînd relațiile din viața practică de zi cu zi vor fi relații clare şi raționale între oameni şi între oameni şi natură. Vălul mistic care acoperă procesul vieții sociale, adică procesul producției materiale, nu va fi înlăturat decît atunci cînd va deveni un produs al asocierii libere a oamenilor şi se va afla sub controlul lor conştient şi planic. Pentru aceasta însă este necesară o anumită bază materială a societății, adică o serie de condiții materiale de existență, care, la rîndul lor, sînt produsul firesc al unei dezvoltări istorice îndelungate şi anevoioase.

Este adevărat că economia politică a analizat — deşi incomplet[31)] — valoarea şi mărimea valorii şi a dezvăluit conținutul care se ascunde în aceste forme. Ea însă nu şi-a pus nici măcar o dată întrebarea: de ce acest conținut ia o asemenea formă, cu alte cuvinte, de ce munca se exprimă în valoare, iar durata muncii ca măsură a ei, în mărimea valorii produsului muncii? [32)] Formulări cărora le stă scris pe frunte că aparțin unei formațiuni sociale în care procesul de producție îi stăpîneşte pe oameni, dar oamenii încă nu stăpînesc procesul de producție, constituie pentru conştiința ei burgheză o necesitate naturală tot aşa de la sine înțeleasă ca şi munca productivă însăşi. Ea tratează deci formele preburgheze ale organismului social de producție cam în felul în care tratau părinții bisericii religiile precreştine[33)].

Cît de mult sînt unii economişti prizonierii fetişismului propriu lumii mărfurilor, adică prizonierii aparenței obiectualizate a determinațiilor sociale ale muncii, reiese între altele din disputa anostă şi lipsită de gust despre rolul naturii în crearea valorii de schimb. Întrucît

valoarea de schimb nu este decît un anumit mod social de a exprima munca cheltuită pentru producerea unui lucru, ea nu poate să conțină mai multă substanță naturală decît cursul schimbului, de pildă.

Dat fiind că forma-marfă este forma cea mai generală şi cea mai puțin dezvoltată a producției burgheze, din care cauză ea apare de timpuriu, deşi în epocile anterioare nu este dominantă, deci caracteristică ca în zilele noastre, caracterul ei de fetiş poate fi întrezărit relativ uşor. În formele mai concrete dispare şi această aparență de simplitate. De unde provin iluziile sistemului monetar? De acolo că acest sistem nu a văzut că aurul şi argintul, ca bani, reprezintă o relație socială de producție, însă sub forma unor lucruri naturale cu însuşiri sociale ciudate. Iar economia politică modernă, care priveşte de sus sistemul monetar, nu-şi vădeşte oare fetişismul de îndată ce tratează despre capital? A trecut oare mult timp de cînd s-a spulberat iluzia fiziocraților că renta funciară provine din pămînt, şi nu de la societate?

Să nu anticipăm însă, să mai dăm aici doar un singur exemplu în ceea ce priveşte forma-marfă. Dacă mărfurile ar putea să vorbească, ele ar spune: valoarea noastră de întrebuințare poate să-l intereseze pe om. Pe noi, ca lucruri, ea nu ne priveşte. Ceea ce ne priveşte pe noi, ca lucruri, este valoarea noastră. Propria noastră circulație ca obiecte-mărfuri dovedeşte acest lucru. Noi ne raportăm unele la altele numai ca valori de schimb. Să-l ascultăm acum pe economist dînd grai sufletului mărfii:

„Valoarea“ (valoarea de schimb) „este o proprietate a lucrurilor; avuția“ (valoarea de întrebuințare) „este o proprietate a omului. Valoarea în acest sens implică în mod necesar schimbul, avuția însă nu“[34]. „Avuția“ (valoarea de întrebuințare) „este un atribut al omului, valoarea este un atribut al mărfurilor. Bogat este un om sau o comunitate; valoroasă este o perlă sau un diamant... O perlă sau un diamant are valoare ca perlă sau ca diamant“[35].

Pînă acum nici un chimist nu a descoperit valoare de schimb într-o perlă sau într-un diamant. Economiştii care au descoperit asemenea substanță chimică şi care pretind că gîndesc profund critic consideră că valoarea de întrebuințare a lucrurilor nu depinde de proprietățile lor materiale, în timp ce, dimpotrivă, ele au valoare ca lucruri. Această convingere le este confirmată de faptul curios că valoarea de întrebuințare a lucrurilor se realizează, pentru oameni, fără schimb, adică în raportul direct dintre lucru şi om, în timp ce valoarea poate fi realizată numai în schimb, adică într-un proces social. Cum să nu-ți aminteşti de bunul Dogberry[i], care îl dăscăleşte pe paznicul de noapte Seacol[i][36]:

„Să ai o înfățişare plăcută depinde de împrejurări, dar să ştii să citeşti şi să scrii este un dar al naturii“[36].

Capitolul doi

Procesul schimbului

Mărfurile nu pot merge singure la piață şi nu se pot schimba singure. Trebuie, aşadar, să ne îndreptăm privirile spre cei care le dețin, spre posesorii de mărfuri. Mărfurile sînt lucruri; ele sînt deci neputincioase în fața omului. Dacă nu i se supun, el poate să recurgă la forță, cu alte cuvinte poate să le ia[37]. Pentru a raporta aceste lucruri unul la altul ca mărfuri trebuie ca posesorii lor să se raporteze unii la alții ca persoane a căror voință sălăşluieşte în aceste lucruri; astfel un posesor de mărfuri poate numai de comun acord cu alt posesor de mărfuri, prin urmare numai printr-un act volițional comun, să-şi însuşească o marfă străină înstrăinînd propria sa marfă. Ei trebuie, aşadar, să se recunoască în mod reciproc proprietari privați. Această relație juridică a cărei formă o constituie contractul, indiferent dacă este sau nu consfințit prin lege, este o relație volițională, în care se reflectă relația economică. Conținutul acestei relații juridice sau volițională este dat de însăşi relația economică[38]. Persoanele există aici una pentru alta numai ca reprezentanți ai mărfurilor, prin urmare ca posesori de mărfuri.

De altfel, în continuarea expunerii noastre vom vedea că măştile economice specifice ale persoanelor nu sînt decît personificări ale relațiilor economice în care ele apar una față de alta în calitate de purtători ai acestora.

Posesorul de mărfuri se deosebeşte de marfă mai ales prin faptul că pentru aceasta din urmă oricare alt corp-marfă nu este decît o formă de manifestare a propriei ei valori. Nivelatoare şi cinică din fire, ea e gata oricînd să-şi schimbe nu numai sufletul, dar şi trupul, cu oricare altă marfă, fie ea mai puțin atrăgătoare chiar decît Maritorne[i]. Această incapacitate a mărfii de a sesiza însuşirile concrete ale altor corpuri-marfă este suplinită de posesorul de mărfuri prin propriile sale cinci simțuri, sau chiar mai multe. Pentru el marfa sa nu are o valoare de întrebuințare nemijlocită. Altfel el n-ar duce această marfă la piață. Ea are valoare de întrebuințare pentru alții. Pentru el valoarea de întrebuințare nemijlocită a mărfii constă în a fi purtător al valorii de schimb, deci un mijloc de schimb[39)]. Din această cauză, el vrea să o înstrăineze şi să obțină în schimb alte mărfuri a căror valoare de întrebuințare îi este necesară. Toate mărfurile sînt non-valori de întrebuințare pentru posesorii lor şi valori de întrebuințare pentru non-posesorii lor. Prin urmare ele trebuie să treacă în permanență dintr-o mînă în alta. Dar această trecere dintr-o mînă în alta reprezintă schimbul lor, iar în cadrul schimbului ele sînt raportate unele la altele ca valori şi se realizează ca valori. Mărfurile trebuie prin urmare să se realizeze ca valori înainte de a avea posibilitatea să se realizeze ca valori de întrebuințare.

Pe de altă parte, înainte de a se realiza ca valori ele trebuie să se afirme ca valori de întrebuințare, deoarece munca omenească cheltuită pentru producerea lor este luată în considerare numai în măsura în care a fost cheltuită într-o formă utilă pentru alții. Că munca este utilă pentru alții şi că, prin urmare, produsul ei satisface trebuințele altora, poate să confirme însă numai schimbul.

Orice posesor de mărfuri vrea să-şi înstrăineze marfa numai în schimbul unei mărfi a cărei valoare de întrebuințare satisface o trebuință a sa. Din acest punct de vedere, pentru el schimbul este un proces pur individual. Pe de altă parte, el vrea să-şi realizeze marfa ca valoare, adică să-şi realizeze marfa în oricare altă marfă de aceeaşi valoare, indiferent dacă propria sa marfă are sau nu valoare de întrebuințare pentru posesorul celeilalte mărfi. Din acest punct de vedere, pentru el schimbul este un proces social general. Dar unul şi acelaşi proces nu poate să fie în acelaşi timp pentru toți posesorii de mărfuri numai un proces individual şi totodată numai un proces social general.

Dacă privim lucrurile mai de aproape, vedem că pentru fiecare posesor de marfă orice marfă străină are rolul de echivalent special al mărfii lui, de aceea marfa lui are rolul de echivalent general al tuturor celorlalte mărfuri. Întrucît însă toți posesorii de marfă fac acelaşi lucru, nici o marfă nu este echivalent general, deci mărfurile nu posedă nici forma relativă generală a valorii, în care ele s-ar echivala ca valori şi ar putea fi comparate ca mărimi-valoare. Aşadar, ele nu stau față în față ca mărfuri, ci pur şi simplu ca produse sau ca valori de întrebuințare.

În această situație dificilă, posesorii noştri de marfă gîndesc ca Faust[i]. La început a fost fapta[38]. Ei au acționat deci încă înainte de a fi gîndit. Legile naturii mărfurilor se manifestă în instinctul natural al posesorilor de marfă. Ei îşi pot compara mărfurile ca valori şi deci ca mărfuri, numai raportîndu-le la altă marfă ca echivalent general. Acest fapt a reieşit din analiza mărfii. Dar numai acțiunea socială poate să transforme o marfă anumită în echivalent general. Acțiunea socială a tuturor mărfurilor desprinde, aşadar, o anumită marfă, în care îşi exprimă valoarea toate celelalte mărfuri. Astfel, forma naturală a acestei mărfi devine forma de echivalent socialmente valabilă. Datorită acestui proces social, funcția de echivalent general devine funcția socială specifică a mărfii desprinse. Ea devine bani.

„Illi unum consilium habent et virtutem et potestatem suam bestiae tradunt. Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem aut noraen bestiae, aut numerum norninis ejus“[*9] (Apocalipsul[39]).

Cristalul-bani este un produs necesar al procesului schimbului, în cadrul căruia produse diferite ale muncii sînt de fapt considerate egale între ele şi prin urmare transformate de fapt în mărfuri. Procesul istoric al extinderii şi adîncirii schimbului dezvoltă contradicția dintre valoarea de întrebuințare şi valoare, ascunsă în natura mărfii. Nevoia circulației ca această contradicție să se exteriorizeze impune apariția unei forme de sine stătătoare a valorii mărfurilor şi nu se realizează definitiv decît prin dedublarea mărfii în marfă şi bani. Prin urmare, în măsura în care se efectuează transformarea produselor muncii în mărfuri, se efectuează şi transformarea mărfii în bani[40)].

Schimbul nemijlocit de produse are, pe de o parte, forma expresiei simple a valorii, dar pe de altă parte el nu o are încă. Această formă era: x marfă A = y marfă B. Forma schimbului nemijlocit de produse este: x obiect de întrebuințare A = y obiect de întrebuințare B[41)]. Aici obiectele A şi B nu sînt mărfuri înainte de schimb, ele devin mărfuri numai datorită schimbului. Prima condiție pentru ca un obiect de întrebuințare să devină o valoare de schimb potențială este existența sa ca non-valoare de întrebuințare, ca o cantitate de valoare de întrebuințare care să depăşească trebuințele imediate ale posesorului său. În sine, lucrurile sînt exterioare omului şi prin urmare pot fi înstrăinate. Pentru ca această înstrăinare să fie reciprocă, este suficient ca oamenii să se întîlnească, printr-un acord tacit, în calitate de proprietari privați ai lucrurilor ce pot fi înstrăinate, deci şi în calitate de persoane independente una de alta. Asemenea relații de înstrăinare reciprocă nu există însă între membrii unei obşti primitive, fie ea familie patriarhală, veche comunitate hindusă, stat al incaşilor[40] etc. Schimbul de mărfuri începe acolo unde se termină comunitatea, la punctele ei de contact cu alte comunități sau cu membrii altor comunități. De îndată ce lucrurile devin mărfuri în relațiile externe, ele devin mărfuri, prin retroacțiune, şi în reiațiile dintre membrii aceleiaşi comunități. Inițial raportul cantitativ în care se efectuează schimbul este cu totul întîmplător. Mărfurile se schimbă în virtutea unui act volițional al posesorilor lor de a le înstrăina reciproc. Treptat, nevoia de obiecte de întrebuințare străine se statorniceşte. Prin repetare constantă, schimbul devine un proces social regulat. Cu timpul, cel puțin o parte din produsele muncii sînt produse intenționat în vederea schimbului. Din acest moment se statorniceşte, pe de o parte, separarea dintre utilitatea lucrurilor pentru întrebuințarea nemijlocită şi utilitatea lor pentru schimb. Valoarea lor de întrebuințare se desparte de valoarea lor de schimb. Pe de altă parte, raportul cantitativ în care se efectuează schimbul devine dependent de însăşi producția lor. Uzul le fixează ca mărimi-valoare.

În schimbul nemijlocit de produse, fiecare marfă este în mod nemijlocit mijloc de schimb pentru posesorul ei şi echivalent pentru non-posesorul ei, dar numai în măsura în care este valoare de întrebuințare pentru acesta. Prin urmare obiectul schimbat încă nu dobîndeşte o formă-valoare independentă de propria sa valoare de întrebuințare sau de trebuințele individuale ale celor care schimbă. Necesitatea acestei forme se dezvoltă însă pe măsură ce creşte numărul şi varietatea mărfurilor care intră în procesul schimbului. Problema se naşte simultan cu mijloacele de rezolvare a ei. Circulația mărfurilor, în cadrul căreia posesorii de mărfuri îşi schimbă propriile produse pe diferite alte produse şi le compară unele cu altele, nu are loc niciodată fără ca diferitele mărfuri ale diferiților posesori să nu fie schimbate pe o a treia marfă şi comparate cu ea ca valori. Această a treia marfă, devenind echivalent pentru diferite alte mărfuri, capătă în mod nemijlocit, deşi într-un cadru limitat, forma de echivalent general sau social. Această formă de echivalent general apare şi dispare o dată cu contactul social momentan care a generat-o. Ea revine în mod alternativ şi temporar unei mărfi sau alteia. O dată cu dezvoltarea schimbului de mărfuri ea revine însă exclusiv anumitor mărfuri,

sau se cristalizează în forma bani. La început, întîmplarea hotărăşte cu care marfă se contopeşte această formă. În genere însă, două împrejurări au rolul hotărîtor în această privinţă. Forma bani se contopeşte sau cu cele mai importante obiecte obţinute prin schimbul cu exteriorul, care constituie de fapt forma naturală de manifestare a valorii de schimb a produselor locale, sau cu obiectul de întrebuinţare, care constituie elementul principal al avuţiei locale care poate fi înstrăinată, de pildă vitele. Popoarele nomade sînt primele la care se dezvoltă forma bani, deoarece întreaga lor avuţie este mobilă, deci poate fi înstrăinată imediat, şi deoarece prin felul lor de viaţă ele intră în permanenţă în contact cu alte comunităţi, ceea ce stimulează schimbul de produse. Adesea oamenii l-au folosit chiar pe om, în situaţia de sclav, ca material bănesc iniţial, niciodată însă pămîntul. Asemenea idee nu putea să apară decît în societatea burgheză dezvoltată. Ea datează din ultima treime a secolului al XVII-lea, iar prima încercare de a o pune în practică pe scară naţională a fost făcută abia un secol mai tîrziu, în timpul revoluţiei burgheze franceze.

Pe măsură ce schimbul de mărfuri depăşeşte limitele locale, iar valoarea mărfurilor devine, treptat, materializare a muncii omeneşti în general, forma bani revine unor mărfuri care prin natura lor sînt potrivite să îndeplinească funcţia socială de echivalent general, ea revine metalelor nobile.

Faptul că „aurul şi argintul nu sînt prin natura lor bani, dar că banii sînt prin natura lor aur şi argint“[42] demonstrează congruenţa dintre proprietăţile naturale ale acestor metale şi funcţiile banilor[43]. Pînă în prezent nu cunoaştem însă decît una din funcţiile banilor, aceea de a servi ca formă de manifestare a valorii mărfurilor sau ca material în care mărimea valorii mărfurilor îşi găseşte o expresie socială. Forma de manifestare adecvată a valorii sau materializare a muncii omeneşti abstracte, şi prin urmare identice, poate să fie numai un material ale cărui exemplare posedă toate aceeaşi calitate uniformă. Pe de altă parte, întrucît deosebirea dintre mărimile-valoare este pur cantitativă, marfa-bani trebuie să fie susceptibilă de diferenţieri pur cantitative, adică să poată fi divizată arbitrar, iar apoi reconstituită din părţile sale. Aurul şi argintul posedă aceste calităţi de la natură.

Valoarea de întrebuinţare a mărfii-bani capătă un caracter dublu. În afară de valoarea ei de întrebuinţare specială ca marfă — aurul, de pildă, serveşte la plombarea dinţilor cariaţi, ca materie primă pentru articole de lux etc. —, ea dobîndeşte şi o valoare de întrebuinţare formală, care decurge din funcţiile ei sociale specifice.

Întrucît toate celelalte mărfuri nu sînt decît echivalente speciale ale banilor, iar banii sînt echivalentul lor general, ele se raportează la bani, care sînt consideraţi marfă universală, ca mărfuri speciale[44].

Am văzut că forma bani nu este decît reflexul raporturilor dintre mărfuri fixat într-o singură marfă. Prin urmare, faptul că banii sînt marfă[45] poate să apară ca o descoperire numai pentru cel care porneşte de la forma lor desăvîrşită, pentru ca apoi să o analizeze. Procesul schimbului nu-i dă mărfii, pe care o transformă în bani, valoarea ei, ci forma-valoare a ei specifică. Confundarea acestor determinări a făcut ca valoarea aurului şi argintului să fie considerată imaginară[46]. Întrucît în anumite funcţii banii pot fi înlocuiţi prin simple semne ale lor, a apărut o a doua eroare, şi anume că ei nu ar fi decît semne. Pe de altă parte, această eroare ascundea intuirea vagă că forma bani a lucrurilor le este exterioară, că ea nu este decît o formă de manifestare a unor relaţii dintre oameni ascunse îndărătul ei. În acest sens, orice marfă ar fi un semn, întrucît ca valoare ea nu este decît un înveliş material al muncii omeneşti cheltuite pentru producerea ei[47]. Dar prezenînd drept simple semne caracterele sociale pe care le capătă lucrurile pe baza unui anumit mod de producţie, sau formele obiectuale pe care le iau determinările sociale ale muncii pe baza acestui mod de producţie, ele sînt implicit declarate drept un produs arbitrar al raţiunii oamenilor. Aceasta este explicaţia la modă în

secolul al XVIII-lea pentru a se înlătura, cel puțin momentan, aparența de straniu pe care o aveau formele misterioase ale relațiilor dintre oameni, relații a căror geneză nu putea fi încă descifrată.

Aşa cum am arătat mai sus, forma de echivalent a unei mărfi nu include determinarea cantitativă a mărimii valorii ei. Dacă ştim că aurul este bani, că prin urmare, poate fi schimbat nemijlocit pe toate celelalte mărfuri, nu înseamnă însă că ştim cît valorează, de pildă, 10 pfunzi de aur. Ca orice altă marfă, banii nu-şi pot exprima mărimea propriei lor valori decît în mod relativ, în alte mărfuri. Propria lor valoare este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea lor şi se exprimă în acea cantitate din orice altă marfă în care este cristalizat un timp de muncă egal[48)]. Mărimea — valoare relativă a aurului se stabileşte la locul unde se produce, în schimbul nemijlocit. În momentul în care intră în circulație ca bani, valoarea lui este dată. Dacă încă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, pe baza analizei banilor, s-a stabilit că banii sînt marfă, aceasta n-a fost decît un început. Dificultatea nu constă în a înțelege că banii sînt marfă, ci în a explica cum şi de ce marfa devine bani[49)].

Am văzut cum şi în cea mai simplă expresie de valoare, adică în expresia x marfă A = y marfă B, lucrul în care este exprimată mărimea valorii altui lucru pare să aibă forma de echivalent ca o proprietate socială pe care o are de la natură şi care este independentă de acest raport între mărfuri. Am urmărit modul cum se creează această iluzie. Ea este desăvîrşită din momentul în care forma de echivalent general se identifică cu forma naturală a unei mărfi determinate, adică din momentul în care ea se cristalizează în forma bani. Astfel se creează impresia nu că o marfă devine bani pentru că toate celelalte mărfuri îşi exprimă în ea valorile lor, ci, dimpotrivă, că ele îşi exprimă valorile lor în ea pentru că ea este bani. Mişcarea intermediară dispare în propriul ei rezultat, fără a lăsa vreo urmă. Fără nici o intervenție din partea lor, mărfurile găsesc gata pregătită întruchiparea propriei lor valori într-un corp-marfă existent în afara lor şi alături de ele. Aceste obiecte, adică aurul şi argintul, aşa cum ies din măruntaiele pămîntului, sînt în acelaşi timp întruchiparea nemijlocită a oricărei munci omeneşti. De aici, magia banilor. În orînduirea socială, pe care o studiem, relațiile dintre oameni în procesul de producție social sînt pur atomistice. Ca urmare, relațiile dintre oameni capătă un caracter obiectual, independent de controlul lor şi de activitatea individuală conştientă, ceea ce se manifestă în primul rînd în faptul că produsele muncii lor iau în general forma de mărfuri. Enigma fetişismului banilor nu este, aşadar, decît enigma fetişismului mărfurilor, devenit vizibil şi strălucitor.

---

37) În secolul al XII-lea, atît de renumit în privința evlaviei, printre mărfuri se numără de multe ori unele lucruri foarte delicate. Astfel, un poet francez din acea vreme aminteşte printre mărfurile care se găseau la tîrgul din Landit[37] alături de postav, încălțări, piele, unelte agricole, piei crude etc., „femmes folles de leur corps“[*1].

38) Proudhon[i)] îşi soarbe idealul de justiție, de justice éternelle[*2], în primul rînd din relațiile juridice corespunzătoare producției de mărfuri, ceea ce, în treacăt fie zis, oferă filistinilor dovada atît de consolatoare că forma producți de mărfuri este tot atît de eternă ca şi justiția. Apoi el vrea, dimpotrivă, să transforme în conformitate cu acest ideal producția de mărfuri reală şi dreptul real corespunzător ei. Ce-am spune despre un chimist care, în loc să studieze legile reale ale schimbului de substanțe, pentru a rezolva pe baza lor anumite probleme, ar voi

să modifice acest schimb de substanțe cu ajutorul „ideilor eterne“ de „naturalité“[*3] şi de „affinité“[*4]. Oare dacă spunem despre camătă că este în contradicție cu „justice éternelle“ şi „équité éternelle“[*5], cu „mutualité éternelle“[*6] şi cu alte „vérités éternelles“[*7], ştim mai mult decît ştiau părinții bisericii atunci cmd spuneau că ea este în contradicție cu „grâce éternelle“, cu „foi éternelle“ şi „volonté éternelle de dieu“[*8]?

39) „Întrebuințarea oricărui bun este dublă: una este proprie lucrului ca atare, cealaltă nu; astfel o sandală serveşte pentru încălțat şi poate fi schimbată; ambele sînt moduri de întrebuințare ale sandalei, căci şi acela care schimbă sandala pe ceea ce îi lipseşte, de pildă pe alimente, întrebuințează sandala ca sandală, însă nu în modul ei de întrebuințare natural, căci sandala nu a fost făcută pentru a fi schimbată“. (Aristoteles[i]. „De Rep.“, 1. I, c. 9.)

40) Acum putem aprecia în anod cuvenit subterfugiile socialismului mic-burghez, care vrea să eternizeze producția de mărfuri şi, totodată, să desființeze „opoziția dintre bani şi marfă“, adică banii înşişi, deoarece banii nu există decît în această opoziție. Tot atît de bine am putea să-l desființăm pe papă, menținînd totodată catolicismul. Amănunte în această privință vezi în lucrarea mea „Zur Kritik der Pol. Oekonomie“, p. 61 şi urm. (Vezi *K. Marx* şi *F. Engels*. Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 67 şi urm. — *Nota trad.*)

41) Atîta timp cît încă nu se schimibă două obiecte de întrebuințare diferite, ci pentru un obiect se oferă ca echivalent general o masă haotică de obiecte, aşa cum se întîlneşte în mod frecvent la sălbatici, schimbul nemijlocit de produse este încă în faşă.

42) Karl Marx, 1. c, p. 135. (Vezi *K. Marx* şi *F. Engels.* Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 143), „Metalele... sînt prin natura lor bani“. (Galiani[i], „Della Moneta“, în colecția lui Custodi, Parte Moderna, t. III, p. 137.)

43) Amănunte în această privință vezi în lucrarea mea citată mai sus, subcapitolul: „Metalele nobile“.

44) „Banii sînt marfă universală“. (Verri[i], l. c, p. 16.)

45) „Argintul şi aurul în sine, cărora le putem da denumirea generală de metal nobil, sînt... mărfuri... a căror valoare... creşte şi scade. Valoarea metalului nobil poate fi considerată mai mare dacă cu o greutate mică din metalul respectiv se poate procura o cantitate mai mare de produse agricole sau industriale țării etc.“ ([S. Clement[i]], „A Discourse of the General Notions of Money, Trade, and Exchange, as they stand in relations to each other. By a Merchant“ Lond. 1695, p. 7). „Argintul şi aurul, fie că au sau nu formă de monedă, sînt întrebuințate, ce-i drept, ca măsură pentru toate celelalte lucruri, dar ele sînt totuşi o marfă, ca şi vinul, uleiul, tutunul, pînza sau postavul“. ([J. Child[i]], „A discourse concerning Trade, and that in particular of the East-Indies etc.“, London 1689, p. 2.) „Rezervele şi bogăția regatului nu pot fi limitate numai la bani, aşa cum aurul şi argintul nu pot fi excluse din rîndurile mărfurilor“. ([Th. Papillon[i]], „The East India Trade a most Profitable Trade, London 1677, p. 4.)

46) „Aurul şi argintul au valoare ca metale, înainte de a fi bani“ (Galiani, l. c., [p. 72]). Locke[i] spune: „Datorită calităților lui care îl fac să fie potrivit pentru rolul de bani, de comun acord, oamenii au atribuit argintului o valoare imaginară“ [John Locke, „Some Considerations etc.“, 1691, în „Works“, ed. 1777, v. II, p. 15].) Dimpotrivă, Law[i] spune: „Cum ar fi posibil ca națiuni diferite atribuie unui lucru oarecare o valoare imaginară... sau cum ar fi posibil să se mențină această valoare imaginară?“ Cît de puțin înțelegea el însuşi această problemă reiese din următoarea afirmație: „Argintul se schimbă după valoarea de întrebuințare pe care o are, adică după valoarea sa reală; datorită faptului că serveşte drept... bani, el capătă o valoare adițională (une valeur additionnelle)“. (Jean Law, „Considerations sur le numéraire et le commerce“, în ediția E. Daire[i], „Economistes Financiers du XVIII-e siècle“, p. 469, 470.)

47) „Banii sînt semnul lor“ (al mărfurilor). (V. de Forbonnais[i], „Eléments du Commerce“, Nouv. Edit., Leyda 1766, t. II, p. 143.) „Ca semn, ei sînt atraşi de către mărfuri“ (l. c, p. 155). „Banii sînt semnul unui lucru şi îl reprezintă“. (Montesquieu[i], „Esprit des Lois“, Oeuvres, Lond. 1767, t. II, p. 3.) „Banii nu sînt un simplu semn, deoarece ei înşişi sînt avuţie; ei nu reprezintă valorile, ci sînt echivalentele lor“. (Le Trosne[i], l. c, p. 910.) „Dacă considerăm conceptul de valoare, lucrul însuşi nu este privit decît ca un semn; el nu este considerat ca el însuşi, ci ca ceea ce valorează“. (Hegel[i], l. c., p. 100.) Cu mult înaintea economiştilor, juriştii au pus în circulaţie ideea că banii nu sînt decît simple semne şi că metalele nobile nu au decît o valoare imaginară; sicofanţi ai puterii regale, de-a lungul întregului ev mediu ei au întemeiat dreptul acesteia de a falsifica moneda pe tradiţiile Imperiului roman şi pe concepţiile despre monedă din Pandecte[41]. „Nimeni nu poate şi nu are voie să se îndoiască — spune abilul lor discipol, Filip de Valois[i] într-un decret din 1346 — că numai nouă şi maiestăţii noastre regale ne revine dreptul... de a bate moneda, stabilirea cîtimii banilor şi orice legiuire cu privire la bani, precum şi cursul şi preţul lor cum ne va place nouă şi cum bine ni se va părea“. Era o dogmă a dreptului roman ca împăratul să decreteze valoarea banilor. Era interzis în mod expres ca banii să fie consideraţi marfă. „Dar nimănui să nu-i fie permis să cumpere bani, căci, deşi sînt făcuţi pentru folosinţa tuturor, ei nu trebuie să fie marfă“. O explicaţie excelentă în această privinţă există la G. F. Pagnini[i], „Saggio sopra il giusto preggio delle cose“, 1751, ediţia Custodi[i], Parte Moderna, t. II. În special în partea a II-a a lucrării, Pagnini îi combate pe domnii jurişti.

48) „Dacă cineva poate să obţină şi să aducă o uncie de argint din minele din Peru la Londra cu aceeaşi cheltuire de timp care ar fi necesară pentru a produce un bushel de cereale, unul din aceste produse constituie preţul natural al celuilalt; dar dacă, prin punerea în exploatare a unor mine noi, mai bogate, el poate să obţină două uncii de argint cu acelaşi efort cu care înainte obţinea una, grîul va fi tot atît de ieftin la preţul de 10 şilingi bushelul cum era mai înainte la preţul de 5 şilingi, caeteris paribus[*10]“. (William Petty[i], „A Treatise of Taxes and Contributions“, Lond. 1667, p. 31.)

49) D-l profesor Roscher[i] ne învaţă că „definiţiile eronate date banilor pot fi împărţite în două grupe principale: definiţii care consideră că sînt mai mult decît marfă şi definiţii care consideră că sînt mai puţin decît marfă“. Urmează o înşirare dezordonată a lucrărilor despre bani, înşirare care însă nu elucidează cîtuşi de puţin istoria reală a teoriei, şi în sfîrşit morala: „Nu se poate tăgădui că majoritatea economiştilor moderni nu au acordat destulă importanţă particularităţilor care deosebesc banii de celelalte mărfuri“ (va să zică, banii sînt totuşi mai mult sau mai puţin decît marfă?) “„...Din acest punct de vedere, reacţia semimercantilistă a lui Ganilh... nu este cu totul neîntemeiată“. (Wilhelm Roscher, „Die Grundlagen der Nationalökonomie“, ediţia a 3-a, 1858, p. 207—210.) Mai mult — mai puţin — nu destul — din acest punct de vedere — nu cu totul! Ce noţiuni exacte! Şi asemenea vorbărie profesorală eclectică este intitulată, modest, de d-l Roscher, „metodă anatomo-fiziologică“ a economiei politice! Un merit însă nu-i poate fi contestat: acela de a fi descoperit că banii sînt „o marfă plăcută“

Capitolul trei

Banii sau circulaţia mărfurilor

1. Măsură a valorilor

Pentru a simplifica lucrurile, presupun pretutindeni în această lucrare că marfa-bani este aurul.

Prima funcţie a aurului constă în a oferi lumii mărfurilor materialul pentru a exprima valoarea, adică pentru a exprima valorile mărfurilor ca mărimi omonime, aceleaşi din punct de vedere calitativ şi comparabile din punct de vedere cantitativ. Aşadar, el funcţionează ca măsură

generală a valorilor, şi numai prin această funcţie a sa, aurul, marfa-echivalent specifică, devine bani.

Mărfurile nu devin comensurabile datorită banilor. Dimpotrivă. Pentru că toate mărfurile, ca valori, sînt muncă omenească materializată, şi ca atare sînt comensurabile, ele toate pot să-şi măsoare valorile cu aceeaşi marfă specifică, transformînd-o astfel în măsură comună a valorilor lor, adică în bani. Banii ca măsură a valorii sînt o formă de manifestare necesară a măsurii valorii imanente mărfurilor, adică a timpului de muncă[50)].

Expresia valorică a unei mărfi în aur — x marfă A = y marfă-bani — este forma bani a mărfii sau preţul ei. O singură ecuaţie, ca, de pildă: 1 tonă de fier = 2 uncii de aur, este suficientă acum pentru a exprima valoarea fierului într-o formă socialmente valabilă. Această ecuaţie nu mai trebuie să figureze ca o verigă în seria de ecuaţii valorice ale celorlalte mărfuri, deoarece marfa-echivalent, adică aurul, posedă deja caracterul de bani. Aşadar, forma relativă generală a valorii mărfurilor are acum din nou înfăţişarea iniţială a formei relative simple sau singulare a valorii lor. Pe de altă parte, expresia relativă dezvoltată a valorii, adică seria infinită de expresii relative ale valorii, devine forma relativă specifică a valorii mărfii-bani. Dar această serie este dată acum socialmente în preţurile mărfurilor. Citiţi de la dreapta la stînga orice listă de preţuri şi veţi găsi mărimea valorii banilor exprimată în toate mărfurile posibile. Dimpotrivă, banii nu au preţ. Pentru a putea participa la această formă relativă unitară a valorii celorlalte mărfuri, banii trebuie raportaţi la ei înşişi ca la propriul lor echivalent.

Preţul sau forma bani a mărfurilor este, ca şi forma valoare în general, o formă distinctă de forma lor corporală reală palpabilă; adică nu este decît o formă ideală sau imaginară. Valoarea fierului, a pînzei, a grîului etc. există, cu toate că e invizibilă, chiar în aceste lucruri; ea se exprimă în egalitatea lor cu aurul, în raportarea la aur, într-o raportare care există, ca să zicem aşa, numai în capetele lor. De aceea posesorul de marfă trebuie să împrumute mărfurilor limba sa, sau să le pună etichete pentru a comunica lumii exterioare preţurile lor[51)]. Întrucît exprimarea valorilor mărfurilor în aur are un caracter ideal, pentru această operaţie nu se poate folosi decît un aur imaginar sau ideal. Orice posesor de marfă ştie că este departe de a-şi transforma mărfurile în aur dacă dă valorii lor forma de preţ, sau forma imaginară a aurului, şi că n-are nevoie nici măcar de un dram de aur real pentru a exprima în aur valori — marfă de milioane. Aşadar, banii îndeplinesc funcţia de măsură a valorii numai ca bani imaginari sau ideali. Acest fapt a prilejuit cele mai năstruşnice teorii[52)]. Cu toate că funcţia de măsură a valorii o îndeplinesc numai banii imaginari, preţul depinde în întregime de materialul bănesc real. Valoarea, adică cantitatea de muncă omenească pe care o conţine de pildă, o tonă de fier, este exprimată printr-o cantitate imaginară de marfă-bani, care conţine o cantitate de muncă egală. În funcţi de metalul care serveşte ca măsură a valorii — aur, argint sau cupru —, valoarea unei tone de fier se exprimă în preţuri cu totul diferite, adică în cantităţi de aur, argint sau cupru cu totul diferite.

Aşadar, dacă două mărfuri diferite, de pildă aurul şi argintul servesc în acelaşi timp ca măsură a valorii, preţurile tuturor mărfurilor se exprimă în două feluri diferite: preţuri în aur şi preţuri în argint, care coexistă atîta timp cît raportul dintre valoare aurului şi cea a argintului rămîne neschimbat, de pildă 1 : 15. Orice modificare a acestui raport valoric perturbează însă raportul dintre preţurile în aur şi preţurile în argint ale mărfurilor şi demonstrează astfel practic că o dublare a măsurii valorii este în contradicţie cu funcţia ei[53)].

Mărfurile cu preţuri determinate se prezintă toate în forma: a marfă A = x aur, b marfă B = z aur, c marfă C = y aur etc., în care a, b şi c reprezintă mase determinate de feluri de mărfuri A, B şi C, iar x, z şi y mase determinate de aur. Valorile mărfurilor sînt deci transformate în cantităţi imaginare de aur de diferite mărimi, adică, în pofida diversităţii corpurilor-marfă, sînt transformate în mărimi omonime, în mărimi-aur. Ele se compară între ele şi se măsoară unele

cu altele ca diferite cantități de aur, şi de aici provine necesitatea tehnică de a le raporta la o cantitate de aur fixată, ca unitate de măsură a lor. Această unitate de măsură se transformă în etalon prin subdiviziune în părți alicote. Încă înainte de a deveni bani, aurul, argintul, arama posedă asemenea etaloane în măsurile lor de greutate, de pildă pfundul serveşte ca unitate de măsură, fiind, pe de o parte, subdivizat în uncii etc., iar pe de altă parte multiplicat în chintale etc.[54] Din această cauză, în cadrul circulației banilor de metal, denumirile existente ale etalonului greutății reprezintă şi primele denumiri ale etalonului banilor sau ale etalonului prețurilor.

Ca măsură a valorilor şi ca etalon al prețurilor, banii îndeplinesc două funcții cu totul diferite. Ei sînt măsură a valorilor ca întruchipare socială a muncii omeneşti, iar etalon al prețurilor ca o anumită greutate stabilită de metal. Ca măsură a valorii ei servesc pentru a transforma valorile mărfurilor, atît de diferite, în prețuri, în cantități de aur imaginare; ca etalon al prețurilor ei măsoară aceste cantități de aur. Măsura valorilor măsoară mărfurile ca valori; etalonul prețurilor, dimpotrivă, măsoară cantitățile de aur cu ajutorul unei cantități de aur, şi nu valoarea unei cantități de aur prin greutatea alteia. Pentru etalonul prețurilor este nevoie ca o greutate de aur determinată să fie fixată ca unitate de măsură. Aici, ca şi în toate celelalte determinări de măsură ale unor mărimi omonime, stabilitatea raporturilor de măsură este hotărîtoare. Aşadar, etalonul prețurilor îşi îndeplineşte funcția cu atît mai bine cu cît aceeaşi cantitate de aur este folosită invariabil ca unitate de măsură. Aurul poate servi ca măsură a valorilor numai pentru că el însuşi este un produs al muncii, prin urmare o valoare potențial variabilă[55].

Este evident, în primul rînd, că o schimbare a valorii aurului nu afectează în nici un fel funcția lui de etalon al prețurilor. Oricum ar varia valoarea aurului, cantități diferite de aur rămîn întotdeauna în acelaşi raport valoric unele față de altele. Dacă valoarea aurului ar scădea cu 1000%, 12 uncii de aur ar continua să posede de 12 ori mai multă valoare decît o singură uncie de aur, iar la stabilirea prețurilor nu este vorba decît de raportul dintre diferite cantități de aur. Întrucît, pe de altă parte, greutatea unei uncii de aur rămîne invariabilă atunci cînd valoarea ei scade sau creşte, greutatea părților ei alicote este de asemenea invariabilă, prin urmare aurul ca etalon fix al prețurilor îndeplineşte întotdeauna aceeaşi funcție, indiferent cum ar varia valoarea lui.

Schimbarea valorii aurului nu afectează nici funcția sa de măsură a valorii. O asemenea schimbare afectează concomitent toate mărfurile şi în consecință lasă neschimbate, caeteris paribus, valorile lor relative reciproce, cu toate că acum acestea se exprimă în prețuri-aur mai ridicate sau mai scăzute decît înainte.

Ca şi în cazul cînd valoarea unei mărfi se exprimă în valoarea de întrebuințare a altei mărfi, tot astfel la evaluarea mărfurilor în aur se presupune doar că în momentul dat producerea unei anumite cantități de aur costă o cantitate dată de muncă. În ceea ce priveşte mişcarea prețurilor mărfurilor în general, sînt valabile legile dezvoltate mai sus ale expresiei valorii relative simple.

Dacă valoarea banilor este constantă, o urcare generală a prețurilor mărfurilor este posibilă numai dacă cresc valorile mărfurilor; dacă valoarea mărfurilor este constantă, o asemenea creştere este posibilă numai dacă valoarea banilor scade. Şi invers. Dacă valoarea banilor este constantă, prețurile mărfurilor pot să scadă numai cu condiția ca valoarea mărfurilor să scadă; dacă valorile mărfurilor sînt constante, o asemenea scădere nu este posibilă decît dacă valoarea banilor creşte. De aici nu rezultă nicidecum că creşterea valorii banilor determină întotdeauna o scădere proporțională a prețurilor mărfurilor, iar o scădere a valorii banilor — o creştere proporțională a prețurilor mărfurilor. Acest lucru este valabil numai pentru mărfuri a căror valoare este constantă. Acele mărfuri, de pildă, a căror valoare creşte concomitent şi în

aceeaşi măsură cu valoarea banilor îşi menţin aceleaşi preţuri. Dacă valoarea lor creşte mai încet sau mai repede decît valoarea banilor, scăderea sau urcarea preţurilor lor este determinată de diferenţa dintre mişcarea valorii lor şi mişcarea valorii banilor etc. Dar să revenim la examinarea formei preţ. Din diferite cauze, denumirile băneşti ale cantităţilor de metal de greutate determinată se separă încetul cu încetul de denumirile lor iniţiale ca greutăţi. Dintre aceste cauze, hotărîtoare din punct de vedere istoric sînt următoarele: 1. Introducerea de bani străini la popoare mai puţin dezvoltate; în Roma antică, de pildă, monedele de argint şi de aur au circulat la început ca mărfuri străine. Denumirile acestor bani străini sînt diferite de denumirile autohtone ale greutăţilor. 2. O dată cu creşterea avuţiei, metalul mai puţin nobil este înlăturat din funcţia sa de măsură a valorii de metalul mai nobil. Arama este înlăturată de argint, argintul de aur, oricît ar contrazice această succesiune cronologia[56)] poetică[43]. De pildă, lira sterlină a fost denumirea monetară pentru un pfund real de argint. În momentul cînd aurul a înlăturat argintul ca măsură a valorii, aceeaşi denumire a fost folosită pentru o cantitate de aur care reprezenta poate $^{1}/_{15}$ de pfund de aur etc., în funcţie de raportul valoric dintre aur şi argint. Lira sterlină ca denumire monetară şi pfundul ca denumire obişnuită a greutăţii aurului sînt acum separate[57)]. 3. Falsificarea banilor practicată secole de-a rîndul de către suverani, care a făcut ca din greutatea iniţială a monedelor să nu rămînă decît numele[58)].

Datorită acestor procese istorice, separarea denumirii băneşti a greutăţilor de metal de denumirea lor de greutate obişnuită a devenit un obicei popular. Întrucît etalonul banilor este, pe de o parte, pur convenţional, iar pe de altă parte, trebuie să aibă o valabilitate generală, el este, în cele din urmă, reglementat prin lege. O cantitate determinată de metal nobil, de pildă o uncie de aur, este împărţită oficial în părţi alicote, care sînt denumite prin lege liră, taler etc. Această parte alicotă, considerată ca unitate de măsură propriu-zisă a banilor, este împărţită şi ea în alte părţi alicote, care sînt de asemenea denumite prin lege şiling, penny etc.[59)] Ca şi mai înainte, etalonul banilor de metal continuă să fie cantităţi de metal de o greutate determinată. Ceea ce s-a schimbat este modul de diviziune şi denumirea.

Aşadar, preţurile, sau cantităţile de aur în care sînt transformate ideal valorile mărfurilor, se exprimă acum prin denumirile băneşti sau prin denumirile de calcul ale etalonului aur stabilite prin lege. În loc să spunem deci că un cuarter de grîu este egal cu o uncie de aur, vom spune, în Anglia, că el este egal cu 3 l.st. 17 şilingi şi $10^{1}/_{2}$ pence. Cu ajutorul denumirilor lor băneşti, mărfurile spun, aşadar, cît valorează, iar banii servesc ca bani de calcul ori de cîte ori este vorba de a fixa un lucru ca valoare, adică în forma bani[60)].

Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale. Eu nu ştiu nimic despre un om dacă ştiu numai că se numeşte Iacob. Tot astfel în denumirile monetare liră, taler, franc, ducat etc. dispare orice urmă a raportului valoric. Confuzia în ceea ce priveşte sensul misterios al acestor semne cabalistice este cu atît mai mare cu cît denumirile băneşti exprimă valoarea mărfurilor şi în acelaşi timp părţi alicote ale unei anumite greutăţi de metal, adică ale etalonului banilor[61)]. Pe de altă parte, este necesar ca valoarea, spre deosebire de varietatea corpurilor din lumea mărfurilor, să ia această formă materială iraţională şi totodată pur socială[62)].

Preţul este denumirea bănească a muncii materializate în marfă. Prin urmare, a spune că o marfă este echivalentă cu cantitatea de bani a cărei denumire reprezintă preţul ei este o tautologie[63)], aşa cum în general expresia valorii relative a unei mărfi este întotdeauna expresia echivalenţei a două mărfuri. Dacă însă preţul ca expresie a mărimii valorii mărfii este expresia raportului ei de schimb cu banii, nu urmează reciproca, respectiv că expresia raportului ei de schimb cu banii este în mod necesar expresia mărimii valorii ei. Să presupunem că munca socialmente necesară pentru producerea unui cuarter de grîu este egală cu munca socialmente necesară pentru producerea a $^{1}/_{2}$ uncie de aur (circa 2 l. st.).

Cele 2 l. st. reprezintă expresia bănească a mărimii valorii cuarterului de grîu sau prețul său. Dacă însă împrejurările permit fixarea acestui preț la 3 l. st. sau dacă ele impun scăderea lui la 1 l. st., atunci 1 l. st. reprezintă, evident, prea puțin, iar 3 l. st. prea mult ca expresii ale mărimii valorii grîului, dar şi 1 l. st. şi 3 l. st. sînt prețuri ale acestuia, deoarece, în primul rînd, ele sînt forma valoare a lui, adică bani, iar în al doilea rînd sînt expresii ale raportului său de schimb cu banii. Dacă condițiile de producție rămîn aceleaşi, sau forța productivă a muncii rămîne aceeaşi, pentru reproducerea unui cuarter de grîu trebuie să se cheltuiască acelaşi timp de muncă social ca mai înainte. Această împrejurare nu depinde nici de voința producătorului de grîu şi nici de voința celorlalți posesori de mărfuri. Mărimea valorii mărfii exprimă, aşadar, un raport necesar față de timpul de muncă social, raport care este imanent procesului de creare a mărfii. Prin transformarea mărimii valorii în preț, acest raport necesar apare ca raport de schimb între o marfă şi marfa-bani existentă în afara ei. Dar în acest raport de schimb îşi poate găsi expresia atît mărimea valorii mărfii cît şi plusul sau minusul față de această mărime, care apar la înstrăinarea mărfii în condiții date. Posibilitatea unei neconcordanțe cantitative între preț şi mărimea valorii, sau a unei abateri a prețului de la mărimea valorii, rezidă, prin urmare, în însăşi forma preț. Nu este vorba de o deficiență a acestei forme, dimpotrivă, tocmai această particularitate face ca ea să fie forma adecvată a unui mod de producție în care regula îşi poate croi drum prin haos numai ca lege a mediei care acționează orbeşte.

Forma preț nu conține însă numai posibilitatea neconcordanței cantitative între mărimea valorii şi preț, adică între mărimea valorii şi propria ei expresie bănească; ea poate să conțină o contradicție calitativă, şi ca urmare prețul să înceteze, în genere, să fie o expresie a valorii, cu toate că banii nu sînt decît forma valoare a mărfurilor. Lucruri care în sine nu sînt mărfuri, ca, de pildă, conştiința, onoarea etc., se pot vinde, dobîndind astfel, prin prețul care se plăteşte în schimbul lor, forma de mărfuri. Un lucru poate deci să aibă, formal, un preț, fără să aibă valoare. Expresia prețului devine aici imaginară, ca şi anumite mărimi din matematici. Pe de altă parte, şi forma preț imaginară, ca de pildă prețul pămîntului necultivat, care nu are valoare, pentru că în el nu este materializată nici o muncă omenească, poate ascunde un raport valoric real sau unul derivat din acesta.

Ca şi forma relativă a valorii în general, prețul exprimă valoarea unei mărfi, de pildă a unei tone de fier, prin aceea că o anumită cantitate de echivalent, de pildă o uncie de aur, poate fi schimbată nemijlocit pe fier, dar în nici un caz invers, ca fierul, la rîndul lui, să poată fi schimbat nemijlocit pe aur. Aşadar, pentru a funcționa practic ca valoare de schimb, marfa trebuie să se lepede de trupul ei natural, să se transforme din aur imaginar în aur real, cu toate că pentru ea această transsubstanțiere ar putea fi mai „dificilă“ decît este pentru „conceptul“ hegelian trecerea de la necesitate la libertate, sau pentru un homar spargerea carapacei, sau, în sfîrşit, pentru sfîntul Ieronim[i] lepădarea de bătrînul Adam[i] [64)]. Pe lîngă înfățişarea ei reală, ca fier, de pildă, marfa poate să aibă în preț o înfățişare ideală de valoare, adică o înfățişare imaginară de aur, dar ea nu poate fi în acelaşi timp fier real şi aur real. Pentru a i se da un preț, este suficient ca ea să fie echivalată cu aur imaginar; dar pentru a servi posesorului ei ca echivalent general, ea trebuie înlocuită cu aur real. Dacă, de pildă, posesorul fierului şi-ar oferi marfa posesorului unei mărfi de lux şi ar spune că prețul fierului reprezintă forma bani, i s-ar răspunde aşa cum i-a răspuns sfîntul Petru[i] în cer lui Dante[i] atunci cînd acesta îi spusese profesiunea de credință:

„Assai bene è trascorsa
D'esta moneta già la lega e'l peso,
Ma dimmi se tu l'hai nella tua borsa“[*2] [46].

Forma preț presupune înstrăinarea mărfurilor în schimbul banilor şi necesitatea acestei înstrăinări. Pe de altă parte, aurul funcționează ca măsură ideală a valorii numai pentru că

circulă în procesul schimbului ca marfă-bani. În măsura ideală a valorilor se ascund, aşadar, bani sunători.

2. Mijloc de circulație

a) Metamorfoza mărfurilor

Am văzut că procesul schimbului mărfurilor cuprinde raporturi care se contrazic şi care se exclud reciproc. Dezvoltarea mărfii nu înlătură aceste contradicții, dar creează forma în care ele se pot mişca. Aceasta este în general metoda prin care se rezolvă contradicțiile reale. De pildă, faptul că un corp este continuu atras de alt corp şi tot continuu respins de el constituie o contradicție. Elipsa este una din formele de mişcare în care această contradicție se realizează şi se rezolvă în acelaşi timp.

Procesul schimbului în măsura în care transferă mărfurile din mîini în care sînt non-valori de întrebuințare în mîini în care sînt valori de întrebuințare este un schimb de substanțe social. Produsul unei munci utile înlocuieşte produsul altei munci utile. Odată ajunsă la locul unde serveşte ca valoare de întrebuințare, marfa trece din sfera schimbului de mărfuri în sfera consumului. Aici ne vom ocupa numai de prima sferă. Vom examina prin urmare întregul proces numai din punctul de vedere al formei, adică numai schimbarea formelor sau metamorfoza mărfurilor, care mijloceşte schimbul de substanțe social.

Înțelegerea deficitară a acestei schimbări a formelor se datoreşte, abstracție făcînd de confuzia care există în ceea ce priveşte însăşi noțiunea de valoare, faptului că orice schimbare a formei unei mărfi se efectuează prin schimbul a două mărfuri, a unei mărfi obişnuite şi a mărfii-bani. Dacă se reține numai acest moment material, adică schimbul mărfii pe aur, se pierde din vedere tocmai ceea ce trebuie să se vadă, şi anume ceea ce se întîmplă cu forma mărfii. Se pierde din vedere faptul că aurul ca simpla marfă nu este bani şi că celelalte mărfuri se raportează ele înseşi, prin prețurile lor, la aur ca la propria lor întruchipare bănească.

Inițial, mărfurile intră în procesul schimbului neaurite, neîndulcite, aşa cum s-au născut. Procesul schimbului produce o dedublare a mărfii în marfă şi bani, generează o poziție exterioară în care ele îşi exprimă contradicția lor imanentă dintre valoare de întrebuințare şi valoare. În această opoziție mărfurile ca valori de întrebuințare se opun banilor ca valoare de schimb. Pe de altă parte, ambii poli ai opoziției sînt mărfuri, adică reprezintă unitatea dintre valoarea de întrebuințare şi valoare. Dar această unitate a contrariilor se manifestă invers la fiecare din cei doi poli şi de aceea reprezintă totodată corelația lor. Marfa este realmente valoare de întrebuințare; existența ei ca valoare nu apare decît ideal în preț, care o raportează la aur ca întruchipare reală a valorii ei. Invers, substanța aurului nu reprezintă decît materializarea valorii, adică bani. De aceea aurul este realmente valoare de schimb. Valoarea sa de întrebuințare nu mai apare decît ideal în seria de expresii ale valorii relative, în care el se raportează la mărfurile ce-i stau în față ca la ansamblul formelor sale de întrebuințare reale. Aceste forme opuse ale mărfurilor sînt formele reale ale mişcării lor în procesul schimbului.

Să însoțim acum un posesor de marfă oarecare, de pildă, pe vechiul nostru cunoscut, țesătorul, în arena procesului schimbului, pe piața de mărfuri. Marfa sa, 20 de coți de pînză, are un preț determinat. Prețul ei e 2 l. st. El o schimbă pe 2 l. st. şi, om de modă veche, schimbă apoi cele 2 l. st. pe o biblie de acelaşi preț. Pînza, care pentru el nu este decît marfă, adică purtător de valoare, este înstrăinată în schimbul aurului, forma-valoare a ei, iar în această formă ea este din nou înstrăinată în schimbul altei mărfi, al bibliei, care va ajunge însă în casa țesătorului ca obiect de întrebuințare şi va satisface nevoi spirituale. Procesul schimbului mărfii se efectuează deci sub forma a două metamorfoze opuse şi care se completează reciproc — transformarea mărfii în bani şi transformarea ei din nou din bani în marfă[65]. Momentele

metamorfozei mărfii sînt în acelaşi timp tranzacţii ale posesorului mărfii: vînzarea, schimbul mărfii pe bani; cumpărarea, schimbul banilor pe marfă; şi unitatea ambelor acte: a vinde pentru a cumpăra.

La sfîrşitul acestor tranzacţii ţesătorul constată că posedă o biblie în locul pînzei, că în locul mărfii sale iniţiale el posedă o altă marfă de aceeaşi valoare, dar de utilitate diferită. În acelaşi mod el ajunge în posesiunea şi a celorlalte mijloace de subzistenţă şi de producţie care îi sînt necesare. Din punctul său de vedere, întregul proces nu face decît să mijlocească schimbul produsului muncii lui pe produsul muncii altuia, adică să mijlocească schimbul de produse.

Procesul schimbului mărfii se efectuează deci în următoarea schimbare a formelor:

Marfă — Bani — Marfă

M — B — M

Din punctul de vedere al conţinutului său material, mişcarea M — M, adică schimbul unei mărfi pe altă marfă, constituie schimbul de substanţe al muncii sociale, cu al cărui rezultat procesul ia sfîrşit.

M—B. Prima metamorfoză a mărfii sau vînzarea. Transmutarea valorii mărfii din trupul mărfii în trupul aurului este, aşa cum am spus în altă parte[47], salto mortale al mărfii. Dacă nu reuşeşte, e drept că nu marfa este în pierdere, ci posesorul ei. Diviziunea socială a muncii face ca munca sa să fie tot atît de unilaterală pe cît sînt de multilaterale trebuinţele lui. Tocmai de aceea produsul său îi serveşte numai ca valoare de schimb. Acest produs găseşte numai în bani forma de echivalent general socialmente valabilă, dar banii se află în buzunarul altuia. Pentru a-i scoate de acolo, marfa trebuie să fie în primul rînd valoare de întrebuinţare pentru posesorul de bani, adică munca cheltuită pentru producerea ei trebuie cheltuită în formă socialmente utilă, sau trebuie să fie o verigă reală a diviziunii sociale a muncii. Dar diviziunea muncii este un organism de producţie creat spontan, ale cărui fire au fost depănate şi se deapănă fără ştirea producătorilor de mărfuri. Este posibil ca marfa să fie produsul unui nou fel de muncă, menit să satisfacă sau chiar să determine, pe cont propriu, o trebuinţă nouă. O operaţie oarecare, fiind pînă mai ieri încă una dintre numeroasele funcţii ale aceluiaşi producător de mărfuri, se desprinde la un moment dat de acest ansamblu, devine independentă, şi tocmai de aceea trimite pe piaţă produsul ei parţial ca marfă independentă. Condiţiile pot să fie sau pot să nu fie maturizate pentru acest proces de separare. Astăzi produsul satisface o trebuinţă socială. Mîine el va fi înlăturat poate, total sau parţial, de un produs asemănător. Chiar dacă munca, în cazul de faţă munca ţesătorului, este o verigă recunoscută a diviziunii sociale a muncii, aceasta încă nu înseamnă că tocmai cei 20 de coţi de pînză ai săi au valoare de întrebuinţare. Dacă trebuinţa socială de pînză, care, ca şi orice altceva, este limitată, a fost satisfăcută de către ţesătorii concurenţi, produsul prietenului nostru va fi excedentar, de prisos şi deci inutil. Calul de dar nu se caută la dinţi, dar ţesătorul nu merge pe piaţă pentru a face daruri. Să presupunem însă că produsul său are într-adevăr valoare de întrebuinţare şi prin urmare banii sînt atraşi de marfa sa. Se naşte însă întrebarea: cîţi bani anume? Răspunsul se află, ce-i drept, anticipat în preţul mărfii, în expresia mărimii valorii ei. Facem abstracţie de eventualele erori de calcul pur subiective ale posesorului mărfii, pe care piaţa le corectează de îndată obiectiv. Presupunem că el a cheltuit pentru produsul său numai media socialmente necesară a timpului de muncă. Preţul mărfii nu este deci decît denumirea bănească a cantităţii de muncă socială materializată în ea. Dar fără consimţămîntul şi fără ştirea ţesătorului nostru, condiţiile tradiţionale de producţie ale ţesătoriei sînt subminate. Ceea ce era, pînă nu de mult, în mod neîndoielnic timp de muncă socialmente necesar pentru producerea unui cot de pînză, acum încetează de a mai fi, şi posesorul de bani se grăbeşte să demonstreze această împrejurare prietenului nostru pe baza preţurilor fixate de diferiţii lui concurenţi. Din nefericire pentru prietenul nostru, există mulţi

ţesători pe lume. Să presupunem, în sfîrşit, că fiecare bucată de pînză existentă pe piaţă conţine numai timp de muncă socialmente necesar. Cu toate acestea, suma totală a acestor bucăţi poate să conţină timp de muncă cheltuit în plus. Dacă piaţa nu poate să absoarbă întreaga cantitate de pînză la preţul normal de 2 şilingi cotul, înseamnă că o parte prea mare din timpul de muncă social total a fost cheltuită sub forma ţesătoriei. Rezultatul este acelaşi ca şi în cazul cînd fiecare ţesător în parte ar fi cheltuit pentru produsul său individual mai mult decît timpul de muncă socialmente necesar. Cu alte cuvinte, aici toţi au aceeaşi soartă. Toată pînza de pe piaţă este considerată ca o singură marfă, iar fiecare bucată de pînză parte alicotă a acesteia. Valoarea fiecărui cot de pînză în parte e de fapt doar materializarea aceleiaşi cantităţi socialmente determinate de muncă omenească de acelaşi fel[*3].

După cum se vede, marfa iubeşte banii, dar „the course of true love never does run smooth“[48]. La fel de accidentală şi de spontană ca structura calitativă este şi structura cantitativă a organismului social de producţie, care îşi dezvăluie membra disjecta[49] în sistemul de diviziune a muncii. Posesorii noştri de marfă descoperă, aşadar, că aceeaşi diviziune a muncii, care face din ei producători particulari independenţi, face ca procesul social de producţie şi relaţiile lor în acest proces să fie independente de ei înşişi, ca independenţa persoanelor unele faţă de altele să-şi găseaiscă o completare într-un sistem de dependenţă reciprocă obiectuală multilaterală.

Diviziunea muncii transformă produsul muncii în marfă şi prin aceasta face necesară transformarea lui în bani. Ea face în acelaşi timp ca reuşita acestei transsubstanţieri să fie accidentală. Aici însă fenomenul trebuie considerat în forma sa pură, prin urmare trebuie să presupunem că el se desfăşoară normal. Dacă, în general, fenomenul are loc, adică dacă marfa se vinde, are loc întotdeauna o schimbare a formei ei, cu toate că se poate, în cazuri anormale, ca în această schimbare a formei substanţa — mărimea-valoare — să scadă sau să crească.

Unui posesor de mărfuri aurul îi înlocuieşte marfa, iar altuia marfa îi înlocuieşte aurul. Fenomenul perceptibil prin simţuri constă în faptul că marfa şi aurul, cei 20 de coţi de pînză şi cele 2 l. st., trec dinîtr-o mînă în alta sau dintr-un loc în altul adică se schimbă unele pe altele. Dar pe ce este schimbată marfa? Pe forma generală a propriei ei valori. Dar aurul? Pe o formă specială a valorii sale de întrebuinţare. De ce apare aurul faţă de pînză ca bani? Pentru că preţul ei, 2 l. st., adică denumirea ei bănească, o raportează la aur ca bani. Marfa îşi leapădă forma-marfă iniţială prin înstrăinare, adică în momentul în care valoarea ei de întrebuinţare atrage în mod real aurul, reprezentat doar imaginar în preţul mărfii. Aşadar, realizarea preţului sau a formei valoare doar ideale a mărfii este, pe de altă parte, realizarea valorii de întrebuinţare doar ideale a banilor, — transformarea mărfii în bani este în acelaşi timp transformarea banilor în marfă. Acest proces unic este deci un proces bilateral, adică vînzare la polul posesorului de marfă şi cumpărare la polul opus, al posesorului de bani. Sau: vînzarea este cumpărare, M—B este în acelaşi timp B—M[66)]

Pînă în prezent nu cunoaştem nici o altă relaţie ecnomică între oameni în afară de relaţia dintre posesori de mărfuri, în cadrul căreia ei îşi însuşesc produsul muncii altora numai înstrăinîndu-l pe al lor propriu. De aceea un posesor de marfă se poate prezenta în faţa altui posesor de marfă ca posesor de bani numai pentru că produsul său are de la natură forma bani, adică este material bănesc, aur etc., sau pentru că propria sa marfă şi-a schimbat pielea, şi-a lepădat forma de întrebuinţare iniţială. Pentru a funcţiona ca bani, aurul trebuie, fireşte, să ajungă printr-un punct oarecare pe piaţa de mărfuri. Acest punct se află acolo unde se produce aurul, acolo unde el este schimbat, ca produs nemijlocit al muncii, pe alt produs al muncii de aceeaşi valoare. Dar din acest moment el reprezintă în permanenţă preţuri realizate ale mărfurilor[67)]. Abstracţie făcînd de schimbul aurului pe marfă la locul său de producţie, aurul reprezintă în mîna fiecărui posesor de marfă forma pe care şi-a lepădat-o marfa sa cînd a fost înstrăinată, produsul vînzării sau al primei metamorfoze a mărfi M—B[68)]. Aurul a devenit bani

ideali sau măsură a valorii pentru că toate mărfurile îşi măsurau valorile în el, făcînd din el opusul imaginar al formei lor de întrebuinţare, întruchiparea valorii lor. Aurul devine bani reali pentru că mărfurile, în procesul înstrăinării lor omnilaterale, fac din el forma de întrebuinţare pe care au lepădat-o sau au transformat-o în mod real, prin urmare întruchiparea reală a valorii lor. Ca întruchipare a valorii, marfa leapădă orice urmă a valorii sale de întrebuinţare naturale şi a muncii utile speciale care a produs-o, şi se transformă în materializare socială uniformă a muncii omeneşti nediferenţiate. Văzînd banii, nu putem spune, aşadar, ce anume marfă s-a transformat în bani. În forma bani o marfă arată absolut la fel cu altă marfă. Banii pot deci să fie gunoi, cu toate că gunoiul nu este bani. Să presupunem că cele două monede de aur în schimbul cărora ţesătorul nostru îşi înstrăinează marfa reprezintă forma transformată a unui cuarter de grîu. Vînzarea pînzei, M—B, este în acelaşi timp cumpărarea ei, B—M. Dar ca vînzare a pînzei acest proces începe o mişcare ce se termină cu opusul ei, cu cumpărarea bibliei; ca cumpărare a pînzei el încheie o mişcare care a început cu opusul ei, cu vînzarea grîului. M—B (pînză — bani), prima fază a mişcării M—B—M (pînză — bani — biblie), este în acelaşi timp B—M (bani — pînză), ultima fază a unei alte mişcări M—B—M (grîu — bani — pînză). Prima metamorfoză a unei mărfi, transformarea ei din forma marfă în bani, este întotdeauna, simultan, a doua metamorfoză, opusă, a altei mărfi, adică retransformarea ei din forma bani în marfă[69].

B—M. Metamorfoza a doua, finală a mărfii: cumpărarea. Fiind forma pe care toate celelalte mărfuri au lepădat-o, sau produsul înstrăinării lor generale, banii sînt marfa alienabilă în mod absolut. Ei citesc toate preţurile pe de-a-ndoaselea şi se reflectă astfel în toate corpurile-marfă ca în materialul docil al propriei lor transformări în marfă. În acelaşi timp, preţurile, aceste priviri galeşe, pe care mărfurile le aruncă banilor, indică limitele capacităţii lor de metamorfozare, şi anume propria lor cantitate. Întrucît, transformîndu-se în bani, marfa ca atare dispare, banii nu arată cum au ajuns ei în mîna posesorului lor sau ce anume s-a transformat în bani. Indiferent de provenienţa lor, banii non olet[51]. Dacă ei reprezintă, pe de o parte, marfa vîndută, ei reprezintă, pe de altă parte, mărfuri care pot fi cumpărate[70].

B—M, cumpărarea, este în acelaşi timp vînzarea, sau M—B; ultima metamorfoză a unei mărfi este deci în acelaşi timp prima metamorfoză a unei alte mărfi. Pentru ţesătorul nostru, drumul vieţii mărfii sale se încheie cu biblia în care el şi-a retransformat cele 2 l. st. Dar vînzătorul bibliei transformă cele 2 l. st. încasate de la ţesător în rachiu. B—M, faza finală a lui M—B—M (pînză — bani—biblie), este în acelaşi timp M—B, prima fază a lui M—B—M (biblie — bani — rachiu). Întrucît producătorul de marfă aduce pe piaţă doar un produs unilateral, el îl vinde de obicei în cantităţi mai mari, în timp ce nevoile sale multilaterale îl silesc să fărîmiţeze în permanenţă preţul realizat, adică suma de bani încasată, într-un mare număr de cumpărări. O vînzare duce deci la numeroase cumpărări de mărfuri diferite. Metamorfoza finală a unei mărfi formează astfel o sumă de prime metamorfoze ale altor mărfuri.

Dacă examinăm acum metamorfoza totală a unei mărfi, de pildă a pînzei, vedem în primul rînd că ea constă din două mişcări opuse care se completează reciproc, M—B şi B—M. Aceste două transformări opuse ale mărfii se efectuează în două acte sociale opuse ale posesorului de marfă şi se reflectă în două roluri economice opuse pe care le are acesta. Ca agent al vînzării el devine vînzător, ca agent al cumpărării — cumpărător. Dar, aşa cum în fiecare metamorfoză a mărfii cele două forme ale ei, forma marfă şi forma bani, există simultan, dar la poli opuşi, tot astfel fiecare posesor de marfă ca vînzător are în faţa sa alt cumpărător, iar ca cumpărător alt vînzător. Aşa cum aceeaşi marfă parcurge succesiv cele două metamorfoze opuse, marfa devenind bani, iar banii marfă, tot astfel acelaşi posesor de

marfă joacă succesiv rolul de vînzător şi de cumpărător. Aceste roluri nu sînt deci fixe; ele trec necontenit în cadrul circulației mărfurilor de la o persoană la alta.

Metamorfoza totală a unei mărfi presupune, în forma ei cea mai simplă, patru extreme şi trei personae dramatis[*4]. Mai întîi, marfa se opune banilor ca întruchipare a valorii ei, care posedă realitate obiectuală metalică „dincolo“, în buzunarul altuia. Prin urmare posesorului de marfă i se opune posesorul de bani. Do îndată ce marfa s-a transformat în bani, aceştia devin forma ei de echivalent efemeră, a cărei valoare de întrebuințare sau conținut există „dincoace“, în alte corpuri-marfă. Ca punct final al primei metamorfoze a mărfii, banii sînt în acelaşi timp punctul de plecare al celei de-a doua metamorfoze. Astfel vînzătorul din primul act devine cumpărător în al doilea act, cînd în fața lui apare ca vînzător un al treilea posesor de marfă[71)].

Cele două mişcări opuse ale metamorfozei mărfurilor formează un circuit: forma marfă, lepădarea formei marfă, revenirea la forma marfă. Ce-i drept, aici marfa însăşi este determinată în mod contradictoriu. La punctul de plecare ea este non-valoare de întrebuințare, la punctul final ea este valoare de întrebuințare pentru posesorul ei. Tot aşa banii apar mai întîi sub forma unui cristal de valoare solid în care se transformă marfa, pentru ca apoi să sa volatilizeze ca simpla ei formă de echivalent.

Cele două metamorfoze care formează circuitul total al unei mărfi formează în acelaşi timp metamorfozele parțiale opuse ale altor două mărfuri. Aceeaşi marfă (pînza) deschide seria propriilor ei metamorfoze şi încheie metamorfoza totală a unei alte mărfi (a grîului). În timpul primei ei transsubstanțieri, adică al vînzării, ea apare în propria sa persoană în ambele roluri transformîndu-se în crisalidă-aur însă, formă în care ea parcurge drumul oricărui corp-marfă, ea încheie în acelaşi timp prima metamorfoză a unei a treia mărfi. Circuitul pe care îl descrie deci seria de metamorfoze a fiecărei mărfi se împleteşte indisolubil cu circuitele altor mărfuri. Procesul de ansamblu constituie circulația mărfurilor.

Circulația mărfurilor se deosebeşte de schimbul direct de produse nu numai formal, ci şi în fond. Să aruncăm o privire asupra procesului care a avut loc Nu încape îndoială că țesătorul a schimbat pînza pe biblie, adică marfa sa proprie pe altă marfă. Dar fenomenul acesta există ca atare numai pentru el. Vînzătorul bibliei, care în locul sfințeniei reci preferă băutura ce înfierbîntă, nu s-a gîndit că biblia sa va fi schimbată pe pînză, după cum țesătorul nu bănuieşte că pînza sa a fost schimbată pe grîu etc. Marfa lui B înlocuieşte marfa lui A, dar A şi B nu-şi schimbă reciproc mărfurile. În realitate se poate întîmpla ca A şi B să cumpere unul de la altul, dar o asemenea relație specială nu este nicidecum determinată de relațiile generale ale circulației mărfurilor. Pe de o parte se vede aici cum schimbul de mărfuri înlătură barierele individuale şi locale ale schimbului direct de produse şi dezvoltă schimbul de substanțe al muncii omeneşti. Pe de altă parte se dezvoltă un cerc întreg de relații sociale, care scapă controlului persoanelor în cauză şi capătă caracterul unor relații date de la natură. Țesătorul poate să-şi vîndă pînza numai pentru că țăranul a vîndut grîul, fanaticul poate să-şi vîndă biblia numai pentru că țesătorul a vîndut pînza, iar distilatorul poate să-şi vîndă rachiul numai pentru că celălalt şi-a vîndut apa vieții veşnice etc.

Din această cauză procesul de circulație nici nu se termină, ca schimbul direct de produse, prin faptul că valorile de întrebuințare şi-au schimbat locul, adică posesorul. Banii nu dispar prin faptul că în cele din urmă ies din seria de metamorfoze ale unei mărfi. Ei se precipită întotdeauna să ocupe locul eliberat de una din mărfuri. Aşa, de pildă, în metamorfoza totală a pînzei: pînza — bani — biblie, mai întîi iese pînza din circulație — locul ei este ocupat de bani; apoi iese biblia din circulație — locul ei este ocupat de bani. Înlocuirea unei mărfi prin altă marfă face în acelaşi timp ca marfa-bani să ajungă în mîinile unei terțe persoane[72)]. Circulația elimină banii prin toți porii.

Nimic nu poate fi mai absurd decît dogma potrivit căreia circulația mărfurilor creează un echilibru necesar între vînzări şi cumpărări, deoarece fiecare vînzare este cumpărare, şi viceversa. Dacă aceasta înseamnă că numărul vînzărilor realmente efectuate este egal cu numărul cumpărărilor realmente efectuate, avem de-a face cu o tautologie plată. O asemenea dogmă vrea să dovedească că vînzătorul aduce la piață pe propriul său cumpărător. Vînzarea şi cumpărarea sînt un act identic, ca relație reciprocă între două persoane polar opuse, adică între posesorul de marfă şi posesorul de bani. Dar ca acțiuni ale uneia şi aceleiaşi persoane, ele formează două acte polar opuse. Identitatea dintre vînzare şi cumpărare presupune deci că marfa devine inutilă dacă, aruncată în retorta alchimistă a circulației, nu iese de acolo sub formă de bani, dacă nu este vîndută de posesorul de marfă şi deci cumpărată de posesorul de bani. Această identitate presupune de asemenea că procesul, dacă reuşeşte, constituie un punct de repaos, o anumită perioadă în viața mărfii care poate să dureze un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Întrucît prima metamorfoză a mărfii este în acelaşi timp şi vînzare şi cumpărare, acest proces parțial este în acelaşi timp un proces independent. Cumpărătorul are marfa, iar vînzătorul are banii, adică o marfă care păstrează forma aptă pentru circulație, indiferent dacă mai devreme sau mai tîrziu apare din nou pe piață. Nimeni nu poate să vîndă fără ca altul să cumpere. Dar nimeni nu este obligat să cumpere imediat, pentru că el însuşi a vîndut. Circulația înlătură barierele schimbului de produse puse de timp, de spațiu şi de relațiile individuale tocmai prin faptul că scindează identitatea nemijlocită dintre înstrăinarea prin schimb a produsului propriu şi achiziționarea prin schimb a produsului altuia în două acte opuse — vînzarea şi cumpărarea. Faptul că procesele acestea independente care stau față în față constituie o unitate interioară înseamnă în acelaşi timp că unitatea lor interioară se realizează în cadrul unor contradicții exterioare. Cînd autonomizarea exterioară a acestor procese, dependente în interior, pentru că se completează reciproc, atinge un anumit punct, unitatea se impune violent — printr-o criză. Contradicția, imanentă mărfii, dintre valoarea de întrebuințare şi valoare, contradicția muncii particulare care trebuie să se manifeste în acelaşi timp ca muncă nemijlocit socială, contradicția muncii concrete speciale care în acelaşi timp este considerată muncă generală abstractă, contradicția dintre personificarea obiectului şi obiectualizarea persoanelor, — această contradicție imanentă îşi găseşte formele de mişcare dezvoltate în contradicțiile metamorfozei mărfurilor. Prin urmare, înseşi aceste forme implică posibilitatea, dar numai posibilitatea, crizelor. Transformarea acestei posibilități în realitate cere un complex întreg de condiții, care în circulația simplă a mărfurilor nici nu există încă[73].

Ca mijlocitori ai circulației mărfurilor, banii capătă funcția de mijloc de circulație.

b) Circulația banilor

Schimbarea formelor în care se efectuează schimbul de substanțe al produselor muncii, M—B—M, determină faptul că aceeaşi valoare formează, ca marfă, punctul de plecare al procesului şi se întoarce la acelaşi punct ca marfă. Aşadar, această mişcare a mărfurilor reprezintă un circuit. Pe de altă parte, aceeaşi formă exclude circuitul banilor. Rezultatul ei este îndepărtarea continuă a banilor de punctul lor de plecare, şi nu întoarcerea la acest punct. Atîta timp cît vînzătorul păstrează în mîna sa forma transformată a mărfii sale, adică banii, marfa se află în stadiul primei metamorfoze, adică a parcurs numai prima jumătate a circulației sale. Cînd procesul — a vinde pentru a cumpăra — s-a încheiat, banii se îndepărtează din nou de posesorul lor inițial. Este adevărat că dacă țesătorul, după ce a cumpărat biblia, vinde din nou pînză, banii se reîntorc în mîna sa. Dar ei nu se reîntorc ca urmare a circulației primilor 20 de coți de pînză, care, dimpotrivă, a făcut ca ei să treacă din mîna țesătorului în cea a vînzătorului de biblii. Ei nu se reîntorc decît prin reînnoirea sau repetarea aceluiaşi proces de circulație, care se încheie cu acelaşi rezultat ca şi primul. Forma de mişcare pe care circulația mărfurilor o imprimă în mod direct banilor constă deci în

îndepărtarea lor continuă de punctul de plecare, în trecerea lor din mîna unui posesor de marfă în mîna altui posesor de marfă, adică în circulaţia lor (currency, cours de la monnaie).

Circulaţia banilor este o repetare continuă şi monotonă a aceluiaşi proces. Marfa se află întotdeauna de partea vînzătorului, iar banii de partea cumpărătorului, ca mijloc de cumpărare. Ei funcţionează ca mijloc de cumpărare prin faptul că realizează preţul mărfii. Realizîndu-l, ei trec marfa din mîna vînzătorului în mîna cumpărătorului, trecînd în acelaşi timp ei înşişi din mîna cumpărătorului în mîna vînzătorului, pentru a repeta acelaşi proces cu altă marfă. Faptul că această formă unilaterală a mişcării banilor ia naştere din forma bilaterală a mişcării mărfii nu este vizibil. Însăşi natura circulaţiei mărfurilor generează aparenţa contrară. Prima metamorfoză a mărfii este vizibilă nu numai ca mişcare a banilor, ci ca propria ei mişcare, dar a doua metamorfoză a ei este vizibilă numai ca mişcare a banilor. În prima jumătate a circulaţiei sale, marfa îşi schimbă locul cu banii. Prin aceasta, marfa ca valoare de întrebuinţare iese din sfera circulaţiei şi intră în sfera consumului[74)]. Locul ei îl ia întruchiparea valorii ei sau larva—bani. A doua jumătate a circulaţiei sale, ea nu o mai parcurge în propria sa piele naturală, ci în pielea ei de aur. Aşadar, continuitatea mişcării este proprie numai banilor, şi aceeaşi mişcare care, în ceea ce priveşte marfa, cuprinde două procese opuse, reprezintă, ca mişcare proprie a banilor, unul şi acelaşi proces în care banii îşi schimbă mereu locul cu alte mărfuri. De aceea se creează impresia că rezultatul circulaţiei mărfurilor, adică înlocuirea unei mărfi cu o altă marfă, nu se datoreşte schimbării propriei ei forme, ci funcţiei banilor ca mijloc de circulaţie, care face ca mărfurile, în sine imobile, să circule întotdeauna în direcţie opusă propriului mers al banilor, trecîndu-le din mîna în care sînt non-valori de întrebuinţare în mîna în care sînt valori de întrebuinţare. Ei îndepărtează încontinuu mărfurile din sfera circulaţiei, luîndu-le într-una locul în circulaţie şi îndepărtîndu-se astfel de propriul lor punct de plecare. Cu toate că mişcarea banilor nu este decît expresia circulaţiei mărfurilor, circulaţia mărfurilor apare numai ca rezultat al mişcării banilor[75)].

Pe de altă parte, banilor le revine funcţia de mijloc de circulaţie numai pentru că ei sînt valoarea autonomizată a mărfurilor. De aceea mişcarea lor ca mijloc de circulaţie nu este de fapt decît propria mişcare a formei mărfurilor. Această mişcare trebuie să se reflecte deci vizibil în circulaţia banilor. Astfel, de pildă, pînza transformă mai întîi forma ei marfă în forma ei bani. Ultimul termen al primei sale metamorfoze M—B, forma bani, devine astfel primul termen al ultimei sale metamorfoze B—M, adică al retransformării pînzei în biblie. Dar fiecare din aceste două schimbări ale formei se efectuează printr-un schimb între marfă şi bani, prin schimbarea reciprocă a locului acestora. Aceiaşi bani ajung, ca formă de care marfa s-a lepădat, în mîna vînzătorului şi o părăsesc ca formă absolut alienabilă a mărfii. Ei îşi schimbă locul de două ori. Prima metamorfoză a pînzei aduce aceşti bani în buzunarul ţesătorului, a doua îi scoate din nou de acolo. Cele două schimbări opuse ale formei aceleiaşi mărfi se oglindesc deci în dubla schimbare de loc a banilor în direcţie opusă.

Dacă însă nu au loc decît metamorfoze unilaterale ale mărfurilor, fie că e vorba numai de vînzări sau numai de cumpărări, aceiaşi bani îşi schimbă de asemenea locul numai o singură dată. A doua schimbare a locului lor exprimă întotdeauna a doua metamorfoză a mărfii, adică retransformarea banilor în marfă. În repetarea frecventă a schimbării locului aceloraşi bani se oglindeşte nu numai seria de metamorfoze ale unei singure mărfi, ci şi împletirea nenumăratelor metamorfoze ale lumii mărfurilor în general. De altlel, este de la sine înţeles că toate acestea sînt valabile numai pentru forma, analizată aici, a circulaţiei simple a mărfurilor.

La primul pas pe care îl face intrînd în circulaţie, la prima schimbare a formei ei, marfa iese din sfera circulaţiei, în care intră mereu altă marfă. Dimpotrivă, banii, ca mijloc de circulaţie, se menţin mereu în sfera circulaţiei şi se mişcă mereu în cadrul ei. Se naşte, aşadar, întrebarea: ce cantitate de bani poate să absoarbă această sferă?

Într-o țară se efectuează în fiecare zi numeroase metamorfoze unilaterale ale mărfurilor, simultane şi deci paralele în spațiu, sau, cu alte cuvinte, simple vînzări de o parte şi simple cumpărări de cealaltă parte. Prin prețurile lor, mărfurile sînt deja considerate egale cu anumite cantități de bani imaginare. Întrucît forma de circulație nemijlocită, de care ne ocupăm aici, pune întotdeauna față în față în mod fizic marfa şi banii, şi anume marfa la polul vînzării, iar banii la polul opus, al cumpărării, masa de mijloace de circulație necesare pentru procesul de circulație al lumii mărfurilor este determinată de mai înainte de suma prețurilor mărfurilor. De fapt banii nu fac decît să reprezinte în mod real cantitatea de aur exprimată în mod ideal în suma prețurilor mărfurilor. Este deci de la sine înțeles că aceste sume sînt egale. Ştim însă că, atunci cînd valorile mărfurilor rămîn neschimbate, prețurile lor variază o dată cu valoarea aurului (adică a materialului bănesc), crescînd proporțional atunci cînd această valoare scade şi scăzînd atunci cînd această valoare creşte. Astfel, dacă suma prețurilor mărfurilor creşte sau scade, rnasa banilor aflați în circulație trebuie să crească sau să scadă în aceeaşi proporție. E drept că în cazul acesta schimbarea în masa mijloacelor de circulație provine chiar din banii înşişi, dar nu din funcția lor ca mijloc de circulație, ci din funcția lor ca măsură a valorii. Mai întîi prețul mărfurilor variază invers proporțional cu valoarea banilor şi, apoi, masa mijloacelor de circulație variază direct proporțional cu prețul mărfurilor. Exact acelaşi fenomen ar avea loc dacă, de pildă, nu ar scădea valoarea aurului, ci argintul ar înlocui aurul ca măsură a valorii, sau dacă nu s-ar urca valoarea argintului, ci aurul l-ar înlocui în funcția de măsură a valorii. În primul caz ar trebui să circule mai mult argint decît circula înainte aur, iar în al doilea caz ar trebui să circule mai puțin aur decît circula înainte argint. În ambele cazuri s-ar schimba valoarea materialului bănesc, adică a mărfii care funcționează ca măsură a valorii; s-ar schimba deci expresia în prețuri a valorii mărfurilor, deci masa banilor aflați în circulație care servesc la realizarea acestor prețuri. Am văzut că sfera circulației mărfurilor are o fisură prin care intră aurul (argintul, cu un cuvînt: materialul bănesc) ca marfă cu valoare dată. Această valoare este presupusă atunci cînd banii funcționează ca măsură a valorii, adică la determinarea prețurilor. Dacă, de pildă, valoarea măsurii valorii înseşi scade, acest lucru se manifestă în primul rînd în modificarea prețului mărfurilor, care sînt schimbate direct pe metalele nobile, ca pe mărfuri, chiar la locul lor de producție. Îndeosebi în primele stadii de dezvoltare a societății burgheze, o mare parte din celelalte mărfuri va continua să fie evaluată un timp mai îndelungat cu ajutorul valorii perimate şi devenite iluzorie a măsurii valorii. Dar pe măsură ce mărfurile se influențează reciproc prin raportul valoric dintre ele, prețurile, în aur sau în argint, ale mărfurilor se echilibrează treptat în proporțiile determinate chiar de valorile lor, pînă cînd, în cele din urmă, valorile tuturor mărfurilor sînt apreciate în conformitate cu noua valoare a metalului-bani. Acest proces de echilibrare este însoțit de o creştere continuă a cantității de metale nobile care intră în circulație, înlocuind mărfurile schimbate direct pe ele. În aceeaşi măsură deci în care prețurile rectificate ale mărfurilor se generalizează, adică în măsura în care valorile mărfurilor vor fi apreciate în conformitate cu noua valoare, scăzută, a metalului care continuă să scadă pînă la un anumit punct, în aceeaşi măsură există şi masa suplimentară de metal, necesară pentru realizarea acestor prețuri noi. O cercetare unilaterală a faptelor care au urmat după descoperirea unor noi zăcăminte de aur şi de argint a dus, în secolul al XVII-lea şi îndeosebi în secolul al XVIII-lea, la concluzia greşită că prețurile mărfurilor au crescut fiindcă o cantitate mai mare de aur şi de argint a funcționat ca mijloc de circulație. În cele ce urmează vom presupune valoarea aurului ca dată, aşa cum este de fapt în momentul stabilirii prețurilor.

În această ipoteză, masa mijloacelor de circulație este, aşadar, determinată de suma prețurilor mărfurilor ce urmează să fie realizate. Dacă mai presupunem acum că şi prețul fiecărui fel de marfă este dat, suma prețurilor mărfurilor depinde, evident, de masa mărfurilor aflate în circulație. Nu e nevoie de multă bătaie de cap ca să înțelegi că dacă un cuarter de grîu costă 2

l. st., 100 cuarteri vor costa 200 l. st., 200 cuarteri vor costa 400 l. st. etc., că deci, o dată cu masa grîului, creşte şi masa banilor care trebuie să schimbe locul cu el în momentul vînzării.

Dacă presupunem că masa mărfurilor este dată, masa banilor aflaţi în circulaţie creşte şi scade după cum oscilează preţurile mărfurilor. Ea creşte şi scade pentru că suma preţurilor mărfurilor creşte sau scade ca urmare a oscilaţiilor preţurilor acestora. Nu este nicidecum necesar ca preţurile tuturor mărfurilor să crească sau să scadă simultan. Creşterea preţurilor la un anumit număr de articole de bază într-un caz, sau scăderea preţurilor lor în alt caz, este suficientă pentru a spori sau a reduce suma preţurilor, care urmează să se realizeze, ale tuturor mărfurilor aflate în circulaţie, deci, totodată, pentru a pune în circulaţie o cantitate mai mare sau mai mică de bani. Indiferent dacă schimbarea preţurilor mărfurilor oglindeşte schimbări reale ale valorii sau simple oscilaţii ale preţurilor de piaţă, efectul asupra masei mijloacelor de circulaţie este în ambele cazuri acelaşi.

Să presupunem un număr de vînzări izolate, simultane şi deci paralele în spaţiu, adică metamorfoze parţiale, în care se vînd, de pildă, 1 cuarter de grîu, 20 de coţi de pînză, 1 biblie, 4 galloni de rachiu. Dacă preţul fiecăruia din aceste articole este de 2 l. st., iar suma preţurilor ce urmează să fie realizată este deci de 8 l. st., în circulaţie va trebui să intre o masă de bani de 8 l. st. Dacă însă aceleaşi mărfuri formează termenii seriei de metamorfoze analizate de noi, adică: 1 cuarter de grîu — 2 l. st. — 20 de coţi de pînză — 2 l. st. — 1 biblie — 2 l. st. — 4 galloni de rachiu — 2 l. st., în acest caz cele 2 l. st. fac ca diferitele mărfuri să circule pe rînd, realizînd succesiv preţurile lor, prin urmare ele realizează suma de 8 l. st., pentru ca în cele din urmă să se oprească în mina distilatorului. Ele efectuează patru rotaţii. Această deplasare repetată a aceloraşi bani reprezintă dubla schimbare a formei mărfii, mişcarea ei prin două stadii opuse ale circulaţiei şi totodată împletirea metamorfozelor unor mărfuri diferite[76]. Fazele opuse şi care se completează una pe alta, faze în care se efectuează acest proces, nu pot fi paralele în spaţiu, ci trebuie să fie succesive în timp. Măsura duratei lor o formează de aceea intervalele de timp determinată; adică viteza circulaţiei banilor se măsoară prin numărul rotaţiilor aceloraşi unităţi băneşti într-un timp dat. Să presupunem, de pildă, că procesul circulaţiei celor patru mărfuri de mai sus durează o zi. În acest caz, suma preţurilor ce urmează a fi realizată este de 8 l. st., numărul rotaţiilor aceloraşi unităţi băneşti este de 4, iar masa banilor care circulă este de 2 l. st.; prin urmare, pentru un interval de timp dat a procesului de circulaţie:

$$\frac{\text{suma preţurilor mărfurilor}}{\text{numărul de rotaţii ale unităţilor băneşti avînd aceeaşi denumire}} = \text{masa banilor}$$

care funcţionează ca mijloc de circulaţie. Această lege este general valabilă. E drept că procesul de circulaţie dintr-o ţară cuprinde, într-o perioadă de timp dată, pe de o parte, numeroase vînzări (resp. cumpărări), adică numeroase metamorfoze parţiale, fărîmiţate, simultane şi paralele în spaţiu în care aceleaşi unităţi băneşti îşi schimbă locul o singură dată, adică efectuează o singură rotaţie şi, pe de altă parte, numeroase serii de metamorfoze mai mult sau mai puţin simple, parte paralele, parte împletite între ele, în care aceleaşi unităţi băneşti efectuează un număr mai mare sau mai mic de rotaţii. Dar numărul total al rotaţiilor tuturor unităţilor băneşti cu aceeaşi denumire aflate în circulaţie ne dă numărul mediu al rotaţiilor unei singure unităţi băneşti, sau viteza medie a circulaţiei banilor. Cantitatea de bani care, de pildă, la începutul procesului zilnic de circulaţie intră în acest proces este, fireşte, determinată de suma preţurilor mărfurilor care circulă simultan una alături de cealaltă. Dar în cadrul procesului o unitate bănească răspunde, ca să zicem aşa, pentru cealaltă. Dacă una îşi

mărește viteza de circulație, cealaltă își micșorează viteza sau este scoasă complet din sfera circulației, pentru că aceasta nu poate să absoarbă decît o cantitate de aur care, înmulțită cu numărul mediu de rotații ale fiecărui element al ei, este egală cu suma prețurilor ce urmează a fi realizată. Dacă deci numărul de rotații ale unităților bănești crește, cantitatea de bani care circulă scade. Dacă numărul rotațiilor lor scade, cantitatea de bani crește. Întrucît cantitatea de bani care poate să funcționeze ca mijloc de circulație cînd viteza medie este dată, nu avem decît să aruncăm în circulație o anumită cantitate de bancnote de o liră sterlină, de pildă, pentru a scoate tot atîția sovereigni, un artificiu bine cunoscut de toate băncile.

După cum în circulația banilor nu apare, în general, decît procesul de circulație al mărfurilor, adică circuitul lor prin metamorfoze opuse, tot așa în viteza circulației banilor nu apare decît viteza de schimbare a formei mărfurilor, împletirea continuă a seriilor de metamorfoze, rapiditatea schimbului de substanțe, dispariția rapidă a mărfurilor din sfera circulației și înlocuirea lor tot atît de rapidă cu mărfuri noi. În viteza circulației banilor apare, așadar, unitatea fluidă a fazelor opuse și care se completează una pe alta, transformarea formei de întrebuințare în întruchiparea valorii și retransformarea întruchipării valorii în formă de întrebuințare, deci unitatea celor două procese, al cumpărării și al vînzării. Invers, în încetinirea circulației banilor apare separarea și autonomizarea acestor procese ca doi poli opuși, întreruperea schimbărilor formei și deci a schimbului de substanțe. Bineînțeles, din circulație, ca atare, nu se poate vedea de unde provine această întrerupere. Ea nu arată decît fenomenul propriu-zis. Pentru concepția uzuală, care vede că, o dată cu încetinirea circulației banilor, aceștia apar și dispar mai puțin frecvent în toate punctele de la periferia circulației, explicarea fenomenului acesta prin cantitatea insuficientă de mijloace de circulație pare de la sine înțeleasă[77].

Prin urmare, cantitatea totală de bani care funcționează într-o anumită perioadă de timp ca mijloc de circulație este determinată, pe de o parte, de suma prețurilor tuturor mărfurilor aflate în circulație și, pe de altă parte, de viteza mai mică sau mai mare a proceselor de circulație opuse, de care depinde a cîta parte din suma totală a prețurilor poate fi realizată cu ajutorul acelorași unități monetare. Dar suma prețurilor mărfurilor depinde atît de masa cît și de prețul fiecărui fel de marfă. Cei trei factori: mișcarea prețurilor, masa de mărfuri aflată în circulație și, în sfîrșit,, viteza de circulație a banilor, pot să varieze însă în sensuri diferite și în proporții diferite; de aceea suma prețurilor ce urmează a fi realizată, deci și masa de mijloace de circulație, care e determinată de această sumă, poate fi supusă unor combinații foarte numeroase. Aici vom menționa numai pe acelea care au jucat un rol deosebit în istoria prețurilor mărfurilor.

Cînd prețurile mărfurilor rămîn neschimbate, masa mijloacelor de circulație poate să crească dacă masa mărfurilor aflate în circulație crește, sau dacă viteza de circulație a banilor scade, sau dacă aceste două împrejurări acționează împreună. Masa mijloacelor de circulație poate, dimpotrivă, să scadă dacă masa mărfurilor scade sau dacă viteza de circulație crește.

Cînd prețurile tuturor mărfurilor cresc, masa mijloacelor de circulație poate rămîne neschimbată dacă masa mărfurilor aflate în circulație scade în aceeași proporție în care crește prețul lor sau dacă viteza de circulație a banilor crește tot atît de repede ca și prețurile, în timp ce masa mărfurilor aflate în circulație rămîne constantă. Masa mijloacelor de circulație poate să scadă dacă masa mărfurilor scade sau dacă viteza de circulație crește mai repede decît prețurile.

Cînd prețurile tuturor mărfurilor scad, masa mijloacelor de circulație poate să rămînă neschimbată dacă masa mărfurilor orește în aceeași proporție în care scade prețul lor sau dacă viteza de circulație a banilor scade în aceeași proporție în care scad prețurile. Ea poate să

crească dacă masa mărfurilor creşte mai repede, sau dacă viteza de circulaţie scade mai repede decît scad preţurile mărfurilor.

Variaţiile diferiţilor factori se pot compensa reciproc astfel că, în pofida instabilităţii lor permanente, suma totală a preţurilor mărfurilor ce urmează să fie realizată deci şi masa de bani uflată în circulaţie, poate rămîne constantă. Din această cauză se constată, îndeosebi atunci cînd se analizează perioade relativ lungi, că nivelul mediu al masei de bani aflaţi în circulaţie în fiecare ţară este mult mai constant şi, cu excepţia perturbaţiilor puternice provocate periodic de crizele industriale şi comerciale şi, mai rar, de o schimbare în valoarea banilor, abaterile de la acest nivel mediu sînt mai puţin importante decît ne-am putea aştepta la prima vedere.

Legea potrivit căreia cantitatea mijloacelor de circulaţie este determinată de suma preţurilor mărfurilor aflate în circulaţie şi de viteza medie de circulaţie a banilor[78)] poate fi exprimată şi astfel: dacă suma valorilor mărfurilor şi vitezia medie a metamorfozelor lor sînt date, cantitatea de bani sau a materialului bănesc aflat în circulaţie depinde de propria valoare a banilor. Iluzia că, dimpotrivă, preţurile mărfurilor sînt determinate de masa mijloacelor de circulaţie, iar aceasta, la rîndul ei, de masa materialului bănesc aflat în ţară[79)] se bazează, la primii ei reprezentanţi, pe ipoteza absurdă că mărfurile intră în procesul de circulaţie fără preţ, iar banii fără valoare şi, de aceea o anumită parte a acestui amestec de mărfuri se schimbă cu o parte alicotă a masei de metal[80)].

c) Moneda. Semnul valorii

Din funcţia banilor ca mijloc de circulaţie ia naştere forma lor monetară. Cantitatea de aur care se exprimă în preţ, adică în denumirea bănească a mărfurilor, trebuie să le întîlnească pe acestea în procesul circulaţiei ca piesă de aur avînd aceeaşi denumire, sau monedă. Ca şi stabilirea etalonului preţurilor, baterea monedei îi revine statului. În diferitele uniforme naţionale pe care le îmbracă aurul şi argintul ca monede, dar pe care le dezbracă din nou pe piaţa mondială, se manifestă separarea dintre sferele interne sau naţionale ale circulaţiei mărfurilor şi sfera ei generală, piaţa mondială.

Moneda de aur şi aurul în lingouri se deosebesc deci de la început numai ca aspect, şi aurul poate fi transformat oricînd dintr-o formă în alta[81)]. Dar chiar în momentul cînd iese din monetărie, moneda o porneşte pe drumul creuzetului, căci în circulaţie monedele de aur se uzează, una mai mult, alta mai puţin. Începe procesul de separare a titlului aurului de substanţa lui, a conţinutului nominal al monedei, de conţinutul ei real. Monede de aur cu aceeaşi denumire au valori diferite, deoarece au greutăţi diferite. Aurul ca mijloc de circulaţie se diferenţiază de aurul ca etalon al preţurilor şi încetează astfel de a mai fi echivalentul real al mărfurilor ale căror preţuri le realizează. Istoria acestor confuzii constituie istoria monedei în evul mediu şi în epoca modernă pînă în secolul al XVIII-lea. Tendinţa firească a procesului circulaţiei de a transforma existenţa-aur a monedei într-o aparenţă-aur, adică de a transforma moneda într-un simbol al conţinutului său metalic oficial, este ea însăşi recunoscută de legile moderne cu privire la gradul de pierdere a metalului, care face ca o monadă de aur să nu mai poată circula, cu alte cuvinte, să se demonetizeze.

Dacă circulaţia banilor însăşi separă conţinutul real de conţinutul nominal al monedei, fiinţarea ei metalică de fiinţarea ei funcţională, ea conţine posibilitatea latentă de a înlocui banii de metal în funcţia lor de monedă prin semne făcute din alt material sau prin simboluri. Dificultăţile tehnice ale baterii monedei din cantităţi infime de aur, respectiv de argint, şi faptul că la început metalele mai puţin preţioase şi nu cele preţioase, argintul în locul aurului, arama în locul argintului, au servit ca măsură a valorii şi au circulat deci ca bani în momentul

în care metalul mai preţios le-a detronat explică din punct de vedere istoric rolul pe care monedele de argint şi de aramă l-au jucat ca înlocuitori ai monedei de aur. Ele înlocuiesc aurul în acele sfere ale circulaţiei mărfurilor în care moneda circulă cel mai rapid şi în care ea se uzează deci cel mai rapid, adică acolo unde cumpărările şi vînzările se înnoiesc neîncetat pe scara cea mai redusă. Pentru a-i împiedica pe aceşti sateliţi să ocupe definitiv locul aurului se stabilesc prin lege proporţiile, foarte reduse, în care ei trebuie să fie primiţi la plăţi în locul aurului. Fireşte, sferele speciale în care circulă diferitele categorii de monede se întretaie. Moneda divizionară apare alături de aur pentru plata fracţiunilor din cea mai mică monedă de aur; aurul intră continuu în circulaţia cu amănuntul, dar în mod tot atît de continuu el e scos din ea prin schimbul cu moneda divizionară[82)].

Conţinutul metalic al pieselor de argint sau de aramă este fixat arbitrar prin lege. În circulaţie ele se uzează şi mai repede decît moneda de aur. Funcţia lor monetară devine deci de fapt cu totul independentă de greutatea lor, adică de orice valoare a lor. Fiinţarea aurului ca monedă se separă total de substanţa sa valorică. În locul lui pot deci să funcţioneze ca monedă lucruri relativ lipsite de valoare, de pildă bilete de hîrtie. În semnele băneşti metalice caracterul lor pur simbolic mai este încă oarecum disimulat. În banii de hîrtie el devine evident. După cum vedem: ce n'est que le premier pas qui coute[*8].

Aici avem în vedere numai banii de hîrtie emişi de stat care au un curs forţat. Ei iau naştere nemijlocit din circulaţia metalică. Banii de credit presupun, dimpotrivă, condiţii care, din punctul de vedere al circulaţiei simple a mărfurilor, ne sînt deocamdată complet necunoscute. Menţionăm totuşi în treacăt că aşa cum banii de hîrtie propriu-zişi rezultă din funcţia banilor ca mijloc de circulaţie, banii de credit îşi au rădăcina lor naturală în funcţia banilor ca mijloc de plată[83)].

Statul aruncă din afară în procesul circulaţiei bilete de hîrtie pe care se află imprimate denumiri băneşti de 1 l. st., 5 l. st. etc. În măsura în care ele circulă realmente în locul sumei de aur purtînd aceeaşi denumire, în mişcarea lor nu se oglindesc decît legile circulaţiei banilor. O lege specifică a circulaţiei banilor de hîrtie nu poate lua naştere decît din raportul în care se află faţă de aurul pe care îl reprezintă. Şi această lege spune pur şi simplu că emisiunea de bani de hîrtie trebuie limitată la cantitatea în care ar trebui să circule efectiv aurul (respectiv argintul) pe care aceşti bani de hîrtie îl reprezintă simbolic. Ce-i drept, cantitatea de aur pe care sfera circulaţiei poate să o absoarbă oscilează continuu în jurul unui anumit nivel mijlociu. Totuşi masa medie aflată în circulaţie într-o ţară oarecare nu scade niciodată sub un anumit minim stabilit empiric. Faptul că această masă minimă îşi schimbă mereu elementele componente, adică este formată mereu din alte piese de aur, nu modifică, bineînţeles, de loc volumul şi deplasarea ei continuă în sfera circulaţiei. Ea poate deci să fie înlocuită prin simboluri de hîrtie. Dacă însă astăzi toate canalele circulaţiei vor fi umplute cu bani de hîrtie pînă la saturaţie, mîine, dimpotrivă, ele pot fi suprasaturate din cauza unor oscilaţii în circulaţia mărfurilor. Se pierde orice măsură. Dar dacă hîrtiile întrec propria lor măsură, adică dacă depăşesc cantitatea de monede de aur de aceeaşi denumire care ar putea circula, ele nu reprezintă totuşi, în cadrul lumii mărfurilor, abstracţie făcînd de pericolul discreditării lor generale, decît cantitatea de aur determinată de legile imanente ale lumii mărfurilor, deci singura cantitate de aur care poate să fie reprezentată. Dacă, de pildă, masa bancnotelor reprezintă cîte 2 uncii de aur în loc de 1 uncie, atunci 1 l. st., de pilldă, devine de fapt denumirea bănească să zicem pentru $^1/_8$ de uncie în loc de $^1/_4$ de uncie. Efectul este acelaşi ca în cazul cînd aurul ar suferi o modificare în funcţia sa de măsură a preţurilor. Aceleaşi valori care înainte se exprimau în preţul de 1 l. st. se exprimă acum în preţul de 2 l. st.

Banii de hîrtie sînt semne ale aurului sau semne băneşti. Raportul lor faţă de valorile mărfurilor constă numai în faptul că acestea sînt exprimate ideal în aceleaşi cantităţi de aur pe care hîrtia le reprezintă simbolic şi senzorial. Banii de hîrtie sînt semne ale valorii numai în

măsura în care reprezintă cantități de aur care, asemenea tuturor celorlalte cantități de mărfuri, sînt şi cantități de valoare[84)].

Se pune, în sfîrşit, întrebarea: de ce aurul poate fi înlocuit prin simple semne lipsite de valoare? Dar, aşa cum am văzut, această înlocuire este posibilă numai în măsura în care aurul se izolează, se autonomizează în funcția sa de monedă sau de mijloc de circulație. E drept că autonomizarea acestei funcții nu are loc în cazul monedelor de aur individuale, cu toate că ea se manifestă prin faptul că monedele de aur uzate continuă să circule. Piesele de aur nu sînt simplă monedă sau simplu mijloc de circulație decît atîta timp cît se află realmente în circulație. Dar ceea ce nu este valabil pentru moneda de aur este valabil pentru masa minimă de aur care poate fi înlocuită prin bani de hîrtie. Această masă se află în permanență în sfera circulației, funcționează necontenit ca mijloc de circulație şi există deci exclusiv ca purtătoare a acestei funcții. Mişcarea ei nu reprezintă deci decît împletirea continuă a proceselor opuse ale metamorfozei mărfurilor M—B—M, în care în fața mărfii apare întruchiparea valorii ei, pentru a dispărea din nou imediat. Reprezentarea independentă a valorii de schimb a mărfii este aici doar un moment fugitiv. Ea este înlocuită imediat prin altă marfă. Din această cauză este suficientă existența doar simbolică a banilor îrntr-un proces în care ei trec continuu dintr-o mînă într-alta. Existența lor funcțională absoarbe, ca să zicem aşa, existența lor materială. Reflex efemer obiectivizat al prețurilor mărfurilor, ei nu mai funcționează decît ca semne ale lor proprii şi pot fi deci înlocuiți prin semne[85)]. Numai că semnul bănesc are nevoie de o valabilitate socială obiectivă proprie, şi pe aceasta simbolul de hîrtie o obține prin cursul forțat. Această constrîngere din partea statului se exercită numai în limitele unei anumite comunități, adică în cadrul sferei interne de circulație, şi numai aici banii se contopesc întru totul cu funcția lor de mijloc de circulație sau de monedă, şi, prin urmare, pot să aibă ca bani de hîrtie o existență pur funcțională, distinctă de substanța lor metalică.

3. Bani

Marfa care funcționează ca măsură a valorii, şi deci nemijlocit sau prin înlocuitor şi ca mijloc de circulație, este bani. De aceea aurul (resp. argintul) este bani. El funcționează ca bani, pe de o parte, acolo unde trebuie să apară nemijlocit ca aur (resp. ca argint), ca marfă-bani, adică acolo unde apare nu doar ideal, cum e cazul cînd funcționează ca măsură a valorii sau unde poate fi reprezentat, cum se întîmplă cînd funcționează ca mijloc de circulație; pe de altă parte, aurul (resp. argintul) funcționează ca bani acolo unde funcția sa, indiferent dacă şi-o îndeplineşte direct sau prin înlocuitor, îl fixează ca unică întruchipare a valorii sau ca unică existență adecvată a valorii de schimb în opoziție cu toate celelalte mărfuri luate ca simple valori de întrebuințare.

a) Tezaurizare

Circuitul continuu al celor două metamorfoze opuse ale mărfurilor, adică alternarea neîncetată a vînzărilor şi cumpărărilor, se manifestă în circulația neîntreruptă a banilor, adică în funcția lor de perpetuum mobile al circulației. Banii sînt imobilizați, sau se transformă, cum spune Boisguillebert[i)], din meuble în immeuble[54], din monedă în bani, în momentul în care seria metamorfozelor este întreruptă şi vînzarea nu este completată printr-o cumpărare subsecventă.

Încă la începuturile circulației mărfurilor se dezvoltă necesitatea şi pasiunea de a reține produsul primei metamorfoze, chipul transformat al mărfii sau crisalida sa de aur[86)]. Marfa nu este vîndută pentru a se cumpăra altă marfă, ci pentru a se înlocui forma marfă cu forma bani. Din simplă mijlocitoare a schimbului de substanțe, această schimbare a formei devine un scop în sine. Forma înstrăinată a mărfii este împiedicată să funcționeze ca formă absolut alienabilă

a ei, cu alte cuvinte ca formă bani efemeră. Banii se pietrifică astfel şi devin tezaur, iar vînzătorul de marfă devine tezaurizator.

Îndeosebi la începuturile circulației mărfurilor, numai surplusul de valori de întrebuințare este transformat în bani. Aurul şi argintul devin astfel de la sine expresii sociale ale abundenței sau avuției. Această formă naivă de tezaurizare se permanentizează la popoarele la care modului de producție tradițional, al cărui scop este satisfacerea nevoilor proprii, îi corespunde o sferă de trebuințe strict limitată. Acest lucru se observă la asiatici, îndeosebi la hinduşi. Vanderlint, care consideră că prețurile mărfurilor sînt determinate de masa de aur şi de argint aflată într-o țară, se întreabă de ce mărfurile provenite din India sînt atît de ieftine? Răspunsul: Pentru că hinduşii îngroapă banii. Din 1602 pînă în 1734 — spune el — ei au îngropat 150.000.000 l. st. în argint, venite inițial din America în Europa[87)]. Din 1856 pînă în 1866, deci în 10 ani, Anglia a exportat în India şi în China (o mare parte din metalul exportat în China se îndreaptă tot spre India) 120.000.000 l. st. în argint, care mai înainte era schimbat pe aur australian.

O dată cu dezvoltarea producției de mărfuri, fiecare producător de mărfuri trebuie să-şi asigure acest nervus rerum, acest „amanet social"[88)]. Trebuințele sale se înnoiesc neîncetat şi impun cumpărarea neîncetată de marfă străină, în timp ce producerea şi vînzarea propriei sale mărfi cer timp şi depind de întîmplare. Pentru a cumpăra fără a vinde, el trebuie ca mai întîi să fi vîndut fără să cumpere. Această operație, efectuată pe scară generală, pare să se contrazică pe ea însăşi. Dar la sursă, la locul producției lor, metalele prețioase se schimbă direct pe alte mărfuri. Aici are loc o vînzare (de partea posesorilor de mărfuri) fără cumpărare (de partea posesorilor de aur şi de argint)[89)]. Iar alte vînzări ulterioare, fără cumpărări subsecvente, nu fac decît să mijlocească repartizarea ulterioară a metalelor nobile între toți posesorii de marfă. Astfel, iau naştere în toate punctele circulației tezaure de aur şi de argint de proporții diferite. O daltă cu posibilitatea de a reține marfa ca valoare de schimb sau valoarea schimb ca marfă, se trezeşte setea de aur. O dată cu extinderea circulației mărfurilor creşte puterea banilor, a acestei forme oricînd disponibile şi absolut sociale a avuției.

„Aurul este un lucru minunat! Cine îl are este stăpîn pe tot ce doreşte. Aurul poate chiar să deschidă sufletelor porțile raiului". (Columb[i)], într-o scrisoare din Jamaica, 1503.)

Întrucît după înfățişarea banilor nu poți să-ți dai seama ce anume s-a transformat în bani, înseamnă că totul, fie marfă sau nu, se transformă în bani. Orice lucru se poate vinde şi cumpăra. Circulația devine marele creuzet social în care totul intră pentru a ieşi sub formă de cristal bănesc. Acestei alchimii nu-i pot rezista nici măcar moaştele, şi cu atît mai puțin alte res sacrosanctae, extra commercium hominum[*10] [90)]. După cum în bani dispar orice deosebiri calitative ale mărfurilor, tot astfel, banii, la rîndul lor, asemenea unui leveller, şterg orice fel de deosebiri[91)]. Dar banii înşişi sînt marfă, adică un lucru exterior, care poate deveni proprietate privată a oricui. Puterea socială devine astfel puterea privată a unei persoane private. Societatea antică denunță de aceea banii ca fiind factorul dizolvant al ordinii sale economice şi morale[92)]. Societatea modernă, care încă din copilărie l-a scos pe Plutus[i)] de păr din măruntaiele pămîntului[93)], salută în aur „graal"-ul ei sfînt, încarnarea strălucitoare a propriului său principiu vital.

Marfa ca valoare de întrebuințare satisface o trebuință specială şi formează un element special al avuției materiale. Dar valoarea mărfii măsoară gradul forței sale de atracție față de toate elementele avuției materiale, prin urmare avuția socială a posesorului ei. Pentru cel mai primitiv posesor de marfă şi chiar pentru un țăran din Europa occidentală, valoarea este inseparabilă de forma-valoare, iar sporirea tezaurului de aur şi de argint înseamnă deci sporire a valorii. E drept că valoarea banilor variază — fie ca urmare a modificării propriei lor valori, fie ca urmare a modificării valorii mărfurilor. Aceasta nu împiedică însă, pe de o parte, ca 200 de uncii de aur să conțină întotdeauna mai multă valoare decît 100, 300 mai mult decît 200

etc., nici, pe de altă parte, ca forma metalică, naturală, a acestui obiect să rămînă forma generală de echivalent a tuturor mărfurilor, întruchiparea nemijlocit socială a oricărei munci omeneşti. Prin natura sa, tendinţa de tezaurizare este nelimitată. Din punct de vedere calitativ sau din punctul de vedere al formei, banii nu cunosc limite, cu alte cuvinte ei sînt reprezentantul general al avuţiei materiale, pentru că pot fi transformaţi nemijlocit în orice marfă. În acelaşi timp însă, orice sumă de bani reală este limitată cantitativ, şi de aceea ea nu este decît un mijloc de cumpărare cu eficienţă limitată. Această contradicţie dintre limita cantitativă a banilor şi lipsa oricărei limite calitative îl împinge mereu pe tezaurizator să revină la munca de Sisif[i)] a acumulării. El se află în situaţia cuceritorului lumii care cu fiecare ţară nu cucereşte decît o nouă graniţă.

Pentru a se reţine aurul ca bani, şi deci ca element de tezaurizare, el trebuie împiedicat să circule sau să se dizolve, ca mijloc de cumpărare, în mijloace de consum. Tezaurizatorul sacifică deci trebuinţele sale trupeşti fetişului aur. El ia în serios evanghelia renunţării. Pe de altă parte, el nu poate să scoată din circulaţie sub formă de bani decît ceea ce îi dă acesteia sub formă de marfă. Cu cît produce mai mult, cu atît poate să vîndă mai mult. Hărnicia, spiritul de economie şi avariţia sînt, aşadar, virtuţile sale cardinale; a vinde mult, a cumpăra puţin: la aceasta se rezumă economia sa politică[94)].

Tezaurul are, alături de forma nemijlocită, o formă estetică, posesiunea de obiecte de aur şi de argint. Aceasta creşte o dată cu avuţia societăţii burgheze. „Soyons riches ou paraissons riches“[*11]. (Diderot[i)])[55]. Se formează astfel, pe de o parte, o piaţă tot mai largă pentru aur şi argint, independentă de funcţiile lor băneşti, iar pe de altă parte, o sursă latentă de alimentare cu bani, la care se recurge îndeosebi în perioadele de zguduiri sociale.

Tezaurizarea îndeplineşte funcţii diferite în economia circulaţiei metalice. Prima ei funcţie îşi are originea în condiţiile circulaţiei monedei de aur şi de argint. Am văzut cum, o dată cu oscilaţiile continue ale circulaţiei mărfurilor în ceea ce priveşte volumul, preţurile şi viteza, masa banilor aflaţi în circulaţie creşte sau scade neîncetat. Ea trebuie deci să fie în stare să se contracte şi să se dilate. Uneori banii trebuie să fie atraşi în calitate de monedă, alteori moneda trebuie să fie respinsă în calitate de bani. Pentru ca masa de bani aflată efectiv în circulaţie să corespundă în permanenţă gradului de saturaţie a sferei circulaţiei, cantitatea de aur sau de argint aflată într-o ţară trebuie să fie mai mare decît cantitatea care îndeplineşte funcţia de monedă. Această condiţie este îndeplinită prin forma tezaur a banilor. Rezervoarele tezaurului servesc concomitent drept canale de scurgere şi de alimentare pentru banii aflaţi în circulaţie, astfel că aceştia nu umplu niciodată pînă la refuz canalele circulaţiei[95)].

b) Mijloc de plată

În forma nemijlocită de circulaţie a mărfurilor, pe care am analizat-o pînă acum, aceeaşi mărime-valoare există întotdeauna de două ori: marfă la unul din poli, bani la polul opus. Posesorii de marfă intrau deci în contact numai ca reprezentanţi ai unor echivalente reciproce existente. O dată cu dezvoltarea circulaţiei mărfurilor se dezvoltă însă relaţii prin care înstrăinarea mărfii este separată în timp de realizarea preţului ei. Aici e suficient să menţionăm cele mai simple dintre aceste relaţii. Producerea unui fel de marfă necesită o durată mai lungă, a altuia o durată mai scurtă. Producţia unor mărfuri diferite este legată de diferite anotimpuri. O marfă se naşte chiar pe piaţa ei de desfacere, alta trebuie să călătorească pînă la o piaţă îndepărtată. De aceea un posesor de marfă poate să se prezinte ca vînzător înainte ca celălalt să se prezinte ca cumpărător. Atunci cînd aceleaşi tranzacţii se repetă continuu între aceleaşi persoane, condiţiile de vînzare ale mărfurilor se reglementează în conformitate cu condiţiile lor de producţie. Pe de altă parte, se obişnuieşte să se vîndă pentru o anumită perioadă de timp uzul anumitor feluri de marfă, de pildă al unei case. Abia după

expirarea termenului cumpărătorul primeşte efectiv valoarea de întrebuinţare a mărfii. El o cumpără deci înainte de a o plăti. Un posesor de marfă vinde o marfă existentă, celălalt cumpără ca simplu reprezentant al banilor sau ca reprezentant al unor bani viitori. Vînzătorul devine creditor, cumpărat debitor. Întrucît aici metamorfoza mărfii, adică dezvoltarea formei valoare a mărfii, se modifică, banii capătă şi ei o altă funcţie. Ei devin mijloc de plată[96)].

Calitatea de creditor sau de debitor rezultă aici din circul de mărfuri simplă. Modificarea formei acestei circulaţii imprimă vînzătorului şi cumpărătorului aceste caractere noi. Este vorba deci de două roluri care iniţial sînt la fel de efemere şi sînt jucate alternativ de aceiaşi agenţi ai circulaţiei, ca şi acelea de vînzător şi de cumpărător. De data aceasta însă opoziţia este de la bun început mai puţin comodă şi susceptibilă de o cristalizare mai amplă[97)]. Aceleaşi caractere pot să apară însă şi independent de circulaţia mărfurilor. Aşa, de pildă, în lumea antică lupta de clasă se desfăşoară în special sub forma luptei dintre creditor şi debitor şi se încheie, la Roma, cu ruinarea debitorului plebeu, care e înlocuit de către sclav. În evul mediu lupta se încheie cu ruinarea debitorului feudal, care îşi pierde puterea politică o dată cu baza ei economică. Totuşi forma bani — iar relaţiile dintre creditor şi debitor au forma unor relaţii băneşti — nu face decît să oglindească aici antagonismul unor condiţii economice de viaţă mai profunde.

Să revenim la sfera circulaţiei mărfurilor. Apariţia concomitentă a echivalentelor marfă şi bani la cei doi poli ai procesului de vînzare a încetat. Banii funcţionează acum, în primul rînd, ca măsură a valorii la determinarea preţului mărfii vîndute. Preţul ei stabilit prin contract măsoară obligaţia cumpărătorului, adică suma de bani pe care el trebuie s-o plătească la termenul stabilit. Ei funcţionează, în al doilea rînd, ca mijloc de cumpărare ideal. Cu toate că nu există decît în obligaţia de a plăti a cumpărătorului, ei efectuează trecerea mărfii dintr-o mînă în alta. Abia în momentul cînd plata devine scadentă, mijlocul de plată intră efectiv în circulaţie, adică trece din mîna cumpărătorului în cea a vînzătorului. Mijlocul de circulaţie s-a transformat în tezaur, pentru că procesul de circulaţie s-a întrerupt după prima sa fază, adică banii, forma transformată a mărfii, au fost scoşi din circulaţie. Mijlocul de plată a intrat în circulaţie, dar abia după ce marfa a ieşit din ea. Banii nu mai mijlocesc procesul. Ei îl încheie în mod independent, ca existenţă absolută a valorii de schimb sau ca marfă universală. Vînzătorul a transformat marfa în bani pentru a-şi satisface, prin intermediul banilor, o trebuinţă oarecare, tezaurizatorul — pentru a păstra marfa sub formă de bani, cumpărătorul debitor — pentru a putea plăti. Dacă nu plăteşte, avutul îi este vîndut la mezat. În virtutea unei necesităţi sociale izvorînd din însăşi una din relaţiile procesului de circulaţie, întruchiparea valorii mărfii, banii, devine astfel aici scopul în sine al vînzării.

Cumpărătorul transformă banii din nou în marfă înainte de a fi transformat marfa în bani, adică el efectuează a doua metamorfoză a mărfii înaintea primei metamorfoze. Marfa vînzătorului circulă, dar ea îşi realizează preţul numai într-un titlu de drept privat asupra banilor. Ea se transformă în valoare de întrebuinţare înainte de a se fi transformat în bani. Efectuarea primei sale metamorfoze are loc abia ulterior[98)].

În fiecare perioadă de timp dată a procesului de circulaţie, obligaţiile scadente reprezintă suma preţurilor mărfurilor a căror vînzare a generat aceste obligaţii. Masa de bani necesară pentru realizarea acestei sume de preţuri depinde în primul rînd de viteza de circulaţie a mijloacelor de plată. Aceasta este determinată de două împrejurări: de înlănţuirea relaţiilor dintre creditori şi debitori, astfel că A, care primeşte bani de la debitorul său B, îi plăteşte mai departe creditorului său C etc. — şi de intervalul de timp dintre diferitele termene de plată. Lanţul consecutiv de plăţi sau de prime metamorfoze efectuate ulterior se deosebeşte esenţial de împletirea seriilor de metamorfoze analizate mai înainte. În mişcarea mijlocului de circulaţie nu numai că este exprimată legătura dintre vînzători şi cumpărători, ci însăşi

legătura apare abia în cadrul circulației banilor şi o dată cu aceasta. Dimpotrivă, mişcarea mijlocului de plată exprimă o legătură socială existentă încă înaintea ei.

Simultaneitatea şi paralelismul vînzărilor limitează posibilitatea înlocuirii masei de monedă prin sporirea vitezei de circulație. Pe de altă parte, aceleaşi împrejurări constituie o nouă pîrghie în economisirea mijloacelor de plată. O dată cu concentrarea plăților în acelaşi loc se dezvoltă spontan instituții şi metode speciale pentru compensarea lor. Aşa s-a întîmplat, de pildă, cu viramentele din Lyon în evul mediu. Creanțele lui A față de B, ale lui B față de C, ale lui C față de A etc. trebuie doar confruntate, pentru a se anula reciproc, într-o măsură anumită, ca mărimi pozitive şi negative. Nu mai e nevoie, în cele din urmă, decît de soldarea unei balanțe debitoare. Cu cît concentrarea plăților este mai masivă, cu atît este relativ mai mică balanța, deci şi masa mijloacelor de plată aflate în circulație.

Funcția banilor ca mijloc de plată conține o contradicție directă. În măsura în care plățile se compensează, ei funcționează doar ideal, ca bani de calcul sau ca măsură a valorii. În măsura în care trebuie efectuate plăți reale, ei nu mai apar ca mijloc de circulație, ca formă doar efemeră de mijlocire a schimbului de substanțe, ci ca întruchiparea individuală a muncii sociale, ca existență independentă a valorii de schimb, ca marfă absolută. Această contradicție izbucneşte în acel moment al crizelor industriale şi comerciale care se numeşte criză financiară[99]. Ea are loc numai acolo unde lanțul consecutiv de plăți şi un sistem artificial de compensare a acestora sînt pe deplin dezvoltate. Atunci cînd în acest mecanism intervin tulburări de ordin mai general, indiferent care ar fi cauza lor, banii trec brusc şi nemijlocit de la forma doar ideală de bani de calcul la aceea de monedă sunătoare. Ei nu mai pot fi înlocuiți prin mărfuri obişnuite. Valoarea de întrebuințare a mărfii devine fără de valoare, iar valoarea ei dispare în fața propriei ei forme valoare. Abia nu de mult burghezul, îmbătat de prosperitatea din jurul lui, declara, cu îngîmfarea proprie perioadei iluminismului; că banii nu sînt decît o simplă iluzie. Numai marfa reprezintă bani. Dar iată că acum pe piața mondială răsună strigătul: Numai banii sînt marfă! Aşa cum tînjeşte cerbul după apă proaspătă, tot aşa sufletul burghezului tînjeşte după bani, unica avuție[100]. În timpul crizei, opoziția dintre marfă şi întruchiparea valorii ei, banii, se accentuează, devenind o contradicție absolută. Din această cauză aici forma pe care o îmbracă banii nu prezintă importanță. Penuria de bani rămîne aceeaşi, indiferent dacă plățile se fac în aur sau în bani de credit, de pildă în bancnote[101].

Dacă examinăm suma totală a banilor aflați în circulație într-un anumit interval de timp, ea este, la o viteză de circulație dată a mijloacelor de circulație şi de plată, egală cu suma prețurilor mărfurilor ce urmează să fie realizate plus suma plăților scadente, minus suma plăților care se compensează, minus, în fine, numărul de rotații în care aceeaşi unitate bănească funcționează alternativ, ca mijloc de circulație şi ca mijloc de plată. De pildă: țăranul îşi vinde cerealele cu 2 l. st., care servesc astfel ca mijloc de circulație. La scadență el plăteşte cu aceşti bani pînza pe care i-a furnizat-o țesătorul. Aceleaşi 2 l. st. funcționează, acum ca mijloc de plată. Apoi, țesătorul cumpără o biblie plătind în numerar, şi aceste 2 l. st. funcționează din nou ca mijloc de circulație — etc. Din această cauză, chiar dacă prețurile, viteza de circulație a banilor şi economia plăților sînt date, masa banilor aflați în circulație într-un interval dat, de pildă într-o zi, nu mai coincide cu masa mărfurilor aflate în circulație. Circulă bani care reprezintă mărfuri scoase de mult din circulație. Circulă mărfuri al căror echivalent în bani va apărea abia ulterior. Pe de altă parte obligațiile de plată contractate într-o zi şi plățile scadente în aceeaşi zi sînt mărimi absolut incomensurabile[102].

Banii de credit rezultă direct din funcția banilor ca mijloc de plată, prin faptul că titlurile de credit pentru mărfurile vîndute circulă, la rîndul lor, transferînd altor persoane creanțele. Pe de altă parte, o dată cu dezvoltarea creditului, se dezvoltă şi funcția banilor ca mijloc de plată. În această funcție a lor, banii dobîndesc forme de existență proprii, pe care le iau aflîndu-se în

sfera marilor tranzacţii comerciale, în timp ce moneda de aur sau de argint este împinsă mai ales în sfera micului comerţ[103)].

La un anumit grad de dezvoltare şi la un anumit volum al producţiei de mărfuri, funcţia banilor ca mijloc de plată depăşeşte sfera circulaţiei mărfurilor. Banii devin marfă universală a contractelor[104)]. Rente, impozite etc. se transformă din prestaţii în natură în plăţi în bani. Cît de mult este determinată această transformare de caracterul general al procesului de producţie o dovedeşte, de pildă, încercarea, de două ori neizbutită, a Imperiului roman de a încasa toate dările în bani. Mizeria îngrozitoare a populaţiei rurale din Franţa sub Ludovic al XIV-lea[i)], pe care o denunţă atît de pregnant Boisguillebert, mareşalul Vauban[i)] şi alţii, nu se datora numai impozitelor mari, ci şi transformării impozitului în natură într-un impozit în bani[105)]. Pe de altă parte, dacă forma naturală a rentei funciare — în Asia aceasta constituie în acelaşi timp elementul principal al impozitelor către stat — se întemeiază pe relaţii de producţie care se reproduc cu imuabilitatea unor relaţii naturale, asemenea formă de plată menţine, prin retroacţiune, vechea formă de producţie. Ea constituie unul dintre misterele autoconservării Imperiului otoman. Dacă în Japonia comenţul exterior impus de Europa va atrage după sine transformarea rentei în natură în rentă în bani, aceasta va duce la pieirea agriculturii model a acestei ţări. Condiţiile economice auguste ale existenţei acestei agriculturi se vor destrăma.

În fiecare ţară se stabilesc anumite termene generale de plată. Ele se întemeiază în parte, abstracţie făcînd de alte cicluri ale reproducţiei, pe condiţiile naturale ale producţiei legate de alternarea anotimpurilor. Aceste termene reglementează şi plăţile care nu decurg direct din circulaţia mărfurilor, cum ar fi impozitele, rentele etc. Masa de bani care este necesară, în anumite zile ale anului, pentru aceste plăţi împrăştiate pe întreaga întindere a ţării cauzează perturbări periodice, dar cu totul superficiale, în economia mijloacelor de plată[106)]. Din legea vitezei de circulaţie a mijloacelor de plată rezultă că pentru toate plăţile periodice, oricare le-ar fi sursa, masa necesară a mijloacelor de plată este direct[*16] proporţională cu durata perioadelor de plată[107)].

Dezvoltarea banilor ca mijloc de plată impune acumulări de bani pentru termenele de scadenţă ale sumelor datorate. În timp ce tezaurizarea ca formă independentă de îmbogăţire dispare o dată cu dezvoltarea societăţii burgheze, ea creşte, pe de altă parte, o dată cu această dezvoltare, sub forma fondurilor de rezervă ale mijloacelor de plată.

c) Bani universali

Ieşind din sfera circulaţiei interne, banii dezbracă formele locale de etalon al preţurilor, monedă, monedă divizionară şi semn al valorii, dobîndite în cadrul ei, şi revin la forma iniţială de lingouri de metale nobile. În comerţul mondial, mărfurile îşi desfăşoară valoarea în mod universal. Întruchiparea independentă a valorii lor li se opune, aşadar, aici sub formă de bani universali. Abia a pe piaţa mondială banii funcţionează pe deplin ca marfă a cărei formă naturală este în acelaşi timp formă nemijlocit socială de realizare a muncii omeneşti in abstracto. Modul lor de existenţă devine adecvat noţiunii lor.

În sfera circulaţiei interne numai o singură marfă poate servi ca măsură a valorii şi deci ca bani. Pe piaţa mondială există o dublă măsură a valorii, aurul şi argintul[108)].

Banii universali funcţionează ca mijloc de plată universal, ca mijloc de cumpărare universal şi ca materializare socială absolută a avuţiei în general (universal wealth). Funcţia de mijloc de plată pentru echilibrarea balanţelor internaţionale predomină. De aici lozinca sistemului mercantilist: balanţa comercială![109)] Ca mijloc de cumpărare internaţional, aurul şi argintul servesc, în esenţă, atunci cînd echilibrul tradiţional al schimbului de substanţe dintre diferite naţiuni este tulburat brusc. În sfîrşit, ei mai servesc ca materializare socială absolută a avuţiei

acolo unde nu este vorba nici de cumpărare şi nici de plată, ci de transferarea avuţiei dintr-o ţară în alta, şi unde această transferare nu poate fi efectuată în formă de marfă, fie din cauza conjuncturii de pe piaţa de mărfuri, fie din cauza însuşi a scopului urmărit urmărit[110)].

Atît pentru circulaţia internă, cît şi pentru circulaţia pe piaţa mondială orice ţară are nevoie de un fond de rezervă. Funcţiile tezaurelor îşi au, aşadar, originea parte în funcţia banilor ca mijloc de circulaţie şi ca mijloc de plată în interior, parte (în funcţia lor ca bani universali[110a)]. În acest din urmă rol este nevoie întotdeauna de marfa-bani reală, adică de aur şi de argint efectiv, şi de aceea James Steuart caracterizează aurul şi argintul ca money of the world[*18], spre deosebire de înlocuitorii lor locali.

Mişcarea torentului de aur şi de argint aste dublă. Pe de o parte, el curge de la izvoarele sale, revărsîndu-se pe întreaga piaţă mondială, unde este captat, în proporţii diferite, de diferitele sfere naţionale de circulaţie, intră în canalele circulaţiei lor interne, ca să înlocuiască monedele de aur şi de argint uzate, să furnizeze materialul pentru articole de lux şi să îngheţe sub formă de tezaur[111)]. Această primă mişcare e mijlocită de schimbul direct al muncilor naţionale, realizate în mărfuri, cu munca ţărilor producătoare de aur şi de argint, realizată în metale nobile. Pe de altă parte, aurul şi argintul circulă încontinuu între diferitele sfere naţionale de circulaţie şi această mişcare urmează oscilaţiile necontenite ale cursului schimbului[112)].

Ţările cu producţie burgheză dezvoltată limitează tezaurele concentrate masiv în rezervoarele băncilor la minimul cerut de funcţiile specifice ale acestor tezaure[113)]. Cu anumite excepţii, un tezaur care depăşeşte cu mult nivelul mediu indică o stagnare a circulaţiei mărfurilor, sau o întrerupere în desfăşurarea metamorfozelor acestora[114)].

Secţiunea a doua
TRANSFORMAREA BANILOR ÎN CAPITAL

Capitolul patru

Transformarea banilor în capital

1. Formula generală a capitalului

Circulaţia mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Premisele istorice ale apariţiei capitalului sînt producţia de mărfuri şi circulaţia dezvoltată a mărfurilor, comerţul. Comerţul mondial şi piaţa mondială inaugurează, în secolul al XVI-lea, istoria modernă a capitalului.

Dacă facem abstracţie de conţinutul material al circulaţiei mărfurilor, de schimbul diferitelor valori de întrebuinţare, şi luăm în considerare numai formele economice generate de acest proces, vedem că produsul lui ultim sînt banii. Acest produs ultim al circulaţiei mărfurilor este prima formă de manifestare a capitalului.

Din punct de vedere istoric, capitalul se opune pretutindeni proprietăţii funciare în primul rînd sub formă de bani, de avuţie în bani: capital comercialşi capital cămătăresc[1)]. Nu este însă nevoie să privim retrospectiv formarea capitalului pentru a vedea că banii sînt prima sa formă de manifestare. Fenomenul se repetă zilnic sub ochii noştri. Orice capital nou apare pentru prima oară pe scenă, adică pe piaţă, indiferent dacă este vorba de piaţa de mărfuri, de piaţa muncii sau de piaţa financiară, întotdeauna sub formă de bani, bani care, prin procese determinate, urmează să se transforme în capital.

Banii sub forma de bani şi banii sub forma de capital se deosebesc, în primul rînd, numai prin forma lor de circulaţie diferită.

Forma nemijlocită a circulaţiei mărfurilor este M — B — M, transformarea mărfii în bani şi retransformarea banilor în marfă, a vinde pentru a cumpăra. Alături de această formă există

însă şi o altă formă specific diferită de prima, anume forma B — M — B, transformarea banilor în marfă şi retransformarea mărfii în bani, a cumpăra pentru a vinde. Banii care în mişcarea lor parcurg această ultimă formă de circulație se transformă în capital, devin capital şi sînt capital chiar prin însăşi destinația lor.

Să privim mai îndeaproape circulația B — M — B. Ca şi circulația de mărfuri simplă, ea trece prin două faze opuse. În prima fază, B — M, cumpărare, banii se transformă în marfă. În a doua fază, M — B, vînzare, marfa se transformă în bani. Unitatea ambelor faze este realizată în operația totală, care schimbă banii pe marfă, apoi aceeaşi marfă se schimbă din nou pe bani, marfa e cumpărată pentru a fi vîndută, sau, dacă lăsăm la o parte deosebirile formale dintre cumpărare şi vînzare, marfa e cumpărată cu bani şi banii cu marfă[2]. Rezultatul cu care se încheie întregul proces este schimbul banilor contra bani, B — B. Dacă cu 100 l. st. cumpăr 2000 de pfunzi de bumbac şi revînd apoi aceşti 2000 de pfunzi de bumbac cu 110 l. st., rezultatul este că am schimbat 100 l. st. contra 110 l. st. adică bani contra bani.

Este evident că procesul de circulație B — M — B ar fi cu totul absurd şi lipsit de conținut dacă prin intermediul lui o valoare bănească s-ar schimba contra aceleiaşi valori băneşti, de pildă 100 l. st. contra 100 l. st. Mult mai simplă şi mai sigură ar fi metoda tezaurizatorului care reține cele 100 l. st., în loc să le expună primejdiilor circulației. Pe de altă parte, indiferent dacă negustorul revinde cu 110 l. st. bumbacul pe care l-a cumpărat cu 100 l. st., sau dacă este nevoit să-l revîndă cu 100 l. st., sau chiar cu 50 l. st., în toate cazurile banii lui au efectuat o mişcare specifică şi originală, cu totul diferită de aceea care are loc în circulația de mărfuri simplă, de pildă în cazul țăranului care vinde grîu şi cu banii obținuți îşi cumpără haine. Trebuie deci caracterizată în primul rînd deosebirea formală dintre circuitele B — M — B şi M — B — M. În felul acesta va ieşi în evidență şi deosebirea de conținut care se ascunde în spatele acestor deosebiri de formă.

Să vedem, în primul rînd, ce este comun celor două forme.

Ambele circuite au aceleaşi faze opuse, M — B, vînzare, şi B — M, cumpărare. În fiecare din aceste două faze se opun unul altuia aceleaşi două elemente obiectuale, marfa şi banii, — şi două persoane avînd acelaşi rol economic, un cumpărător şi un vînzător. Fiecare din cele două circuite reprezintă unitatea aceloraşi faze opuse, şi în ambele cazuri această unitate se realizează prin intervenția a trei părți contractante, dintre care prima nu face decît să vîndă, a doua nu face decît să cumpere, iar a treia cumpără şi vinde alternativ.

Ceea ce deosebeşte însă din capul locului cele două circuite M — B — M şi B — M — B este ordinea inversată în care se succed aceleaşi faze opuse ale circulației. Circulația de mărfuri simplă începe cu vînzarea îşi se încheie cu cumpărarea; circulația banilor sub formă de capital începe cu cumpărarea şi se încheie cu vînzarea. În primul caz marfa, în al doilea caz banii sînt punctul de plecare şi de încheiere al operației. În prima formă procesul în ansamblu este realizat prin intermediul banilor, în a doua formă, dimpotrivă, prin intermediul mărfii.

În circulația M — B — M banii se transformă, în cele din urmă, în marfă, care serveşte ca valoare de întrebuințare. Banii sînt astfel cheltuiți definitiv. Dimpotrivă, în forma inversă, B — M — B, cumpărătorul cheltuieşte bani pentru a încasa bani în calitate de vînzător. Cumpărînd marfa, el aruncă banii în circulație pentru a-i retrage din nou prin vînzarea aceleiaşi mărfi. El nu dă drumul banilor decît cu intenția perfidă de a pune din nou mîna pe ei. Aşadar, aici banii sînt doar avansați[3].

În forma M — B — M aceeaşi monedă îşi schimbă de două ori locul. Vînzătorul o primeşte de la cumpărător şi o plăteşte altui vînzător. Întregul proces, care începe cu încasarea de bani în schimbul mărfii, se încheie cu cheltuirea de bani în schimbul altei mărfi. În forma B — M — B are loc un fenomen invers. Aici nu aceeaşi monedă îşi schimbă locul de două ori, ci

aceeaşi marfă. Cumpărătorul o primeşte din mîna vînzătorului şi o dă mai departe în mîna altui cumpărător. Aşa cum în circulația de mărfuri simplă dubla deplasare a aceleiaşi monede are ca rezultat trecerea ei definitivă dintr-o mînă într-alta, tot astfel dubla deplasare a aceleiaşi mărfi are ca rezultat, aici, întoarcerea banilor la primul lor punct de plecare.

Întoarcerea banilor la punctul lor de plecare nu depinde de faptul dacă marfa se vinde mai scump decît a fost cumpărată. Această împrejurare nu modifică decît mărimea sumei de bani care se întoarce. Fenomenul întoarcerii lor are loc de îndată ce marfa cumpărată este din nou vîndută, adică de îndată ce circuitul B — M — B este efectuat în întregime. Iată, aşadar, o deosebire palpabilă înitre circulația banilor -sub formă de capital şi circulația lor ca simpli bani.

Circuitul M — B — M este efectuat în întregime atunci cînd vînzarea unei mărfi aduce bani, pe care cumpărarea altei mărfi îi retrage din nou. Dacă are totuşi loc o întoarcere a banilor la punctul lor de plecare, acest lucru se întîmplă numai prin reluarea sau repetarea întregului proces. Dacă vînd un cuarter de grîu cu 3 l. st. şi cu aceste 3 l. st. cumpăr îmbrăcăminte, aceste 3 l. st. sînt definitiv cheltuite. Nu mai am nimic de-a face cu ele. Ele aparțin negustorului de îmbrăcăminte. Dacă vînd un al doilea cuarter de grîu, banii se întorc la mine, dar nu ca urmare a primei tranzacții, ci ca urmare a repetării ei. Banii pleacă din nou de la mine atunci cînd duc această a doua tranzacție pînă la capăt, cumpărînd din nou. În circulația M — B — M, cheltuirea banilor nu are nici o legătură cu întoarcerea lor. În B — M — B însă, întoarcerea banilor este determinată de însuşi felul în care ei au fost cheltuiți. Dacă nu a avut loc această întoarcere, operația nu a reuşit, adică procesul a fost întrerupt fără să fi fost încheiat, întrucît lipseşte a doua fază a sa, şi anume vînzarea, care completează şi încheie cumpărarea.

Circuitul M — B — M are ca punct de plecare o marfă şi se încheie cu altă marfă, care iese din sfera circulației şi intră în sfera consumului. Scopul final al acestui circuit este deci consumul, satisfacerea trebuințelor, într-un cuvînt valoarea de întrebuințare. Dimpotrivă, circuitul B — M — B porneşte de la extremitatea bani şi se întoarce, în cele din urmă, la aceeaşi extremitate. Mobilul şi scopul său determinant este deci însăşi valoarea de schimb.

În circulația de mărfuri simplă ambele extremități au aceeaşi formă economică. Ambele sînt mărfuri. Ele sînt şi mărfuri cu aceeaşi mărime a valorii. Dar ele sînt valori de întrebuințare calitativ diferite, de pildă grîu şi îmbrăcăminte. Schimbul de produse, schimbul diferitelor substanțe în care se expirimă munca socială constituie aici conținutul procesului. Altfel stau lucrurile în circulația B — M — B. La prima vedere ea pare lipsită de conținut, dat fiind caracterul ei tautologic. Ambele extremități au aceeaşi formă economică. Ambele sînt bani, aşadar nu sînt valori de întrebuințare calitativ diferite, tocmai pentru că banii sînt forma modificată a mărfurilor în care valorile lor de întrebuințare specifice au dispărut. A schimba 100 l. st. contra bumbac şi a schimba apoi din nou acelaşi bumbac contra 100 l.st., adică a schimba pe o cale ocolită bani contra bani, un lucru contra aceluiaşi lucru, pare o operație pe cît de absurdă, pe atît de inutilă[4]. O sumă de bani nu se poate deosebi în general de altă sumă de bani decît prin mărimea ei. Aşadar, procesul B — M — B nu-şi datoreşte conținutul unei deosebiri calitative între extremitățile sale, căci ambele sînt bani, ci deosebirii cantitative dintre acestea. La sfîrşit, din circulație sînt scoşi mai mulți bani decît au fost aruncați la început. Bumbacul cumpărat cu 100 l. st. este revîndut, de pildă, cu 100 + 10 l. st., adică cu 110 l. st. Forma completă a acestui proces este deci B — M — B', B' fiind = B + ΔB, adică este egal cu suma de bani avansată la început, plus un increment. Acest increment sau excedent peste valoarea inițială îl numesc plusvaloare (surplus value). Valoarea avansată inițial nu este numai conservată înăuntrul circulației, dar ea îşi schimbă în cadrul acesteia mărimea, adăugîndu-şi o plusvaloare, adică creşte. Această mişcare o transformă în capital.

Este posibil, ce-i drept, ca şi în M — B — M cele două extremităţi M şi M, de pildă grîul şi îmbrăcămintea, să fie din punct de vedere cantitativ valori diferite. Se poate ca ţăranul să-şi vîndă grîul peste valoarea lui sau să cumpere îmbrăcămintea sub valoarea ei. Se poate ca el, la rîndui lui, să fie înşelat de către negustorul de haine. Dar pentru această formă de circulaţie asemenea diferenţe de valoare sînt pur întîmplătoare. Ea nu-şi pierde importanţa şi sensul, aşa cum se întîmplă în procesul B — M — B, dacă cele două extremităţi, de pildă grîul şi hainele, sînt echivalente. Dimpotrivă, valoarea lor egală este aici o condiţie a desfăşurării normale a procesului.

Repetarea sau reînnoirea procesului vînzare pentru cumpărare îşi găseşte, ca şi acest proces însuşi, măsura şi sensul în scopul final aflat în afara procesului, adică în consum, în satisfacerea anumitor trebuinţe. În procesul cumpărare pentru vînzare, dimpotrivă, începutul şi sfîrşitul sînt identice, şi anume bani, valoare de schimb, şi chiar prin acest fapt mişcarea este nesfîrşită. Este adevărat că B s-a transformat în B + ΔB, că cele 100 l. st. s-au transformat în 100 + 10. Dar, privite numai din punct de vedere calitativ, cele 110 l. st. sînt acelaşi lucru ca şi cele 100 l. st., adică bani. Şi privite din punct de vedere cantitativ, cele 110 l. st. sînt o sumă de valoare limitată, ca şi cele 100 l. st. Dacă cele 110 l. st. ar fi cheltuite ca bani, ele şi-ar pierde rolul. Ele ar înceta de a mai fi capital. Retrase din circulaţie, ele se pietrifică sub formă de tezaur şi nu mai sporesc cu nici un farthing, chiar dacă ar sta pînă în ziua de apoi. Dacă este vorba deci de valorificarea valorii, necesitatea de valorificare este aceeaşi pentru 110 l. st. ca şi pentru 100 l. st., întrucît amîndouă sînt expresii limitate ale valorii de schimb, avînd amîndouă aceeaşi menire, anume de a se apropia de avuţia absolută prin creşterea mărimii lor. Este adevărat că, pentru un moment, valoarea de 100 l. st. avansată iniţial se deosebeşte de plusvaloarea de 10 l. st., care i se adaugă în circulaţie, dar această deosebire dispare imediat. La sfîrşitul procesului nu apare într-o parte valoarea iniţială de 100 l. st. şi în cealaltă parte plusvaloarea de 10 l. st. Apare o singură valoare de 110 l. st., care se află exact în aceeaşi formă aptă pentru a putea începe procesul de valorificare ca şi cele 100 l. st. iniţiale. La capătul mişcării banii apar ca un nou început al ei[5]. Sfîrşitul fiecărui circuit în care se efectuează cumpărarea pentru vînzare formează astfel de la sine începutul unui nou circuit. Circulaţia de mărfuri simplă — vînzarea pentru cumpărare — serveşte drept mijloc pentru realizarea scopului final situat în afara circulaţiei, anume însuşirea de valori de întrebuinţare, satisfacerea trebuinţelor. Dimpotrivă, circulaţia banilor sub formă de capital este un scop în sine, căci numai înăuntrul acestei mişcări mereu reînnoite se realizează creşterea valorii. Mişcarea capitalului este de aceea nelimitată[6].

În calitate de exponent conştient al acestui proces, posesorul de bani devine capitalist. Persoana lui, sau, mai exact, buzunarul lui, este punctul din care pleacă şi la care se întorc banii. Conţinutul obiectiv al acestei circulaţii — sporirea valorii — constituie scopul subiectiv urmărit de el, şi numai în măsura în care însuşirea progresivă a avuţiei abstracte este singurul mobil al operaţiilor sale funcţionează el în calitate de capitalist, adică în calitate de capital personificat, dotat cu voinţă şi cu conştiinţă. De aceea valoarea de întrebuinţare nu trebuie considerată niciodată ca fiind scopul nemijlocit urmărit de capitalist[7]. De asemenea, scopul lui nu este cîştigul izolat, ci cîştigul, mişcarea necontenită a acestuia[8]. Această tendinţă de îmbogăţire absolută, această goană nebună după valoare[9] îi este comună capitalistului şi tezaurizatorului, dar în timp ce tezaurizatorul nu este decît un capitalist nebun, capitalistul este un tezaurizator raţional. Sporirea neîncetată a valorii, sporire pe care tezaurizatorul încearcă s-o înfăptuiască salvînd[10] banii de la primejdiile circulaţiei, capitalistul, mai deştept, o obţine aruncîndu-i mereu în circulaţie[10a].

Formele independente, formele bani, pe care le îmbracă valoarea mărfurilor în cadrul circulaţiei simple, nu fac decît să mijlocească schimbul de mărfuri şi dispar în rezultatul final al mişcării. În circulaţia B — M — B, dimpotrivă, atît marfa cît şi banii funcţionează doar ca

nişte moduri de existenţă diferite ale valorii înseşi, banii fiind modul ei de existenţă general, iar marfa modul ei special, sau, ca să spunem aşa, deghizat[11]. Valoarea trece mereu dintr-o formă în alta, fără a se pierde în aceasta mişcare, şi se transformă astfel într-un factor automat. Dacă fixăm diferitele forme de manifestare pe care valoarea care se valorifică le ia în mod alternativ în circuitul vieţii sale, obţinem unmătoarele definiţii: capitalul este bani, capitalul este marfă[12]. De fapt însă valoarea devine aici factorul activ al unui proces în care, prin alternarea continuă a formelor bani şi marfă, ea îşi schimbă propria ei mărime, se îndepărtează, ca plusvaloare, de sine însăşi ca valoare iniţială, se autovalorifică. Căci mişcarea în care ea îşi adaugă plusvaloare este mişcarea ei proprie; valorificarea ei este, aşadar, o autovaloriificare. Ea a căpătat calitatea ocultă de a crea valoare pentru că este valoare. Ea naşte pui vii sau cel puţin face ouă de aur.

Ca factor activ al unui asemenea proces, în care valoarea îmbracă şi dezbracă alternativ forma bani şi forma marfă, conservîndu-se însă şi mărindu-se în această alternare, ea are nevoie, în primul rînd, de o formă independentă, în care să se constate identitatea ei cu sine însăşi. Şi această formă ea o posedă numai în bani. Banii constituie deci punctul de plecare şi punctul final al oricărui poroces de valorificare. Au fost 100 l. st., acum sînt 110 l. st. etc. Dar banii înşişi nu sînt aici decît una din formele valorii, căci aceasta are două forme. Dacă nu iau forma de marfă, banii nu devin capital. Prin urmare, banii nu se află aici într-un raport ostil faţă de marfă, ca în cazul tezaurizării. Capitalistul ştie că toate mărfurile, indiferent de aspect şi de miros, sînt, potrivit şi credinţei şi adevărului, bani, prin însăşi esenţa lor, adevăraţi evrei circumcişi, şi că, în plus, ele sînt mijloace miraculoase pentru a face din bani mai mulţi bani.

Dacă în circulaţia simplă valoarea mărfurilor dobîndeşte faţă de valoarea lor de întrebuinţare cel mult forma independentă a banilor, ea apare aici deodată ca o substanţă aflată într-un proces de automişcare pentru care marfa şi banii nu sînt amîndouă decît simple forme. Mai mult. În loc de a exprima raportul între mărfuri, ea intră acum, ca să spunem aşa, într-un raport privat cu sine însăşi. Ca valoare iniţială, ea se deosebeşte de sine însăşi ca plusvaloare, aşa cum dumnezeu-tatăl se deosebeşte de sine însuşi ca dumnezeu-fiul, deşi ambii sînt de aceeaşi vîrstă şi formează de fapt o singură persoană. Numai prin plusvaloarea de 10 l. st. cele 100 l. st. avansate devin capital, şi imediat ce au devenit capital, imediat ce a fost creat fiul şi prin fiu tatăl, deosebirea dispare din nou şi amîndouă sînt una, 110 l. st.

Valoarea devine astfel valoare în automişcare, bani în automişcare, şi ca atare capital. Ea provine din sfera circulaţiei, se întoarce în sfera circulaţiei, se menţine şi se multiplică în ea, se întoarce sporită din ea şi reia mereu acelaşi circuit[13]. B — B', bani ce nasc bani — money which begets money —, aşa au caracterizat capitalul primii lui interpreţi, mercantiliştii.

A cumpăra pentru a vinde, sau, mai exact, a cumpăra pentru a vinde mai scump, B — M — B', pare a fi, la prima vedere, o formă proprie doar unei categorii de capital, capitalului comercial. Dar şi capitalul industrial este bani care se transformă în marfă şi care se retransformă în mai mulţi bani prin vînzarea mărfii. Anumite acte care ar putea să aibă loc între cumpărare şi vînzare în afara sferei circulaţiei nu schimbă cu nimic această formă a mişcării. În sfîrşit, în capitalul purtător de dobîndă, circulaţia B — M — B' se prezintă prescurtată, ea se prezintă în rezultatul ei, fără veriga intermediară, în stil lapidar, ca să spunem aşa, sub forma B — B', bani egali cu bani mai mulţi, ca valoare care este mai mare decît ea însăşi.

Aşadar, B — M — B' este într-adevăr formula generală a capitalului, aşa cum apare el nemijlocit în sfera circulaţiei.

2. Contradicţiile formulei generale

Forma de circulație în care banii se transformă în capital contrazice toate legile expuse mai înainte cu privire la natura mărfii, a valorii, a banilor şi a circulației însăşi. Ceea ce deosebeşte această circulație de circulația de mărfuri simplă este succesiunea inversă a aceloraşi două procese opuse, vînzarea şi cumpărarea. Dar prin ce minune această deosebire pur formală poate să schimbe însăşi natura acestor procese?

Mai mult. Inversarea aceasta nu există decît pentru una din cele trei părți contractante care fac comerț una cu alta. În calitate de capitalist, eu cumpăr marfă de la A şi o revînd lui B, în timp ce, ca simplu posesor de marfă, eu vînd marfă lui B şi apoi cumpăr marfă de la A. Pentru contractanții A şi B această deosebire nu există. Ei nu apar decît în calitate de cumpărător sau de vînzător de marfă. În ceea ce mă priveşte, eu mă opun lor, de fiecare dată, ca simplu posesor de bani sau ca posesor de marfă, ca simplu vînzător sau cumpărător. În cele două serii de tranzacții, stau în fața uneia din aceste persoane numai în calitate de cumpărător, iar în fața celeilalte numai în calitate de vînzător, în fața uneia numai în calitate de bani, în fața celeilalte numai în calitate de marfă, pentru nici una dintre ele însă eu nu sînt capital sau capitalist, sau reprezentant al unui lucru care ar fi mai mult decît bani sau marfă, sau care ar putea produce alte efecte decît cele ale banilor sau ale mărfii. Pentru mine, cumpărarea de la A şi vînzarea către B constituie o succesiune. Dar legătura dintre aceste două acte nu există decît pentru mine. Pe A nu-l interesează tranzacția mea cu B, pe B nu-l interesează tranzacția mea cu A. Dacă aş vrea, de pildă, să le explic meritul deosebit pe care îl am inversînd succesiunea, ei mi-ar dovedi că eu greşesc în ceea ce priveşte succesiunea însăşi şi că tranzacția totală n-a început cu o cumpărare şi nu s-a terminat cu o vînzare, ci, invers, a început cu o vînzare şi s-a încheiat cu o cumpărare. Într-adevăr, primul meu act, cumpărarea, a fost din punctul de vedere al lui A o vînzare, iar al doilea act al meu, vînzarea, a fost din punctul de vedere al lui B o cumpărare. Mai mult, A şi B vor declara că întreaga succesiune a fost inutilă, o simplă scamatorie. A îşi va vinde marfa direct lui B, iar B o va cumpăra direct de la A. În felul acesta, întreaga tranzacție se reduce la un act unilateral al obişnuitei circulații de mărfuri, fiind din punctul de vedere al lui A o simplă vînzare, iar din punctul de vedere al lui B o simplă cumpărare. Prin inversarea succesiunii nu am trecut deci dincolo de sfera circulației de mărfuri simplă; de aceea trebuie să vedem dacă, prin natura ei, aceasta permite valorificarea valorilor care intră în ea şi deci formarea plusvalorii.

Să luăm procesul de circulație într-o formă în care el se prezintă ca un simplu schimb de mărfuri. Această formă există în toate cazurile în care ambii posesori de marfă cumpără mărfuri unul de la celălalt şi balanța creanțelor lor reciproce în bani se echilibrează în ziua plății. Banii servesc aici doar ca bani de calcul; ei exprimă valorile mărfurilor în prețurile lor, dar nu se opun mărfurilor obiectual. În măsura în care este vorba de valoare de întrebuințare, este clar că ambele părți care încheie schimbul pot cîştiga. Ambele părți înstrăinează mărfuri care le sînt inutile ca valori de întrebuințare şi primesc mărfuri de care au nevoie. Şi este posibil ca acest avantaj să nu fie singurul. A, care vinde vin şi cumpără cereale, produce poate mai mult vin decît ar putea produce cultivatorul de cereale B în acelaşi timp de muncă, iar cultivatorul de cereale B produce în acelaşi timp de muncă mai multe cereale decît ar putea produce podgoreanul A. A obține astfel, pentru aceeaşi valoare de schimb, mai multe cereale şi B mai mult vin decît ar obține fiecare dintre ei dacă ar trebui să producă singur pentru sine, fără a face schimb, şi vin şi cereale. În ceea ce priveşte valoarea de întrebuințare se poate spune deci că „schimbul este o tranzacție în care cîştiga ambele părți“[14]. Altfel stau lucrurile cu valoarea de schimb.

„O persoană care are vin mult dar nu are cereale negociază cu altă persoană care are multe cereale şi nu are vin; între ele se efectuează un schimb de cereale în valoare de 50 contra unei valori de 50 exprimată în vin. Acest schimb nu reprezintă o creştere a valorii de schimb nici

pentru unul, nici pentru celălalt, căci încă înaintea schimbului fiecare dintre ei poseda o valoare egală cu aceea pe care a obținut-o datorită acestei operații“[15)].

Lucrurile nu se schimbă cu nimic prin faptul că banii se intercalează ca mijloc de circulație între mărfuri şi că deci actul cumpărării se separă palpabil de cel al vînzării[16)]. Valoarea mărfurilor este reprezentată în prețurile lor înainte ca acestea să intre în circulație; ea este deci o premisă, şi nu un rezultat al circulației[17)].

Privind procesul în mod abstract, adică lăsînd la o parte împrejurările care nu decurg din legile imanente ale circulației de mărfuri simple, în această circulație nu se petrece, în afară de înlocuirea unei valori de întrebuințare cu alta, nimic altceva decît o metamorfoză, o simplă schimbare a formei mărfii. Aceeaşi valoare, adică aceeaşi cantitate de muncă socială materializată, rămîne în mîna aceluiaşi posesor de marfă, la început sub forma mărfii sale, apoi sub forma banilor în care marfa a fost transformată şi, în sfîrşit, sub forma mărfii în care banii s-au transformat din nou. Această schimbare a formei nu conține în sine o schimbare a mărimii valorii. Schimbarea pe care o suferă în acest proces valoarea mărfii însăşi nu este decît o schimbare a formei bani a ei. Ea există la început ca preț al mărfii oferite spre vînzare, apoi ca sumă de bani, care însă a fost deja exprimată în preț, şi, în sfîrşit, ca preț al unei mărfi echivalente. Această schimbare a formei implică tot atît de puțin o schimbare a mărimii valorii, ca şi schimbarea unei bancnote de 5 l. st. în sovereigni, jumătăți de sovereigni şi şilingi. Prin urmare, în măsura în care circulația mărfii nu determină decît o schimbare a formei valorii acesteia, ea determină, în cazul cînd fenomenul se produce în formă pură, un schimb de echivalente. Chiar şi economia vulgară, cu toate că nici măcar n-are idee ce este valoarea, presupune, ori de cîte ori analizează, în felul ei, fenomenul in forma sa pură, că cererea şi oferta se acoperă, adică că influența lor, în general, se anulează. Prin urmare, dacă în ceea ce priveşte valoarea de întrebuințare cele două persoane care fac schimb pot cîştiga, în ceea ce priveşte valoarea de schimb ele nu pot cîştiga amîndouă. Aici se aplică mai curînd principiul „unde e egalitate, nu e cîştig“[18)]. E drept că mărfurile pot fi vîndute la prețuri care se abat de la valorile lor, dar această abatere apare ca o violare a legii schimbului de mărfuri[19)]. În forma sa pură acest schimb este un schimb de echivalente; el nu este deci un mijloc de sporire a valorii[20)].

Încercările de a înfățişa circulația mărfurilor ca o sursă de plusvaloare ascund deci, de obicei, un quid pro quo, o confuzie între valoarea de întrebuințare şi valoarea de schimb. Condillac[i)] spune, de pildă:

„Este greşită concepția că în cadrul schimbului de mărfuri s-ar schimba o valoare egală cu o altă valoare egală. Dimpotrivă, fiecare dintre cei doi contractanți dă întotdeauna o valoare mai mică pentru una mai mare... Dacă într-adevăr s-ar schimba întotdeauna valori egale, nici una din părțile contractante n-ar putea să realizeze un cîştig. Or, amîndouă cîştiga sau ar trebui cel puțin să cîştige. De ce? Valoarea lucrurilor există numai în raport cu trebuințele noastre. Ceea ce pentru unul reprezintă mai mult, pentru celălalt reprezintă mai puțin, şi invers... Nu se poate presupune că oferim spre vînzare lucruri necesare consumului nostru. Vrem să cedăm un lucru care ne este inutil, pentru a obține unul care ne este util; vrem să dăm mai puțin, pentru a obține mai mult... Era firesc să se creadă că în cadrul schimbului se dă o valoare egală pentru o altă valoare egală ori de cîte ori fiecare din lucrurile schimbate era egal ca valoare cu aceeaşi cantitate de bani... Dar mai trebuie să se aibă în vedere şi un alt aspect; se pune problema: nu cumva noi amîndoi schimbăm un surplus contra unui lucru necesar?“[21)]

După cum vedem, Condillac nu numai că confundă valoarea de întrebuințare cu valoarea de schimb, dar atribuie, în mod de-a dreptul pueril, unei societăți cu o producție de mărfuri dezvoltată o stare în care producătorul produce singur pentru sine mijloacele de subzistență, aruncînd în circulație numai ceea ce depăşeşte propriile sale trebuințe, numai surplusul[22)]. Cu

toate acestea, argumentul lui Condillac este repetat adesea şi de unii economişti moderni, mai ales atunci cînd este vorba de a prezenta forma dezvoltată a schimbului de mărfuri, comerţul, ca producător de plusvaloare.

„Comerţul — se spune, de pildă — adaugă produselor valoare, căci aceleaşi produse au mai multă valoare în mîna consumatorului decît în mîna producătorului; de aceea, comerţul trebuie privit strict (strictly) ca un act de producţie“[23)].

Dar mărfurile nu sînt plătite de două ori, o dată ca valoare de întrebuinţare şi a doua oară ca valoare. Şi dacă valoarea de întrebuinţare a mărfii este mai utilă cumpărătorului decît vînzătorului, în schimb forma bani a ei îi este mai utilă vînzătorului decît cumpărătorului. Dacă n-ar fi aşa, de ce ar vinde-o? S-ar putea deci spune la fel de bine că, în sens strict (strictly), cumpărătorul îndeplineşte un „act de producţie“ atunci cînd transformă, de pildă, ciorapii comerciantului în bani.

Dacă se schimbă mărfuri sau mărfuri şi bani de aceeaşi valoare de schimb, adică dacă se schimbă echivalente, este evident că nici una din părţi nu scoate din circulaţie mai multă valoare decît a aruncat în ea. În acest caz nu se formează plusvaloare. În forma sa pură procesul circulaţiei mărfurilor determină schimb de echivalente. În realitate însă lucrurile nu se petrec în formă pură. Să presupunem de aceea un schimb de neechivalente.

În orice caz, pe piaţa de mărfuri se opun unii altora numai posesorii de marfă, iar puterea pe care aceste persoane o exercită una asupra alteia nu este decît puterea mărfurilor lor. Deosebirea materială dintre mărfuri este baza materială a schimbului, ea determină interdependenţa posesorilor de marfă, deoarece nici unul din ei nu deţine obiectul propriei sale trebuinţe şi fiecare din ei deţine obiectul trebuinţei celuilalt. În afară de această deosebire materială dintre valorile de întrebuinţare ale mărfurilor nu mai există decît o singură deosebire între ele, deosebirea dintre forma lor naturală şi forma lor transformată, deosebirea dintre marfă şi bani. În felul acesta posesorii de marfă se deosebesc între ei numai ca vînzători, posesori de marfă, şi ca cumpărători, posesori de bani.

Să admitem însă că în virtutea unui privilegiu inexplicabil vînzătorul este în stare să-şi vîndă marfa peste valoarea ei, cu 110, atunci cînd valoarea ei este numai de 100, deci cu un adaos nominal la preţ de 10%. Vînzătoirul încasează, aşadar, o plusvaloare de 10. Dar după ce a fost vînzător, el devine cumpărător. Un al treilea posesor de marfă îl întîmpină acum ca vînzător şi se bucură, la rîndul lui, de privilegiul de a vinde marfa cu 10% mai scump. Omul nostru a cîştigat 10 în calitate de vînzător, pentru ca să piardă 10 în calitate de cumpărător[24)]. De fapt, rezultatul este că toţi posesorii de marfă îşi vînd unul altuia mărfurile cu 10% peste valoarea lor, ceea ce este absolut la fel ca şi cum ei şi-ar vinde mărfurile la valoarea lor. Un asemenea adaos nominal general la preţurile mărfurilor are acelaşi efect pe care l-ar avea, de pildă, o apreciere a valorii mărfurilor în argint în loc de aur. Denumirile monetare, adică preţurile mărfurilor, ar spori, dar raporturile dintre valorile lor ar rămîne neschimbate.

Să presupunem, dimpotrivă, că cumpărătorul ar avea privilegiul de a cumpăra mărfurile sub valoarea lor. Aici nu mai este de loc necesar să amintim că, la rîndul lui, cumpărătorul devine vînzător. El a fost vînzător înainte de a fi devenit cumpărător. El a pierdut 10% în calitate de vînzător înainte de a cîştiga 10% în calitate de cumpărător[25)]. Şi aici totul rămîne neschimbat.

Formarea plusvalorii, şi deci transformarea banilor în capital, nu poate fi explicată nici prin aceea că vînzătorii vînd mărfurile peste valoarea lor şi nici prin aceea că cumpărătorii le cumpără sub valoarea lor[26)].

Problema nu este nicidecum simplificată prin introducerea unor elemente străine, dacă, de pildă, spunem, aşa cum spune colonelul Torrens[i)]:

„Cererea efectivă constă în putința şi înclinația (!) consumatorilor de a da pentru mărfuri, prin schimb direct sau prin schimb mijlocit, o parte din componentele capitalului mai mare decît costul producției mărfurilor“[27].

În circulație producătorii şi consumatorii se opun unii altora numai în calitate de vînzători şi de cumpărători. A pretinde că plusvaloarea producătorului rezultă din aceea că consumatorii plătesc marfa peste valoarea ei nu înseamnă decît a masca teza elementară potrivit căreia posesorul de marfă are, în calitate de vînzător, privilegiul de a vinde mai scump. Vînzătorul şi-a produs el însuşi marfa sau îl reprezintă pe producătorul ei, dar şi cumpărătorul a produs el însuşi marfa pe care o reprezintă banii săi, sau el reprezintă pe producătorul mărfii. Prin urmare, un producător se opune altui producător. Ceea ce-i deosebeşte este faptul că unul cumpără şi celălalt vinde. Nu facem nici un pas înainte dacă admitem că, sub numele de producător, posesorul de marfă îşi vinde marfa peste valoarea ei, şi că, sub numele de consumator, o plăteşte mai scump[28].

Adepții consecvenți ai iluziei că plusvaloarea rezultă dintr-un adaos nominal la prețurile mărfurilor sau dintr-un privilegiu al vînzătorului de a vinde marfa mai scump presupun, aşadar, existența unei clase care nu face decît să cumpere fără să vîndă, care deci nu face decît să consume fără să producă. Din punctul de vedere al circulației simple, punctul de vedere la care am ajuns acum, existența unei asemenea clase nu poate fi încă explicată. Dar să anticipăm. Această clasă care cumpără neîncetat trebuie să primească încontinuu bani chiar de la posesorii de marfă, şi anume fără schimb, în mod gratuit, în virtutea unui drept sau prin forță. A vinde acestei clase mărfurile peste valoarea lor nu înseamnă decît a redobîndi o parte din banii dați gratuit[29]. Astfel oraşele din Asia Mică plăteau Romei antice un tribut anual în bani. Cu aceşti bani Roma cumpăra de la ele mărfuri şi le cumpăra mai scump. Cei din Asia Mică îi înşelau pe romani, căci luau de la cotropitorii lor, prin intermediul comerțului, o parte din tributul plătit. Totuşi locuitorii Asiei Mici erau cei înşelați, căci mărfurile li se plăteau cu propriii lor bani. Aceasta nu este o metodă de îmbogățire sau de creare a plusvalorii.

Să rămînem deci în limitele schimbului de mărfuri, în care vînzătorii sînt cumpărători, iar cumpărătorii vînzători. Dificultatea pe care o întîmpinăm provine poate din faptul că am considerat persoanele ca simple categorii personificate, şi nu ca indivizi.

Se poate întîmpla ca posesorul de marfă A să fie destul de abil pentru a-i trage pe sfoară pe colegii săi B sau C, fără ca aceştia să-şi poată lua revanşa, oricît ar voi ei s-o facă. A îi vinde vin lui B în valoare de 40 l. st. şi primeşte în schimb cereale în valoare de 50 l. st. A şi-a transformat cele 40 l. st. în 50 l. st., a făcut bani mai mulți din bani mai puțini şi şi-a transformat marfa în capital. Să privim lucrurile mai îndeaproape. Înainte de schimb am avut de 40 l. st. vin în mîna lui A şi de 50 l. st. cereale în mîna lui B; valoare totală: 90 l. st. După schimb avem aceeaşi valoare totală de 90 l. st. Valoarea aflată în circulație nu s-a mărit nici măcar cu un atom; s-a schimbat modul în care ea este repartizată între A şi B. Într-o parte apare ca plusvaloare ceea ce în cealaltă parte este minusvaloare. Ceea ce apare într-o parte ca un plus este în cealaltă parte un minus. Aceeaşi schimbare s-ar fi petrecut dacă, fără forma camuflată a schimbului, A i-ar fi furat pur şi simplu lui B 10 l. st. Este evident că suma valorilor aflate în circulație nu poate fi sporită printr-o schimbare în modul lor de repartizare, la fel cum un evreu nu măreşte cantitatea de metale nobile dintr-o țară vînzînd un farthing de pe vremea reginei Ana[i] pentru o guinee. Întreaga clasă a capitaliştilor dintr-o țară nu se poate îmbogăți înşelîndu-se pe sine însăşi[30].

Prin urmare, orice am face, rezultatul rămîne acelaşi. Dacă se schimbă echivalente, nu se naşte plusvaloare; dacă se schimbă nonechivalente, tot nu se naşte plusvaloare[31]. Circulația sau schimbul de mărfuri nu creează valoare[32].

Se va înțelege, astfel, de ce în această analiză a formei fundamentale a capitalului, a formei în care el determină organizarea economică a societății moderne, formele populare şi, ca să spunem aşa, antediluviene ale lui, capitalul comercial şi capitalul cămătăresc, sînt deocamdată lăsate deoparte.

În capitalul comercial propriu-zis, forma B — M — B': a cumpăra pentru a vinde mai scump, apare în modul cel mai pur. Pe de altă parte, întreaga mişcare a sa se efectuează în sfera circulației. Întrucît însă transformarea banilor în capital, formarea plusvalorii, nu se poate explica prin circulația ca atare, capitalul comercial apare imposibil în măsura în care se schimbă echivalente[33)]; de aceea el poate fi dedus numai din înşelarea bilaterală a producătorilor de mărfuri, a celor care cumpără şi a celor care vînd, de către comerciantul parazitar, care se intercalează între ei. În acest sens Franklin[i)] spune: „Războiul este jaf, iar comerțul înşelăciune“[34)]. Pentru a explica valorificarea capitalului comercial altfel decît prin simpla înşelare a producătorilor de mărfuri este nevoie de o serie lungă de verigi intermediare, care lipsesc deocamdată cu totul aici, unde singura noastră premisă o constituie circulația de mărfuri şi momentele ei simple.

Ceea ce am spus despre capitalul comercial este valabil într-o măsură şi mai mare pentru capitalul cămătăresc. La capitalul comercial extremitățile, adică banii aruncați pe piață şi banii valorificați, retraşi de pe piață, sînt cel puțin mediate de cumpărări şi vînzare, de procesul circulației. La capitalul cămătăresc forma B — M — B' este redusă direct, fără nici o verigă mediatoare la extremitățile B — B', bani care se schimbă pe bani mai mulți, o formă care contrazice însăşi natura banilor şi care este deci inexplicabilă din punctul de vedere al schimbului de mărfuri. De aceea Aristotel[i)] spune:

„Chrematistica este de două feluri, unul aparținînd comerțului, iar celălalt economiei; aceasta din urmă este necesară şi demnă de laudă, pe cînd cea dintîi este bazată pe circulație şi cu drept cuvînt condamnată (căci ea se întemeiază nu pe natura lucrurilor, ci pe înşelare reciprocă); iată de ce cămătăria este considerată pe bună dreptate odioasă, pentru că aici banii înşişi sînt izvorul ciştigului şi nu sînt întrebuințați în scopul pentru care au fost inventați. Căci ei au fost făcuți în vederea schimbului de mărfuri; dobînda însă face din bani bani mai mulți. De aici şi numele ei“ („*τόκος*“ înseamnă şi „dobîndă“ şi „progenitură“). „Căci progeniturile se aseamănă cu cei care le-au născut. Dobînda însă nu este decît bani din bani, aşa că, din toate modurile de a cîştiga, acesta este cel mai contrar naturii“[35)].

În decursul analizei noastre vom constata că atît capitalul purtător de dobîndă cît şi capitalul comercial sînt forme derivate, şi vom vedea, totodată, de ce, din punct de vedere istoric, ele apar înaintea formei fundamentale moderne a capitalului.

Am văzut că plusvaloarea nu poate să provină din circulație; prin urmare, ca ea să apară trebuie să se producă în afara circulației ceva ce nu este vizibil în interiorul ei[36)]. Dar poate oare plusvaloarea să provină din altă parte decît din circulație? Circulația este suma tuturor relațiilor de schimb dintre posesorii de marfă. În afara circulației, posesorul de marfă se raportează doar la propria sa marfă. În ceea ce priveşte valoarea mărfii, acest raport se reduce la aceea că marfa unei persoane date conține o anumită cantitate din munca sa proprie, măsurată potrivit unor legi sociale determinate. Această cantitate de muncă îşi găseşte expresia în mărimea valorii pe care o are marfa, şi întrucît mărimea valorii se exprimă în bani de calcul, cantitatea de muncă îşi găseşte expresia în prețul mărfii, de pildă de 10 l. st. Dar munca posesorului de marfă nu se exprimă în valoarea mărfii plus un excedent peste valoarea acestora, nu se exprimă într-un preț de 10 care să fie în acelaşi timp un preț de 11, într-o valoare care să fie mai mare decît ea însăşi. Prin munca sa, posesorul de marfă poate să creeze valori, dar nu valori care să se valorifice ele însele. El poate spori valoarea unei mărfi, adăugind, prin munca nouă, o valoare nouă unei valori existente, de pildă făcînd din piele

cizme. Aceeaşi substanţă are acum o valoare mai mare, deoarece conţine o cantitate mai mare de muncă. Cizma are deci o valoare mai mare decît pielea, dar valoarea pielii a rămas aceeaşi. Ea nu s-a valorificat, nu şi-a adăugat o plusvaloare în decursul confecţionării cizmei. Prin urmare producătorul de mărfuri nu poate să valorifice valoarea şi deci să transforme bani sau marfă în capital, în afara sferei circulaţiei, fără să intre în contact cu alţi posesori de marfă.

Aşadar, capitalul nu poate să provină din circulaţie şi de asemenea nu poate să apară în afara circulaţiei. El trebuie să provină din circulaţie şi totodată să nu provină din ea.

Am obţinut astfel un dublu rezultat.

Transformarea banilor în capital trebuie demonstrată pe baza legilor imanente ale schimbului de mărfuri, luîndu-se ca punct de plecare schimbul de echivalente[37)]. Posesorul nostru de bani, care nu mai există decît sub forma crisalidei de capitalist, trebuie să cumpere mărfurile la valoarea lor, să le vîndă la valoarea lor şi totuşi să obţină la sfîrşitul procesului mai multă valoare decît a aruncat în el. Transformarea sa în fluture trebuie să aibă loc în sfera circulaţiei şi nu trebuie să aibă loc în sfera circulaţiei. Iată condiţiile problemei. Hic Rhodos, hic saltă![63]

3. Cumpărarea şi vînzarea forţei de muncă

Modificarea valorii banilor care urmează să se transforme în capital nu poate să se producă chiar în aceşti bani, căci ca mijloc de cumpărare şi ca mijloc de plată ei nu fac decît să realizeze preţul mărfurilor cumpărate cu ei sau plătite cu ei, în timp ce, rămînînd în forma lor proprie, ei sînt, ca să spunem aşa, doar valoare pietrificată, a cărei mărime nu se schimbă[38)]. De asemenea, modificarea nu poate rezulta din al doilea act al circulaţiei, din revînzarea mărfii, căci acest act nu face decît să transforme marfa din forma ei naturală din nou în forma bani. Prin urmare, se modifică marfa cumpărată în primul act B — M, şi nu valoarea ei, deoarece se schimbă echivalente, iar mărfurile se plătesc la valoarea lor. Modificarea nu poate să provină deci decît din valoarea de întrebuinţare ca atare, adică din consumarea mărfii. Pentru a scoate valoare din consumarea unei mărfi, posesorul nostru de bani ar trebui să fie atît de norocos, încît să descopere în sfera circulaţiei, adică pe piaţă, o marfă a cărei valoare de întrebuinţare să aibă ea însăşi însuşirea specifică de a fi sursă de valoare, o marfă a cărei consumare efectivă să constituie, aşadar, materializare de muncă, deci creare de valoare. Şi posesorul de bani găseşte pe piaţă o asemenea marfă specifică — capacitatea de muncă sau forţa de muncă.

Prin forţă de muncă sau capacitate de muncă se înţelege totalitatea aptitudinilor fizice şi intelectuale pe care le posedă organismul, personalitatea vie a omului, şi pe care omul le pune în funcţiune atunci cînd produce valori de întrebuinţare de un fel oarecare.

Dar pentru ca posesorul de bani să găsească forţa de muncă sub formă de marfă pe piaţă, trebuie să fie îndeplinite diferite condiţii. Schimbul de mărfuri ca atare nu implică alte relaţii de dependenţă decît cele care rezultă din propria sa natură. Pornind de la această premisă, forţa de muncă poate să apară pe piaţă ca marfă numai dacă şi în măsura în care este oferită spre vînzare sau este vîndută, ca marfă, de către propriul ei posesor, de persoana căreia îi aparţine. Pentru ca posesorul ei s-o poată vinde ca marfă, trebuie ca el să poată dispune de ea; trebuie deci ca el să fie proprietarul liber al capacităţii sale de muncă, al persoanei sale[39)]. El şi posesorul de bani se întîlnesc pe piaţă şi intră în relaţii unul cu altul ca posesori de marfă cu drepturi egale, care se deosebesc doar prin aceea că unul este cumpărător, celălalt vînzător, fiind deci amîndoi persoane egale din punct de vedere juridic. Pentru perpetuarea acestor relaţii este nevoie ca proprietarul forţei de muncă să vîndă forţa de muncă de fiecare dată numai pentru un timp determinat, căci dacă o vinde în întregime, o dată pentru totdeauna, el se vinde pe sine însuşi, transformîndu-se din om liber un sclav, din posesor de marfă în marfă.

El, ca persoană, trebuie în permanență să se comporte față de forța sa de muncă ca față de proprietatea sa, deci ca față de marfa sa proprie, şi acest lucru este posibil numai în măsura în care el o pune de fiecare dată la dispoziția cumpărătorului pentru o perioadă de timp determinată, pentru a fi consumată fără a renunța deci, prin înstrăinarea forței de muncă, la proprietatea asupra ei[40].

A doua condiție esențială pentru ca posesorul de bani să găsească pe piață forța de muncă sub formă de marfă este ca posesorul ei, în loc să poată vinde mărfuri în care să fie materializată munca sa, să fie nevoit, dimpotrivă, să ofere spre vînzare, ca marfă, chiar forța sa de muncă, existentă numai în organismul său.

Pentru ca cineva să vîndă mărfuri diferite de forța sa de muncă, el trebuie să posede, fireşte, mijloace de producție, de pildă materii prime, unelte de muncă etc. El nu poate să confecționeze cizme dacă nu are piele. În afară de aceasta, el are nevoie de mijloace de subzistență. Nimeni, nici chiar un visător incurabil, nu poate trăi din produse ale viitorului, deci nici din valori de întrebuințare a căror producție nu a fost încă terminată, şi, ca în prima zi a apariției sale pe pămînt, omul trebuie să consume în fiecare zi înainte de a produce şi în timp ce produce. Dacă produsele sînt produse ca mărfuri, ele trebuie vîndute după ce au fost produse şi pot satisface trebuințele producătorului abia după ce au fost vîndute. La timpul de producție se adaugă timpul necesar pentru vînzare.

Pentru transformarea banilor în capital, posesorul de bani trebuie deci să găsească pe piața de mărfuri pe muncitorul liber, liber în dublu sens, pe de o parte în sensul că dispune ca persoană liberă de forța sa de muncă, ca de o marfă a sa, pe de altă parte în sensul că nu are de vînzare alte mărfuri, este, ca să spunem aşa, liber de toate, lipsit de cele necesare pentru realizarea forței sale de muncă.

Pe posesorul de bani, care nu vede în piața muncii decît o secțiune specială a pieței de mărfuri, nu-l interesează de ce îl întîlneşte pe acest muncitor liber în sfera circulației. Şi deocamdată acest lucru nu ne interesează nici pe noi. Noi reținem din punct de vedere teoretic această stare de fapt, aşa cum posesorul de bani o reține din punct de vedere practic. Un lucru însă este clar. Natura nu produce pe de o parte posesori de bani sau de marfă, şi pe de altă parte simpli posesori ai propriilor lor forțe de muncă. Această relație nu este o relație naturală, după cum nu este nici o relație socială comună tuturor perioadelor istorice. Ea însăşi este, evident, rezultatul unei dezvoltări istorice anterioare, produsul multor transformări economice, al dispariției unui şir întreg de formațiuni vechi ale producției sociale.

Şi categoriile economice pe care le-am analizat pînă acum poartă amprenta istoriei. Existența produsului ca marfă este legată de condiții istorice determinate. Pentru a deveni marfă, produsul nu trebuie să fie produs pentru a servi ca mijloc de subzistență nemijlocit pentru producătorul însuşi. Dacă am fi mers mai departe cu analiza şi am fi pus întrebarea: în ce condiții toate produsele, sau cel puțin majoritatea lor, iau forma de marfă, am fi văzut că acest lucru are loc numai pe baza unui mod de producție cu totul specific, pe baza modului de producție capitalist. Aceasta depăşea însă cadrul analizei mărfii. Producția de mărfuri şi circulaţlia mărfurilor pot avea loc chiar atunci cînd imensa majoritate a masei de produse destinate nemijlocit satisfacerii trebuințelor proprii nu se transformă în marfă, cînd deci procesul social de producție este încă departe de a fi dominat în toată întinderea şi profunzimea lui de valoarea de schimb. Transformarea produsului în marfă presupune ca în cadrul societății, diviziunea muncii să fie atît de dezvoltată încît delimitarea valorii de întrebuințare de valoarea de schimb, delimitare care abia începe în schimbul direct, să fie un fapt împlinit. O asemenea treaptă de dezvoltare este însă istoriceşte comună celor mai diferite formațiuni economice.

Pe de altă parte, analizînd banii, vedem că existenţa lor presupune un anumit grad de dezvoltare a schimbului de mărfuri. Formele speciale ale banilor — simplu echivalent al mărfurilor, mijloc de circulaţie, mijloc de plată, tezaur şi bani universali, — indică, după importanţa diferită şi după preponderenţa relativă a uneia sau a alteia dintre funcţii, trepte foarte diferite ale procesului social de producţie. Totuşi experienţa arată că este suficientă o circulaţie a mărfurilor relativ slab dezvoltată pentru ca toate aceste forme să ia naştere. Altfel stau lucrurile cu capitalul. Condiţiile istorice pentru existenţa lui nu sînt nicidecum epuizate prin existenţa circulaţiei mărfurilor şi a circulaţiei banilor. El apare numai acolo unde posesorul mijloacelor de producţie şi al mijloacelor de subzistenţă găseşte pe piaţă pe muncitorul liber, ca vînzător al forţei sale de muncă, şi această condiţie istorică cuprinde o întreagă istorie universală. Capitalul anunţă astfel chiar din momentul apariţiei lui o epocă nouă în procesul social de producţie[41].

Această marfă specifică, forţa de muncă, trebuie privită mai îndeaproape. La fel ca şi toate celelalte mărfuri, ea are o valoare[42]. Cum se determină această valoare?

Valoarea forţei de muncă este determinată, ca şi valoarea oricărei alte mărfi, de timpul de muncă necesar pentru producerea, deci şi pentru reproducerea acestui articol specific. În măsura în care este valoare, forţa de muncă însăşi întruchipează o cantitate determinată de muncă socială medie materializată în ea. Forţa de muncă nu există decît ca o capacitate a individului viu. Producerea forţei de muncă presupune deci existenţa individului. Existenţa individului fiind dată, producerea forţei de muncă constă în reproducerea individului, în întreţinerea lui. Pentru întreţinerea sa, individul viu are nevoie de o anumită cantitate de mijloace de subzistenţă. Timpul de muncă necesar pentru producerea forţei de muncă se reduce deci la timpul de muncă necesar pentru producerea acestor mijloace de subzistenţă, sau, cu alte cuvinte, valoarea forţei de muncă este valoarea mijloacelor de subzistenţă necesare pentru întreţinerea posesorului ei. Dar forţa de muncă se realizează numai prin manifestarea ei exterioară; ea se realizează numai în muncă. În procesul realizării ei, în muncă, omul cheltuieşte o anumită cantitate de muşchi, nervi, creier etc. care trebuie înlocuită. Această cheltuire sporită cere o compensare sporită[43]. Dacă proprietarul forţei de muncă a muncit astăzi, el trebuie să fie în stare să repete şi mîine acelaşi proces, în aceleaşi condiţii de forţă şi de sănătate. Cantitatea mijloacelor de subzistenţă trebuie deci să fie suficientă pentru a-l menţine pe individul care munceşte ca atare în starea sa normală de viaţă. Trebuinţele naturale înseşi, hrana, îmbrăcămintea, încălzitul, locuinţa etc., diferă în funcţie de particularităţile climatice şi de alte particularităţi naturale ale unei ţări sau alteia. Pe de altă parte, volumul aşa-numitelor trebuinţe, ca şi modul de satisfacere a lor sînt ele înseşi un produs istoric şi deci depind în mare măsură de gradul de civilizaţie al ţării şi, între altele, esenţial de obiceiurile, de exigenţele şi de condiţiile în care clasa de muncitori liberi s-a format[44]. În opoziţie cu celelalte mărfuri, determinarea valorii forţei de muncă conţine deci un element istoric şi moral. Dar pentru o anumită ţară într-o anumită perioadă, volumul mediu al mijloacelor de subzistenţă necesare este dat.

Proprietarul forţei de muncă este muritor. Pentru ca apariţia sa pe piaţă să fie continuă, după cum presupune transformarea continuă a banilor în capital, vînzătorul forţei de muncă trebuie să se perpetueze „aşa cum se perpetuează orice fiinţă vie, prin reproducere“[45]. Forţele de muncă sustrase pieţei prin uzură şi moarte trebuie mereu înlocuite cel puţin cu un număr egal de forţe de muncă noi. Cantitatea mijloacelor de subzistenţă necesare producerii forţei de muncă cuprinde deci şi mijloacele de subzistenţă pentru înlocuitori, adică pentru copiii muncitorilor, astfel ca această rasă de posesori de marfă sui-generis să se perpetueze pe piaţa mărfurilor[46].

Pentru a modifica natura general umană în aşa fel încît ea să dobîndească îndemînare şi iscusinţă într-o anumită ramură de muncă şi să devină forţă de muncă dezvoltată şi specifică,

este nevoie de o anumită instruire sau educare, care, la rîndul ei, costă o sumă mai mare sau mai mică de echivalente-marfă. Cheltuielile pentru instruire variază în funcţie de calificarea forţei de muncă. Aceste cheltuieli de instruire, infime pentru forţa de muncă obişnuită, intră, aşadar, în sfera valorilor cheltuite pentru producerea ei.

Valoarea forţei de muncă se reduce la valoarea unei anumite cantităţi de mijloace de subzistenţă. Din această cauză, ea variază o dată cu valoarea acestor mijloace de subzistenţă, adică o dată cu mărimea timpului de muncă necesar pentru producerea lor.

O parte din mijiloacele de subzistenţă, de pildă alimentele, combustibilul etc., se consumă zilnic şi, prin urmare, trebuie înlocuite zilnic. Alte mijloace de subzistenţă, ca îmbrăcămintea, mobila etc., se uzează în intervale de timp mai lungi şi deci nu trebuie înlocuite decît la intervale de timp mai lungi. Unele mărfuri trebuie cumpărate, adică plătite, zilnic, altele săptămînal, altele trimestrial etc. Indiferent însă de modul cum s-ar repartiza suma acestor cheltuieli, în decurs de un an de pildă, ea trebuie să fie acoperită prin venitul mediu pe o zi. Dacă masa mărfurilor necesare zilnic pentru producerea forţei de muncă = A, masa mărfurilor necesare săptămînal = B, iar a celor necesare trimestrial = C etc., cantitatea medie zilnică a acestor mărfuri

$$= \frac{365A + 52B + 4C + \text{etc.}}{365}.$$

Să presupunem că în această masă de mărfuri, necesară pentru ziua medie, sînt cuprinse 6 ore de muncă socială; atunci în forţa de muncă se materializează zilnic o jumătate de zi de muncă socială medie, sau, cu alte cuvinte, pentru producerea zilnică a forţei de muncă este necesară o jumătate de zi de muncă. Această cantitate de muncă necesară pentru producerea zilnică a forţei de muncă constituie valoarea ei pe o zi, sau valoarea forţei de muncă reproduse zilnic. Dacă o jumătate de zi de muncă socială medie se exprimă într-o masă de aur de 3 şilingi sau într-un taler, atunci un taler este preţul care corespunde valorii pe o zi a forţei de muncă. Dacă posesorul forţei de muncă o oferă spre vînzare cu un taler pe zi, preţul ei de vînzare este egal cu valoarea ei, şi această valoare o plăteşte, conform presupunerii noastre, posesorul de bani, dornic să-şi transforme talerii în capital.

Limita inferioară sau limita minimă a valorii forţei de muncă o constituie valoarea unei mase de mărfuri fără de care purtătorul forţei de muncă, omul, nu-şi poate reînnoi procesul de viaţă, adică valoarea mijloacelor de subzistenţă, fiziceşte indispensabile Dacă preţul forţei de muncă scade pînă la acest minim, el scade sub valoarea ei, căci în felul acesta ea nu se poate menţine şi nu se poate manifesta decît într-o formă redusă. Valoarea oricărei mărfi este însă determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea unei mărfi de calitate normală.

Ar fi sentimentalism ieftin a considera grosolană această determinare a valorii forţei de muncă, determinare care derivă din însăşi natura lucrurilor, şi a te lamenta, aşa cum face de pildă Rossi[i]:

„A concepe capacitatea de muncă (puissance de travail) făcînd abstracţie de mijloacele de subzistenţă ale muncii în decursul procesului de producţie în seamnă a concepe o himeră (être de raison). Cine spune muncă, cine spune capacitate de muncă spune în acelaşi timp muncitori şi mijloace de subzistenţă, muncitori şi salariu“[47].

Capacitatea de muncă nu înseamnă muncă, după cum capacitatea de a digera nu înseamnă digestie. Pentru ca acest din urmă proces să aibă loc, este nevoie, după cum se ştie, de ceva

mai mult decît de un stomac bun. Cine vorbeşte despre capacitate de muncă nu face abstracţie de mijloacele de subzistenţă necesare pentru menţinerea ei. Valoarea ei îşi găseşte expresia în valoarea acestor mijloace de subzistenţă. Dacă nu e vîndută, ea nu aduce nici un folos muncitorului, care resimte, dimpotrivă, ca o necesitate naturală stringentă faptul că capacitatea sa de muncă a avut nevoie de o anumită cantitate de mijloace de subzistenţă pentru producerea ei şi are mereu nevoie de alte asemenea cantităţi pentru reproducerea ei. El descoperă atunci împreună cu Sismondi că „capacitatea de muncă... nu este nimic dacă nu este vîndută“[48).

Particularitatea acestei mărfi specifice, a forţei de muncă, se exprimă, între altele, în faptul că, prin încheierea contractului între cumpărător şi vînzător, valoarea ei de întrebuinţare nu trece efectiv în mîna cumpărătorului. Valoarea ei era determinată, ca şi valoarea oricărei alte mărfi, înainte ca ea să fi intrat în circulaţie, căci o cantitate determinată de muncă socială a fost cheltuită pentru producerea forţei de muncă, dar valoarea ei de întrebuinţare constă abia în manifestarea ei ulterioară. Aşadar, înstrăinarea forţei şi manifestarea ei reală, adică existenţa ei ca valoare de întrebuinţare, nu coincid în timp. La mărfuri de felul acesta însă[49)], la care înstrăinarea formală a valorii de întrebuinţare prin vînzare şi transferarea ei reală în mîinile cumpărătorului nu coincid în timp, banii cumpărătorului funcţionează, în majoritatea cazurilor, ca mijloc de plată. În toate ţările cu mod de producţie capitalist, forţa de muncă este plătită abia după ce a funcţionat în cursul perioadei de timp stabilite prin contract, de pildă la sfîrşit de săptămînă. Pretutindeni muncitorul îi avansează deci capitalistului valoarea de întrebuinţare a forţei de muncă; el îl lasă pe cumpărător s-o consume înainte de a i se fi plătit preţul ei; pretutindeni muncitorul îl creditează deci pe capitalist. Că această creditare nu este o simplă iluzie ne-o dovedeşte nu numai pierderea eventuală a salariului creditat, în cazul cînd capitalistul dă faliment[50)], ci şi o serie de alte consecinţe cu efecte mai profunde[51)]. Totuşi natura schimbului de mărfuri însuşi nu este afectată cîtuşi de puţin, indiferent dacă banii funcţionează ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată. Preţul forţei de muncă este stabilit prin contract, cu toate că este realizat abia ulterior, ca şi chiria unei case. Forţa de muncă este vîndută, cu toate că este plătită abia ulterior. Pentru înţelegerea clară a acestei relaţii este însă bine să presupunem deocamdată că posesorul forţei de muncă primeşte concomitent cu vînzarea forţei de muncă preţul stipulat prin contract.

Cunoaştem acum modul de determinare a valorii care i se plăteşte posesorului acestei mărfi specifice, forţa de muncă, de către posesorul de bani. Valoarea de întrebuinţare pe care acesta din urmă o primeşte în schimb apare abia în întrebuinţarea ei efectivă, în procesul de consum al forţei de muncă. Toate lucrurile necesare acestui proces, ca materii prime etc., posesorul de bani le cumpără pe piaţa de mărfuri şi le plăteşte la preţul lor integral. Procesul de consum al forţei de muncă este, totodată, procesul de producţie a mărfii şi a plusvalorii. Consumul forţei de muncă, asemenea consumului oricărei alte mărfi, are loc în afara pieţei, adică în afara sferei circulaţiei. Dar să părăsim această sferă zgomotoasă, în care totul se petrece la suprafaţă şi sub ochii tuturor, şi, împreună cu posesorul de bani şi cu posesorul forţei de muncă, să păşim în lăcaşul tainic al producţiei, la intrarea căruia stă scris: No admittance except on business[*6]. Aici vom vedea nu numai cum produce capitalul, ci şi cum este produs capitalul. Misterul obţinerii plusvalorii trebuie în sfîrşit să ni se dezvăluie.

Sfera circulaţiei sau a schimbului de mărfuri, în cadrul căreia se efectuează cumpărarea şi vînzarea forţei de muncă, este de fapt un adevărat paradis al drepturilor înnăscute ale omului. Aici domneşte în mod exclusiv libertatea, egalitatea, proprietatea şi Bentham. Libertate! Căci cumpărătorul şi vînzătorul unei mărfi, de pildă ai forţei de muncă, nu sînt supuşi decît voinţei lor libere. Ei încheie contractul ca persoane libere, cu drepturi egale. Contractul este rezultatul final, în care voinţele lor îşi găsesc o expresie juridică comună. Egalitate! Căci ei se raportează unul la altul ca posesori de marfă şi schimbă echivalent contra echivalent.

Proprietate! Căci fiecare dispune numai de ceea ce este al lui. Bentham[i]! Căci fiecare din ei se gîndeşte numai la sine însuşi. Singura forţă care îi uneşte este goana după avantaje personale, rapacitatea, interesul personal. Dar tocmai pentru că fiecare se gîndeşte numai la sine şi niciodată la altul, în virtutea unei armonii prestabilite a lucrurilor sau sub auspiciile unei providenţe ingenioase, ei fac numai ceea ce e în avantajul lor reciproc, în folosul lor comun, în interesul lor general.

Acum, cînd părăsim sfera circulaţiei simple, adică a schimbului de mărfuri, din care adeptul vulgaris al liberului schimb soarbe concepţiile, noţiunile şi etalonul tuturor raţionamentelor asupra societăţii în care domnesc capitalul şi munca salariată, observăm că fizionomia acestor dramatis personae ale noastre se schimbă întrucîtva. Fostul posesor de bani păşeşte înainte în calitate de capitalist, iar posesorul forţei de muncă îl urmează în calitate de muncitor al său; primul zîmbeşte semnificativ şi este foarte aferat; celălalt înaintează timid, în silă, ca omul care şi-a dus la tîrg propria sa piele şi care nu mai are de aşteptat altceva decît un singur lucru — ca această piele să-i fie tăbăcită.

Secţiunea a treia
PRODUCŢIA PLUSVALORII ABSOLUTE

Capitolul cinci

Procesul muncii şi procesul de valorificare

1. Procesul muncii

Întrebuinţarea forţei de muncă este însăşi munca. Cel care cumpără forţa de muncă o consumă punîndu-l pe vînzătorul ei să muncească. Acesta din urmă devine astfel actu[*1] forţă de muncă în acţiune. El devine muncitor, calitate pe care înainte o avea doar potentia[*2]. Pentru a-şi exprima munca în mărfuri, el trebuie s-o exprime înainte de toate în valori de întrebuinţare, în lucruri care servesc la satisfacerea unor trebuinţe oarecare. Capitalistul îl pune, aşadar, pe muncitor să confecţioneze o valoare de întrebuinţare anumită, un articol determinat. Producţia de valori de întrebuinţare, sau bunuri, nu-şi schimbă natura generală prin faptul că ea se efectuează pentru capitalist şi sub controlul capitalistului. Procesul de muncă trebuie deci privit mai întîi independent de orice formă socială determinată.

Munca este în primul rînd un proces între om şi natură, un proces în care omul mijloceşte, reglementează şi controlează prin propria sa activitate schimbul de substanţe dintre el şi natură. El însuşi se opune naturii ca una din propriile ei forţe. Forţele naturale care aparţin trupului său, braţele şi picioarele, capul şi mîinile, el le pune în mişcare pentru a lua în stăpînire într-o formă utilă propriei sale vieţi substanţele din natură. Acţionînd astfel asupra naturii exterioare şi transformînd-o, el transformă totodată propria sa natură. El dezvoltă forţele ei latente şi îşi subordonează jocul forţelor ei. Noi nu ne vom ocupa aici de primele forme, animalice, instinctive, ale muncii. Un foarte lung interval de timp desparte stadiul în care munca omenească nu se lepădase încă de forma ei instinctivă, primară, de stadiul în care muncitorul apare pe piaţa de mărfuri ca vînzător al propriei sale forţe de muncă. Noi presupunem munca într-o formă proprie exclusiv omului. Păianjenul efectuează operaţii asemănătoare celor ale ţesătorului, iar albina face de ruşine, prin construcţia celulelor ei de ceară, pe mulţi arhitecţi. Ceea ce deosebeşte însă de la început pe arhitectul cel mai prost de albina cea mai perfectă este faptul că el construieşte celula în cap înainte de a o construi din ceară. La sfîrşitul procesului de muncă apare un rezultat care încă la începutul acestui proces exista ideal în imaginaţia muncitorului. Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură, ci el îşi realizează totodată scopul său pe care îl cunoaşte, care determină legic modul şi caracterul activităţii lui şi căruia el trebuie să-i subordoneze voinţa sa. Iar această subordonare nu este un act izolat. În afară de efortul organelor care efectuează munca, se cere

pentru toată durata muncii o voință îndreptată spre un scop bine determinat — voință care se manifestă sub forma atenției — şi anume cu atît mai mult cu cît munca îl captivează mai puțin pe muncitor prin conținutul ei propriu şi prin modul în care ea se efectuează, deci cu cît ea îi oferă mai puțină satisfacție ca joc al propriilor sale forțe fizice şi intelectuale.

Elementele simple ale procesului muncii sînt activitatea îndreptată spre un scop sau munca însăşi, obiectul muncii şi mijloacele ei.

Pămîntul (în care, din punct de vedere economic, este inclusă şi apa), care asigură inițial omului provizii, mijloace de subzistență de-a gata[1], există, fără contribuția omului, ca obiect general al muncii omeneşti. Toate lucrurile pe care munca nu face decît să le rupă de legătura lor directă cu pămîntul sînt obiecte ale muncii date de natură. De pildă, peştele este prins şi scos din elementul în care trăieşte, apa; lemnul este tăiat din pădurea seculară, minereul este extras din adîncurile pămîntului. Dar dacă obiectul muncii a fost filtrat, ca să spunem aşa, prin muncă anterioară, îl numim materie primă. De pildă, minereul extras şi apoi spălat. Orice materie primă este obiect al muncii, dar nu orice obiect al muncii este materie primă. Numai după ce a suferit o schimbare prin intermediul muncii, obiectul muncii devine materie primă.

Mijlocul de muncă este un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le intercalează între el şi obiectul muncii şi cu ajutorul căruia el transmite asupra acestui obiect activitatea exercitată. El se foloseşte de însuşirile mecanice, fizice şi chimice ale lucrurilor pentru a le face să acționeze ca mijloace ale puterii sale asupra altor lucruri, potrivit scopului urmărit de el[2]. Dacă facem abstracție de aproprierea mijloacelor de subzistență ce se găsesc gata în natură, de pildă a fructelor, în care caz propriile organe ale muncitorului servesc ca mijloace de muncă, ceea ce muncitorul îşi însuşeşte direct nu este obiectul muncii, ci mijlocul de muncă. În felul acesta, elementul natural devine un organ al activității lui, organ pe care el îl adaugă propriilor sale organe, prelungindu-şi, în pofida bibliei, trupul său natural. Pămîntul este prima sa magazie de provizii şi totodată primul său arsenal al mijloacelor de muncă. El îi furnizează, de pildă, piatra, pe care o aruncă, cu care freacă, striveşte, taie etc. Pămîntul însuşi este un mijloc de muncă; dar pentru a putea servi ca mijloc de muncă în agricultură, presupune, la rîndul lui, o serie întreagă de alte mijloace de muncă şi o dezvoltare relativ înaltă a forței de muncă[3]. În general, în momentul în care a atins un oarecare grad de dezvoltare, procesul muncii are nevoie de mijloace de muncă prelucrate. În peşterile străvechi locuite de oameni găsim unelte şi arme de piatră. Alături de piatra, lemnul, oasele şi scoicile prelucrate, la începutul istoriei omenirii rolul principal ca mijloc de muncă îl joacă animalul domesticit, adică animalul transformat datorită muncii[4]. Întrebuințarea şi crearea mijloacelor de muncă, deşi există în germene şi la unele specii de animale, caracterizează procesul de muncă specific omenesc şi de aceea Franklin[i] îl defineşte pe om ca «a toolmaking animal», un animal care face unelte. Aceeaşi importanță pe care o au fosilele pentru cunoaşterea speciilor de animale dispărute o au resturile de mijloace de muncă pentru studierea formațiunilor social-economice dispărute. Epocile economice se deosebesc nu prin ceea ce se produce, ci prin modul cum se produce, cu ce mijloace de muncă[5].

Mijloacele de muncă indică nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omeneşti, ci şi relațiile sociale în cadrul cărora se desfăşoară munca. Dintre mijloacele de muncă înseşi, mijloacele de muncă mecanice, a căror totalitate poate fi denumită sistemul osos şi muscular al producției, prezintă mult mai multe elemente caracteristice specifice unei epoci determinate de producție socială, decît mijloacele de muncă ce servesc doar ca recipiente pentru obiectul muncii şi a căror totalitate poate fi numită în mod cu totul general sistemul vascular al producției, ca, de pildă, țevi, butoaie, coşuri, vase etc. Numai în industria chimică ele au un rol important[5a].

În afară de lucrurile prin intermediul cărora munca acţionează asupra obiectului ei şi care servesc deci într-un fel sau altul ca transmiţător al activităţii, într-un sens mai larg, procesul muncii numără printre mijloacele sale toate condiţiile materiale care sînt în general necesare pentru ca procesul să aibă loc. Ele nu intră direct în acest proces, dar fără ele procesul nu se poate desfăşura sau se poate desfăşura doar defectuos. Un asemenea mijloc de muncă general este pămîntul, căci el îi dă muncitorului locus standi[*3], şi procesului său cîmpul de acţiune (field of employment). Alte asemenea mijloace de muncă, obţinute însă prin intermediul muncii, sînt, de pildă, clădirile fabricilor, canalele, drumurile etc.

Aşadar, în procesul muncii, activitatea omului efectuează, cu ajutorul mijlocului de muncă, o modificare voită a obiectului muncii. Procesul dispare în produs. Produsul său este o valoare de întrebuinţare, o substanţă din natură adaptată, prin schimbarea formei, trebuinţelor omului. Munca s-a combinat cu obiectul ei. Munca s-a obiectualizat în obiect, iar obiectul a fost prelucrat. Ceea ce a apărut de partea muncitorului sub forma mişcării [Unruhe] apare acum de partea produsului ca o însuşire nemişcată [ruhende Eigenschaft], sub forma existenţei. Muncitorul a tors, iar produsul este firul tors.

Dacă privim întregul proces din punctul de vedere al rezultatului său, al produsului, ambele elemente, adică mijlocul de muncă şi obiectul muncii, apar ca mijloace de producţie[6)], iar munca însăşi ca muncă productivă[7)].

Dacă o valoare de întrebuinţare iese din procesul muncii sub formă de produs, alte valori de întrebuinţare, produse ale unor procese de muncă anterioare, intră în acest proces ca mijloace de producţie. Aceeaşi valoare de întrebuinţare care formează produsul unei munci constituie mijlocul de producţie al altei munci. Produsele sînt deci nu numai rezultatul, ci, totodată, o condiţie a procesului de muncă.

Cu excepţia industriei extractive, care-şi găseşte obiectul muncii în natură, cum e cazul cu industria minieră, vînătoarea, pescuitul etc. (agricultura numai în măsura în care se desţelenesc pămînturi virgine), toate ramurile industriei prelucrează un obiect care e materie primă, adică un obiect al muncii trecut prin filtrul muncii, care este deci el însuşi un produs al muncii. Aşa sînt, de pildă, seminţele în agricultură. Animalele şi plantele, care de obicei sînt considerate produse ale naturii, nu sînt numai produse ale muncii depuse poate cu un an în urmă, ci, în formele lor actuale, produse ale unei transformări efectuate timp de multe generaţii, sub controlul omului şi prin intermediul muncii omeneşti. În ceea ce priveşte însă mijloacele de muncă propriu-zise, ele vădesc, în marea lor majoritate, chiar privite superficial, urme ale unei munci trecute.

Materia primă poate să constituie substanţa principală a unui produs, sau să participe la formarea lui numai ca material auxiliar. Materialul auxiliar este consumat de către mijlocul de muncă, de pildă cărbunele de către maşina cu abur, uleiul de către roată, fînul de către calul de tracţiune; sau este adăugat materiei prime, pentru a produce o transformare materială a acesteia — astfel clorul se adaugă pînzei nealbite, cărbunele se adaugă fierului, materia colorantă lînii; sau ajută la efectuarea muncii însăşi, cum e cazul cu materialele folosite la luminatul şi încălzitul localului în care se desfăşoară munca. Deosebirea dintre materialul principal şi cel auxiliar dispare în industria chimică propriu-zisă, întrucît nici una din materiile prime întrebuinţate nu reapare ca substanţă a produsului[8)].

Întrucit fiecare lucru posedă însuşiri multiple, şi poate fi deci utilizat în diferite scopuri, unul şi acelaşi produs poate servi drept materie primă în procese de muncă foarte diferite. De pildă, cerealele sînt materie primă pentru morar, pentru fabricantul de amidon, pentru distilator, pentru crescătorul de animale etc. Sub formă de seminţe, ele devin materie primă pentru propria lor producţie. Exact la fel cărbunele iese din industria minieră ca produs şi intră în ea ca mijloc de producţie.

Acelaşi produs poate servi în acelaşi proces al muncii atît ca mijloc de muncă, cît şi ca materie primă. La îngrăşatul vitelor, de pildă, vitele, materia primă prelucrată, sînt în acelaşi timp un mijloc pentru obţinerea îngrăşămintelor.

Un produs care există într-o formă finită, într-o formă în care poate fi consumat, poate deveni, la rîndul său, materie primă pentru un alt produs; astfel strugurii devin materie primă pentru vin. Există şi munci ale căror produse pot fi folosite numai ca materie primă. O materie primă care se găseşte în această stare se numeşte semifabricat şi ar putea fi numită mai bine produs intermediar, ca, de pildă, bumbacul, aţa, firele etc. Deşi a ajuns în faza de produs, materia primă iniţială mai poate trece printr-o serie întreagă de procese diferite, în care funcţionează de repetate ori într-o formă mereu nouă ca materie primă, pînă la ultimul proces de muncă, din care iese fie ca mijloc de subzistenţă finit, fie ca mijloc de muncă finit.

Aşadar, faptul că o valoare de întrebuinţare apare sub formă de materie primă, de mijloc de muncă sau de produs depinde întru totul de funcţia sa determinată în procesul muncii, de locul pe care-l ocupă în acest proces; dacă acest loc se schimbă, se schimbă şi determinările ei.

Intrînd sub formă de mijloace de producţie în noi procese de muncă, produsele pierd caracterul de produse. Ele funcţionează aici doar ca factori materiali ai muncii vii. Pentru torcător fusul este numai un mijloc cu ajutorul căruia toarce, iar inul un obiect pe care îl toarce. Fireşte că nu se poate toarce fără materialul de tors şi fără fus. Existenţa acestor produse[*4] este deci presupusă atunci cînd începe torsul. Dar pentru acest proces ca atare este tot atît de indiferent faptul că inul şi fusul sînt produse ale unei munci trecute, pe cît este de indiferent în actul de nutriţie faptul că pîinea este produsul muncii trecute a ţăranului, morarului, brutarului etc. Dimpotrivă. În decursul procesului muncii, mijloacele de producţie manifestă caracterul lor de produse ale unei munci trecute numai prin defectele lor. Un cuţit care nu taie, firul care se rupe mereu etc. evocă imaginea vie a tocilarului A şi a torcătorului de fire B. În produsul reuşit dispar urmele muncii trecute datorită căreia el a căpătat însuşiri de întrebuinţare.

O maşină care nu serveşte în procesul muncii este inutilă. În afară de aceasta, ea este victima acţiunii distructive a schimbului natural de substanţe. Fierul rugineşte, lemnul putrezeşte. Firul care nu este ţesut sau tricotat se strică. Munca vie trebuie să pună stăpînire pe aceste lucruri, să le trezească din morţi şi să le transforme din valori de întrebuinţare doar latente în valori de întrebuinţare reale şi active. Prinse în focul muncii, contopindu-se cu ea, căpătînd în cursul procesului funcţii corespunzătoare conţinutului şi menirii lor, ele sînt de asemenea consumate, dar cu un scop determinat, ca elemente care creează noi valori de întrebuinţare, noi produse, capabile să intre sub formă de mijloace de subzistenţă în consumul individual sau sub formă de mijloace de producţie într-un nou proces de muncă.

Aşadar, dacă produsele existente nu sînt numai rezultate ale procesului muncii, ci şi condiţiile lui, pe de altă parte, intrarea lor în procesul muncii, deci contactul lor cu munca vie, constituie singurul mijloc de a conserva şi de a realiza ca valori de întrebuinţare aceste produse ale muncii trecute.

Munca foloseşte elementele sale materiale, obiectul ei şi mijloacele ei, le devorează, fiind astfel un proces de consum. Acest consum productiv se deosebeşte de consumul individual prin faptul că acesta din urmă consumă produsele ca mijloace de subzistenţă ale individului viu, pe cînd primul le consumă ca mijloace de subzistenţă ale muncii, adică ale forţei de muncă în acţiune a individului. Produsul consumului individual este deci consumatorul însuşi; rezultatul consumului productiv este un produs distinct de consumator.

În măsura în care mijlocul de muncă şi obiectul muncii sînt ele înseşi produse, munca consumă produse pentru a crea produse, sau foloseşte produse ca mijloace de producţie a altor

produse. Dar aşa cum inițial procesul de muncă se desfăşoară numai între om şi pămînt, care există fără intervenția lui, tot aşa şi acum la procesul muncii participă mijloace de producție date de natură, care nu reprezintă o îmbinare a substanței dată de natură cu munca omenească.

Procesul muncii, aşa cum l-am înfățişat în momentele sale simple şi abstracte, este o activitate care urmăreşte crearea unor valori de întrebuințare, aproprierea substanțelor date de natură pentru trebuințele omeneşti, o condiție generală a schimbului de substanțe între om şi natură, condiția naturală eternă a vieții omeneşti, şi, ca atare, el este independent de orice formă a acestei vieți, fiind, dimpotrivă, comun tuturor formelor ei sociale. De aceea nu a fost necesar să-l înfățişăm pe muncitor în raport cu alți muncitori. Omul şi munca sa de o parte, natura şi substanțele ei de cealaltă parte erau suficiente. Aşa cum după gustul pe care îl are grîul nu se poate şti cine l-a semănat, tot astfel procesul muncii nu lasă să se vadă în ce condiții se desfăşoară el: sub biciul necruțător al supraveghetorului de sclavi sau sub privirile neliniştite ale capitalistului, dacă cel ce-l efectuează este Cincinatus[i)], care îşi ară cele cîteva jugera[*5]ale sale, sau sălbaticul care doboară fiara cu o piatră[9)].

Să ne întoarcem la capitalistul nostru in spe. L-am părăsit după ce el cumpărase pe piața de mărfuri toți factorii necesari unui proces de muncă, factorii materiali, adică mijloacele de producție, factorul personal, adică forța de muncă. Cu ochi de cunoscător, el a ales pentru afacerea sa specială, filatură, fabrică de cizme etc., mijloacele de producție şi forța de muncă. Capitalistul nostru începe deci să consume marfa cumpărată de el, forța de muncă, adică îl pune pe purtătorul forței de muncă, pe muncitor, să consume, prin munca sa, mijloacele de producție. Caracterul general al procesului de muncă nu se schimbă, fireşte, prin faptul că muncitorul munceşte pentru capitalist şi nu pentru sine însuşi. Dar nici modul special în care se confecționează cizmele sau în care se toarce firul nu se poate modifica dintr-o dată prin intervenția capitalistului. Acesta începe prin a lua forța de muncă aşa cum o găseşte pe piață, deci şi munca ei aşa cum s-a ivit într-o perioadă în care capitaliştii nu existau încă. Transformarea modului de producție însuşi prin subordonarea muncii față de capital nu poate avea loc decît mai tîrziu şi urmează deci să o analizăm mai tîrziu.

Procesul de muncă, aşa cum se desfăşoară el ca un proces de consum al forței de muncă de către capitalist, prezintă două fenomene specifice.

Muncitorul lucrează sub controlul capitalistului, căruia îi aparține munca lui. Capitalistul veghează ca munca să decurgă normal şi ca mijloacele de producție să fie întrebuințate rațional, adică să nu se facă risipă de materii prime, iar instrumentul de muncă să fie cruțat, adică să nu fie distrus decît în măsura în care o necesită utilizarea sa în muncă.

În al doilea rînd însă: produsul este proprietatea capitalistului, nu a producătorului direct, a muncitorului. Capitalistul plăteşte, de pildă, valoarea pe o zi a forței de muncă. Întrebuințarea ei îi aparține deci pentru o zi, aşa cum îi aparține întrebuințarea oricărei alte mărfi, ca, de pildă, a unui cal pe care l-ar fi închiriat pentru o zi. Cumpărătorului mărfii îi aparține întrebuințarea mărfii, dar posesorul forței de muncă, dîndu-şi munca, nu dă de fapt decît valoarea de întrebuințare vîndută de el. Din momentul în care el a intrat în atelierul capitalistului, valoarea de întrebuințare a forței sale de muncă, deci întrebuințarea ei, munca, îi aparține capitalistului. Cumpărînd forța de muncă, capitalistul a încorporat munca însăşi, ca ferment viu, elementelor constitutive moarte ale produsului, care îi aparțin tot lui. Din punctul lui de vedere, procesul de muncă nu este decît consumarea mărfii cumpărate de el, a forței de muncă, pe care însă el nu o poate consuma decît adăuglîndu-i mijloace de producție. Procesul muncii este un proces între lucruri pe care capitalistul le-a cumpărat, între lucruri care îi aparțin. Produsul acestui proces îi aparține deci exact aşa cum îi aparține produsul procesului de fermentație din pivnița lui de vinuri[10)].

2. Procesul de valorificare

Produsul — proprietatea capitalistului — este o valoare de întrebuinţare, fire, cizme etc. Dar cu toate că cizmele, de pildă, constituie întrucîtva baza progresului social, iar capitalistul nostru este un partizan hotărît al progresului, el nu fabrică cizmele pur şi simplu pentru a le fabrica. În general, în producţia de mărfuri valoarea de întrebuinţare nu este un lucru qu'on aime pour lui-même[*6]. În general, aici valorile de întrebuinţare sînt produse numai pentru că, şi în măsura în care ele constituie substratul material, purtătorul valorii de schimb. Iar capitalistul nostru urmăreşte două lucruri. În primul rînd, el vrea să producă o valoare de întrebuinţare care să aibă o valoare de schimb, adică un anumit articol destinat vînzării, o marfă. Iar în al doilea rînd, el vrea să producă o marfă a cărei valoare să fie mai mare decît suma valorilor mărfurilor necesare pentru producerea ei, adică mai mare decît suma valorilor mijloacelor de producţie şi a forţei de muncă pentru care el a avansat banii pe piaţa de mărfuri. El nu vrea să producă numai valoare de întrebuinţare, ci marfă, nu numai valoare de întrebuinţare, ci valoare, şi nu numai valoare, ci şi plusvaloare.

Într-adevăr, întrucît aici este vorba de producţie de mărfuri, pînă acum am analizat, evident, numai un aspect al procesului. Aşa cum marfa însăşi este unitatea dintre valoarea de întrebuinţare şi valoare, tot astfel procesul ei de producţie trebuie să fie unitatea dintre procesul de muncă şi procesul de formare a valorii.

Să analizăm acum procesul de producţie şi ca proces de formare a valorii.

Ştim că valoarea oricărei mărfi este determinată de cantitatea de muncă materializată în valoarea ei de întrebuinţare, de timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. Acest lucru este valabil şi pentru produsul pe care l-a obţinut capitalistul nostru ca rezultat al procesului de muncă. Trebuie deci calculată în primul rînd munca materializată în acest produs.

Să luăm, de pildă, firele.

Pentru fabricarea firelor a fost nevoie în primul rînd de materii prime, de pildă de 10 pfunzi de bumbac. Nu este necesar să cercetăm care este valoarea bumbacului, deoarece capitalistul l-a cumpărat pe piaţă la valoarea lui, de pildă cu 10 şilingi. În preţul bumbacului, munca necesară pentru producerea lui, este exprimată ca muncă socială generală. Presupunem apoi că masa de fusuri consumată la prelucrarea bumbacului — iar pentru noi ele reprezintă toate mijloacele de muncă întrebuinţate — are o valoare de 2 şilingi. Dacă o cantitate de aur de 12 şilingi este produsul a 24 de ore de muncă, sau a două zile de muncă, rezultă în primul rînd că în fire sînt materializate două zile de muncă.

Faptul că bumbacul şi-a schimbat forma şi că masa de fusuri consumată a dispărut complet nu trebuie să ne deruteze. Dacă valoarea a 40 de pfunzi de fire = valoarea a 40 de pfunzi de bumbac + valoarea unui fus întreg, adică dacă este nevoie de acelaşi timp de muncă pentru a produce ambii termeni ai acestei ecuaţii, potrivit legii generale a valorii, 10 pfunzi de fire, de pildă, reprezintă echivalentul a 10 pfunzi de bumbac + $^{1}/_{4}$ de fus. În acest caz, acelaşi timp de muncă se exprimă o dată în valoarea de întrebuinţare fire, iar altă dată în valorile de întrebuinţare bumbac şi fus. Valorii îi este indiferent dacă apare în fire, în fus sau în bumbac. Faptul că fusul şi bumbacul, în loc să stea liniştite unul lîngă altul, intră, în procesul filatului, într-o combinaţie care schimbă formele lor de întrebuinţare, transformîndu-le în fire, nu afectează valoarea lor, aşa cum această valoare nu ar fi afectată dacă, printr-un simplu schimb, ele ar fi fost înlocuite printr-o cantitate echivalentă de fire.

Timpul de muncă necesar pentru producerea bumbacului este o parte din timpul de muncă necesar pentru producerea firelor a căror materie primă o constituie bumbacul, şi este deci

cuprins în fire. La fel stau lucrurile şi cu timpul de muncă necesar pentru producerea masei de fusuri, fără a căror uzare, sau consumare bumbacul nu poate fi filat[11)].

Aşadar, în măsura în care se are în vedere valoarea firelor, adică timpul de muncă necesar pentru producerea lor, diferitele procese de muncă speciale, separate în timp şi în spaţiu, care trebuie efectuate pentru a se produce bumbacul şi fusurile consumate şi în sfîrşit pentru a se face, din bumbac şi fusuri, fire, pot fi considerate ca faze succesive ale unuia şi aceluiaşi proces de muncă. Toată munca pe care o conţin firele este muncă trecută. Faptul că timpul de muncă necesar pentru producerea elementelor lor constitutive a trecut, este la mai mult ca perfect, iar munca folosită direct pentru procesul final, pentru filat, este mai aproape de prezent, adică la perfect, este cu totul lipsit de importanţă. Dacă pentru construirea unei case este necesară o anumită cantitate de muncă, de pildă 30 de zile de muncă, cantitatea totală a timpului de muncă întruchipat în această casă nu se schimbă de loc prin faptul că a 30-a zi a intrat în producţie cu 29 de zile mai tîrziu decît prima zi. De aceea timpul de muncă cuprins în materialul de muncă şi în mijlocul de muncă poarte fi considerat ca şi cum ar fi fost cheltuit într-o fază anterioară a procesului filatului, înaintea muncii adăugate la sfîrşit sub forma filatului.

Valorile mijloacelor de producţie, valoarea bumbacului şi aceea a fusului, exprimate în preţul de 12 şilingi, constituie deci elemente componente ale valorii firelor, adică ale valorii produsului.

Pentru aceasta trebuie însă îndeplinite două condiţii. În primul rînd, bumbacul şi fusul trebuie să fi servit într-adevăr la producerea unei valori de întrebuinţare. În cazul nostru, ele trebuie să fi devenit fire. Valorii îi este indiferent care valoare de întrebuinţare este purtătoarea ei, dar purtătoarea ei trebuie să fie o valoare de întrebuinţare. În al doilea rînd, se presupune că nu a fost folosit decît timpul de muncă necesar în condiţiile sociale de producţie date. Prin urmare, dacă pentru a se fila un pfund de fire ar fi fost nevoie numai de 1 pfund de bumbac, pentru obţinerea unui pfund de fire ar fi trebuit să se consume numai 1 pfund de bumbac. La fel stau lucrurile şi cu fusurile. Dacă capitalistul ar avea fantezia să folosească fusuri de aur în locul fusurilor de fier, valoarea firelor nu ar fi determinată totuşi decît de munca socialmente necesară, adică de timpul de muncă necesar pentru producerea fusurilor de fier.

Acum ştim care este partea din valoarea firelor pe care o constituie mijloacele de producţie, bumbacul şi fusul. Ea este egală cu 12 şilingi, sau cu materializarea a două zile de muncă. Prin urmare acum este vorba de acea parte a valorii pe care munca filatorului o adaugă bumbacului.

Trebuie să examinăm acum această muncă dintr-un punct de vedere cu totul diferit de cel pe care ne-am situat la examinarea procesului de muncă. Acolo era vorba de o activitate eficientă îndreptată spre un scop anumit, transformarea bumbacului în fire. Cu cît munca este mai adecvată scopului, cu atît firele vor fi mai bune, presupunînd că celelalte condiţii rămîn neschimbate. Munca filatorului era specific diferită de alte munci productive, iar deosebirea se manifesta, atît din punct de vedere subiectiv cît şi din punct de vedere obiectiv, prin scopul special al filatului, prin caracterul special al operaţiilor, prin natura specială a mijloacelor sale de producţie, prin valoarea de întrebuinţare specială a produsului său. Bumbacul şi fusurile sînt necesare pentru filat, dar cu ele nu se pot face tunuri ghintuite. Dimpotrivă, în măsura în care munca filatorului este creatoare de valoare, adică sursă de valoare, ea nu se deosebeşte de loc de munca armurierului sau, ca să rămînem la ceea ce ne preocupă acum mai mult, de munca celui care a plantat bumbacul şi a celui care a făcut fusurile, materializată în mijloacele de producţie ale firelor. Numai datorită acestei identităţi plantarea bumbacului, confecţionarea fusurilor şi filatul pot forma părţi, deosebite doar din punct de vedere cantitativ, ale aceleiaşi valori totale, ale valorii firelor. Aici nu mai este vorba de calitatea, de felul şi de conţinutul

muncii, ci numai de cantitatea ei. Aceasta din urmă este uşor de calculat. Presupunem că munca filatorului este muncă simplă, muncă socială medie. Vom vedea mai tîrziu că presupunerea contrară nu schimbă nimic.

În decursul procesului de muncă, munca trece continuu de la forma devenire (Unruhe) la forma existenţă, de la forma mişcare la forma obiectualitate. După trecerea unei ore, acţiunea filatului se exprimă într-o cantitate anumită de fire, prin urmare o cantitate anumită de muncă, o oră de muncă este obiectualizată în bumbac. Spunem oră de muncă, adică cheltuirea forţei vitale a filatorului în decursul unei ore, căci filatul contează aici numai pentru că este cheltuire de forţă de muncă, şi nu pentru că este munca specifică a filatului.

O importanţă hotărîtoare prezintă aici faptul că în cursul procesului, adică în cursul transformării bumbacului în fire, să nu fie consumat decît timpul de muncă socialmente necesar. Dacă în condiţii de producţie normale, adică condiţii de producţie sociale medii, a pfunzi de bumbac trebuie transformaţi în b pfunzi de fire în cursul unei ore de muncă, este considerată zi de muncă de 12 ore numai acea zi de muncă în cursul căreia 12 × a pfunzi de bumbac sînt transformaţi în 12 × b pfunzi de fire. Căci numai timpul de muncă socialmente necesar contează la formarea valorii.

Ca şi munca însăşi, materiile prime şi produsul apar aici într-o cu totul altă lumină decît dacă sînt privite din punctul de vedere al procesului muncii propriu-zis. Materiile prime nu fac decît să absoarbă o anumită cantitate de muncă. Prin această absorbire ele se transformă realmente în fire, deoarece forţa de muncă a fost cheltuită şi le-a fost adăugată sub forma filatului. Dar produsul, firele, nu este acum decît o măsurătoare a muncii absorbite de bumbac. Dacă într-o oră se filează $1^{2}/_{3}$ pfunzi de bumbac, sau această cantitate de bumbac se transformă în $1^{2}/_{3}$ pfunzi de fire, atunci 10 pfunzi de fire indică 6 ore de muncă absorbite. Cantităţi de produs determinate şi stabilite prin experienţă nu mai reprezintă acum decît cantităţi de muncă determinate, mase determinate de timp de muncă solidificat. Ele nu mai sînt decît materializarea unei ore, a două ore sau a unei zile de muncă socială.

Faptul că munca este tocmai filatul, că materialul ei este bumbacul şi că produsul ei este firul, este aici tot atît de indiferent ca şi faptul că obiectul muncii este el însuşi un produs, adică materie primă. Dacă muncitorul nu ar lucra într-o filatură, ci într-o mină de cărbune, obiectul muncii, cărbunele, ar fi furnizat de natură. Cu toate acestea, o cantitate determinată de cărbune extras, de pildă, un zentner, ar reprezenta o cantitate determinată de muncă absorbită.

La vînzarea forţei de muncă am presupus că valoarea ei pe o zi este de 3 şilingi, în care sînt întruchipate 6 ore de muncă, că, prin urmare, această cantitate de muncă este necesară pentru a produce cantitatea medie de mijloace de subzistenţă necesare muncitorului în timp de o zi. Dacă filatorul nostru transformă într-o oră de muncă $1^{2}/_{3}$ pfunzi de bumbac în $1^{2}/_{3}$ pfunzi de fire[12)], în 6 ore el va transforma 10 pfunzi de bumbac în 10 pfunzi de fire. Aşadar, în cursul procesului filatului bumbacul absoarbe 6 ore de muncă. Acelaşi timp de muncă este exprimat într-o cantitate de aur de 3 şilingi. Prin filat bumbacului i se adaugă deci o valoare de 3 şilingi.

Să vedem acum valoarea totală a produsului, a celor 10 pfunzi de fire. În ei sînt întruchipate $2^{1}/_{2}$ zile de muncă; 2 zile sînt cuprinse în bumbac şi în masa de fusuri, $^{1}/_{2}$ zi de muncă a fost absorbită în timpul filatului. Acelaşi timp de muncă este exprimat într-o masă de aur de 15 şilingi. Preţul corespunzător valorii celor 10 pfunzi de fire este deci de 15 şilingi, iar preţul unui pfund de fire este de 1 şiling şi 6 pence.

Capitalistul nostru este uluit. Valoarea produsului este egală cu valoarea capitalului avansat. Valoarea avansată nu s-a valorificat, nu a produs plusvaloare, banii nu s-au transformat deci în capital. Preţul celor 10 pfunzi de fire este de 15 şilingi, şi tot 15 şilingi au fost cheiituiţi pe piaţa de mărfuri pentru elementele constitutive ale produsului, adică pentru factorii procesului

de muncă: 10 şilingi pentru bumbac, 2 şilingi pentru masa de fusuri folosită şi 3 şilingi pentru forța de muncă. Valoarea umflată a firelor nu ajută la nimic, căci valoarea lor nu este decît suma valorilor care înainte erau repartizate între bumbac, fusuri şi forța de muncă, iar dintr-o simplă adiție a unor valori existente nu poate rezulta niciodată plusvaloare[13)]. Aceste valori sînt acum concentrate într-un singur obiect, dar ele au fost concentrate şi în suma de bani de 15 şilingi înainte ea aceasta să fi fost fracționată prin cumpărarea a trei mărfuri diferite.

În sine acest rezultat nu este de loc straniu. Valoarea unui pfund de fire este de 1 şiling şi 6 pence, iar pentru 10 pfunzi de fire capitalistul nostru ar trebui deci să plătească pe piața de mărfuri 15 şilingi. Fie că îşi cumpără o casă gata construită, fie că şi-o construieşte singur, nici una din aceste operații nu va spori banii cheltuiți pentru achiziționarea casei.

Capitalistul, care ştie ceva economie vulgară, va spune, probabil, că a avansat banii cu intenția de a face din ei mai mulți bani. Dar drumul spre iad este pavat cu intenții bune, şi el ar fi putut tot atît de bine să aibă intenția de a face bani fără să producă[14)]. El amenință. Jură că nu va mai fi luat prin surprindere. Că pe viitor el va cumpăra marfa gata pe piață, în loc s-o producă el însuşi. Dar dacă toți confrații lui vor face la fel, unde va mai găsi el marfă pe piață? Iar banii nu pot fi mîncați. El începe să țină predici. Trebuie, spune el, să se țină seama de abstinența lui. Ar fi putut să risipească în chefuri cei 15 şilingi ai săi. În loc să facă acest lucru, el i-a consumat în mod productiv, făcînd din ei fire. Dar de aceea are fire, şi nu mustrări de conştiință. El nu trebuie nicidecum să ajungă din nou în rolul tezaurizatorului, care ne-a arătat unde duce ascetismul. Pe de altă parte, de unde nu e, nici dumnezeu nu cere. Oricît de mare ar fi meritul renunțării sale, nu există nimic care să o poată răsplăti în mod special, deoarece valoarea produsului care iese din procesul de producție nu este decît egală cu suma valorilor mărfurilor care au intrat în acest proces. Capitalistul va trebui deci să se consoleze cu ideea că virtutea este răsplata virtuții. În loc să facă însă acest lucru, el devine importun. Firele îi sînt inutile. El le-a produs pentru a le vinde. Ei bine, să le vîndă sau, şi mai simplu, pe viitor să nu producă decît lucruri destinate uzului său propriu, ceea ce i-a şi prescris medicul său de casă MacCulloch[i)], ca un remediu excelent împotriva epidemiei de supraproducție. Dar el se încăpățînează şi mai mult. Poate oare muncitorul să creeze produse avînd numai propriile sale mîini, poate el să producă mărfuri din nimic? Nu a dat oare el, capitalistul, materialul în care şi prin care muncitorul poate să-şi materializeze munca? Şi întrucît cea mai mare parte a societății este compusă din asemenea coate-goale, nu a adus el oare prin mijloacele sale de producție, prin bumbacul său şi prin fusurile sale, un serviciu enorm societății, şi muncitorului însuşi, căruia, pe deasupra, i-a dat şi mijloace de subzistență? Şi serviciul acesta să nu-l pună la socoteală? Dar oare muncitorul nu i-a făcut un contraserviciu transformîndu-i bumbacul şi fusurile în fire? De altfel aici nici nu este vorba de servicii[15)]. Un serviciu nu este decît efectul util al unei valori de întrebuințare, fie a mărfii, fie a muncii[16)]. Aici însă este vorba despre valoarea de schimb. Capitalistul i-a plătit muncitorului valoarea de 3 şilingi. În valoarea de 3 şilingi adăugată bumbacului, muncitorul i-a restituit un echivalent exact, valoare pentru valoare. Prietenul nostru, pînă acum atît de mîndru de capitalul său, adoptă subit atitudinea modestă a propriului său muncitor. Oare el n-a muncit? N-a făcut el oare munca de pază şi de supraveghere a filatorului? Oare această muncă a lui nu creează valoare? Aici însă propriul său over-looker[*7] şi manager[*8]-ul lui ridică din umeri. Între timp însă fața omului nostru este din nou luminată de un zîmbet voios. Cu întreaga litanie el n-a făcut decît să-şi bată joc de noi. Toate astea nu fac doi bani. El lasă tertipurile şi manevrele lipsite de conținut în seama profesorilor de economie politică, anume plătiți în acest scop. În ceea ce-l priveşte, el este un om practic, şi dacă atunci cînd vorbeşte despre lucruri care nu au contingență cu afacerile nu chibzuieşte întotdeauna, în schimb ştie întotdeauna ce face cînd este vorba de afaceri.

Să privim însă mai îndeaproape. Valoarea pe o zi a forței de muncă era de 3 şilingi, pentru că în ea este materializată o jumătate de zi de muncă, adică pentru că mijloacele de subzistență

necesare zilnic pentru producerea forței de muncă costă o jumătate de zi de muncă. Dar munca trecută care e cuprinsă în forța de muncă şi munca vie pe care ea poate s-o efectueze, cheltuielile zilnice pentru întreținerea ei şi cheltuirea ei zilnică, sînt două mărimi cu totul diferite. Prima determină valoarea ei de schimb, cealaltă constituie valoarea ei de întrebuințare. Faptul că pentru menținerea în viață a muncitorului pe timp de 24 de ore este nevoie de o jumătate de zi de muncă nu-l împiedică de loc pe muncitor să muncească o zi întreagă. Valoarea forței de muncă şi valoarea creată de ea în procesul muncii sînt două mărimi diferite. Această diferență de valoare a avut-o în vedere capitalistul atunci cînd a cumpărat forța de muncă. Însuşirea ei utilă de a face fire sau cizme nu era decît o conditio sine qua non, căci munca trebuie cheltuită într-o formă utilă, de vreme ce trebuie să creeze valoare. Importanță hotărîtoare a avut valoarea de întrebuințare specifică a acestei mărfi, însuşirea ei de a fi sursă de valoare, şi anume de valoare mai mare decît valoarea ei. Acesta este serviciul specific pe care capitalistul îl aşteaptă de la ea. Şi el procedează în conformitate cu legile eterne ale schimbului de mărfuri. Într-adevăr, ca şi vînzătorul oricărei alte mărfi, vînzătorul forței de muncă realizează valoarea ei de schimb şi înstrăinează valoarea ei de întrebuințare. El nu o poate obține pe cea dintîi fără a ceda pe cea de-a doua. Valoarea de întrebuințare a forței de muncă, munca însăşi, aparține tot atît de puțin vînzătorului ei pe cît îi aparține negustorului de ulei valoarea de întrebuințare a uleiului pe care l-a vîndut. Posesorul de bani a plătit valoarea pe timp de o zi a forței de muncă; lui îi aparține deci întrebuințarea ei în decursul zilei, munca pe timp de o zi. Faptul că întreținerea pe o zi a forței de muncă nu costă decît o jumătate de zi de muncă, cu toate că forța de muncă poate să acționeze, să muncească o zi întreagă, că deci valoarea pe care o creează întrebuințarea ei în decursul unei zile este de două ori mai mare decît propria ei valoare pe timp de o zi, constituie un noroc deosebit pentru cumpărător, dar nicidecum o nedreptate față de vînzător.

Capitalistul nostru a prevăzut faptul acesta, care îl face să rîdă[67]. Muncitorul găseşte prin urmare în atelier mijloacele de producție necesare nu numai pentru un proces de muncă de 6 ore, ci pentru unul de 12 ore. Dacă 10 pfunzi de bumbac au absorbit 6 ore de muncă şi s-au transformat în 10 pfunzi de fire, 20 de pfunzi de bumbac vor absorbi 12 ore de muncă şi se vor transforma în 20 de pfunzi de fire. Să examinăm produsul procesului de muncă prelungit. În cei 20 de pfunzi de fire sînt acum materializate 5 zile de muncă, 4 în masa de bumbac şi de fusuri consumată şi una pe care a absorbit-o bumbacul în decursul procesului filatului. Expresia în aur a 5 zile de muncă este însă 30 de şilingi sau 1 l. st. şi 10 şilingi. Acesta este deci prețul celor 20 de pfunzi de fire. Pfundul de fire costă, ca şi înainte, 1 şiling şi 6 pence. Dar suma valorilor mărfurilor care au intrat în proces a fost de 27 de şilingi. Valoarea firelor este de 30 de şilingi. Valoarea produsului a crescut cu $^{1}/_{9}$ față de valoarea avansată pentru producerea lui. Astfel 27 de şilingi s-au transformat în 30 de şilingi. Ei au produs o plusvaloare de 3 şilingi. În sfîrşit, scamatoria a reuşit. Banii s-au transformat în capital.

Toate condițiile problemei au fost rezolvate, iar legile schimbului de mărfuri nu au fost întru nimic încălcate. S-a schimbat un echivalent contra altui echivalent. Capitalistul, în calitate de cumpărător, a plătit fiecare marfă la valoarea ei: bumbacul, fusurile şi forța de muncă. Apoi a făcut ceea ce face oricare alt cumpărător de mărfuri. A consumat valoarea lor de întrebuințare. Procesul de consumare a forței de muncă, proces care este în acelaşi timp procesul de producție a mărfii, a avut drept rezultat un produs de 20 de pfunzi de fire în valoare de 30 de şilingi. Acum capitalistul se întoarce la piață şi vinde marfa, după ce cumpărase marfă. El vinde pfundul de fire cu 1 şiling şi 6 pence, nici un ban peste sau sub valoarea lui. Şi totuşi el scoate din circulație cu 3 şilingi mai mult decît pusese în ea inițial. Tot acest proces, transformarea banilor săi în capital, are şi nu are loc în sfera circulației: prin intermediul circulației, deoarece procesul este condiționat de cumpărarea forței de muncă pe piața de mărfuri; în afara circulației, deoarece aceasta nu face decît să pregătească procesul de

valorificare, care are loc în sfera producției. Şi astfel este „tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles“[68].

Transformînd banii în mărfuri care servesc drept elemente materiale ale unui produs nou, sau ca factori ai procesului muncii, adăugînd obiectualității lor moarte forță de muncă vie, capitalistul transformă valoarea, adică munca trecută, obiectualizată, moartă, în capital, în valoare care se autovalorifică, într-un monstru însuflețit, care începe „să lucreze“ ca şi cînd ar avea foc în vine[69].

Dacă comparăm procesul de formare a valorii cu procesul de valorificare, vedem că procesul de valorificare nu este nimic altceva decît un proces de formare a valorii prelungit dincolo de nu anumit punct. Dacă acest proces durează numai pînă la punctul în care valoarea forței de muncă plătită de capital este înlocuită printr-un echivalent nou, el este un simplu proces de formare a valorii. Dacă procesul de formare a valorii se prelungeşte dincolo de acest punct, el devine proces de valorificare.

Mai departe, dacă comparăm procesul de formare a valorii cu procesul de muncă, vedem că acesta din urmă constă din munca utilă care produce valori de întrebuințare. Mişcarea este privită aici din punct de vedere calitativ, după caracterul ei special, după scopul şi conținutul ei. În procesul de formare a valorii, acelaşi proces de muncă apare exclusiv sub aspect cantitativ. Nu mai este vorba decît de timpul de care are nevoie munca pentru a-şi efectua operația, sau de durata perioadei în care forța de muncă este cheltuită în mod util. Mai mult, mărfurile care intră in procesul muncii nu sînt considerate aici ca factori materiali, funcțional determinați, ai forței de muncă, ce acționează în vederea unui scop. Ele sînt considerate pur şi simplu cantități determinate de muncă materializată. Fie că este cuprinsă in mijloacele de producție, fie că este adăugată de forța de muncă, munca este considerată doar după durata ei în timp. Ea reprezintă atîtea ore, atîtea zile etc.

Ea contează însă numai în măsura în care timpul folosit pentru producerea valorii de întrebuințare este socialmente necesar. Aici există diferite aspecte. Forța de muncă trebuie să funcționeze în condiții normale. Dacă pentru filatură maşina de filat este mijlocul de muncă socialmente dominant, nu trebuie să i se dea muncitorului o roată de tors. În loc de bumbac de calitate normală, nu trebuie să i se dea bumbac de calitate proastă, care se rupe la tot pasul. În ambele cazuri, pentru producerea unui pfund de fire, el ar cheltui mai mult decît timpul de muncă socialmente necesar, iar acest timp cheltuit în plus nu ar crea valoare sau bani. Caracterul normal al factorilor materiali ai muncii nu depinde însă de muncitor, ci de capitalist. O altă condiție este caracterul normal al forței de muncă însăşi. În specialitatea în care este folosită, ea trebuie să dispună de priceperea, îndemînarea şi agilitatea medie statornicită. Dar capitalistul nostru a cumpărat pe piața muncii forță de muncă de calitate normală. Această forță trebuie cheltuită cu efortul mediu obişnuit, cu gradul de intensitate socialmente obişnuit. La acest lucru capitalistul veghează cu aceeaşi grijă cu care veghează să nu se piardă timp fără a se munci. El a cumpărat forța de muncă pentru o durată de timp determinată. El vrea să i se dea ce-i aparține. Nu vrea să fie furat. În sfîrşit — şi în acest scop acelaşi domn are un code pénal propriu — nu se admite un consum inutil de materii prime şi de mijloace de muncă, pentru că materialul sau mijloacele de muncă irosite reprezintă cantități de muncă materializată cheltuită nerațional, prin urmare nu sînt luate în considerație şi nu participă la formarea valorii produsului[17)].

Vedem deci că deosebirea pe care am constatat-o mai înainte analizînd marfa, deosebirea dintre munca creatoare de valoare de întrebuințare şi aceeaşi muncă creatoare de valoare, apare acum ca o deosebire între diferitele laturi ale procesului de producție.

Ca unitate a procesului de muncă şi a procesului de formare a valorii, procesul de producţie este un proces de producţie de mărfuri; ca unitate a procesului de muncă şi a procesului de valorificare, el este un proces de producţie capitalist, forma capitalistă a producţiei de mărfuri.

Am arătat mai sus că pentru procesul de valorificare este absolut indiferent dacă munca însuşită de către capitalist este muncă socială medie simplă sau o muncă mai complexă, o muncă cu o greutate specifică mai mare. Munca considerată drept muncă superioară, mai complexă în comparaţie cu munca socială medie, este manifestarea unei forţe de muncă în care intră cheltuieli de calificare mai mari, a cărei producere costă un timp de muncă mai îndelungat şi care are, din această cauză, o valoare mai mare decît forţa de muncă simplă. Dacă valoarea acestei forţe este mai mare, ea se şi manifestă într-o muncă superioară şi se materializează deci, în aceeaşi durată de timp, în valori relativ mai mari. Dar oricare ar fi deosebirea dintre munca filatorului şi cea a giuvaergiului, cantitatea de muncă prin care giuvaergiul nu face decît să înlocuiască valoarea propriei sale forţe de muncă nu se deosebeşte, din punct de vedere calitativ, prin nimic de cantitatea suplimentară de muncă, prin care el creează plusvaloare. În ambele cazuri, plusvaloarea nu rezultă decît dintr-un surplus cantitativ de muncă, din durata mai mare a aceluiaşi proces de muncă, într-un caz a procesului de producţie a firelor, în al doilea caz a procesului de producţie a giuvaerelor[18)].

Pe de altă parte, în fiecare proces de formare a valorii, munca superioară trebuie întotdeauna redusă la munca socială medie, de pildă o zi de muncă superioară la x zile de muncă simplă[19)]. Evităm astfel o operaţie inutilă şi simplificăm analiza, presupunînd că muncitorul folosit de capital efectuează muncă **Capitolul şase**

Capital constant şi capital variabil

Diferiţii factori ai procesului de muncă participă în mod diferit la formarea valorii produselor.

Muncitorul adaugă obiectului muncii o valoare nouă, prin aceea că-i adaugă o cantitate de muncă determinată, indiferent de conţinutul determinat, de scopul şi de caracterul tehnic al muncii sale. Pe de altă parte, regăsim valorile mijloacelor de producţie consumate, ca părţi constitutive ale valorii produsului, de pildă valorile bumbacului şi fusurilor în valoarea firelor. Valoarea mijloacelor de producţie este deci conservată prin transmiterea ei asupra produsului. Această transmitere are loc în timpul transformării mijloacelor de producţie în produs, în procesul de muncă. Ea se face prin intermediul muncii. Dar cum?

Muncitorul nu lucrează de două ori în acelaşi timp, o dată ca să adauge bumbacului valoare prin munca sa, iar a doua oară ca să conserve vechea valoare a bumbacului, sau, ceea ce este acelaşi lucru, ca să transmită asupra produsului, asupra firelor, valoarea bumbacului pe care-l prelucrează şi a fusului cu care lucrează. El conservă valoarea veche prin simpla adăugire de valoare nouă. Întrucît însă adăugirea de valoare nouă la obiectul muncii şi conservarea valorilor vechi în produs sînt două rezultate cu totul diferite pe care muncitorul le realizează în acelaşi timp, deşi el nu lucrează în acelaşi timp decît o singură dată, caracterul dublu al rezultatului nu poate, evident, să fie explicat decît prin caracterul dublu al însăşi muncii sale. În acelaşi moment munca trebuie, în virtutea unei calităţi a ei, să creeze valoare, iar în virtutea altei calităţi a ei să conserve sau să transmită valoare.

În ce fel adaugă muncitorul timp de muncă şi deci valoare? Întotdeauna numai sub forma muncii sale productive specifice. Filatorul adaugă timp de muncă numai filînd, ţesătorul ţesînd, fierarul făurind. Dar prin forma adecvată în care ei adaugă muncă în general şi deci valoare nouă, adică prin filat, prin ţesut, prin făurire, mijloacele de producţie, bumbacul şi fusul, firele şi războiul de ţesut, fierul şi nicovala, devin elemente de formare ale unui produs, ale unei valori de întrebuinţare noi[20)]. Forma veche a valorii de întrebuinţare dispare, dar numai pentru a apare într-o nouă formă a valorii de întrebuinţare. Cînd am analizat procesul

de formare a valorii, am văzut însă că atunci cînd o valoare de întrebuințare este consumată în chip util pentru a se produce o valoare de întrebuințare nouă, timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare consumate formează o parte din timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare noi, că este deci un timp de muncă ce se transmite de la mijlocul de producție consumat la noul produs. Muncitorul conservă deci valorile mijloacelor de producție consumate, adică le transmite produsului ca părți constitutive ale valorii acestuia, nu prin faptul că adaugă muncă în general, ci prin caracterul util special, prin forma productivă specifică a acestei munci adăugate, în calitate de activitate productivă îndreptată spre un scop determinat, ca filatul, țesutul, fierăria, munca trezeşte din morți mijloacele de producție prin simplul contact cu ele, le însuflețeşte, transformîndu-le în factori ai procesului de muncă şi se uneşte cu ele pentru a deveni produse.

Dacă munca productivă specifică a muncitorului nu ar fi filatul, muncitorul nu ar transforma bumbacul în fire şi deci nu ar transmite firelor valorile bumbacului şi ale fusului. Dacă însă acelaşi muncitor îşi schimbă meseria şi devine tîmplar, el continuă să adauge valoare materialului său printr-o zi de muncă. El o adaugă deci prin munca lui nu fiindcă aceasta din urmă este muncă de filator sau de tîmplar, ci fiindcă este muncă abstractă, socială, în general; el adaugă o anumită mărime-valoare nu pentru că munca lui are un conținut util special, ci pentru că ea durează un timp determinat. Aşadar, în calitatea ei abstractă, generală, ca cheltuire de forță de muncă omenească, munca filatorului adaugă valorii bumbacului şi fusului o valoare nouă, iar în calitatea ei concretă, specială, utilă, ca proces de filat, ea transmite produsului valoarea acestor mijloace de producție, conservînd astfel valoarea lor în produs. De aici caracterul dublu al rezultatului muncii efectuate în acelaşi timp.

Prin simpla adăugire cantitativă de muncă se adaugă valoare nouă. Prin calitatea muncii adăugate valorile vechi ale mijloacelor de producție sînt conservate în produs. Acest dublu efect al aceleiaşi munci, ca rezultat al caracterului ei dublu, se manifestă evident în diferite fenomene.

Să presupunem că o invenție oarecare îi dă filatorului posibilitatea să fileze în 6 ore tot atîta bumbac cît fila înainte în 36 de ore. Ca activitate productivă, utilă şi adecvată scopului, munca sa şi-a sporit forța de şase ori. Produsul ei este de şase ori mai mare, 36 de pfunzi de fire în loc de 6. Dar cei 36 de pfunzi de bumbac absorb acelaşi timp de muncă pe care îl absorbeau înainte 6 pfunzi. Li se adaugă de şase ori mai puțină muncă nouă decît se adăuga cu metodele vechi, deci numai o şesime a valorii adăugate anterior. Pe de altă parte, în produs, în cei 36 de pfunzi de fire, există acum bumbac reprezentînd o valoare de şase ori mai mare. În cele 6 ore de filat se conservă şi se transmite produsului o valoare de şase ori mai mare a materiei prime, cu toate că aceleiaşi materii prime i se adaugă o valoare nouă de şase ori mai mică. Aceasta arată deosebirea esențială dintre calitatea muncii în virtutea căreia, în cursul aceluiaşi proces indivizibil, munca conservă valori şi calitatea în virtutea căreia ea creează valoare. Cu cît timpul de muncă necesar care intră în aceeaşi cantitate de bumbac în cursul operației filatului este mai mare, cu atît valoarea nouă adăugată bumbacului este mai mare, cu cît cantitatea de pfunzi de bumbac filați în acelaşi timp de muncă este mai mare, cu atît valoarea veche conservată în produs este mai mare.

Să presupunem, dimpotrivă, că productivitatea muncii filatorului rămîne neschimbată, că, prin urmare, el are nevoie de tot atîta timp ca şi înainte pentru a transforma un pfund de bumbac în fire; să presupunem de asemenea că valoarea de schimb a bumbacului se schimbă, că prețul unui pfund de bumbac a urcat sau a scăzut de şase ori. În ambele cazuri filatorul continuă să adauge aceleiaşi cantități de bumbac acelaşi timp de muncă, deci aceeaşi valoare, şi în ambele cazuri el produce în acelaşi timp aceeaşi cantitate de fire. Cu toate acestea, valoarea pe care o transmite de la bumbac firelor, produsului, este într-un caz de şase ori mai mică, iar în celălalt

caz de şase ori mai mare decît înainte. Acelaşi lucru se întîmplă dacă mijloacele de muncă se scumpesc sau se ieftinesc, dar continuă să facă acelaşi serviciu în procesul muncii.

Dacă condiţiile tehnice ale procesului filatului rămîn neschimbate şi dacă nu intervine nici o schimbare în valoarea mijloacelor sale de producţie, filatorul consumă, ca şi înainte, în timpuri de muncă egale cantităţi egale de materii prime şi de maşini, ale căror valori rămîn neschimbate. În acest caz, valoarea pe care el o conservă în produs este direct proporţională cu valoarea nouă pe care o adaugă. În două săptămîni el adaugă de două ori mai multă muncă decît într-o săptămînă, deci de două ori mai multă valoare; el foloseşte totodată de două ori mai mult material, care reprezintă o valoare de două ori mai mare, şi uzează de două ori mai multe maşini, care reprezintă o valoare de două ori mai mare, deci conservă în produsul a două săptămîni de două ori mai multă valoare decît în produsul unei săptămîni. În condiţii de producţie date, neschimbate, muncitorul conservă o valoare cu atît mai mare cu cît este mai mare valoarea pe care o adaugă, dar el nu conservă o valoare mai mare pentru că adaugă o valoare mai mare, ci pentru că adaugă această valoare în condiţii neschimbate, independente de munca lui proprie.

Desigur, se poate spune, într-un sens relativ, că muncitorul conservă întotdeauna valori vechi în aceeaşi proporţie în care adaugă valoare nouă. Indiferent dacă bumbacul se scumpeşte de la 1 şiling la 2 şilingi sau se ieftineşte ajungînd la 6 pence, muncitorul conservă întotdeauna în produsul unei ore numai jumătate din valoarea-bumbac pe care o conservă în produsul a două ore, oricum ar varia această valoare. Mai departe, dacă productivitatea propriei sale munci se schimbă, dacă creşte sau scade, el va fila, de pildă, într-o oră de muncă mai mult sau mai puţin bumbac decît înainte şi, în mod corespunzător, va conserva în produsul unei ore de muncă o valoare-bumbac mai mare sau mai mică. Cu toate acestea, în două ore de muncă el va conserva o valoare de două ori mai mare decît a conservat într-o oră de muncă.

Valoarea, abstracţie făcînd de reprezentarea ei pur simbolică în semnul valorii, nu există decît într-o valoare de întrebuinţare, într-un lucru. (Însuşi omul, considerat doar ca formă de fiinţare a forţei de muncă, este un obiect furnizat de natură, un lucru, deşi un lucru viu, conştient, iar munca însăşi este manifestarea materială a acestei forţe.) De aceea, dacă se pierde valoarea de întrebuinţare, se pierde şi valoarea. Mijloacele de producţie nu pierd o dată cu valoarea lor de întrebuinţare şi valoarea lor, deoarece, ca urmare a procesului de muncă, ele nu-şi pierd forma iniţială a valorii lor de întrebuinţare decît pentru a căpăta, în produs, forma altei valori de întrebuinţare. Dar oricît de important este pentru valoare ca ea să existe într-o valoare de întrebuinţare oarecare, ei îi este indiferent, după cum se vede din metamorfoza mărfurilor, în care anume valoare de întrebuinţare există. De aici rezultă că, în procesul de muncă, valoarea trece de la mijlocul de producţie asupra produsului numai în măsura în care mijlocul de producţie pierde o dată cu valoarea sa de întrebuinţare independentă şi valoarea sa de schimb. El nu cedează produsului decît valoarea pe care o pierde ca mijloc de producţie. În această privinţă factorii materiali ai procesului de muncă se comportă însă diferit.

Cărbunele care serveşte drept combustibil pentru maşină dispare fără urmă; la fel şi uleiul cu care se unge osia roţii etc. Coloranţii, precum şi alte materiale auxiliare dispar, dar apar în însuşirile produsului. Materia primă formează substanţa produsului, ea şi-a schimbat însă forma. Materia primă şi materialele auxiliare îşi pierd astfel forma independentă cu care au intrat, ca valori de întrebuinţare, în procesul de muncă. Altfel stau lucrurile cu mijloacele de muncă propriu-zise. O unealtă, o maşină, o clădire a unei fabrici, un recipient etc. servesc în procesul de muncă numai atîta timp cît îşi păstrează forma lor iniţială şi intră mîine din nou în procesul de muncă în aceeaşi formă ca şi ieri. Forma lor independentă faţă de produs pe care şi-o menţin în timpul vieţii, adică în timpul procesului de muncă, ele şi-o menţin şi după moarte. Cadavrele maşinilor, uneltelor, atelierelor etc. continuă să existe separat de produsele la crearea cărora au contribuit. Dacă privim acum întreaga perioadă în care serveşte un

asemenea mijloc de muncă, din ziua cînd intră în atelier pînă în ziua cînd e aruncat la fier vechi, vedem că în această perioadă valoarea lui de întrebuințare a fost consumată în întregime de muncă, iar valoarea lui de schimb a trecut deci în întregime asupra produsului. Dacă, de pildă, o maşină de filat şi-a încheiat viața după 10 ani, în cursul procesului de muncă de 10 ani întreaga ei valoare a trecut asupra produsului din cei 10 ani. Perioada de viață a unui mijloc de muncă cuprinde, aşadar, un număr mai mare sau mai mic de procese de muncă, mereu repetate cu ajutorul lui. Soarta mijlocului de muncă se aseamănă cu aceea a oamenilor. Viața fiecărui om se scurtează zilnic cu cîte 24 de ore. Dar din înfățişarea nici unui om nu se poate şti exact cu cîte zile i s-a scurtat viața. Aceasta nu împiedică însă societățile de asigurare pe viață să tragă din durata medie de viață a oamenilor concluzii foarte exacte şi, ceea ce este mai important, foarte rentabile. La fel stau lucrurile şi cu mijlocul de muncă. Se ştie din experiență cît timp durează, în medie, un mijloc de muncă, de pildă o maşină. Să presupunem că valoarea lui de întrebuințare se conservă în procesul de muncă numai 6 zile. În fiecare zi de muncă el pierde în medie $^1/_6$ din valoarea sa de întrebuințare şi, prin urmare, transmite produsului zilnic $^1/_6$ din valoarea sa. În felul acesta se calculează uzura tuturor mijloacelor de muncă, adică pierderea, de pildă zilnică, de valoare de întrebuințare şi trecerea corespunzătoare, zilnică, a valorii lor asupra produsului.

De aici reiese clar că un mijloc de producție nu transmite niciodată produsului mai multă valoare decît pierde în procesul de muncă prin nimicirea propriei sale valori de întrebuințare. Dacă mijlocul de producție nu ar avea valoare de pierdut, adică dacă nu ar fi el însuşi un produs al muncii omeneşti, el nu ar transmite produsului nici o valoare. El ar servi la formarea valorii de întrebuințare, fără a servi la formarea valorii de schimb. Astfel stau lucrurile cu toate mijloacele de producție furnizate de natură, fără contribuția omului, ca pămîntul, vîntul, apa, fierul din filonul metalifer, lemnul din pădurea virgină etc.

Aici dăm de un alt fenomen interesant. Să presupunem că, o maşină valorează, de pildă, 1.000 l. st. şi se uzează în 1.000 de zile. În acest caz $^1/_{1000}$ din valoarea maşinii trece în fiecare zi asupra produsului ei zilnic. În acelaşi timp, întreaga maşină, deşi cu o forță vitală în descreştere, funcționează mereu în procesul muncii. Vedem, aşadar, că un factor al procesului de muncă, un mijloc de producție, intră în întregime în procesul de muncă, dar numai parțial în procesul de valorificare. Deosebirea dintre procesul muncii şi procesul de valorificare influențează aici asupra factorilor lor materiali în aşa fel încît acelaşi mijloc de producție intră în acelaşi proces de producție în întregime ca element al procesului de muncă şi numai parțial ca element al formării valorii[21)].

Pe de altă parte, dimpotrivă, un mijloc de producție poate să intre în întregime în procesul de valorificare, deşi intră doar parțial în procesul de muncă. Să presupunem că la filatul bumbacului, din 115 pfunzi de bumbac se pierd zilnic 15 pfunzi, care nu devin fire, ci numai devil's dust[*2]. Totuşi, dacă această pierdere de 15 pfunzi este normală, inevitabilă la prelucrarea obişnuită a bumbacului, valoarea celor 15 pfunzi de bumbac care nu intră în compoziția firelor intră totuşi în valoarea firelor exact ca şi valoarea celor 100 de pfunzi care formează substanța lor. Pentru a produce 100 de pfunzi de fire, valoarea de întrebuințare a 15 pfunzi de bumbac trebuie să se transforme în scamă. Pierderea acestui bumbac este deci o condiție pentru producția firelor. Tocmai din această cauză el transmite valoarea sa firelor. Lucrul acesta este valabil pentru toate excrementele procesului de muncă cel puțin în măsura în care aceste excremente nu formează, la rîndul lor, noi mijloace de producție şi deci noi valori de întrebuințare independente. Astfel, în marile fabrici de maşini din Manchester se pot vedea munți întregi de deşeuri de fier sub formă de aşchii de la maşinile uriaşe; seara aceste deşeuri sînt transportate în camioane mari de la fabrică la turnătorie, pentru a se reîntoarce a doua zi ca fier masiv.

Numai în măsura în care mijloacele de producție pierd, în timpul procesului de muncă, valoare sub forma vechilor lor valori de întrebuințare, ele transmit valoare noii forme a produsului. Maximum de valoare pe care ele o pot pierde în procesul de muncă este limitat, evident, de mărimea-valoare inițială cu care intră în procesul de muncă, adică de timpul de muncă necesar pentru producerea lor. Mijloacele de producție nu pot adăuga deci niciodată produsului mai multă valoare decît posedă ele înseşi independent de procesul de muncă în care servesc. Oricît de util ar fi un material de muncă, o maşină, un mijloc de producție, dacă el costă 150 l. st., adică, să zicem, 500 de zile de muncă, el nu adaugă niciodată produsului total, la crearea căruia serveşte, mai mult de 150 l. st. Valoarea lui nu este determinată de procesul de muncă în care intră ca mijloc de producție, ci de procesul de muncă din care iese ca produs. În procesul de muncă el nu serveşte decît ca valoare de întrebuințare, ca un lucru cu însuşiri utile, şi nu ar transmite deci nici o valoare produsului dacă nu ar fi avut valoare înainte de intrarea sa în proces[22].

Prin faptul că munca productivă transformă mijloacele de producție în elemente care formează un nou produs, valoarea lor este supusă unei metempsihoze. Ea trece din corpul consumat în corpul nou format. Dar această metempsihoză are loc în spatele muncii reale. Muncitorul nu poate adăuga muncă nouă, deci nu poate crea valoare nouă, fără a conserva valori vechi, căci el trebuie să adauge întotdeauna munca într-o formă utilă determinată, şi el nu o poate adăuga într-o formă utilă fără a transforma produsele în mijloace de producție ale unui produs nou, transmițînd astfel valoarea lor noului produs. Forța de muncă în funcțiune, adică munca vie, are deci de la natură darul de a conserva valoare prin aceea că adaugă valoare, un dar care pe muncitor nu-l costă nimic, dar care îi aduce mare folos capitalistului, anume conservarea valorii-capital[22a]. Atîta timp cît treburile merg bine, capitalistul este prea ocupat cu stoarcerea de plusvaloare pentru a vedea acest dar gratuit al muncii. Întreruperile forțate ale procesului de muncă, crizele, îl forțează însă să-l observe[23].

În cazul mijloacelor de producție, ceea ce se consumă în genere este valoarea lor de întrebuințare, prin consumarea căreia munca creează produse. În realitate, valoarea lor nu este consumată[24] şi de aceea nu poate să fie nici reprodusă. Ea este conservată, dar nu pentru că este supusă unei operații în procesul de muncă, ci pentru că valoarea de întrebuințare în care ea există inițial dispare, ce-i drept, dar nu dispare decît în altă valoare de întrebuințare. Valoarea mijloacelor de producție reapare deci în valoarea produsului, dar ea nu este propriu-zis reprodusă. Se produce o nouă valoare de întrebuințare, în care reapare vechea valoare de schimb[25].

Altfel stau lucrurile cu factorul subiectiv al procesului de muncă, cu forța de muncă aflată în funcțiune. În timp ce munca, prin forma ei adecvată scopului, transmite produsului valoarea mijloacelor de producție şi o conservă, fiecare moment al mişcării ei creează valoare suplimentară, valoare nouă. Să presupunem că procesul de producție se întrerupe la punctul în care muncitorul a produs un echivalent pentru valoarea propriei sale forțe de muncă, adăugind, de pildă, printr-o muncă de 6 ore, o valoare de 3 şilingi. Această valoare formează excedentul valorii produsului peste elementele sale componente provenite din valoarea mijloacelor de producție. Ea este singura valoare nouă care a luat naştere în acest proces, singura parte din valoarea produsului creată prin procesul însuşi. Ea nu face, fireşte, decît să înlocuiască banii avansați de capitalist la cumpărarea forței de muncă şi cheltuiți de muncitorul însuşi pentru mijloace de subzistență. În raport cu cei 3 şilingi cheltuiți, valoarea nouă de 3 şilingi apare doar ca reproducție. Ea este însă realmente reprodusă, nu numai în aparență, ca valoare a mijloacelor de producție. Înlocuirea unei valori prin alta se face aici prin intermediul creării de valoare nouă.

Dar noi ştim că procesul de muncă continuă dincolo de punctul în care a fost reprodus şi adăugat obiectului muncii un simplu echivalent al valorii forței de muncă. În locul celor 6 ore

care sînt suficiente în acest scop, procesul durează, de pildă, 12 ore. Aşadar, prin punerea în funcţiune a forţei de muncă nu se reproduce numai propria ei valoare, ci se produce şi o valoare suplimentară. Această plusvaloare reprezintă excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor consumate la formarea produsului, adică peste valoarea mijloacelor de producţie şi a forţei de muncă.

Prezentînd diferitele roluri pe care le joacă diferiţi factori ai procesului de muncă în formarea valorii produsului, am caracterizat de fapt funcţiile diferitelor părţi componente ale capitalului în propriul său proces de valorificare. Excedentul valorii totale a produsului peste suma valorilor elementelor care participă la formarea sa este excedentul capitalului valorificat, peste valoarea-capital avansat iniţial. Mijloacele de producţie pe de o parte, forţa de muncă pe de altă parte nu sînt decît diferitele forme de existenţă pe care le-a luat valoarea-capital iniţială atunci cînd a lepădat forma bani şi s-a transformat în factori ai procesului de muncă.

Prin urmare, acea parte a capitalului care se transformă în mijloace de producţie, adică în materii prime, materiale auxiliare şi mijloace de muncă, nu-şi schimbă mărimea-valorii în procesul de producţie. De aceea o numesc partea constantă a capitalului, sau mai pe scurt: capital constant.

Dimpotrivă, acea parte a capitalului care se transformă în forţă de muncă îşi schimbă valoarea în procesul de producţie. Ea reproduce propriul ei echivalent şi, în afară de aceasta, un excedent, plusvaloarea, care la rîndul ei poate să varieze, să fie mai mare sau mai mică. Dintr-o mărime constantă, această parte a capitalului se transformă continuu într-una variabilă. De aceea o numesc partea variabilă a capitalului, sau mai pe scurt: capital variabil. Aceleaşi părţi componente ale capitalului care din punctul de vedere al procesului de muncă se deosebesc ca factori obiectivi şi subiectivi, ca mijloace de producţie şi forţă de muncă, se deosebesc, din punctul de vedere al procesului de valorificare, ca capital constant şi capital variabil.

Noţiunea de capital constant nu exclude de loc o schimbare radicală a valorii părţilor sale componente. Să presupunem că un pfund de bumbac costă astăzi 6 pence şi urcă mîine, din cauza unei proaste recolte de bumbac, la 1 şiling. Bumbacul vechi, care continuă să fie prelucrat, a fost cumpărat la valoarea de 6 pence, dar în prezent el adaugă produsului o parte de valoare de 1 şiling. Iar bumbacul care a fost deja filat, şi care circulă poate pe piaţă sub formă de fire, adaugă şi el produsului dublul valorii sale iniţiale. Este însă evident că aceste schimbări ale valorii sînt independente de valorificarea bumbacului în însuşi procesul filatului. Dacă bumbacul vechi nu ar fi intrat în procesul de muncă, el ar putea fi revîndut cu 1 şiling în loc de 6 pence. Dimpotrivă: cu cît parcurge mai puţine procese de muncă, cu atît acest rezultat este mai sigur. De aceea legea speculei este ca la asemenea schimbări radicale ale valorii să se speculeze materia primă în forma sa mai puţin prelucrată, adică mai curînd firele decît ţesătura şi mai curînd bumbacul decît firele. Schimbarea valorii rezultă aici din procesul care produce bumbacul, nu din procesul în care el funcţionează în calitate de mijloc de producţie, deci în calitate de capital constant. E drept că valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă pe care o conţine, dar această cantitate este, la rîndul ei, socialmente determinată. Dacă s-a schimbat timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei — şi aceeaşi cantitate de bumbac, de pildă, reprezintă, în caz de recolte proaste, o cantitate mai mare de muncă decît în condiţiile unei recolte bune —, aceasta influenţează şi marfa veche, considerată întotdeauna numai ca un exemplar individual al speciei sale[26)], a cărei valoare se măsoară întotdeauna prin muncă socialmente necesară, deci întotdeauna prin munca necesară în condiţiile sociale date.

Ca şi valoarea materiei prime, se poate schimba şi valoarea mijloacelor de muncă ce servesc deja în procesul de producţie, adică valoarea maşinilor etc., prin urmare şi partea de valoare pe care ele o transmit produsului. Dacă, de pildă, în urma unei invenţii noi, maşini de acelaşi

fel pot fi reproduse cu o cheltuire de muncă mai mică, maşinile vechi se depreciază într-o măsură mai mare sau mai mică şi, în consecinţă, transmit produsului o valoare relativ mai mică. Dar şi aici schimbarea valorii îşi are originea în afara procesului de producţie în care maşina funcţionează ca mijloc de producţie. În acest proces ea nu transmite niciodată mai multă valoare decît posedă independent de acest proces.

După cum o schimbare în valoarea mijloacelor de producţie, chiar dacă influenţa ei se face simţită după intrarea lor în proces, nu schimbă caracterul lor de capital constant, tot astfel schimbarea proporţiei dintre capitalul constant şi capitalul variabil nu afectează deosebirea lor funcţională. Condiţiile tehnice ale procesului de muncă se pot schimba, de pildă, în aşa fel, încît acolo unde înainte 10 muncitori prelucrau, cu 10 unelte de valoare redusă, o cantitate relativ mică de materii prime, acum 1 muncitor prelucrează, cu o maşină scumpă, o cantitate de materii prime de o sută de ori mai mare. În acest caz, capitalul constant, adică masa valorii mijloacelor de producţie întrebuinţate, creşte foarte mult, iar partea variabilă a capitalului, cea avansată pentru forţa de muncă, scade foarte mult. Această schimbare nu modifică însă decît raportul de mărime dintre capitalul constant şi cel variabil, adică proporţia în care capitalul total se împarte în elemente constante şi elemente variabile: ea nu afectează însă deosebirea dintre capitalul constant şi capitalul variabil.

---

20) „Munca dă o creaţie nouă în locul aceleia pe care o desfiinţează“. („An Essay on the Polit. Econ. of Nations“, London 1821, p. 13.)

21) Aici nu este vorba de reparaţiile mijloacelor de muncă, a maşinilor, clădirilor etc. O maşină în reparaţie nu funcţionează ca mijloc da muncă, ci ca material de muncă. Nu se lucrează cu ea, ci se lucrează la ea, spre a i se cîrpi valoarea de întrebuinţare. Pentru ceea ce ne interesează pe noi, asemenea lucrări de reparaţie pot fi socotite ca fiind cuprinse în munca necesară pentru producerea mijlocului de muncă. În text este vorba de uzura pe care nu o poate lecui nici un doctor şi care duce încetul cu încetul la moarte, de „acea uzură care nu poate fi remediată din cînd în cînd şi care face, de pildă, ca un cuţit să ajungă în cele din urmă în asemenea stare, încît tocilarul să spună că nu merită să i se mai pună o lamă nouă“. Am văzut în text că o maşină, de pildă, intră în întregime în fiecare proces de muncă, dar numai parţial în procesul simultan de valorificare. În lumina acestui fapt putem aprecia următoarea confuzie de noţiuni: „D-l Ricardo[i] spune că cantitatea de muncă depusă de un constructor de maşini la construcţia unei maşini de tricotat ciorapi“ este cuprinsă, de pildă, în valoarea unei perechi de ciorapi. „Dar întreaga muncă care a produs fiecare pereche de ciorapi... cuprinde întreaga muncă a constructorului maşinii, şi nu numai o parte; căci o singură maşină face, ce-i drept, multe perechi, dar nici una din aceste perechi nu ar fi putut fi produsă fără toate piesele maşinii“. („Observations on certain verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to Value, and to Demand and Supply“, London 1821, p. 54.) Dar confuzia şi polemica autorului, un „wiseacre“[*1] deosebit de încrezut, este îndreptăţită numai în măsura în care nici Ricardo şi nici vreun alt economist, dinaintea lui sau de după el, nu a făcut o delimitare precisă între cele două laturi ale muncii şi deci cu atît mai puţin a analizat rolurile diferite ale acestora în formarea valorii.

22) Acum pot fi înţelese cu uşurinţă platitudinile debitate de J. B. Say[i], care vrea să deducă plusvaloarea (dobînda, profitul, renta) din „services productifs“[*3] pe care le fac în procesul de

muncă mijloacele de producție — pămîntul, instrumentele, pielea etc. — prin valorile lor de întrebuințare. D-l Wilhelm Roscher[i], care nu scapă nici o ocazie de a înregistra negru pe alb orice inepție apologetică abilă, exclamă: „În «Traité», t. I, ch. 4, J. B. Say remarcă foarte just: valoarea produsă de o presă de ulei după scăderea tuturor cheltuielilor este totuşi ceva nou, radical diferit de munca prin care a fost creată însăşi presa de ulei“ (l. c, p. 82, notă). Foarte just! „Uleiul“ produs de presa de ulei este ceva foarte diferit de munca cheltuită pentru construirea presei. Iar prin „valoare“ d-l Roscher înțelege lucruri ca „uleiul“, pentru că „uleiul"' are valoare, şi întrucît „în natură“ se întîlneşte ulei mineral, deşi relativ nu „prea mult“, el face şi o altă remarcă: „Ea“ (natura!) „nu produce aproape de loc valori de schimb“ [l. c., p. 79]. Natura d-lui Roscher cu valoarea ei de schimb seamănă cu fecioara neroadă care a mărturisit că a avut un copil, dar că a fost „mic de tot“. Acelaşi „savant“ („savant sérieux“) face cu aceeaşi ocazie şi altă remarcă: „Şcoala lui Ricardo obişnuieşte să includă în noțiunea de muncă şi capitalul, ca «muncă economisită». Este ceva forțat (!), căci (!) posesorul de capital (!) a făcut totuşi (!) mai mult (!) decît pur şi simplu să-l producă (?) şi (??) să-l conserve (?!) pe acesta (pe care?): este vorba tocmai (?!?) că el nu s-a desfătat atît cît ar fi avut posibilitatea, lucru pentru care el pretinde de pildă (!!!) dobîndă“ (l. c. [p. 82]). Cît de „abilă“ este această „metodă anatomică-fizică“ a economiei politice, metodă care deduce „valoarea“ din simplă „doleanță“!

22a) „Dintre toate mijloacele folosite în producția agricolă, munca omenească... este aceea pe care poate să se bizuie mai mult fermierul în înlocuirea capitalului său. Celelalte două — vitele de muncă şi... carele, plugurile, sapele etc. — nu reprezintă nimic fără o cantitate anumită din prima“. (Edmund Burke[i], „Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. W. Pitt[i] in the Month of November 1795“, edit. London 1800, p. 10.).

23) În „Times“ din 26 noiembrie 1862, un fabricant, în a cărui filatură lucrează 800 de muncitori şi care întrebuințează săptămînal, în medie, 150 de baloturi de bumbac din India sau aproximativ 130 de baloturi de bumbac din America, se plînge în fața publicului de cheltuielile anuale cauzate de suspendarea lucrului în fabrica sa. El le evaluează la 6.000 1. st. Printre aceste cheltuieli sînt multe articole care nu ne interesează aici, ca renta funciară, impozitele, primele de asigurare, salariul pentru muncitorii angajați cu anul, pentru manager [director], contabil, inginer etc. El calculează aici însă şi 150 1. st. pentru cărbunele de care are nevoie pentru a încălzi din cînd în cînd fabrica şi pentru a pune în funcțiune maşina cu abur, precum şi salariile pentru muncitorii de a căror muncă este nevoie ocazional pentru a menține „continuu“ maşinile în funcțiune. În sfîrşit, 1.200 l. st. pentru degradarea maşinilor, deoarece „timpul şi forțele naturale distructive nu-şi suspendă acțiunea pentru că maşina cu abur nu funcționează“. El remarcă în mod expres că evaluarea sa se reduce doar la suma de 1.200 l. st. pentru că instalațiile sînt deja foarte uzate.

24) „Consum productiv: acolo unde consumarea unei mărfi este o parte a procesului de producție... În aceste cazuri valoarea nu se consumă“. (S. P. Newman[i], l. c, p. 296.)

25) Într-un manual apărut în America de Nord şi care a ajuns poate la a 20-a ediție se poate citi: „Nu are importanță în ce formă reapare capitalul“. După o enumerare nesfîrşită a tot felul de ingrediente ale producției a căror valoare reapare în produs, se spune în cele din urmă: „Diferitele feluri de alimente, îmbrăcăminte, locuințe, necesare pentru existența şi pentru confortul omului, suferă de asemenea schimbări. Ele sînt consumate din timp în timp, iar valoarea lor reapare în forța nouă, fizică şi spirituală, a omului şi formează astfel capital nou, care este din nou utilizat în procesul de producție“. (F. Wayland[i], l. c., p. 31, 32.) Abstracție făcînd de toate celelalte ciudățenii, nu prețul pîinii este, de pildă, acela care reapare în forța reînnoită a omului, ci substanțele ei nutritive. Ceea ce reapare însă ca valoare a forței nu sînt mijloacele de subzistență, ci valoarea lor. Chiar dacă prețul lor scade la jumătate, aceleaşi mijloace de subzistență produc aceiaşi muşchi, aceleaşi oase etc., într-un cuvînt aceeaşi forță,

dar nu forță de aceeaşi valoare. Această transformare a „valorii“ în „forță“ şi toată această imprecizie fariseică ascund încercarea, de altfel zadarnică, de a deduce o plusvaloare din simpla reapariție a valorilor avansate.

26) „Toate produsele de acelaşi fel formează de fapt o singură masă, al cărei preț este determinat în general, fără a se ține seama de condiții speciale“. (Le Trosne[i], l. c, p. 893.)socială medie simplă.

Capitolul şapte

Rata plusvalorii

1. Gradul de exploatare a forței de muncă

Plusvaloarea, pe care a produs-o în procesul de producție capitalul avansat C, adică valorificarea valorii-capital avansate C, se prezintă în primul rînd ca un excedent al valorii produsului peste suma valorii elementelor sale de producție.

Capitalul C se împarte în două părți, o sumă de bani c care este cheltuită pentru mijloace de producție şi altă sumă de bani v care este cheltuită pentru forța de muncă; c reprezintă partea de valoare transformată în capital constant, v partea de valoare transformată în capital variabil. Aşadar, inițial C = c + v; de pildă: capitalul avansat de 500 l. st. = 410 l. st. [c] + 90 l. st. [v] La sfîrşitul procesului de producție se obține marfa a cărei valoare = c + v + p, p fiind plusvaloarea; de pildă: 410 l. st. [c] + 90 l. st. [v] + 90 l. st. [p] Capitalul inițial C s-a transformat în C', din 500 l. st. în 590 l. st. Diferența dintre amîndouă este = p, o plusvaloare de 90. Întrucît valoarea elementelor de producție este egală cu valoarea capitalului avansat, a spune că excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor sale de producție este egală cu sporul la capitalul avansat sau cu plusvaloarea produsă este de fapt o tautologie.

Această tautologie cere însă o determinare mai precisă. Ceea ce se compară cu valoarea produsului este valoarea elementelor consumate în procesul de producție a lui. Am văzut însă că acea parte a capitalului constant întrebuințat care constă din mijloace de muncă transmite produsului numai o parte din valoarea sa, în timp ce cealaltă parte îşi menține vechea sa formă de existență. Întrucît această din urmă parte nu joacă nici un rol în formarea valorii, putem să facem abstracție de ea aici. Dacă am include-o în calcul, nu s-ar schimba nimic. Să presupunem că c = 410 l. st. şi se compune din materii prime de 312 l. st., din materiale auxiliare de 44 l. st. şi din maşini care se uzează în cursul procesului de 54 l. st., şi că valoarea maşinilor realmente întrebuințate este de 1.054 l. st. Ca valoare avansată pentru crearea valorii-produs nu considerăm decît valoarea a 54 l. st., pe care maşinile o pierd prin funcționarea lor şi o transmit deci produsului. Dacă am include în calcul şi cele 1.000 l. st. care continuă să existe în forma lor veche de maşină cu abur etc, ar trebui să le calculăm de ambele părți, de partea valorii avansate şi de partea valorii produsului[26a)], şi am obține astfel respectiv 1.500 l. st. şi 1.590 l. st. Diferența, adică plusvaloarea, ar fi, ca şi înainte, de 90 l. st. Prin capitalul constant avansat pentru producerea valorii înțelegem deci întotdeauna, dacă din context nu rezultă contrariul, numai valoarea mijloacelor de producție consumate în producție.

Adoptînd această ipoteză, să ne întoarcem la formula C = c + v, care se transformă în C' = c + v + p, datorită cărui fapt şi C se transformă în C'. Se ştie că valoarea capitalului constant nu face decît să reapară în produs. Valoarea-produs realmente nou creată în cursul procesului este deci diferită de valoarea produsului obținut din proces; ea nu este, aşadar, cum se pare la prima vedere, c + v + p sau 410 l. st. [c] + 90 l. st. [v] + 90 l. st.[p], ci v + p sau 90 l. st. [v] + 90 l. st. [p]; nu 590 l. st., ci 180 l. st. Dacă c, capitalul constant, ar fi = 0, cu alte cuvinte dacă ar exista ramuri industriale în care capitalistul n-ar avea de întrebuințat mijloace de producție produse, adică nici materii prime, nici materiale auxiliare, nici unelte de muncă, ci numai substanțe din natură şi forță de muncă, n-ar exista o parte constantă de valoare care să fie

transmisă produsului. Acest element al valorii produsului, în cazul nostru 410 l. st., ar dispărea, dar valoarea-produs de 180 l. st., care conține 90 l. st. plusvaloare, ar rămîne tot atît de mare ca şi în ipoteza că c ar reprezenta o foarte mare sumă de valoare. Am avea $C = 0 + v = v$, şi C', capitalul valorificat, $= v + p$, $C' — C$ ca şi înainte $= p$. Dacă, dimpotrivă, $p = 0$, cu alte cuvinte dacă forța de muncă a cărei valoare este avansată în capitalul variabil nu ar fi produs decît un echivalent, am avea $C = c + v$, iar C' (valoarea produsului) $= c + v + 0$, deci $C = C'$. Capitalul avansat nu s-ar fi valorificat.

Ştim într-adevăr că plusvaloarea nu este decît o consecință a schimbării valorii lui v, adică a acelei părți a capitalului care e transformată în forță de muncă, că deci $v + p = v + \Delta v$ (v plus un increment al lui v). Dar schimbarea reală a valorii şi raportul în care se schimbă valoarea sînt estompate de faptul că, din cauza creşterii părții sale variabile, creşte întregul capital avansat. El a fost de 500 şi devine 590. Analiza procesului în forma lui pură cere deci să se facă cu totul abstracție de acea parte a valorii produsului în care nu reapare decît valoarea capitalului constant, adică să se considere capitalul constant $c = 0$, aplicîndu-se astfel o lege a matematicii în care se operează cu mărimi variabile şi constante, mărimea constantă nefiind legată de cea variabilă decît prin adunare sau scădere,

O altă dificultate rezultă din forma inițială a capitalului variabil. Astfel, în exemplul de mai sus C' = 410 l. st. capital constant + 90 l. st. capital variabil + 90 l. st. plusvaloare. Dar 90 l. st. sînt o mărime dată, deci constantă, şi pare deci absurd să fie tratate ca o mărime variabilă. Dar 90 l. st. [v], adică 90 l. st. capital variabil, nu sînt aici de fapt decît un simbol pentru procesul pe care-l parcurge această valoare. Partea de capital avansată pentru cumpărarea forței de muncă este o cantitate determinată de muncă materializată, deci o mărime — valoare constantă, ca şi valoarea forței de muncă care a fost cumpărată. Dar în procesul de producție, locul celor 90 l. st. avansate îl ia forța de muncă în funcțiune, locul muncii moarte îl ia munca vie, locul unei mărimi stabile îl ia una fluidă, locul unei mărimi constante îl ia una variabilă. Rezultatul este reproducerea lui v, plus un increment al lui v. Din punctul de vedere al producției capitaliste, întreg acest proces reprezintă o automişcare a valorii inițial constante, transformată în forță de muncă. Ei i se atribuie procesul şi rezultatul său. Prin urmare, dacă formula 90 l. st. capital variabil sau valoare ce se valorifică apare contradictorie, ea nu face decît să exprime o contradicție imanentă producției capitaliste.

La prima vedere pare straniu să consideri capitalul constant egal cu 0. Totuşi aşa se procedează mereu în viața de toate zilele. Dacă cineva vrea să calculeze, de pildă, cîştigul pe care îl realizează Anglia în industria bumbacului, scade în primul rînd prețul bumbacului plătit Statelor Unite, Indiei, Egiptului etc.; cu alte cuvinte, consideră egală cu 0 valoarea capitalului care nu face decît să reapară în valoarea produsului.

Fără îndoială că nu numai raportul dintre plusvaloare şi acea parte a capitalului din care ea rezultă direct şi a cărei schimbare a valorii o reprezintă are o mare importanță economică, ci şi raportul dintre plusvaloare şi întregul capital avansat. Acest raport îl vom trata pe larg în cartea a treia. Pentru ca o parte a capitalului să fie valorificată prin transformarea ei în forță de muncă, trebuie ca o altă parte a capitalului să fie transformată în mijloace de producție. Pentru ca să funcționeze capitalul variabil, trebuie avansat capital constant în proporții corespunzătoare, potrivit cu caracterul tehnic determinat al procesului de muncă. Dar împrejurarea că pentru un proces chimic sînt necesare retorte şi alte recipiente nu ne împiedică ca la analiză să facem abstracție de retortă. În măsura în care crearea valorii şi schimbarea valorii sînt privite în sine, adică în formă pură, mijloacele de producție, aceste întruchipări materiale ale capitalului constant, furnizează doar materia în care urmează să se fixeze forța fluidă, creatoare de valoare. Din această cauză natura acestei materii, bumbac sau fier, nu prezintă nici o importanță. Valoarea acestei materii de asemenea nu prezintă importanță. Este necesar doar ca ea să existe într-o cantitate suficientă pentru a putea absorbi

cantitatea de muncă care urmează să se cheltuiască în decursul procesului de producție. Această cantitate fiind dată, valoarea ei poate să urce sau să soadă, ea poate să nu aibă valoare, cum e cazul cu pămîntul şi cu marea; procesul de creare şi de schimbare a valorii nu este afectat de acest fapt[27)].

Considerăm, aşadar, deocamdată partea constantă a capitalului ca fiind egală cu zero. Capitalul avansat se reduce deci de la c + v la v, iar valoarea. produsului c + v + p la valoarea nou produsă v + p. Dacă valoarea nou produsă = 180 l. st., în care se exprimă munca efectuată în cursul întregii durate a procesului de producție, trebuie să scădem valoarea capitalului variabil = 90 l. st., pentru a obține plusvaloarea = 90 l. st. Cifra de 90 l. st. = p exprimă aici mărimea absolută a plusvalorii produse. Mărimea ei relativă însă, adică proporția în care capitalul variabil a crescut, este determinată, evident, de raportul dintre plusvaloare şi capitalul variabil, adică este exprimată în . Prin urmare, în exemplul de mai sus ea se

exprimă în $^{90}/_{90}$ = 100%. Această creştere relativă a capitalului variabil, adică mărimea relativă a plusvalorii, eu o numesc rata plusvalorii[28)].

Am văzut că în cursul unei părți a procesului de muncă muncitorul nu produce decît valoarea forței sale de muncă, adică valoarea mijloacelor de subzistență care-i sînt necesare. Deoarece el produce in condiții bazate pe diviziunea socială a muncii, muncitorul nu produce mijloacele sale de subzistență în mod direct, ci sub forma unei mărfi speciale, de pildă a firelor, adică o valoare egală cu valoarea mijloacelor sale de subzistență, sau cu banii cu care le cumpără. Acea parte din ziua sa de muncă pe care o întrebuințează în acest scop este mai mare sau mai mică, în funcție de valoarea mijloacelor sale medii de subzistență zilnice, adică în funcție de timpul de muncă mediu necesar zilnic pentru producerea lor. Dacă valoarea mijloacelor sale de subzistență zilnice reprezintă, în medie, 6 ore de muncă materializate, muncitorul trebuie să lucreze, în medie, 6 ore pe zi pentru a produce această valoare. Dacă nu ar lucra pentru capitalist, ci pentru sine însuşi, în mod independent, el ar trebui de asemenea, celelalte condiții rămînînd neschimbate, să muncească, în medie, aceeaşi parte alicotă a zilei ca să producă valoarea forței sale de muncă şi, în felul acesta, să cîştige mijloacele de subzistență necesare pentru întreținerea sa proprie, adică pentru reproducerea sa continuă. Întrucît însă în acea parte a zilei de muncă în care el produce valoarea pe o zi a forței de muncă, să zicem 3 şilingi, el nu produce decît un echivalent pentru valoarea ei pe care capitalistul a plătit-o deja[28a)] şi nu face deci decît să înlocuiască prin valoarea nou creată valoarea capitalului variabil avansat, această producție de valoare apare ca o simplă reproducție. Acea parte a zilei de muncă în care are loc această reproducție o numesc deci timp de muncă necesar, iar munca cheltuită în decursul ei — muncă necesară[29)]. Necesară pentru muncitor, pentru că este independentă de forma socială a muncii sale. Necesară pentru capital şi pentru lumea lui, pentru că existența permanentă a muncitorului constituie baza lor.

A doua perioadă a procesului de muncă, în care muncitorul trudeşte dincolo de limitele muncii necesare, îl costă desigur muncă, cheltuire de forță de muncă, dar nu creează valoare pentru el. Ea creează plusvaloare, care-l ispiteşte pe capitalist prin farmecul creației din nimic. Această parte a zilei de muncă o numesc timp de supramuncă, iar munca cheltuită în decursul ei — supramuncă (surplus labour). Pe cît este de important pentru cunoaşterea valorii în general ca ea să fie considerată simplă cristalizare de timp de muncă, simplă muncă materializată, pe atît este de important pentru cunoaşterea plusvalorii ca ea să fie considerată simplă cristalizare de timp de supramuncă, simplă supramuncă materializată. Numai forma în care această supramuncă este stoarsă producătorului nemijlocit, muncitorului, determină deosebirea dintre formațiunile economice ale societății, de pildă dintre societatea sclavagistă şi societatea bazată pe munca salariată[30)].

Întrucît valoarea capitalului variabil = valoarea forței de muncă care a fost cumpărată de el, întrucît valoarea acestei forțe de muncă determină partea necesară a zilei de muncă, iar plusvaloarea este determinată, la rîndul ei, de partea excedentară a zilei de muncă, rezultă că: plusvaloarea se află față de capitalul variabil în același raport în care se află supramumca față de munca necesară, adică rata plusvalorii = . Ambele proporții exprimă același

raport în forme diferite, o dată sub forma muncii materializate, a doua oară sub cea a muncii fluide.

Rata plusvalorii este, așadar, expresia exactă a gradului de exploatare a forței de muncă de către capital sau a muncitorului de către capitalist[30a)].

Potrivit presupunerii noastre, valoarea produsului era = 410 l. st. [c] + 90 l. st. [v] + 90 l. st. [p], iar capitalul avansat = 500 l. st. Întrucît plusvaloarea = 90 și capitalul avansat = 500, după metoda de calcul obișnuită ar rezulta că rata plusvalorii (care este confundată cu rata profitului) = 18%, un raport atît de scăzut, încît d-l Carey[i)] și alți adepți ai „armoniei“ ar fi înduioșați. În realitate însă rata plusvalorii nu este = sau , ci = , deci nu ,

ci = 100%, mai mult decît încincitul gradului de exploatare aparent. Cu toate că în cazul

dat nu cunoaștem mărimea absolută a zilei de muncă, nici perioada procesului de muncă (zi, săptămînă etc.), în sfîrșit nici numărul muncitorilor pe care capitalul variabil de 90 l. st. îi pune în mișcare în același timp, rata plusvalorii arată în mod exact, datorită

convertibilității ei în , raportul dintre cele două părți componente ale zilei de muncă.

Acesta este de 100%. Așadar, muncitorul a muncit o jumătate de zi pentru sine și cealaltă jumătate pentru capitalist.

Prin urmare, metoda de calculare a ratei plusvalorii este pe scurt aceasta: luăm întreaga valoare a produsului și considerăm egală cu zero partea constantă a valorii-capital, care nu face decît să reapară în valoarea produsului. Suma de valoare rămasă este singura valoare-produs creată realmente în procesul de formare a mărfii. Dacă plusvaloarea este dată, o scădem din această valoare-nou creată pentru a afla capitalul variabil. Procedăm invers dacă acesta din urmă este dat și dacă vrem să aflăm plusvaloarea. Dacă ambele sînt date, trebuie efectuată doar operația finală, calcularea raportului dintre plusvaloare și capitalul variabil, .

Oricît de simplă ar fi această metodă, este totuși util să-l familiarizăm pe cititor, cu ajutorul cîtorva exemple, cu principiul care stă la baza acestei metode și cu care el nu este obișnuit.

Să luăm mai întîi ca exemplu o filatură cu 10.000 de fusuri mule, care filează din bumbac american fir nr. 32 și care produce 1 pfund de fire pe săptămînă de fiecare fus. Deșeurile reprezmtă 6%. Se prelucrează deci săptămînal 10.600 de pfunzi de bumbac, obținîndu-se 10.000 de pfunzi de fire și 600 de pfunzi de deșeuri. În aprilie 1871, acest bumbac costă $7^{3}/_{4}$ pence pfundul, deci pentru 10.600 de pfunzi se plătește suma rotundă de 342 l. st. Cele 10.000 de fusuri, inclusiv mașinile pentru operațiile preliminare filatului și mașina cu abur costă 1 l. st. per fus, deci 10.000 l. st. Uzura lor este de 10% = 1.000 l. st., sau pe săptămînă 20 l. st. Chiria pentru clădirea fabricii este de 300 l. st., sau de 6 l. st. săptămînal. Cărbunele (4

pfunzi per oră şi per cal-putere, la 100 de cai-putere (după indicator) şi 60 de ore pe săptămînă, inclusiv încălzirea clădirii), 11 tone pe săptămînă, la preţul de 8 şilingi şi 6 pence tona, costă în total $4^{1}/_{2}$ l. st. pe săptămînă; gaz 1 l. st. pe săptămînă, ulei $4^{1}/_{2}$ l. st. pe săptămînă; deci toate materialele auxiliare 10 l. st. pe săptămînă. Partea constantă a valorii este deci de 378 l. st. pe săptămînă. Salariile însumează 52 l. st. pe săptămînă. Preţul firelor este de $12^{1}/_{4}$ pence pfundul, adică 10.000 de pfunzi = 510 l. st.; plusvaloarea este deci 510—430 = 80 l. st. Considerăm partea constantă a valorii de 378 l. st. = 0, deoarece ea nu joacă nici un rol în formarea valorii în decurs de o săptămînă. Rămîne valoarea-nou creată în decurs de o săptămînă de 132 = 52 [v] + 80 [p] l. st. Prin urmare, rata plusvalorii = $^{80}/_{52}$ = $153^{11}/_{13}$%. La o zi medie de muncă de 10 ore aceasta înseamnă: muncă necesară = $3^{31}/_{33}$ ore şi supramuncă = $6^{2}/_{33}$ ore[31)].

Jacob[i)] face pentru anul 1815, socotind preţul grîului la 80 de şilingi cuarterul şi o producţie medie de 22 de busheli la acru, un acru aducînd astfel 11 l. st., următorul calcul[73], foarte defectuos din cauza compensării anterioare a mai multor posturi, dar totuşi suficient pentru scopul nostru:

Producţia de valoare la acru

Sămînţă (de grîu)...	1 l.st. 9 ş.	Zeciuială, impozite, taxe	1 l.st. 1 ş.
Îngrăşăminte	2 l.st. 10 ş.	Rentă	1 l.st. 8 ş.
Salarii	3 l.st. 10 ş.	Profitul arendaşului şi dobînda ..	1 l.st. 2 ş.
Total	7 l.st. 9 ş.	Total	3 l.st. 11 ş.

Presupunînd în permanenţă că preţul produsului = valoarea sa, plusvaloarea se repartizează aici între diferitele rubrici: profit, dobîndă, zeciuială etc. Aceste rubrici nu prezintă interes pentru noi. Le adunăm şi obţinem plusvaloarea de 3 l. st. şi 11 şilingi. Cele 3 l. st. şi 19 şilingi pentru sămînţă şi îngrăşăminte, ca parte constantă a capitalului, le considerăm egale cu zero. Rămîne capitalul variabil avansat de 3 l. st. şi 10 şilingi, în locul căruia a fost produsă o valoare nouă de 3 l. st. 10 şilingi + 3 l. st. 11 şilingi.

Prin urmare = , mai mult de 100%. Muncitorul întrebuinţează mai mult de jumătate

din ziua sa de muncă pentru a produce o plusvaloare, pe care, sub diferite pretexte, şi-o împart între ele diferite persoane[31a)].

2. Exprimarea valorii produsului în părţi proporţionale ale produsului

Să revenim acum la exemplul care ne-a arătat cum face capitalistul din bani capital. Munca necesară a filatorului său a fost de 6 ore, supramunca tot de 6 ore; gradul de exploatare a forței de muncă a fost deci de 100%.

Produsul zilei de muncă de 12 ore sînt 20 de pfunzi de fire în valoare de 30 de şilingi. Nu mai puțin de $^{8}/_{10}$ din această valoare a firelor (24 de şilingi) sînt formate din valoarea mijloacelor de producție consumate, care nu fac decît să reapară în produs (20 de pfunzi de bumbac de 20 de şilingi, fusuri etc. de 4 şilingi), constînd, cu alte cuvinte, din capital constant. Celelalte $^{2}/_{10}$ sînt valoarea nouă de 6 şilingi, apărută în procesul filatului; jumătate din această valoare nouă înlocuieşte valoarea pe o zi a forței de muncă care a fost avansată, sau capitalul variabil, iar cealaltă jumătate constituie o plusvaloare de 3 şilingi. Valoarea totală a celor 20 de pfunzi de fire se compune deci precum urmează:

Valoarea firelor de 30 de şilingi =

= 24 de şilingi [c] + 3 şilingi [v] + 3 şilingi [p]

Întrucît această valoare totală este exprimată în produsul total de 20 de pfunzi de fire, trebuie ca şi diferitele elemente ale valorii să poată fi reprezentate în părți proporționale ale produsului.

Dacă valoarea de 30 de şilingi există sub forma a 20 de pfunzi de fire, atunci $^{8}/_{10}$ din această valoare, adică partea sa constantă de 24 de şilingi, există în$^{8}/_{10}$ din produs, adică în 16 pfunzi de fire. Din aceştia, $13^{1}/_{3}$ pfunzi reprezintă valoarea materiei prime, a bumbacului filat, în sumă de 20 de şilingi, iar $2^{2}/_{3}$pfunzi reprezintă valoarea materialelor auxiliare şi a mijloacelor de muncă consumate, a fusurilor etc., în sumă de 4 şilingi.

Aşadar, $13^{1}/_{3}$ pfunzi de fire reprezintă tot bumbacul prelucrat în produsul total de 20 de pfunzi de fire, materia primă a produsului total, şi nimic mai mult. E drept că ei nu conțin decît $13^{1}/_{3}$ pfunzi de bumbac în valoare de $13^{1}/_{3}$ şilingi, dar valoarea care le-a fost adăugată, adică $6^{2}/_{3}$ şilingi, constituie un echivalent al bumbacului întrebuințat pentru ceilalți $6^{2}/_{3}$ pfunzi de fire. E ca şi cum acestei din urmă cantități de fire i s-ar fi smuls bumbacul, şi tot bumbacul produsului total s-ar fi îngrămădit în $13^{1}/_{3}$ pfunzi de fire. În schimb însă, această cantitate de fire nu conține acum nici un atom din valoarea materialelor auxiliare şi a mijloacelor de muncă consumate şi nici din valoarea nou creată în procesul filatului.

Tot aşa ceilalți $2^{2}/_{3}$ pfunzi de fire, care conțin restul de capital constant (= 4 şilingi), nu reprezintă decît valoarea materialelor auxiliare şi a mijloacelor de muncă consumate în producerea produsului total de 20 de pfunzi de fire.

Opt zecimi din produs, adică 16 pfunzi de fire, cu toate că, privite din punct de vedere corporal, ca valoare de întrebuințare, ca fire, sînt creație a muncii filatorului, în aceeaşi măsură ca şi celelalte părți ale produsului, nu conțin totuşi, în această ordine de idei, munca filatorului, muncă absorbită în cursul procesului filatului. E ca şi cum ele s-ar fi transformat în fire fără să fi fost filate, ca şi cum forma lor de fire ar fi pură înşelătorie. Într-adevăr, atunci cînd capitalistul le vinde cu 24 de şilingi, cumpărîndu-şi din nou cu această sumă mijloace de producție, se vede că 16 pfunzi de fire nu sînt decît buanbac, fusuri, cărbune etc. deghizate.

Dimpotrivă, cele $^{2}/_{10}$ din produs rămase, adică cei 4 pfunzi de fire, nu reprezintă acum nimic altceva decît valoarea nouă de 6 şilingi, produsă în cursul celor 12 ore de filat. Ceea ce ele conțineau ca valoare a materiilor prime şi a mijloacelor de muncă consumate a ieşit din ele şi a intrat în primii 16 pfunzi de fire. Munca filatorului întruchipată în 20 de pfunzi de fire este concentrată în $^{2}/_{10}$ din produs. Este ca şi cum filatorul ar fi filat 4 pfunzi de fire din aer sau din bumbac şi cu fusuri care, fiind furnizate de natură, fără contribuția muncii omeneşti, nu adaugă produsului nici o valoare.

Din cei 4 pfunzi de fire, în care se află deci întreaga valoare-nou creată în cursul unei zile de filat, jumătate nu reprezintă decît echivalentul forței de muncă consumate, deci capitalul variabil de 3 şilingi; iar ceilalți 2 pfunzi de fire nu reprezintă decît plusvaloarea de 3 şilingi.

Deoarece 12 ore de muncă ale filatorului se materializează în 6 şilingi, în valoarea firului de 30 de şilingi sînt materializate 60 de ore de muncă. Ele există în 20 de pfunzi de fire, din care $^{8}/_{10}$ sau 16 pfunzi sînt materializarea a 48 de ore de muncă anterioare procesului filatului, adică a muncii materializate în mijloacele de producție ale firelor, iar $^{2}/_{10}$ sau 4 pfunzi sînt materializarea celor 12 ore de muncă cheltuite în însuşi procesul filatului.

Am văzut mai înainte că valoarea firelor este egală cu suma valorii nou create în cursul producerii lor plus valorile existente anterior în mijloacele lor de producție. Acum am văzut cum părțile componente ale valorii produsului, diferite din punct de vedere funcțional sau conceptual, pot fi exprimate în părți proporționale ale produsului însuşi.

Această scindare a produsului — a rezultatului procesului de producție — într-o cantitate de produs care nu reprezintă decît munca pe care o conțin mijloacele de producție, adică partea de capital constant, în altă cantitate care nu reprezintă decît munca necesară adăugată în cursul procesului de producție, adică partea variabilă a capitalului, şi într-o ultimă cantitate de produs care nu reprezintă decît supramuncă adăugată în cursul aceluiaşi proces, adică plusvaloarea, este pe cît de simplă pe atît de importantă, după cum va arăta aplicarea ei ulterioară la unele probleme complicate şi încă nerezolvate.

Acum noi am considerat produsul total ca un rezultat finit al unei zile de muncă de 12 ore. Dar putem să-l urmărim şi în procesul lui de formare şi să exprimăm totuşi produsele parțiale ca părți ale produsului, diferite din punct de vedere funcțional.

Filatorul produce în 12 ore 20 de pfunzi de fire, deci într-o oră $1^{2}/_{3}$ pfunzi, iar în 8 ore $13^{1}/_{3}$ pfunzi, adică un produs parțial de valoare egală cu valoarea totală a bumbacului care se filează în cursul întregii zile de muncă. Tot astfel produsul parțial al următoarei ore şi 36 de minute este = $2^{2}/_{3}$ pfunzi de fire şi reprezintă deci valoarea mijloacelor de muncă consumate în cursul a 12 ore de muncă. Tot aşa în următoarea oră şi 12 minute filatorul produce 2 pfunzi de fire = 3 şilingi, o valoare a produsului egală cu întreaga valoare creată în 6 ore de muncă necesară. În sfîrşit, în ultimele $^{6}/_{5}$ de oră el produce alți 2 pfunzi de fire, a căror valoare este egală cu plusvaloarea creată de supramunca sa de o jumătate de zi. Acest mod de a calcula îi serveşte fabricantului englez pentru uzul său casnic, şi el va spune, de pildă, că în primele 8 ore, adică în primele $^{2}/_{3}$ ale zilei de muncă, el îşi acoperă costul bumbacului etc. Vedem deci că formula este justă; ea nu este de fapt decît prima formulă transpusă din spațiu, unde părțile produsului stau gata unele lîngă altele, în timp, unde ele se succed. Dar formula poate să fie însoțită şi de reprezentări foarte barbare, mai ales în capetele care sînt tot atît de interesate din punct de vedere practic în procesul de valorificare, pe cît sînt de interesate în a-i da o interpretare greşită din punct de vedere teoretic. Astfel, unii îşi pot închipui că filatorul nostru produce sau înlocuieşte, de pildă, în primele 8 ore ale zilei sale de muncă valoarea bumbacului, în următoarea oră şi 36 de minute valoarea mijloacelor de muncă consumate, în următoarea oră şi 12 minute valoarea salariului şi că el nu consacră fabricantului, producerii de plusvaloare, decît faimoasa „ultimă oră“. Filatorului i se atribuie astfel o dublă minune: de a produce bumbacul, fusul, maşina cu abur, cărbunele, uleiul etc. în acelaşi moment în care filează cu ajutorul lor şi de a face dintr-o zi de muncă de o intensitate dată cinci asemenea zile. Căci în cazul nostru producția materiei prime şi a mijloacelor de muncă necesită $^{24}/_{6}$, adică 4 zile de muncă de cîte 12 ore, iar transformarea lor în fire o altă zi de muncă de 12 ore. Că setea de îmbogățire crede în asemenea minuni şi că găseşte întotdeauna un sicofant doctrinar care să le demonstreze, reiese din următorul exemplu devenit celebru.

3. „Ultima oră“ a lui Senior

Într-o frumoasă dimineaţă a anului 1836, Nassau W. Senior[i], renumit pentru cunoştinţele sale economice şi pentru stilul său frumos, un fel de Clauren[i]printre economiştii englezi, a fost chemat de la Oxford la Manchester pentru a învăţa acolo el însuşi economia politică, în loc să-i înveţe pe alţii, cum făcea la Oxford. Fabricanţii îl aleseseră ca reprezentant al lor în lupta împotriva Factory Act-ului[74], promulgat nu de mult, şi împotriva agitaţiei pentru ziua de muncă de 10 ore, care ţintea şi mai departe. Cu obişnuitul lor simţ practic deosebit de ascuţit, ei şi-au dat seama că domnul profesor „wanted a good deal of finishing“[*4]. L-au chemat deci la Manchester. La rîndul lui, domnul profesor a stilizat lecţia primită la Manchester de la fabricanţi în pamfletul: „Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture“, Londra 1837. Aici se pot citi, între altele, următoarele lucruri instructive:

„În condiţiile actualei legi, nici o fabrică în care lucrează persoane sub 18 ani nu poate lucra mai mult de $11^1/_2$ ore pe zi, adică 12 ore în primele 5 zile si 9 ore sîmbăta. Analiza (!) ce urmează arată însă că într-o asemenea fabrică tot cîştigul net provine din ultima oră. Un fabricant investeşte 100.000 l. st.— 80.000 l. st. în clădirea fabricii şi în maşini, 20.000 în materii prime şi în salarii. Presupunînd că într-un an capitalul face o singură rotaţie şi presupunînd un cîştig brut de 15%, volumul producţiei şi livrărilor anuale ale fabricii trebuie să însumeze mărfuri în valoare de 115.000 l. st. ...Fiecare din cele 23 de jumătăţi de oră de muncă pe zi produce $^5/_{115}$ sau $^1/_{23}$ din aceste 115.000 l. st. Din aceste $^{23}/_{23}$care constituie totalul celor 115.000 l. st. (constituting the whole 115.000 l. st.), $^{20}/_{23}$, adică 100.000 din cele 115.000, nu fac decît să înlocuiască capitalul; $^1/_{23}$ sau 5.000 l. st. din cele 15.000 cîştig brut (!) înlocuiesc uzura fabricii şi a maşinilor. Cele $^2/_{23}$ care au mai rămas, adică ultimele două jumătăţi de oră ale fiecărei zile, produc cîştigul net de 10%. Prin urmare, dacă preţurile rămînînd neschimbate, fabrica ar lucra 13 ore în loc de $11^1/_2$, ea şi-ar spori cu aproximativ 2.600 l. st. capitalul circulant, cîştigul net ar creşte de peste două ori. Pe de altă parte, dacă ziua de muncă s-ar reduce cu 1 oră, cîştigul net ar dispărea, iar dacă s-ar reduce cu $1^1/_2$ ore, ar dispărea şi cîştigul brut“[32)].

Şi aceasta numeşte domnul profesor „o analiză“! Dacă ar fi dat crezare lamentărilor fabricanţilor, potrivit cărora muncitorii îşi irosesc timpul cel mai bun al zilei cu producerea, deci cu reproducerea sau cu înlocuirea valorii clădirilor, a maşinilor, a bumbacului, a cărbunilor etc., orice analiză ar fi fost inutilă. El ar fi trebuit să răspundă pur şi simplu: Domnilor! Dacă veţi reduce numărul orelor de muncă de la $11^1/_2$ ore la 10 ore, în acest caz, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, consumul zilnic de bumbac, maşini etc. se va reduce cu $1^1/_2$ ore. Cîştigaţi deci exact atît cît pierdeţi. Muncitorii voştri vor irosi în viitor $1^1/_2$ ore mai puţin cu reproducerea sau înlocuirea valorii-capital avansate. Dacă nu i-ar fi crezut pe cuvînt, considerînd, ca specialist ce este, că e necesară o analiză, el trebuia, în primul rînd, să invite pe domnii fabricanţi ca, într-o chestiune care priveşte exclusiv raportul dintre cîştigul net şi mărimea zilei de muncă, să nu pună de-a valma maşinile şi clădirile fabricilor, materiile prime şi munca, ci să binevoiască a pune într-o parte capitalul constant cuprins în clădirile fabricilor, în maşini, în materii prime etc., iar în cealaltă parte capitalul avansat pentru salarii. Dacă atunci ar fi rezultat, poate, că, după socoteala fabricanţilor, muncitorul reproduce sau înlocuieşte salariul în $^2/_2$ ore de muncă, adică într-o oră, analistul nostru ar fi trebuit să continue astfel:

Potrivit datelor voastre, muncitorul produce în penultima oră salariul său, iar în ultima oră plusvaloarea voastră, sau cîştigul net. Întrucît în perioade de timp egale el produce valori egale, produsul penultimei ore are aceeaşi valoare ca şi produsul ultimei ore. Mai mult, el nu produce valoare decît în măsura în care cheltuieşte muncă, iar cantitatea muncii sale este măsurată prin timpul său de muncă. Acesta din urmă este, potrivit datelor voastre, de $11^1/_2$ ore zilnic. O parte din aceste $11^1/_2$ ore el o întrebuinţează pentru producerea sau înlocuinea

salariului său, cealaltă parte pentru producerea cîştigului vostru net. Altceva el nu mai face în cursul zilei de muncă. Întrucît însă, potrivit datelor voastre, salariul său şi plusvaloarea furnizată de el sînt valori de aceeaşi mărime, el produce, evident, salariul său în $5^{3}/_{4}$ ore şi cîştigul vostru net în celelalte $5^{3}/_{4}$ ore. Mai departe, întrucît valoarea firelor produse în două ore este egală cu suma valorii a salariului său plus cîştigul vostru net, această valoare a firelor trebuie măsurată cu $11^{1}/_{2}$ ore de muncă, şi anume produsul penultimei ore cu $5^{3}/_{4}$ ore de muncă, iar cel al ultimei ore de muncă ditto[*6]. Ajungem acum la un punct, sensibil. Atenție deci! Penultima oră de muncă este o oră de muncă tot atît de obişnuită, ca şi prima. Ni plus, ni moins[*7]. Cum poate să producă deci filatorul într-o singură oră de muncă o valoare-fire care reprezintă $5^{3}/_{4}$ ore de muncă? El nu face realmente o asemenea minune. Ceea ce produce el ca valoare de întrebuințare într-o oră de muncă este o anumită cantitate de fire. Valoarea acestor fire este măsurată cu $5^{3}/_{4}$ ore de muncă, din care $4^{3}/_{4}$ sînt cuprinse, fără contribuția lui, în mijloacele de producție consumate în fiecare oră, în bumbac, maşini etc., iar $^{4}/_{4}$, sau o oră, sînt adăugate de el însuşi. Aşadar, întrucît salariul lui este produs în $5^{3}/_{4}$ ore şi întrucît firele produse într-o oră de filat conțin de asemenea $5^{3}/_{4}$ ore de muncă, nu este nici o scamatorie dacă valoarea nou creată în cele $5^{3}/_{4}$ ore de filat ale sale este egală cu valoarea produsului unei ore de filat. Vă înşelați însă amarnic dacă credeți că el pierde chiar şi un singur atom de timp din ziua sa de muncă cu reproducerea sau „înlocuirea" valorii bumbacului, maşinilor etc. Prin faptul că munca sa face din bumbac şi fusuri fire, prin faptul că el filează, valoarea bumbacului şi a fusurilor trece de la sine asupra firelor. Lucrul acesta se datoreşte calității muncii sale, nu cantității ei. E drept că într-o oră el va transmite firelor mai multă valoare-bumbac etc. decît în $^{1}/_{2}$ oră, dar numai pentru că într-o oră el filează mai mult bumbac decît în $^{1}/_{2}$ oră. Vedeți, aşadar: afirmația voastră potrivit căreia muncitorul produce în penultima oră valoarea salariului său şi în ultima cîştigul net nu înseamnă nimic altceva decît că în firele produse în două ore ale zilei sale de muncă, indiferent dacă aceste ore se află la început sau la sfîrşit, sînt întruchipate $11^{1}/_{2}$ ore de muncă, exact atîtea ore cîte numără întreaga sa zi de muncă. Iar afirmația că în primele $5^{3}/_{4}$ ore el produce salariul său şi în ultimele $5^{3}/_{4}$ ore cîştigul vostru net nu înseamnă iarăşi nimic altceva decît că primele $5^{3}/_{4}$ ore le plătiți, iar ultimele $5^{3}/_{4}$ ore nu le plătiți. Vorbesc de plata muncii, nu de plata forței de muncă, pentru a folosi jargonul vostru. Dacă veți compara acum, domnilor, raportul dintre timpul de muncă pe care-l plătiți şi timpul de muncă pe care nu-l plătiți, veți vedea că acesta este raportul dintre o jumătate de zi şi o jumătate de zi, deci 100%, ceea ce înseamnă, desigur, un procentaj frumuşel. Nu există, de altfel, nici cea mai mică îndoială că dacă v-ați pune „brațele de muncă" să muncească 13 ore în loc de $11^{1}/_{2}$ şi dacă ați adăuga pur şi simplu cele $^{1}/_{2}$ ore suplimentare supramuncii, ceea ce este de aşteptat din partea voastră, această supramuncă va creşte de la $5^{3}/_{4}$ ore la $7^{1}/_{4}$, iar rata plusvalorii va creşte deci de la 100% la $126^{2}/_{23}$%. Dați dovadă însă de un optimism exagerat dacă sperați că, adăugîndu-i-se $1^{1}/_{2}$ ore, ea va creşte de la 100 la 200% şi chiar la mai mult de 200%, adică „va creşte de peste două ori". Pe de altă parte — inima omului este un lucru curios, mai ales atunci cînd omul şi-o poartă în pungă — sînteți din cale-afară de pesimişti dacă vă temeți că reducerea zilei de muncă de la $11^{1}/_{2}$ la $10^{1}/_{2}$ ore ar avea ca rezultat pierderea întregului vostru cîştig net. Nicidecum. Presupunînd că celelalte împrejurări rămîn neschimbate, supramunca ar scădea de la $5^{3}/_{4}$ la $4^{3}/_{4}$ ore, ceea ce înseamnă de asemenea o rată a plusvalorii destul de frumuşică, anume 82 $^{14}/_{23}$%. Iar acea fatală „ultimă oră", despre care voi ați băsmit mai mult decît hiliaştii[75] despre sfîrşitul lumii, este „all bosh"[*8]. Pierderea ei nu vă va lipsi de „cîştigul net", aşa cum nu-i va lipsi pe copiii de ambele sexe, pe care voi îi folosiți, de „puritatea sufletească"[32a)].

Cînd va suna într-adevăr „ultimul ceas" al vostru, să vă gîndiți la profesorul din Oxford. Şi acum: Aş dori să am de-a face cu voi într-o lume mai bună. Adio![33)]... Semnalul „ultimei ore" descoperite de Senior în 1836 a fost lansat din nou în „London Economist" din 15 aprilie

1848 de către James Wilson[i], unul din principalii mandarini economişti, în legătură cu legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore.

4. Plusprodusul

Acea parte a produsului (1/10 din 20 de pfunzi de fire, adică 2 pfunzi de fire în exemplul din secțiunea 2) în care e reprezentată plusvaloarea o numim plusprodus (surplus produce, produit net). Aşa cum rata plusvalorii nu este determinată de raportul acesteia față de suma totală a capitalului, ci numai față de partea lui variabilă, tot astfel şi mărimea plusprodusului nu este determinată de raportul lui față de restul produsului total, ci față de acea parte a produsului în care e reprezentată munca necesară. Aşa cum producerea de plusvaloare este scopul determinant al producției capitaliste, tot astfel nu mărimea absolută a produsului, ci mărimea relativă a plusprodusului măsoară gradul de avuție[34)].

Suma muncii necesare şi a supramuncii, a acelor intervale de timp în care muncitorul produce echivalentul care înlocuieşte forța sa de muncă şi plusvaloarea, formează mărimea absolută a timpului său de muncă — ziua de muncă (working day).

Capitolul opt

Ziua de muncă

1. Limitele zilei de muncă

Am plecat de la ipoteza că forța de muncă se cumpără şi se vinde la valoarea ei. Această valoare, ca şi valoarea oricărei alte mărfi, este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea ei. Deci, dacă pentru producerea mijloacelor zilnice de subzistență necesare în medie muncitorului este nevoie de 6 ore, el trebuie să muncească în medie 6 ore pe zi pentru a produce zilnic forța sa de muncă, sau, altfel spus, pentru a reproduce valoarea obținută prin vînzarea ei. Şi atunci, partea necesară a zilei sale de muncă cuprinde 6 ore şi constituie deci, celelalte condiții rămînînd neschimbate, o mărime dată. Dar în acest fel încă nu este dată mărimea zilei de muncă însăşi.

Să presupunem că linia a______b reprezintă durata sau lungimea timpului de muncă necesar, să zicem 6 ore. După cum munca va fi prelungită peste a b cu 1, 3, 6 ore etc., vom obține următoarele 3 linii diferite:

Ziua de muncă I	Ziua de muncă II	Ziua de muncă III
a______b_c,	a______b___c,	a______b______c,

care reprezintă trei zile de muncă deosebite, de 7, 9 şi 12 ore. Linia de prelungire b c reprezintă durata supramuncii. Întrucît ziua de muncă = a b + b c sau a c, ea variază o dată cu mărimea variabilă b c. Întrucît a b este dat, raportul dintre b c şi a b poate fi întotdeauna măsurat. Pentru ziua de muncă I el va reprezenta $^1/_6$, pentru ziua de muncă II — $^3/_6$ şi pentru ziua de muncă III — $^6/_6$ din a b. Întrucît, pe de altă parte, raportul determină rata

plusvalorii, aceasta din urmă este dată prin raportul de mai sus. În cele 3 zile de muncă diferite ea va fi respectiv de $16^2/_3$%, 50% şi 100%. Invers însă, rata plusvalorii singură nu ne-ar indica mărimea zilei de muncă. Dacă ea ar fi, de pildă, de 100%, ziua de muncă ar putea să comporte 8, 10, 12 ore etc. Ea ar arăta că cele două componente ale zilei de muncă, munca necesară şi supramunca, sînt de mărime egală, nu ar arăta însă cît de mare este fiecare componentă.

Ziua de muncă nu este deci o mărime constantă, ci o mărime variabilă. Ce-i drept, o parte a ei este determinată de timpul de muncă necesar pentru reproducerea continuă a muncitorului însuşi; mărimea ei totală variază însă în funcţie de lungimea sau durata supramuncii. Ziua de muncă este, aşadar, determinabilă, dar în sine şi pentru sine ea este o mărime nedeterminată[35)].

Pe de altă parte, cu toate că ziua de muncă nu este o mărime constantă, ci una variabilă, ea nu poate varia decît înăuntrul unor anumite limite. Limita ei minimă nu este însă determinabilă. Desigur, în ipoteza că linia de prelungire b c, adică supramunca, = zero, obţinem limita minimă, şi anume acea parte a zilei în cursul căreia muncitorul trebuie să muncească în mod necesar pentru propria sa întreţinere. Dar în condiţiile modului de producţie capitalist, munca necesară nu poate constitui decît o parte a zilei de muncă, cu alte cuvinte ziua de muncă nu se poate niciodată reduce la acest minim. În schimb, ziua de muncă cunoaşte o limită maximă. Ea nu poate fi prelungită dincolo de o anumită limită. Această limită maximă are o dublă determinare. În primul rînd, ea este determinată de limita fizică a forţei de muncă. În decursul zilei obişnuite de 24 de ore un om nu poate cheltui decît o anumită cantitate de forţă vitală. Un cal nu poate lucra zi de zi decît 8 ore. În timpul unei părţi din zi forţa trebuie să se odihnească, să doarmă, iar în timpul unei alte părţi omul trebuie să-şi satisfacă alte nevoi fizice, să se hrănească, să se spele, să se îmbrace etc. În afară de această limită pur fizică, prelungirea zilei de muncă se loveşte şi de limite de ordin moral. Muncitorul are nevoie de timp pentru satisfacerea trebuinţelor spirituale şi sociale, al căror volum şi număr sînt determinate de gradul general de civilizaţie. Aşadar, variaţiile zilei de muncă au loc înăuntrul unor limite de ordin fizic şi social. Ambele limite sînt însă foarte elastice, îngăduind cea mai mare libertate de mişcare. Găsim astfel zile de muncă de 8, 10, 12, 14, 16, 18 ore, deci de cele mai diverse durate.

Capitalistul a cumpărat forţa de muncă la valoarea ei pe o zi. Lui îi aparţine valoarea ei de întrebuinţare pe timpul unei zile de muncă. Prin urmare el a dobîndit dreptul de a-l pune pe muncitor să muncească pentru el timp de o zi. Dar ce este o zi de muncă?[36)] În orice caz, o zi mai scurtă decît o zi obişnuită de viaţă. Cu cît anume? Capitalistul are concepţia lui aparte despre limita necesară a zilei de muncă, această ultima Thule[*2]. În calitate de capitalist, el nu este nimic altceva decît capital personificat. Sufletul lui este sufletul capitalului. Capitalul are însă un singur instinct vital, instinctul de a se valorifica, de a crea plusvaloare, de a absorbi cu ajutorul părţii sale constante, cu ajutorul mijloacelor de producţie, o masă cît mai mare de supramuncă[37)]. Capitalul este muncă defunctă, care, asemenea unui vampir, capătă viaţă numai absorbind muncă vie şi trăieşte cu atît mai mult, cu cît absoarbe mai mult. Timpul în decursul căruia muncitorul munceşte este timpul în decursul căruia capitalistul consumă forţa de muncă cumpărată de el[38)]. Consumînd pentru sine timpul său disponibil, muncitorul îl fură pe capitalist[39)].

Capitalistul invocă deci legea schimbului de mărfuri. Ca orice alt cumpărător, el caută să obţină un folos cît mai mare din valoarea de întrebuinţare a mărfii sale. Deodată se face însă auzit glasul muncitorului, care, în Sturm und Drang al procesului de producţie fusese înăbuşit:

Marfa pe care ţi-am vîndut-o se deosebeşte de mărfurile de rînd prin faptul că întrebuinţarea ei creează valoare, şi anume o valoare mai mare decît costul ei. Acesta a fost motivul pentru care ai cumpărat-o. Ceea ce pentru tine apare drept valorificare a capitalului, pentru mine constituie cheltuire suplimentară de forţă de muncă. Noi, tu şi cu mine, cunoaştem pe piaţă doar o singură lege, aceea a schimbului de mărfuri. Şi nu vînzătorul, care înstrăinează marfa, o consumă, ci cumpărătorul, care o dobîndeşte. Prin urmare, ţie îţi aparţine uzul forţei mele de muncă zilnice. Dar cu ajutorul preţului ei zilnic de vînzare trebuie să pot să o reproduc zilnic ca să pot să o vînd din nou. Abstracţie făcînd de uzura normală din pricina vîrstei etc., mîine eu trebuie să fiu capabil să lucrez cu aceeaşi putere, sănătate şi vioiciune cu care am lucrat azi. Tu îmi predici mereu „spiritul de economie“ şi „abstinenţa“. Ei bine! Vreau să-mi administrez

singura mea avere, forța de muncă, ca un gospodar chibzuit şi econom, ferindu-mă de orice irosire nesăbuită a ei. Din această forță de muncă vreau să cheltuiesc zilnic, să transform în mişcare, în muncă, doar o cantitate compatibilă cu o durată normală şi cu o dezvoltare sănătoasă a ei. Prelungind peste măsură durata zilei de muncă, tu poți cheltui într-o singură zi o cantitate mai mare din forța mea de muncă decît cea pe care o pot eu înlocui în trei zile. Munca cîştigată astfel de tine, eu o pierd din substanța muncii. Folosirea forței mele de muncă şi jefuirea ei sînt lucruri cu totul diferite. Dacă perioada pe care o poate trăi în medie un muncitor mediu, la o durată rezonabilă a muncii, este de 30 de ani, valoarea forței mele de muncă pe care mi-o plăteşti zi de zi reprezintă sau $^{1}/_{10950}$ din valoarea ei totală. Dar dacă

tu o consumi în 10 ani atunci îmi plăteşti zilnic $^{1}/_{10950}$ în loc de $^{1}/_{3650}$ din valoarea ei totală, adică numai $^{1}/_{3}$ din valoarea ei pe o zi, şi-mi furi astfel zilnic $^{2}/_{3}$ din valoarea mărfii mele. Îmi plăteşti forța de muncă pe o zi şi consumi forța de muncă pe trei zile. Aceasta este în contradicție cu contractul nostru şi cu legea schimbului de mărfuri. Cer, aşadar, o zi de muncă de o durată normală, şi o cer fără a face apel la inima ta, căci în chestiuni băneşti încetează orice sentimentalism. Poți să fii cetățean model, eventual membru al societății pentru protecția animalelor, şi pe deasupra să ai reputație de sfînt, dar obiectul pe care îl reprezinți pentru mine nu are o inimă care să-i bată în piept. Ceea ce pare să bată acolo e bătaia propriei mele inimi. Eu revendic o zi normală de muncă, pentru că revendic valoarea mărfii mele, ca orice alt vînzător[40)].

Este evident, aşadar, că, abstracție făcînd de unele limite foarte elastice, din natura schimbului de mărfuri însuşi nu rezultă nici o limită pentru ziua de muncă, deci nici o limită pentru supramuncă. Atunci cînd încearcă să prelungească ziua de muncă cît mai mult posibil şi să facă, dacă se poate, dintr-o singură zi de muncă două, capitalistul invocă dreptul său de cumpărător. Pe de altă parte, natura specifică a mărfii vîndute implică o limită a consumării ei de către cumpărător, şi muncitorul îşi apără dreptul său de vînzător atunci cînd vrea să limiteze ziua de muncă la o anumită mărime normală. Aici avem deci o antinomie: drept contra drept, ambele în aceeaşi măsură consacrate prin legea schimbului de mărfuri. Între drepturi egale decide forța. Şi astfel în istoria producției capitaliste reglementarea zilei de muncă se prezintă ca luptă pentru limitele zilei de muncă — o luptă între capitalistul colectiv, adică clasa capitaliştilor, şi muncitorul colectiv, adică clasa muncitoare.

2. Goana după supramuncă. Fabricant şi boier

Nu capitalul a inventat supramuncă. Pretutindeni unde o parte a societății deține monopolul mijloacelor de producție, muncitorul, liber sau neliber, trebuie să adauge timpului de muncă necesar pentru propria sa întreținere un surplus de timp de muncă, ca să producă mijloacele de subzistență pentru proprietarul mijloacelor de producție[41)], indiferent dacă acest proprietar este καλός κ'άγαθός[*6] atenian, teocrat etrusc, civis romanus[*7], baron normand, proprietar de sclavi american, boier valah, landlord modern sau capitalist[42)]. Este însă limpede că dacă într-o formațiune social-economică precumpăneşte nu valoarea de schimb, ci valoarea de întrebuințare a produsului, supramunca este limitată de un cerc mai restrîns sau mai larg de trebuințe, dar din însuşi caracterul producției nu rezultă o nevoie nelimitată de supramuncă. De aceea, munca excesivă devine îngrozitoare în antichitate atunci cînd e vorba să se obțină valoarea de schimb în forma sa independentă, de bani, adică în producția de aur şi argint. Munca forțată, mergînd pînă la istovire totală, constituie aici forma oficială a muncii excesive. E de ajuns să-l citim pe Diodorus Siculus[43)] [i)]. În lumea antică însă acestea sînt excepții. Dar de îndată ce popoarele a căror producție se desfăşoară încă în formele inferioare ale muncii de sclav, de clacă etc. sînt atrase în orbita pieței mondiale dominate de modul de producție

capitalist, piață care face să primeze interesul pentru vînzarea în străinătate a produselor lor, la cruzimile barbare ale sclavajului, iobăgiei etc. se adaugă cruzimea civilizată a muncii excesive. Astfel, în statele sudice ale Uniunii Americane munca negrilor a păstrat un caracter patriarhal moderat atîta vreme cît scopul producției era mai cu seamă satisfacerea directă a trebuințelor proprii. Dar în măsura în care exportul de bumbac a căpătat o importanță vitală pentru aceste state, munca excesivă a negrilor, care pe alocuri ducea la consumarea vieții lor în şapte ani de muncă, a devenit factorul unui sistem interesat şi calculat. Nu mai era vorba să se obțină de la ei o anumită cantitate de produse utile. Era vorba de însăşi producerea plusvalorii. Tot aşa stau lucrurile cu munca de clacă, de pildă în Principatele dunărene.

Compararea goanei după supramuncă din Principatele dunărene cu cea similară din fabricile engleze prezintă un interes deosebit, deoarece în munca de clacă supramunca posedă o formă de sine stătătoare, palpabilă.

Să presupunem că ziua de muncă comportă 6 ore de muncă necesară şi 6 ore de supramuncă. Atunci muncitorul liber îi furnizează capitalistului 6 x 6, adică 36 de ore de supramuncă pe săptămînă. Este ca şi cum ar lucra 3 zile pe săptămînă pentru sine şi 3 zile pe săptămînă gratuit pentru capitalist. Lucrul acesta însă nu este vizibil. Supramunca şi munca necesară se contopesc. Aş putea, prin urmare, să exprim acelaşi raport şi altfel, de pildă că muncitorul lucrează în fiecare minut 30 de secunde pentru sine şi 30 de secunde pentru capitalist etc. Altfel stau lucrurile cu munca de clacă. Munca necesară pe care, de pildă, țăranul valah o depune pentru propria sa întreținere este separată în spațiu de supramunca prestată pentru boier. Pe prima o efectuează pe propriul său ogor, pe cea de-a doua pe moşia boierească. Cele două părți ale timpului de muncă există deci în mod independent una lîngă alta. În forma muncii de clacă supramunca este delimitată distinct de munca necesară. Această formă deosebită de manifestare, evident, nu modifică cu nimic raportul cantitativ dintre supramuncă şi munca necesară. Trei zile de supramuncă pe săptămînă rămîn trei zile de muncă care nu creează nici un echivalent pentru muncitor, indiferent dacă ele poartă numele de muncă de clacă sau de muncă salariată. La capitalist însă, goana după supramuncă se exprimă în tendința de a prelungi peste măsură ziua de muncă; la boier ea se exprimă mai simplu, în goana directă după zile de clacă[44)].

În Principatele Dunărene claca se împletea cu renta în natură şi cu celelalte atribute ale iobăgiei; ea alcătuia însă tributul principal plătit clasei stăpînitoare. Oriunde găsim asemenea situație, rareori munca de clacă a rezultat din starea de iobăgie; dimpotrivă, de cele mai multe ori starea de iobăgie a rezultat din munca de clacă[44a)]. La fel s-a întîmplat în Provinciile române. Modul lor de producție inițial era bazat pe proprietatea în obşte, dar nu pe proprietatea în obşte în forma ei slavă sau cea hindusă. O parte din pămînturi era gospodărită independent de către membrii obştii ca proprietate privată liberă, altă parte — ager publicus — era cultivată de ei în comun. Produsele acestei munci în comun serveau parte ca fond de rezervă pentru anii cu recoltă proastă sau pentru alte eventualități, parte ca fond public pentru acoperirea cheltuielilor de război şi bisericeşti, precum şi a altor cheltuieli ale obştii. Cu timpul, demnitarii militari şi capii bisericii au uzurpat, o dată cu proprietatea în obşte, şi servituțile legate de ea. Munca țăranilor liberi pe pămîntul obştii s-a transformat în muncă de clacă în folosul celor care furaseră acest pămînt. Totodată se dezvoltă relații de iobăgie, dar numai de fapt, nu de drept, pînă ce Rusia, eliberatoarea lumii, sub pretextul desființării iobăgiei, le-a dat putere de lege. Codicele muncii de clacă proclamat în 1831 de către generalul rus Kisseleff[i)] a fost, bineînțeles, dictat de boierii înşişi. Astfel dintr-o singură lovitură Rusia a cucerit şi pe magnații Principatelor dunărene şi aplauzele cretinilor liberali din întreaga Europă.

În conformitate cu „Règlement organique“[79], cum e intitulat acel codice al muncii de clacă, fiecare țăran valah datorează aşa-zisului proprietar funciar, în afară de o mulțime de prestații

în natură specificate în amănunt, următoarele: 1. douăsprezece zile de muncă în general; 2. o zi de muncă la cîmp şi 3. o zi la căratul lemnelor. În total 14 zile pe an. Cu o profundă cunoaştere a economiei politice, ziua de muncă nu este luată însă în înțelesul ei obişnuit, ci ca zi de muncă necesară pentru obținerea unui produs mediu zilnic, fixat, cu multă viclenie, la asemenea proporții, încît chiar unui ciclop[i)] nu i-ar ajunge 24 de ore. În cuvinte lapidare, de o ironie specific rusească, însuşi „Règlement" declară deci că prin 12 zile de muncă trebuie să se înțeleagă produsul unei munci manuale de 36 de zile, prin o zi de muncă la cîmp trei zile, iar prin o zi la căratul lemnelor de asemenea de trei ori pe atît. În total: 42 de zile de clacă. Mai trebuie adăugată şi aşa-zisa Jobagie, prestare de servicii, care i se cuvin moşierului pentru nevoile extraordinare ale producției. În raport cu mărimea populației sale, fiecare sat trebuie să pună la dispoziție, în fiecare an, un anumit număr de oameni pentru Jobagie. Această muncă de clacă suplimentară poate fi evaluată la 14 zile pentru fiecare țăran valah. Astfel munca de clacă prescrisă se ridică la 56 de zile de muncă anual. Din cauza climei nefavorabile însă, anul agricol numără în Valahia numai 210 zile, din care se scad 40 de duminici şi sărbători şi în medie 30 de zile cu vreme neprielnică, în total 70 de zile. Rămîn 140 de zile de muncă. Raportul dintre munca de clacă şi munca necesară, , sau $66^2/_3$%, exprimă o rată a

plusvalorii mult mai mică decît aceea care reglementează munca muncitorului agricol sau industrial englez. Aceasta nu reprezintă însă decît munca de clacă stipulată prin lege. Într-un spirit însă şi mai „liberal" decît legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici, „Règlement organique" a ştiut să faciliteze eludarea propriilor sale dispoziții. După ce din 12 zile a făcut 54[*8], munca zilnică nominală pentru fiecare din cele 54[8] de zile de clacă a fost iarăşi astfel fixată, încît rămîne inevitabil un supliment de muncă pentru zilele următoare. Într-o zi, de pildă, trebuie plivită o porțiune de pămînt care cere pentru această operație, mai ales la lanurile de porumb, un timp de două ori mai lung. Pentru anumite munci agricole, o zi de muncă stabilită prin lege poate fi astfel interpretată, încît ea să înceapă în luna mai şi să se termine în luna octombrie. Pentru Moldova prevederile sînt şi mai aspre.

„Cele douăsprezece zile de clacă stabilite prin „Règlement organique" —, exclama un boier îmbătat de victorie — însumează 365 de zile pe an!"[45)]

Dacă „Règlement organique" al Principatelor dunărene constituia o expresie pozitivă a goanei după supramuncă, legalizată prin fiecare paragraf, Factory-Act-urile engleze reprezintă expresii negative ale aceleiaşi goane. Aceste legi frînează tendința capitalului de a stoarce peste măsură forța de muncă printr-o limitare forțată a zilei de muncă de către stat, şi încă de către un stat în care domină capitalistul şi landlordul. Abstracție făcînd de mişcarea muncitorească, care din zi în zi capătă proporții tot mai amenințătoare, limitarea muncii în fabrici era dictată de aceeaşi necesitate care a determinat împrăştierea guano-ului pe ogoarele Angliei. Aceeaşi rapacitate oarbă care într-un caz a secătuit pămîntul a subminat în celălalt caz pînă la rădăcină forța vitală a națiunii. Epidemiile periodice vorbeau aici un limbaj tot atît de elocvent ca şi diminuarea staturii soldaților în Germania şi în Franța[46)].

Factory-Act-ul din 1850, în vigoare acum (1867), îngăduie o durată de 10 ore pentru ziua de lucru medie, şi anume 12 ore pentru primele 5 zile ale săptămînii, de la 6 dimineața pînă la 6 seara, din care se scad însă, conform legii, $^1/_2$ de oră pentru micul dejun şi o oră pentru masa de prînz, rămînînd astfel $10^1/_2$ ore de muncă; iar pentru ziua de sîmbătă 8 ore, de la 6 dimineața pînă la 2 după-amiază, din care se scade $^1/_2$ de oră pentru micul dejun. Rămîn 60 de ore de muncă, $10^1/_2$ pentru primele 5 zile ale săptămînii, $7^1/_2$ pentru ultima zi a săptămînii[47)]. Au fost instituiți controlori speciali însărcinați să vegheze la aplicarea legii, anume inspectorii de fabrici, subordonați direct Ministerului de Interne, ale căror rapoarte sînt publicate

semestrial de către parlament. Aceste rapoarte furnizează, aşadar, o statistică oficială continuă în ceea ce priveşte goana capitaliştilor după supramuncă.

Să-i ascultăm pentru o clipă pe inspectorii de fabrici[48)].

„Fabricantul perfid începe lucrul cu un sfert de ceas, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin, înainte de ora 6 dimineața şi îl încheie cu un sfert de ceas, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin, după ora 6 seara. El ciupeşte cîte 5 minute la începutul şi la sfîrşitul jumătății de oră destinate nominal micului dejun şi cîte 10 minute la începutul şi la sfîrşitul orei destinate prînzului. Sîmbăta el prelungeşte lucrul peste ora 2 d. a. cu un sfert de oră, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin. El se alege prin urmare cu un cîştig de:

Înainte de ora 6 dimineața	15 minute	Total în 5 zile: 300 de minute
După ora 6 d.a.	15 „	
La micul dejun	10 „	
La prînz	20 „	
	60 minute	

Sîmbătă

Înainte de ora 6 dimineața	15 minute	Cîştig săptămînal total: 340 de minute
La micul dejun	10 „	
După ora 2 d.a.	15 „	

Adică 5 ore şi 40 de minute pe săptămînă, ceea ce înmulțit cu 50 de săptămîni de muncă, după scăderea a două săptămîni pentru zile de sărbătoare şi întreruperi incidentale, însumează 27 de zile de muncă“[49)].

„Dacă ziua de muncă este prelungită zilnic cu 5 minute peste durata normală, rezultă $2\frac{1}{2}$ zile de muncă pe an“[50)]. „O oră în plus pe zi, cîştigată prin înhățarea cîte unei frînturi de timp ba de ici, ba de dincolo, face din cele 12 luni ale anului 13“[51)].

Crizele, în decursul cărora producția se întrerupe şi se lucrează doar „timp redus“, respectiv cîteva zile pe săptămînă, nu schimbă, bineînțeles, nimic din tendința de a prelungi ziua de muncă. Cu cît se încheie mai puține afaceri, cu atît trebuie să fie mai mare cîştigul din afacerea încheiată. Cu cît timpul în care se poate lucra e mai scurt, cu atît trebuie să fie mai lung timpul de supramuncă. Astfel, inspectorii de fabrici spun în rapoartele lor despre perioada de criză dintre anii 1857 şi 1858 următoarele:

„Faptul că, într-o perioadă în care afacerile merg atît de prost, se pretinde o muncă excesivă poate fi taxat de aberant, dar starea aceasta proastă a afacerilor îi împinge pe cei lipsiți de scrupule la abuzuri; ei îşi asigură astfel un profit suplimentar...“ „În timp ce 122 de fabrici din circumscripția mea — spune Leonard Horner[i)] — au fost definitiv închise, 143 nu lucrează de loc, iar toate celelalte lucrează doar timp redus, practica muncii excesive peste timpul fixat de lege continuă“[52)]. „Cu toate că — spune d-l Howell[i)] — în majoritatea fabricilor nu se lucrează

decît jumătate din timp, pentru că afacerile merg prost, eu continui să primesc tot atîtea plîngeri că lucrătorilor li se ciupeşte (snatched) o jumătate de oră sau $^3/_4$ de oră pe zi prin scurtarea răgazului asigurat de lege pentru masă şi repaus“[53)].

Acelaşi fenomen s-a repetat pe scară mai mică în timpul teribilei crize a bumbacului dintre anii 1861 şi 1865[54)].

„Atunci cînd îi surprindem pe muncitori la lucru în timpul orelor de masă sau în alte ore nereglementare, uneori se pretextează că ei nu vor cu nici un chip să părăsească fabrica şi că trebuie siliţi să-şi întrerupă munca“ (curăţitul maşinilor etc.), „îndeosebi sîmbăta după-amiază. Dar dacă «braţele» mai rămîn în fabrică după oprirea maşinilor, aceasta se întîmplă numai pentru că între orele 6 dimineaţa şi 6 seara, în orele reglementare de muncă nu li s-a acordat răgazul necesar pentru efectuarea acestor treburi“[55)].

„Profitul suplimentar care poate fi obţinut prin muncă excesivă, peste timpul reglementar, pare să constituie pentru mulţi fabricanţi o ispită prea puternică pentru a-i putea rezista. Ei speră să nu fie descoperiţi şi îşi fac socoteala că şi în cazul cînd ar fi descoperiţi, cuantumul derizoriu al amenzilor şi al cheltuielilor de judecată tot le-ar asigura un profit“[56)]. „Acolo unde surplusul de timp se obţine prin înmulţirea micilor furtişaguri („a multiplication of small thefts“) realizate în decursul zilei, inspectorii întîmpină dificultăţi aproape de neînvins în a le dovedi“[57)].

Aceste „mici furtişaguri“ ale capitalului, pe seama timpului acordat muncitorilor pentru masă şi pentru repaus, inspectorii de fabrici le numesc „petty pilferings of minutes“, şterpeliri de minute[58)], „snatching a few minutes“, ciupiri de minute[59)], sau, cum le spun muncitorii cu un termen tehnic, „nibbling and cribbling at meal times“[*11] [60)].

După cum se vede, în această atmosferă formarea plusvalorii prin supramuncă nu constituie nici un secret.

„Dacă îmi permiteţi — mi-a spus un foarte respectabil proprietar de fabrică — să-i pun pe muncitori să muncească numai cu 10 minute mai mult pe zi, îmi băgaţi în buzunar cîte 1.000 de l. st. pe an“[61)]. „Fracţiunile de timp sînt elementele profitului“[62)].

Nimic mai caracteristic, în această privinţă, decît denumirea de „full times“ dată muncitorilor care lucrează săptămîna completă de lucru şi de „half times“ dată copiilor sub 13 ani, care n-au voie să lucreze decît 6 ore[63)]. Aici muncitorul nu mai e decît timp de muncă personificat. Toate deosebirile individuale se reduc la deosebirea dintre „Vollzeitler“, muncitori care lucrează săptămîna completă de lucru, şi „Halbzeitler“, muncitori care lucrează săptămîna incompletă de lucru.

3. Ramuri din industria engleză fără limită legală a exploatării

Pînă acum am cercetat tendinţa de a prelungi ziua de muncă, goana nesăţioasă după supramuncă, pe un tărîm unde excesele neînfrînate, care, după expresia unui economist burghez din Anglia, nu au fost întrecute nici de cruzimile spaniolilor faţă de pieile roşii din America[64)], au determinat în cele din urmă încătuşarea capitalului în lanţurile reglementării prin lege. Să aruncăm acum o privire asupra cîtorva ramuri de producţie în care stoarcerea forţei de muncă este pînă astăzi, sau a fost pînă mai ieri, liberă de îngrădiri.

„D-l Broughton, un county magistrate[*12], a declarat, în calitate de preşedinte al unei întruniri ţinute în sala primăriei din Nottingham la 14 ianuarie 1860, că în rîndurile acelei părţi din populaţia oraşului care se ocupă cu confecţionarea dantelelor mizeria şi privaţiunile au atins un grad necunoscut în tot restul lumii civilizate... La orele 2, 3, 4 dimineaţa, copii de 9—10

ani sînt smulşi din paturile lor murdare şi siliţi să lucreze pînă la orele 10, 11, 12 noaptea pentru a cîştiga atît cît să-şi ducă zilele; în acest timp, membrele li se atrofiază, corpul li se închirceşte, trăsăturile feţei li se abrutizează şi întreaga lor fiinţă cade într-o toropeală încremenită, îngrozitoare la vedere. Nu ne surprinde faptul că d-l Mallett şi alţi fabricanţi au intervenit pentru a protesta împotriva oricărei discuţii... Sistemul, aşa cum l-a descris reverendul Montagu Valpy, este un sistem de sclavie nelimitată, sclavie sub raport social, fizic, moral şi intelectual... Ce să spunem despre un oraş care convoacă un miting public spre a cere limitarea timpului de muncă pentru bărbaţi la 18 ore pe zi!... Noi perorăm împotriva plantatorilor din Virginia şi din Carolina. Dar tîrgul lor de negri, cu toate grozăviile biciului şi ale comerţului cu carne de om, este oare mai dezgustător decît această asasinare lentă a oamenilor care se săvîrşeşte pentru fabricarea voalurilor şi gulerelor spre profitul capitaliştilor?“[65)]

Olăria (pottery) din Staffordshire a făcut, în decursul ultimilor 22 de ani, obiectul a trei anchete parlamentare. Rezultatele sînt cuprinse în raportul din 1841 al d-lui Scriven pentru „Children's Employment Commissioners“, în raportul din 1860 al doctorului Greenhow[i)], publicat din ordinul şefului secţiei sanitare din Privy Council („Public Health, 3rd. Report“, I, 102—113), în sfîrşit, în raportul din 1863 al d-lui Longe, publicat în „First Report of the Children's Employment Commission“ din 13 iunie 1863. Pentru ceea ce mi-am propus, e suficient să reproduc din rapoartele din 1860 şi 1863 unele depoziţii ale înşişi copiilor exploataţi. Din situaţia copiilor se va putea conchide şi deduce care era situaţia adulţilor, mai ales cea a fetelor şi a femeilor, şi anume într-o ramură a industriei care, în comparaţie cu filaturile de bumbac şi cu alte întreprinderi asemănătoare, pare foarte plăcută şi sănătoasă[66)].

William Wood, de 9 ani, „avea 7 ani şi 10 luni cînd a început să muncească“. De la început el „ran moulds“ (ducea marfa gata modelată la uscătorie şi revenea cu tiparele goale). În fiecare zi a săptămînii vine la 6 dimineaţa şi termină pe la 9 seara. „În fiecare zi din săptămînă muncesc pînă la 9 seara. Aşa s-a întîmplat, de pildă, în ultimele 7—8 săptămîni“. Prin urmare, muncă de cincisprezece ore pentru un copil de 7 ani! J. Murray, un băiat de 12 ani, declară:

„I run moulds and turn jigger (învîrtesc roata). Vin la ora 6, cîteodată la ora 4 dimineaţa. Am lucrat toată noaptea trecută pînă azi-dimineaţă la ora 6. Nu m-am culcat de atunci. În afară de mine au mai lucrat toată noaptea trecută alţi 8 sau 9 băieţi. Toţi, afară de unul, au revenit azi-dimineaţă. Primesc pe săptămînă 3 şilingi şi 6 pence“ (1 taler şi 5 groşi). „Nu primesc mai mult dacă lucrez toată noaptea. În ultima săptămînă am lucrat două nopţi întregi“.

Fernyhough, un băiat de 10 ani:

„Nu întotdeauna am o oră întreagă pentru masa de prînz; adesea doar o jumătate de oră; anume în fiecare joi, vineri şi sîmbăta“[67)].

Potrivit declaraţiilor doctorului Greenhow durata vieţii în districtele din Stoke-upon-Trent şi Wolstanton în care se practică olăritul este extraordinar de scurtă. Cu toate că în districtul Stoke numai 36,6% şi în Wolstanton numai 30,4% din populaţia bărbătească în vîrstă de peste 20 de ani munceşte în olării, în primul district mai mult de jumătate din decesele pricinuite de bolile pulmonare în rîndurile bărbaţilor din această categorie şi aproximativ $^{2}/_{5}$ în al doilea district lovesc pe olari. Doctorul Boothroyd, medic practician din Hanley, declară:

„Fiecare generaţie nouă de olari este mai pipernicită şi mai debilă decît cea precedentă“.

Tot aşa un alt medic, d-l McBean:

„De cînd mi-am început, acum 25 de ani, practica printre olari, izbitoarea degenerare a acestei categorii s-a manifestat progresiv printr-o diminuare a staturii şi a greutăţii“.

Aceste declaraţii sînt luate din raportul doctorului Greenhow din 1860[68)].

Din raportul membrilor comisiei întocmit în 1863 extragem următoarele: Doctorul J. T. Arledge, medic-şef al spitalului din North Staffordshire, spune:

„Ca clasă, olarii, bărbaţi şi femei, reprezintă... o populaţie degenerată atît din punct de vedere fizic, cît şi moral. De regulă, ei sînt piperniciţi, au o conformaţie proastă şi coşul pieptului adesea deformat. Îmbătrînesc prematur şi trăiesc puţin; placizi şi anemici, ei îşi trădează slăbiciunea constituţiei fizice prin crize rebele de dispepsie, prin afecţiuni ale ficatului şi rinichilor şi reumatism. Dar înainte de toate suferă de boli de piept, de pneumonie, ftizie, bronşită şi astmă. O formă a acesteia din urmă, cunoscută sub numele de astma olarilor sau oftica olarilor, le este specifică. Mai mult de două treimi din olari suferă de scrofuloză, care atacă amigdalele, oasele şi alte părţi ale corpului. Faptul că degenerarea (degenerescence) populaţiei acestui district nu este încă şi mai mare se datoreşte exclusiv recrutării populaţiei din districtele agricole din împrejurimi şi căsătoriilor cu populaţii mai sănătoase".

D-l Charles Parsons, care a fost pînă nu de mult house surgeon[*13] la acelaşi spital, scrie, într-o scrisoare adresată lui Longe membru al comisiei, printre altele:

„Nu pot vorbi decît pe baza propriilor mele observaţii, fără a mă referi la date statistice, dar nu ezit să vă asigur că indignarea mea izbucnea mereu la vederea acestor bieţi copii, a căror sănătate era jertfită pentru a satisface lăcomia părinţilor şi a patronilor lor".

El enumeră cauzele bolilor care bîntuie printre olari şi încheie cu cea mai gravă dintre ele, cu „long hours" („îndelungatele ore de muncă"). Raportul comisiei îşi exprimă speranţa că

„o manufactură cu o poziţie atît de apreciată în ochii lumii nu va mai purta multă vreme stigmatul că marele ei succes este însoţit de o degenerare fizică, de suferinţe trupeşti multiple şi de moartea timpurie a populaţiei muncitoare, prin munca şi iscusinţa căreia au fost obţinute rezultate atît de remarcabile"[69)].

Ceea ce e valabil pentru olăriile din Anglia e valabil şi pentru cele din Scoţia[70)].

Manufactura de chibrituri datează din 1833, cînd s-a inventat aplicarea fosforului chiar pe beţişorul chibritului. Începînd din 1845, în Anglia această manufactură s-a dezvoltat repede şi s-a răspîndit din cartierele dens populate ale Londrei în special la Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle, Glasgow, propagînd totodată şi fălcariţa, boală descoperită încă în 1845 de către un medic vienez ca fiind specifică muncitorilor din fabricile de chibrituri. Jumătate din muncitori sînt copii sub 13 ani şi tineri sub 18 ani. Manufactura aceasta este atît de rău famată din cauza condiţiilor de muncă nesănătoase şi respingătoare, încît numai partea cea mai mizeră a clasei muncitoare, văduvele muritoare de foame etc., îşi trimite aici copiii, „copii în zdrenţe, pe jumătate lihniţi de foame, într-un hal fără hal şi fără nici o educaţie"[71)]. Dintre martorii audiaţi de către White, membru al comisiei (1863), 270 erau sub 18 ani, 40 sub 10 ani, 10 aveau numai 8 ani şi 5 numai 6 ani. Durata zilei de muncă variază între 12, 14 şi 15 ore, muncă de noapte, ore neregulate de masă, mesele luate de cele mai multe ori chiar în ateliere, al căror aer e viciat din cauza fosforului. În această manufactură, Dante[i)] şi-ar găsi depăşite cele mai crunte chinuri ale infernului plăsmuite de fantezia sa.

La fabrica de tapete, sorturile mai proaste se imprimă cu maşina, cele fine manual (block printing). Lunile de activitate intensă se situează între începutul lui octombrie şi sfîrşitul lui aprilie. În cursul perioadei respective, adeseori această muncă durează aproape fără întrerupere de la 6 dimineaţa la 10 seara şi chiar pînă noaptea tîrziu.

J. Leach declară:

„Iarna trecută" (1862), „din 19 fete 6 au încetat să vină la muncă din cauza bolilor contractate în urma extenuării. Ca să nu adoarmă ţip la ele". W. Duffy: „De multe ori din cauza oboselii

copiii nu puteau să țină ochii deschiși; de fapt, adesea nici noi nu putem". J. Lightbourne: „Am 13 ani... Iarna trecută am lucrat pînă la 9 seara, iar cu o iarnă mai înainte — pînă la 10. Iarna trecută aproape în fiecare seară plîngeam din cauza durerilor de picioare". G. Aspden: „Pe acest băiat al meu, cînd avea 7 ani, îl duceam în spinare, prin zăpadă, la fabrică și înapoi: lucra de obicei 16 ore!... Adeseori mă așezam în genunchi în fața lui pentru a-i da de mîncare în timp ce stătea lîngă mașină, căci nu-i era îngăduit s-o părăsească sau s-o oprească". Smith, coproprietarul unei fabrici din Manchester și administrator al ei: „Noi" (e vorba de „brațele" din întreprindere care muncesc pentru „noi") „lucrăm fără întreruperi pentru masă, așa că munca zilnică de $10^1/_2$ ore se încheie la $4^1/_2$ d.a., restul reprezentînd timp suplimentar"[72)]. (Să fie oare adevărat că acest domn Smith nu mănîncă în decursul celor $10^1/_2$ ore?) „Doar rareori noi" (același Smith) „încetăm înainte de ora 6 seara" (cu consumarea, vrea să spună, a mașinilor „noastre" — forță de muncă), „astfel că noi" (iterum Crispinus[81]) „lucrăm de fapt în tot cursul anului timp suplimentar... În medie, copiii și adulții" (152 de copii și tineri sub 18 ani, precum și 140 de adulți) „au lucrat deopotrivă în cursul ultimelor 18 luni cel puțin cîte 7 zile și 5 ore pe săptămînă, adică $78^1/_2$ ore săptămînal. Pentru cele 6 săptămîni încheiate la 2 mai a.c." (1863), „media a fost mai mare — 8 zile, adică 84 de ore pe săptămînă!"

Dar același domn Smith, care ține atît de mult la pluralis majestatis[*14], adaugă zîmbind: „Munca la mașini este ușoară". Iar fabricanții care utilizează block printing declară: „Munca manuală este mai sănătoasă decît munca la mașini". În general, domnii fabricanți protestează vehement împotriva propunerii de „a opri mașinile cel puțin în timpul orelor de masă".

D-l Otley, directorul unei fabrici de tapete din Borough (Londra), declară: „O lege care ar permite să se lucreze de la 6 dimineața pînă la 9 seara ar găsi tot asentimentul nostru (!), dar un program de muncă de la 6 dimineața pînă la 6 seara, cum îl înțelege Factory Act, nu ne (!) convine... Mașina noastră este oprită în timpul prînzului" (ce mărinimie). „Oprirea nu pricinuiește o pierdere prea mare de hîrtie și vopsea". „Dar — adaugă el cu un aer de compătimire — pot să înțeleg cît de dezagreabilă e pierderea pricinuită în felul acesta".

Raportul comisiei își exprimă cu naivitate părerea că teama unor „firme importante" de a-și pierde timpul, adică timpul în care își însușesc munca altuia, și deci „de a pierde profit", n-ar fi un „motiv suficient" pentru a-i sili pe copiii sub 13 ani și pe tinerii sub 18 ani „să-și piardă" masa de prînz în decurs de 12—16 ore sau pentru a-i alimenta așa cum e alimentată cu apă și cărbuni mașina cu abur, cu unsoare roata, cum se adaugă lînii săpunul etc. — chiar în cursul procesului de producție, prînzul fiind considerat un simplu material auxiliar al mijlocului de muncă[73)].

Nici o ramură industrială din Anglia (facem abstracție de fabricile de pîine, care și-au croit drum abia în ultima vreme) nu a păstrat pînă astăzi un mod de producție atît de învechit și — cum se poate vedea la poeții epocii Imperiului roman — atît de asemănător celui din perioada precreștină ca brutăriile. Dar, după cum am arătat mai înainte, la început capitalul rămîne indiferent față de caracterul tehnic al procesului de muncă pe care pune stăpînire. La început îl preia așa cum îl găsește.

Inimaginabila falsificare a pîinii, mai ales la Londra, a fost dată pentru prima oară în vileag de Comisia Camerei comunelor „pentru constatarea falsificării de alimente" (1855—1856) și prin lucrarea doctorului Hassall[i)]: „Adulterations detected"[74)]. Urmarea acestor dezvăluiri a fost legea din 6 august 1860: „for preventing the adulteration of articles of food and drink"[*16], o lege rămasă fără efect pentru că manifesta, bineînțeles, o delicatețǎ extremă față de orice freetrader[*17] care își propunea „to turn an honest penny[*18] prin cumpărarea și vînzarea de mărfuri falsificate[75)]. Însăși comisia și-a exprimat, într-un mod mai mult sau mai puțin naiv, convingerea că liberul schimb înseamnă în esență un comerț cu substanțe falsificate, sau, cum le spune spiritual englezul, cu „substanțe sofisticate". Într-adevăr, acest gen de „sofistică" știe

mai bine decît Protagoras[i)] să facă din alb negru şi din negru alb şi mai bine decît eleaţii[82]să demonstreze ad oculos caracterul pur aparent a tot ce este real[76)].

În orice caz, comisia atrăsese atenţia publicului asupra „pîinii sale cea de toate zilele“ şi implicit asupra brutăriilor. În acelaşi timp, în mitinguri publice şi în petiţii adresate parlamentului a răsunat strigătul calfelor de brutari din Londra împotriva muncii excesive etc. Strigătul a devenit atît de stăruitor, încît s-a procedat la numirea, în calitate de comisar regal anchetator, a d-lui H. S. Tremenheere[i)], fost membru al comisiei din 1863, menţionate de noi în repetate rînduri. Raportul său[77)], împreună cu depoziţiile martorilor, au consternat publicul şi i-a atins nu inima, ci stomacul. Englezul, atît de bun cunoscător al bibliei, ştia că omul dacă nu e ales de ursită să fie capitalist, landlord sau sinecurist, este sortit să-şi mănînce pîinea în sudoarea frunţii, dar nu ştia că în pîinea sa el trebuie să mănînce zilnic o cantitate anumită de sudoare omenească amestecată cu puroi scurs din răni, cu pînze de păianjen, cu gîndaci şi cu drojdie nemţească putredă, ca să nu mai vorbim de piatră acră, nisip şi alte agreabile ingrediente minerale. De aceea, fără nici o consideraţie (pentru sanctitatea sa „freetrade“-ul, fabricarea pîinii, pînă atunci „liberă“, a fost supusă controlului unor inspectori de stat (sfîrşitul sesiunii parlamentare din 1863), prin aceeaşi lege interzicîndu-se pentru calfele de brutar sub 18 ani munca între orele 9 seara şi 5 dimineaţa. Această ultimă prevedere este deosebit de elocventă în privinţa muncii excesive din această ramură de activitate, atît de patriarhală în aparenţă.

„Munca unei calfe de brutar, la Londra, începe de regulă la ora 11 noaptea. La această oră el pregăteşte aluatul, muncă foarte anevoioasă, care durează $^1/_2$ pînă la $^3/_4$ de oră, în funcţie de cantitatea şi calitatea aluatului. El se culcă apoi pe scîndura de frămîntat, care în acelaşi timp serveşte şi de capac al covatei în care se face aluatul, şi doarme cîteva ore cu un sac sub căpătîi şi acoperit cu alt sac. Apoi începe o muncă intensă şi neîntreruptă de 5 ore: aluatul e frămîntat, cîntărit, modelat, băgat în cuptor, scos din cuptor etc. Temperatura dintr-o brutărie atinge 75—90 de grade[*21], în brutăriile mici fiind mai degrabă mai ridicată decît mai scăzută. Cînd pîinea, franzelele etc. sînt gata, începe distribuirea, şi o mare parte a muncitorilor zileri, după ce au îndeplinit anevoioasa muncă de noapte descrisă mai sus, duc în cursul zilei pîinea din casă în casă, în coşuri sau în cărucioare, lucrînd cîteodată, în intervaluri, şi la brutărie. În funcţie de anotimp şi de mărimea întreprinderii, munca se termină între orele 1 şi 6 p.m., în vreme ce altă parte a calfelor lucrează în brutărie pînă seara tîrziu“[78)]. „În timpul sezonului londonez, calfele acelor brutari din Weslend care vînd pîinea la preţul «integral» îşi încep lucrul în mod regulat la ora 11 noaptea şi sînt ocupate cu coptul pîinii pînă la orele 8 ale dimineţii următoare, cu una sau două întreruperi foarte scurte. Pe urmă sînt folosite pînă la orele 4, 5, 6 sau chiar 7 la distribuirea pîinii sau cîteodată în brutărie, la fabricarea biscuiţilor. După terminarea muncii, ele pot dormi 6 ore, de multe ori numai 5 sau 4. Vinerea, munca începe întotdeauna mai devreme, adică seara la ora 10, şi continuă fără întrerupere fie la prepararea pîinii, fie la distribuirea ei, pînă a doua zi, sîmbăta, la orele 8 seara, dar de cele mai multe ori pînă la orele 4 sau 5 din noaptea spre duminică. Şi în brutăriile de lux, care vînd pîinea la «preţul integral», mai trebuie prestată apoi, în cursul duminicii, o muncă pregătitoare de 4 pînă la 5 ore pentru ziua următoare... Calfele de brutari care lucrează la «underselling masters»“ (patroni care vînd pîinea sub preţul integral) „şi care, după cum am spus mai înainte, alcătuiesc peste $^3/_4$ din numărul brutarilor din Londra, au ore de muncă şi mai îndelungate, dar munca lor se mărgineşte aproape numai la brutărie întrucît, exceptînd pîinea livrată unor băcănii mărunte, patronii lor îşi vînd marfa numai în propria lor prăvălie. Către sfîrşitul săptămînii..., adică joia, munca începe aici la ora 10 noaptea şi durează, cu mici întreruperi, pînă sîmbăta noaptea tîrziu“[79)].

Cît despre „underselling masters“, chiar şi punctul de vedere burghez îşi dă seama că „baza concurenţei lor o formează munca neplătită a calfelor (the unpaid labour of the men)[80)]. Iar

„full priced baker“-ul îi denunţă comisiei de anchetă pe concurenţii săi „underselling“ ca jefuitori ai muncii altora şi ca falsificatori.

„Ei reuşesc numai înşelînd publicul şi storcînd de la calfele lor cîte 18 ore pentru o plată de 12 ore“[81].

Falsificarea pîinii şi formarea unei categorii de brutari care vînd pîinea sub preţul integral s-au dezvoltat în Anglia de la începutul secolului al XVII-lea, după ce această meserie şi-a pierdut caracterul de breaslă şi după ce, în spatele meşterului brutar nominal, a apărut capitalistul, în persoana morarului sau a negustorului de făină[82]. Astfel a fost pusă baza producţiei capitaliste, a prelungirii peste măsură a zilei de muncă şi a muncii de noapte, cu toate că aceasta din urmă s-a înrădăcinat de-a binelea, chiar şi la Londra, abia în anul 1824[83].

După cele de mai sus, se înţelege de ce raportul comisiei situează calfele de brutari printre muncitorii cu durată scurtă de viaţă, care, după ce au avut norocul să nu cadă victimă mortalităţii infantile, obişnuită la toate păturile clasei muncitoare, ating rareori vîrsta de 42 de ani. Şi cu toate acestea meseria de brutar e întotdeauna suprasolicitată de candidaţi. Regiunile care furnizează aceste „forţe de muncă“ pentru Londra sînt Scoţia, districtele agricole din vestul Angliei şi Germania.

În 1858—1860 calfele de brutari din Irlanda au organizat pe cheltuială proprie mari mitinguri de agitaţie împotriva muncii de duminică şi de noapte. Cu o căldură specific irlandeză publicul le-a luat apărarea, cum s-a întîmplat, de pildă, la mitingul ţinut în mai 1860 la Dublin. Această mişcare a reuşit într-adevăr să impună în exclusivitate munca de zi la Wexford, Kilkenny, Clonmel, Waterford etc.

„La Limerick, unde suferinţele calfelor salariate întreceau, precum se ştie, orice măsură, mişcarea a eşuat din pricina opoziţiei meşterilor brutari, mai ales a brutarilor-morari. Exemplul din Limerick a provocat o retragere la Ennis şi Tipperary. La Cork, unde indignarea publică s-a manifestat într-o formă deosebit de vie, meşterii au împiedicat mişcarea, folosindu-se de latitudinea pe care o aveau de a da afară calfele. La Dublin meşterii au opus rezistenţa cea mai dîrză, şi prin persecutarea calfelor care se aflau în fruntea mişcăriii i-au determinat pe ceilalţi să cedeze şi să accepte munca de noapte şi de duminică“[84].

Comisia guvernului englez, care în Irlanda e înarmat pînă în dinţi, protestează, cică, cu mare amărăciune împotriva necruţătorilor meşteri brutari din Dublin, Limerick, Cork etc.:

„Comisia consideră că orele de muncă sînt limitate prin legi naturale, a căror încălcare nu poate rămîne nepedepsită. Silindu-i pe muncitorii lor, sub ameninţarea de a-i alunga, să-şi calce convingerile religioase, să violeze legile ţării şi să nesocotească opinia publică“ (toate acestea se referă la munca de duminică), „meşterii bagă zîzanie între capital şi muncă şi dau un exemplu periculos pentru religie, morală şi ordinea publică... Comisia consideră că prelungirea zilei de muncă peste 12 ore constituie o încălcare uzurpatoare a vieţii casnice şi private a muncitorului şi duce la rezultate morale dezastruoase, prin imixtiunea în căsnicia unui om şi în îndatoririle sale familiale de fiu, frate, soţ şi tată. O muncă prelungită peste 12 ore tinde să submineze sănătatea muncitorului, duce la îmbătrînire prematură şi la moarte timpurie, şi deci la nenorocirea familiilor de muncitori, care sînt lipsite“ („are deprived“) „de sprijinul şi de grija capului de familie tocmai în momentul cînd acestea sînt mai necesare“[85].

Ne-am ocupat pînă acum de Irlanda. De cealaltă parte a canalului, în Scoţia, muncitorul agricol, omul de la plug, se plînge de munca sa de 13 şi 14 ore, în clima cea mai aspră, cu 4 ore de muncă suplimentară duminica (în această ţară unde duminica e sărbătorită cu atîta sfinţenie!)[86], în timp ce, concomitent, trei muncitori de la căile ferate, un şef de tren, un mecanic de locomotivă şi un semnalizator, sînt deferiţi unei grand Jury din Londra. O mare catastrofă feroviară a trimis sute de pasageri pe lumea cealaltă. Cauza accidentului: neglijenţa

muncitorilor feroviari. În fața juraților ei declară unanim că acum 10 sau 12 ani munca lor nu dura decît 8 ore pe zi. În cursul ultimilor 5—6 ani ea a fost majorată pînă la 14, 18 şi 20 de ore, iar în perioadele de mare trafic, cînd circulă trenurile de excursii de pildă, munca lor durează adesea 40—50 de ore fără întrerupere. Ei sînt simpli muritori, şi nu ciclopi. La un moment dat puterea de muncă îi părăseşte. Îi cuprinde toropeala. Creierul încetează să mai gîndească, ochiul să mai vadă. Prea „respectable British Juryman"[*24] răspunde printr-un verdict care îi trimite pe acuzați în fața juraților pentru „manslaughter"[*25], exprimîndu-şi, într-o anexă blajină, piosul deziderat ca domnii magnați ai capitalului de la căile ferate să se arate pe viitor mai largi în achiziționarea numărului necesar de „forțe de muncă" şi mai „cumpătați", sau mai „sobri", sau mai „economi" în stoarcerea forței de muncă plătite[87)].

Din mulțimea pestriță de muncitori de toate profesiunile, vîrstele, sexele, care ne asaltează mai stăruitor decît l-au asaltat pe Odiseu[i)] sufletele celor uciși și cărora munca excesivă li se citește pe față de la prima vedere, fără să mai fie nevoie de Cărțile Albastre ținute la subțioară, desprindem încă două figuri, contrastînd izbitor una cu alta și dovedind astfel că pentru capital toți oamenii sînt egali — o modistă şi un fierar.

În ultimele săptămîni ale lunii iunie 1863, toate cotidienele londoneze au publicat o informație sub titlul „senzațional": „Death from simple Overwork" (Moarte provocată de muncă excesivă). Era vorba de moartea modistei Mary Anne Walkley, de douăzeci de ani, angajată la o foarte respectabilă manufactură de mode, furnizoare a curții, condusă de o doamnă cu inocentul nume de Elise. A fost redescoperită vechea poveste de atîtea ori repetată[88)] că fetele acestea lucrează în medie $16^1/_2$ ore, iar în timpul sezonului adesea chiar 30 de ore neîntrerupt, stimulîndu-li-se uneori „forța de muncă" epuizată prin mici cantități de sherry, vin sau cafea. Şi era tocmai în toiul sezonului. Trebuiau confecționate cît ai bate din palme luxoasele rochii ale nobilelor ladies pentru balul dat în onoarea principesei de Wales, proaspăt importată din străinătate. Mary Anne Walkley lucrase $26^1/_2$ ore fără întrerupere împreună cu alte 60 de fete, cîte 30 într-o încăpere care nu asigura nici $^1/_3$ din volumul de aer necesar şi dormind noaptea cîte două într-un pat în acele boxe înăbuşitoare obținute prin împărțirea unui dormitor cu ajutorul unor pereți de scîndură[89)]. Şi aceasta era una din casele de modă mai bune din Londra. Mary Anne Walkley s-a îmbolnăvit vineri şi a murit duminică, fără să fi apucat, spre uimirea doamnei Elise, să termine ultima rochie de bal. D-l Keys, medicul, chemat prea tîrziu la patul muribundei, a făcut în fața „Coroner's Jury"[*30]-ului o depoziție lapidară:

„Mary Anne Walkley a murit din cauza orelor îndelungate de muncă într-un atelier supraaglomerat şi din cauza dormitorului ei mult prea neîncăpător şi neaerisit".

Pentru a-i servi medicului o lecție de bună-cuviință, „Coroner's Jury", dimpotrivă, a stabilit că:

„Ea a murit de apoplexie, dar există motive de a ne teme că moartea ei ar fi fost grăbită de munca excesivă într-un atelier supraaglomerat".

„Sclavii albi" de la noi, exclamă „Morning Star", organul de presă al liber-schimbiştilor Cobden[i)] şi Bright[i)], „sclavii albi de la noi sînt băgați în mormînt de atîta muncă: ei se distrug şi pier fără surle şi trîmbițe"[90)].

„Istovirea totală prin muncă este la ordinea zilei nu numai în atelierele modistelor, dar și într-o mie de alte locuri, ba în orice loc unde afacerile merg bine... Să-l luăm de pildă pe fierar. De-ar fi să dăm crezare poeților, nu există om mai viguros şi mai vesel decît fierarul. El se scoală în zori şi face să scapere fierul înainte de a străluci soarele pe cer; mănîncă, bea şi doarme ca nimeni altul. Sub raport exclusiv fizic, el se găseşte într-adevăr, cînd munceşte cumpătat, în una din cele mai bune condiții umane. Dar îl urmăm la oraş şi vedem cu ce muncă este împovărat acest voinic; şi ce loc ocupă el în statisticile de mortalitate ale țării

noastre? În Marylebone“ (unul din cele mai mari cartiere ale Londrei), „fierarii mor pe an în proporție de 31 la mie, întrecînd cu 11 media de mortalitate la bărbații adulți din Anglia. Ocupația lor, această artă aproape instinctivă a omenirii, în sine ireproşabilă, prin simplul exces de muncă îl extermină pe om. El poate să dea un anumit număr de lovituri de ciocan pe zi, să meargă un anumit număr de paşi, să facă un anumit număr de mişcări respiratorii, să presteze o anumită cantitate de muncă şi să trăiască în medie, să zicem, 50 de ani. El este însă silit să dea atîtea lovituri de ciocan mai mult, să meargă atîția paşi mai mult, să respire de atîtea ori mai mult pe zi şi, una peste alta, să cheltuiască zilnic cu un sfert mai multă forță vitală. El încearcă, iar rezultatul e că, într-o perioadă de timp limitată, el prestează cu un sfert mai multă muncă şi moare la 37 de ani în loc să moară la 50“[91].

4. Munca de zi şi munca de noapte. Sistemul schimburilor

Din punctul de vedere al procesului de valorificare, capitalul constant, mijloacele de producție, există doar pentru a absorbi muncă şi, cu fiecare picătură de muncă, o cantitate proporțională de supramuncă. În măsura în care nu fac acest lucru, simpla lor existență înseamnă o pierdere negativă pentru capitalist, căci în timpul cît stau inactive ele reprezintă o avansare inutilă de capital; această pierdere devine pozitivă de îndată ce întreruperea face necesare cheltuieli suplimentare pentru reînceperea lucrului. Prelungirea zilei de muncă peste limitele ei naturale, pînă în toiul nopții, are doar efect paliativ şi nu potoleşte decît în mod aproximativ setea de vampir după sîngele viu al muncii. A-şi însuşi muncă în decursul tuturor celor 24 de ore ale zilei constituie deci tendința imanentă a producției capitaliste. Întrucît lucrul acesta se dovedeşte fizic imposibil, presupunînd că aceiaşi purtători ai forței de muncă ar fi exploatați neîntrerupt zi şi noapte, este nevoie, pentru înlăturarea acestui obstacol fizic, de o alternare a forțelor de muncă consumate ziua cu cele consumate noaptea, alternare care permite să se aplice diferite metode, şi poate fi, de pildă, astfel orînduită, încît o parte a personalului să lucreze o săptămînă ziua, a doua săptămînă noaptea etc. Se ştie că acest sistem al schimburilor, acest sistem al muncii în ture a predominat în perioada de înflorire de la începuturile industriei engleze a bumbacului etc. şi că mai e în floare şi în prezent în filaturile de bumbac din gubernia Moscova. Şi astăzi încă acest proces de producție de 24 de ore există ca sistem în multe ramuri industriale ale Marii Britanii, rămase pînă în prezent „libere“, printre altele la furnale, la forje, la laminoare şi la alte manufacturi de metal din Anglia, Wales şi Scoția. În afară de cele 24 de ore ale celor 6 zile lucrătoare, aici procesul de producție cuprinde în majoritatea cazurilor şi cele 24 de ore ale duminicii. Muncitorii sînt bărbați şi femei adulți şi copii de ambele sexe. Vîrsta copiilor şi a adolescenților cuprinde toate treptele intermediare între 8 (în unele cazuri 6) şi 18 ani[92]. În unele ramuri, laolaltă cu bărbații lucrează noaptea şi fetele şi femeile[93].

Abstracție făcînd de efectele în genere vătămătoare ale muncii de noapte[94], durata neîntreruptă, de 24 de ore, a procesului de producție oferă un prilej foarte bine venit de a depăşi limitele zilei nominale de muncă. Astfel în ramurile industriale foarte obositoare, menționate mai sus, ziua oficială de muncă cuprinde în majoritatea cazurilor 12 ore pentru fiecare muncitor; ore de zi sau ore de noapte. Dar munca excesivă prestată peste această limită este în multe cazuri, ca să folosim cuvintele raportului oficial englez, „într-adevăr groaznică“ („truly fearful“)[95].

„Nici o ființă omenească — se spune în raport — nu poate să-şi imagineze masa de muncă prestată, după declarațiile martorilor, de băieți între 9 şi 12 ani, fără a ajunge inevitabil la concluzia că acest abuz de putere al părinților şi al patronilor nu mai trebuie tolerat“[96].

„În genere, metoda de a pune băieți tineri să lucreze alternativ, ziua şi noaptea, duce atît în perioadele de vîrf, cît şi în timpul cît lucrurile merg normal la o prelungire infamă a zilei de

muncă. În multe cazuri această prelungire e nu numai îngrozitoare, ci de-a dreptul inimaginabilă. Inevitabil se întîmplă ca, dintr-un motiv sau altul, unul dintre băieții din echipele de schimb să lipsească din cînd în cînd. Şi atunci unul sau mai mulți dintre băieții prezenți care şi-au încheiat ziua de muncă trebuie să umple golul. Sistemul acesta este atît de cunoscut, încît la întrebarea cum se completează în echipele de schimb locurile băieților absenți, directorul unei uzine de laminat mi-a răspuns: sînt convins că ştiți acest lucru tot atît de bine ca şi mine, şi nu s-a sfiit să recunoască faptul“[97)].

„Într-o uzină de laminat în care ziua nominală de muncă dura de la 6 dimineața pînă la $5^{1}/_{2}$ seara, un băiat a lucrat în fiecare săptămînă cîte patru nopți pînă cel puțin la $8^{1}/_{2}$ seara din ziua următoare... şi asta timp de 6 luni“. „Altul cînd avea 9 ani a lucrat uneori cîte trei schimburi de 12 ore la rînd, iar la vîrsta de 10 ani — două zile şi două nopți în şir“. „Un al treilea, astăzi de 10 ani, a lucrat de la 6 dimineața pînă la 12 noaptea trei nopți de-a rîndul, şi pînă la 9 seara în celelalte nopți“. „Un al patrulea, astăzi de 13 ani, a lucrat de la 6 d.a. pînă a doua zi la amiază timp de o săptămînă întreagă şi uneori trei schimburi la rînd, de pildă de luni dimineața pînă marți noaptea“. „Un al cincilea, astăzi de 12 ani, care a lucrat într-o turnătorie de fontă la Stavely de la 6 dimineața pînă la 12 noaptea timp de 14 zile nu mai e în stare să continue“. George Allinsworth, de 9 ani: „Am sosit aici vinerea trecută. Trebuia să începem a doua zi la ora 3 dimineața. Am rămas deci toată noaptea aici. Locuiesc la o depărtare de 5 mile. Am dormit pe podea, cu un şorț de piele sub mine şi acoperit cu o jachetă scurtă. În următoarele două zile am fost aici la 6 dimineața. Da! Aici te trec sudorile! Înainte de a veni încoace am lucrat un an întreg tot la un furnal. Era o uzină foarte mare la țară. Începeam tot sîmbăta dimineața la 3, dar puteam cel puțin să mă duc acasă să mă culc, pentru că era aproape. În alte zile începeam la 6 dimineața şi terminam la 6 sau 7 seara“ etc.[98)]

Să vedem acum cum priveşte capitalul însuşi acest sistem de 24 de ore. Exagerările sistemului, folosirea sa abuzivă în scopul prelungirii „îngrozitoare şi inimaginabile“ a zilei de muncă sînt, fireşte, trecute sub tăcere. Se vorbeşte numai de sistem în forma lui „normală“.

Iată ce spun d-nii Naylor şi Vickers, fabricanți de oțel, care folosesc între 600 şi 700 de persoane, dintre care numai 10% sub 18 ani, iar printre aceştia numai 20 de băieți pentru munca de noapte.

„Băieții nu suferă de loc din cauza căldurii. Temperatura este probabil de 86°—90°[*32]... În forje şi laminoare brațele lucrează ziua şi noaptea în schimburi, dar în toate celelalte secții se lucrează exclusiv ziua de la 6 dimineața pînă la 6 seara. În forjă se lucrează de la 12 pînă la 12. Unii muncitori nu lucrează alternativ în echipe de zi şi de noapte, ci în mod constant numai noaptea... Nu sîntem de părere că munca de zi şi cea de noapte ar influența în mod diferit sănătatea“ (a domnilor Naylor şi Vickers?), „şi oamenii dorm probabil mai bine dacă au mereu aceeaşi perioadă de repaus decît dacă aceasta alternează... În echipa de noapte lucrează aproximativ 20 de băieți sub 18 ani. Nu am putea s-o scoatem la capăt (not well do) fără munca de noapte a băieților sub 18 ani. Obiecția noastră este sporirea cheltuielilor de producție. Mîini iscusite şi şefi de secții se găsesc greu, dar băieți — oricît de mulți... Fireşte, ținînd seama de proporția redusă în care folosim băieți, o limitare a muncii de noapte ar prezenta pentru noi o importanță sau un interes redus“[99)].

D-l J. Ellis, de la firma d-lor John Brown et Co., uzine de oțel şi fier, care folosesc 3.000 de bărbați şi băieți, „în schimburi de zi şi de noapte“, şi anume pentru o parte din muncile grele la oțel şi fier, declară că, în procesul greu de producție a oțelului, la doi bărbați revin unul sau doi băieți. Întreprinderea numără 500 de băieți sub 18 ani, dintre care aproximativ $^{1}/_{3}$, adică 170, sub 13 ani. Cu privire la propunerea de modificare a legii, d-l Ellis spune:

„Nu cred că ar fi prea multe de obiectat (very objectionable) dacă s-ar interzice să fie folosiți la muncă mai mult de 12 ore din 24 tinerii sub 18 ani. Dar nu cred că s-ar putea fixa o limită

în ceea ce priveşte indisponibilitatea pentru munca de noapte a băieților de peste 12 ani. Am accepta mai degrabă o lege care să interzică cu totul folosirea băieților sub 13 ani, sau chiar sub 15 ani, decît o interdicție de a-i folosi în cursul nopții pe băieții pe care îi avem. Băieții din echipa de zi trebuie să lucreze alternativ şi în echipa de noapte, deoarece bărbații nu pot să facă necontenit muncă de noapte; aceasta le-ar distruge sănătatea. Credem totuşi că munca de noapte nu dăunează sănătății dacă alternează săptămînal".

(Dimpotrivă, d-nii Naylor şi Vickers, în conformitate cu interesele întreprinderii lor, erau de părere că nu munca de noapte continuă, ci tocmai munca de noapte alternată periodic ar putea fi dăunătoare.)

„Vedem că oamenii care prestează alternativ muncă de noapte sînt tot atît de sănătoşi ca cei care lucrează numai ziua... Obiecțiile noastre împotriva interzicerii de a se folosi băieți sub 18 ani pentru munca de noapte ar fi determinate de sporirea cheltuielilor, dar acesta ar fi şi singurul motiv". (Ce naivitate cinică!) „Considerăm că această sporire a cheltuielilor ar întrece ceea ce ar putea suporta, în mod echitabil, întreprinderea (the trade), fără ca rentabilitatea ei să fie prejudiciată. (As the trade with due regard to etc. could fairly bear!)" (Ce frazeologie umflată!) „Aici brațele de muncă sînt rare şi ar putea deveni insuficiente în urma unei asemenea reglementări"

(adică Ellis, Brown et Co. s-ar putea trezi în situația extrem de neplăcută de a fi nevoiți să plătească integral valoarea forței de muncă)[100].

„Uzinele de oțel şi fier Cyclope", ale d-lor Cammell et Co., lucrează pe aceeaşi scară mare ca şi cele ale numiților John Brown et Co. Directorul girant i-a înmînat comisarului guvernamental White depoziția sa de martor; mai tîrziu a găsit însă de cuviință să sustragă manuscrisul ce-i fusese restituit pentru revizuire. D-l White are însă o memorie excelentă. El îşi aminteşte perfect de bine că pentru aceşti domni ciclopi interzicerea muncii de noapte pentru copii şi adolescenți constituia „ceva imposibil, ceva ce ar echivala cu închiderea uzinelor", şi totuşi întreprinderea lor nu avea decît cu puțin mai mult de 6% băieți sub 18 ani şi doar 1% sub 13 ani![101]

Referitor la aceeaşi temă d-l E. F. Sanderson, de la firma „Frații Sanderson et Co.", uzine de oțel, laminare şi forjare din Attercliffe, declară:

„Interzicerea de a folosi munca de noapte a băieților sub 18 ani ar aduce după sine mari dificultăți, cea mai de seamă dintre ele rezultînd din sporirea cheltuielilor care ar decurge în mod necesar din înlocuirea muncii băieților cu cea a bărbaților. N-aş putea spune la cît anume s-ar cifra această sporire a cheltuielilor, dar ea nu ar fi probabil atît de mare încît fabricantul să poată urca prețul oțelului, şi, prin urmare, el ar trebui să suporte singur pierderea, întrucît muncitorii adulți" (ce oameni refractari!) „ar refuza, bineînțeles, s-o suporte".

D-l Sanderson nu ştie cît plăteşte copiilor, dar

„ar putea fi vorba de 4 pînă la 5 şilingi pe săptămînă de fiecare... Munca băieților este de aşa natură, încît forța copiilor se dovedeşte a fi în general" („generally", bineînțeles nu totdeauna şi „în particular") „tocmai suficientă, astfel că din forța mai mare a adulților nu ar rezulta nici un cîştig pentru a compensa pierderea decît cel mult în puținele cazuri cînd metalul cîntăreşte foarte greu. De asemenea, muncitorii adulți ar regreta să nu aibă băieți în echipa lor, fiindcă adulții sînt mai puțin ascultători. Şi apoi, pentru a învăța meseria, băieții trebuie să înceapă de tineri. Limitîndu-i numai la munca de zi, scopul acesta nu ar putea fi atins".

Şi de ce nu? De ce n-ar putea băieții să învețe meseria în cursul zilei? Motivul?

„Pentru că muncitorii adulți care lucrează în schimburi săptămînale alternative, cînd ziua, cînd noaptea, ar fi în aceste intervale despărțiți de băieții din echipa lor şi ar pierde jumătate din

cîştigul pe care îl au de pe urma lor. Fiindcă îndrumările pe care ei le dau băieților sînt socotite ca parte a salariului acestor băieți, îngăduind astfel muncitorilor adulți să ieftinească munca băieților. Fiecare muncitor adult ar pierde jumătate din acest cîştig".

Cu alte cuvinte, d-nii Sanderson ar fi nevoiți să plătească parte a salariului muncitorilor adulți din propriul lor buzunar, în loc să-i plătească cu munca de noapte a băieților. Cu acest prilej profitul d-lor Sandersoni ar scădea întrucîtva; iată deci binecuvîntatul motiv al Saniderson-ilor pentru care băieții nu pot învăța meseria în cursul zilei[102]. Şi apoi munca de noapte regulată ar fi aruncată pe umerii adulților, care n-ar suporta să nu mai fi schimbați de băieți, ca în prezent. Pe scurt, dificultățile ar fi atît de mari, încît ar duce probabil la desființarea completă a muncii de noapte. „În ceea ce priveşte producția de oțel ca atare", spune E. F. Sanderson, „n-ar exista nici o deosebire, dar!" Dar ceea ce le stă la inimă d-lor Sanderson nu e să producă oțel. Producția oțelului constituie doar un pretext pentru producția de plusvaloare. Furnalele, laminoarele etc., clădirile, maşinile, fierul, cărbunele etc. nu au numai menirea să se transforme în oțel. Menirea lor este să absoarbă supramuncă, şi în 24 de ore ele absorb, bineînțeles, mai mult decît în 12. Ele dau de fapt d-lor Sanderson, în fața lui dumnezeu şi a legii, o poliță asupra timpului de muncă al unui număr anumit de brațe pentru toate cele 24 de ore ale zilei şi-şi pierd caracterul de capital, constituind deci pentru d-nii Sandersoni o curată pierdere de îndată ce funcția lor de a absorbi munca este întreruptă.

„Dar în acest caz s-ar înregistra o pierdere, aceea a numeroaselor instalații costisitoare care ar rămîne nefolosite jumătate din timp; iar pentru a obține cantitatea de produse pe care sîntem în stare să o dăm folosind sistemul actual, am fi nevoiți să dublăm numărul clădirilor şi instalațiilor, ceea ce ar dubla cheltuielile".

Dar de ce revendică tocmai aceşti Sandersoni un privilegiu față de ceilalți capitalişti care nu au voie să pună muncitorii la lucru decît ziua şi ale căror clădiri, instalații şi materii prime stau, în consecință, „nefolosite" în cursul nopții?

„Este adevărat — răspunde E. F. Sanderson în numele tuturor Sandersonilor —, este adevărat că această pierdere ca urmare a instalațiilor nefolosite loveşte toate manufacturile în care se lucrează numai ziua. Dar folosirea furnalelor ar pricinui, în cazul nostru, o pierdere suplimentară. Dacă le menținem în funcțiune, se prăpădeşte combustibil" (în loc să se prăpădească, ca acum, viața muncitorilor), „iar dacă nu le menținem în funcțiune, se provoacă o pierdere de timp cu reaprinderea focului şi cu ridicarea temperaturii pînă la punctul necesar (în timp ce pierderea orelor de somn, chiar la copii de 8 ani, înseamnă cîştig de timp de muncă pentru clanul Sandersonilor), „înseşi furnalele avînd de suferit din cauza schimbărilor de temperatură" (în timp ce aceleaşi furnale nu au nimic de suferit de pe urma alternării muncii de zi cu cea de noapte)[103].

5. Lupta pentru ziua normală de muncă. Legi coercitive pentru prelungirea zilei de muncă, de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea

„Ce este o zi de muncă?" Cît de mare este timpul în cursul căruia capitalul are voie să consume forța de muncă a cărei valoare pe o zi o plăteşte? Cît de mult poate fi prelungită ziua de muncă peste timpul de muncă necesar pentru reproducerea forței de muncă însăşi? La aceste întrebări, după cum s-a văzut, capitalul răspunde: ziua de muncă numără în fiecare zi 24 de ore pline minus cele cîteva ore de repaus, fără de care forței de muncă îi este absolut imposibil să-şi reînceapă activitatea. În primul rînd, se înțelege de la sine că toată viața sa muncitorul nu este nimic altceva decît forță de muncă, că, prin urmare, tot timpul său disponibil reprezintă în mod natural şi de drept timp de muncă, aparține, aşadar, autovalorificării capitalului. Timpul necesar omului pentru cultură, dezvoltare spirituală,

îndeplinirea unor funcţii sociale, pentru relaţii sociale, jocul liber al forţelor vitale fizice şi intelectuale, repausul de duminică — chiar dacă e vorba de ţara celor care ţin cu sfinţenie duminica[104] — nu-i decît aiureală curată! Dar în goana sa oarbă şi nesăţioasă după supramuncă, capitalul depăşeşte nu numai limitele maxime morale, dar şi pe cele pur fizice ale zilei de muncă. El uzurpă timpul necesar pentru creşterea, dezvoltarea şi conservarea sănătăţii corpului. El fură timpul destinat asimilării de aer curat şi de lumină solară. El ciupeşte din timpul pentru masă şi, dacă se poate, înglobează masa în însuşi procesul de producţie, încît muncitorul, simplu mijloc de producţie, este alimentat cu mîncare la fel cum cazanul este alimentat cu cărbune sau maşinile cu seu ori ulei. Somnul sănătos, necesar pentru acumularea, reînnoirea şi împrospătarea forţei vitale, capitalul îl reduce la atîtea ore de amorţire cîte sînt indispensabile pentru reanimarea unui organism complet epuizat. În loc ca menţinerea în stare normală a forţei de muncă să determine limita zilei de muncă, dimpotrivă, maxima cheltuire posibilă de forţă de muncă în decursul unei zile este aceea care determină limita timpului de repaus al muncitorului, oricît de nesănătoasă, de forţată şi de chinuitoare ar fi această cheltuire. Capitalul nu se sinchiseşte de durata vieţii forţei de muncă. Ceea ce îl interesează este numai şi numai maximul de forţă de muncă susceptibil de a fi pus în funcţiune într-o zi de muncă. Această ţintă el şi-o atinge prin reducerea duratei forţei de muncă, aşa cum un agricultor hrăpăreţ obţine o recoltă mai bogată sleind fertilitatea solului.

Producţia capitalistă, care, în esenţă, constituie producţie de plusvaloare, absorbire de supramuncă, produce deci, prin prelungirea zilei de muncă, nu numai degenerarea forţei de muncă omeneşti, căreia i se răpesc condiţiile normale de dezvoltare şi de activitate atît morale cît şi fizice. Ea produce epuizarea şi nimicirea timpurie a însăşi forţei de muncă[105]. Ea prelungeşte timpul de producţie al muncitorului înăuntrul unui termen dat, scurtîndu-i durata vieţii.

Dar valoarea forţei de muncă cuprinde valoarea mărfurilor necesare pentru reproducerea muncitorului, sau pentru perpetuarea clasei muncitoare. Prin urmare, dacă prelungirea nefirească a zilei de muncă, către care tinde în mod necesar capitalul în pofta sa nesăţioasă de autovalorificare, scurtează durata vieţii fiecărui muncitor în parte şi deci durata forţei lor de muncă, se impune necesitatea unei înlocuiri mai rapide a forţei de muncă uzate; în reproducerea forţei de muncă vor intra deci cheltuieli de uzură mai mari, aşa cum la maşină partea de valoare care urmează a fi reprodusă zilnic este cu atît mai mare cu cît maşina se uzează mai repede. Se pare, în consecinţă, că propriul interes al capitalului reclamă o zi de muncă normală.

Proprietarul de sclavi îşi cumpără muncitorul aşa cum şi-ar cumpăra un cal. Pierzîndu-şi sclavul, el pierde un capital, care trebuie înlocuit printr-o nouă cheltuială la tîrgul de sclavi. Dar

„oricît de distrugătoare şi de funeste ar fi lanurile de orez din Georgia şi mlaştinile Mississippi-ului pentru organismul omenesc, această distrugere de vieţi omeneşti nu este totuşi atît de mare încît să nu poată fi compensată de rezervaţiile suprapopulate din Virginia şi Kentucky. Considerentele economice care ar putea prezenta un fel de garanţie pentru un tratament omenesc al sclavilor, în măsura în care ele identifică interesul stăpînului cu conservarea sclavului, se transformă o dată cu introducerea comerţului cu sclavi, dimpotrivă, în pricini pentru o totală distrugere a sclavului, căci din moment ce locul său poate fi completat prin import din rezervaţiile de negri de prin alte locuri, durata vieţii sale devine mai puţin importantă decît productivitatea lui în timpul vieţii. Politica economică cea mai eficientă constă în a stoarce din aceşti oameni-vite de povară (human chattle) o cantitate de muncă cît mai mare cu putinţă într-un timp cît mai scurt, iată deviza economiei sclavagiste din ţările importatoare de sclavi. Şi tocmai în exploatările din regiunile tropicale, unde profiturile anuale adeseori egalează întregul capital al plantaţiilor, viaţa negrilor este sacrificată fără nici

un fel de scrupule. Tocmai agricultura Indiilor occidentale, leagăn secular al unor bogății fabuloase, a înghițit milioane de oameni de rasă africană. Astăzi în Cuba, ale cărei venituri se numără cu milioanele şi ai cărei plantatori sînt adevărați principi, găsim o clasă de sclavi nu numai hrănită mizerabil şi sleită de muncă, dar în mare parte pur şi simplu distrusă an de an prin chinurile lente ale muncii excesive şi prin lipsa de somn şi de odihnă“[106)].

Mutato nomine de te fabula narratur![88] Citeşte, în loc de comerț cu sclavi, piața muncii, în loc de Kentucky şi Virginia, Irlanda şi districtele agricole din Anglia, Scoția şi Wales, în loc de Africa, Germania! Am văzut ce ravagii face munca excesivă printre brutarii din Londra, şi totuşi piața muncii din Londra este în permanență supraaglomerată de candidați la moarte pentru brutării, veniți din Germania şi din alte părți. Olăritul reprezintă, după cum am văzut, una din ramurile industriale în care muncitorii au viața cea mai scurtă. E oare lipsă de olari din această cauză? Josiah Wedgwood[i)], inventatorul olăriei moderne, la început el însuşi un simplu muncitor, a declarat în 1785, în fața Camerei comunelor, că întreagă această producție cuprinde 15.000 pînă la 20.000 de persoane[107)]. În 1861, în Marea Britanie numai populația centrelor urbane ale acestei industrii era de 101.302 persoane.

„Industria bumbacului are o vechime de 90 de ani... În decursul a trei generații ale poporului englez ea a devorat nouă generații de muncitori din această ramură“[108)].

Ce-i drept, în unele perioade de activitate febrilă, piața muncii a prezentat goluri îngrijorătoare, ca, de pildă, în 1834. Dar domnii fabricanți au propus atunci aşa-numiților Poor Law Commissioners[*36] să trimită „suprapopulația“ districtelor agricole în nordul țării, arătînd că „fabricanții o vor absorbi şi consuma“[109)]. Acestea au fost propriile lor cuvinte.

„Au fost numiți agenți la Manchester cu încuviințarea comisarilor pentru asistența săracilor. Au fost întocmite liste de muncitori agricoli şi predate acestor agenți. Fabricanții au dat buzna în birourile agenților şi, după ce au ales ceea ce le convenea, familiile respective au fost expediate din sudul Angliei. Aceste pachete de oameni erau livrate cu etichete, ca baloturile de marfă, pe calea apei şi în camioane, — alții pribegeau pe jos, şi mulți dintre ei rătăceau pierduți şi înfometați prin districtele industriale. Această practică a căpătat proporțiile unei adevărate ramuri comerciale. Camerei comunelor nici nu-i va veni să creadă că acest comerț regulat, acest trafic cu carne vie a continuat, că oamenii erau sistematic cumpărați şi vînduți de agenții din Manchester fabricanților din Manchester tot aşa cum negrii sînt vînduți plantatorilor de bumbac din statele din sud... Anul 1860 marchează apogeul industriei bumbacului... Din nou era lipsă de brațe de muncă. Fabricanții s-au adresat din nou agenților de carne vie... şi aceştia au pornit să cotrobăiască dunele de la Dorset, colinele din Devon şi cîmpiile din Wilts, dar suprapopulația fusese înghițită“.

Ziarul „Buxy Guardian“ se lamenta că după încheierea tratatului comercial anglo-francez ar mai putea fi absorbite încă 10.000 de brațe de muncă şi că va fi nevoie în curînd de alte 30.000 sau 40.000. După ce, în 1860, agenții şi subagenții comerțului de carne vie scotociseră prin districtele agricole fără vreun rezultat apreciabil,

„o delegație de fabricanți s-a adresat d-lui Villiers[i)], preşedintele lui Poor Law Board[*37], cu cererea de a se permite din nou folosirea în fabrică a copiilor săraci şi a orfanilor din workhouses[*38]“[110)].

În general, experiența îi arată capitalistului că există o suprapopulație constantă, adică o suprapopulație în raport cu nevoile imediate de valorificare a capitalului, cu toate că rîndurile acestei suprapopulații sînt formate din generații de oameni prăpădiți, care se uzează repede şi se succed repede, generații culese, ca să zicem aşa, înainte de a se fi copt[111)]. Dar, pe de altă parte, observatorul avizat ştie din experiență cît de repede şi cît de adînc a subminat producția capitalistă, care istoriceşte vorbind nu datează decît de ieri, însăşi rădăcina forței vitale a

poporului; ştie că degenerarea populaţiei industriale este încetinită numai prin absorbirea permanentă a unor elemente proaspete de la ţară şi că înşişi muncitorii de la ţară au şi început să se ofilească, în pofida aerului curat în care trăiesc şi în pofida acelui principle of natural selection[*39], a cărui acţiune este atît de puternică în rîndurile lor şi în virtutea căreia doar indivizii cei mai puternici rămîn în viaţă[112)]. În activitatea sa practică, capitalul, care are atîtea „motive întemeiate“ să tăgăduiască suferinţele generaţiei de municitori de care este înconjurat, se sinchiseşte tot atît de puţin de perspectiva unei viitoare degenerări a omenirii şi, în cele din urmă, de o inevitabilă depopulare, pe cît se sinchiseşte de o eventuală prăbuşire a Pămîntului pe Soare. Ori de cîte ori este vorba de speculă cu acţiuni, fiecare ştie că furtuna se va dezlănţui cîndva, dar fiecare speră că trăsnetele vor cădea pe capul vecinului, după ce ploaia de aur se va fi revărsat asupra lui şi el şi-o va fi pus-o în siguranţă. Après moi le déluge![89] este deviza fiecărui capitalist şi a fiecărei naţiuni de capitalişti. De aceea capitalul nu cunoaşte nici un fel de scrupule în ceea ce priveşte sănătatea şi durata vieţii muncitorului afară doar dacă societatea îl sileşte să ţină seama de ele[113)]. La plîngerile privitoare la degenerarea fizică şi intelectuală, la moartea prematură, la tortura muncii excesive, el răspunde: chinul acesta în cleşti ne strînge, bucuria (profitul) s-o sporească. În genere însă, lucrul acesta nici nu depinde de buna sau reaua voinţă a capitalistului individual. Libera concurenţă impune capitalistului individual legile imanente ale producţiei capitaliste ca lege coercitivă exterioară[114)].

Stabilirea unei zile normale de muncă este rezultatul unei lupte seculare între capitalist şi muncitor. Dar istoria acestei lupte prezintă două curente opuse. Să comparăm, de pildă, legislaţia engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici din zilele noastre cu statutele muncii din Anglia din secolul al XIV-lea pînă tîrziu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[115)]. În timp ce legea modernă cu privire la reglementarea muncii în fabrici reduce forţat ziua de muncă, acele statute tindeau să o prelungească forţat. Fireşte că pretenţiile pe care le avea capitalul atunci cînd se afla în stadiul embrionar, atunci cînd se afla abia în devenire, adică atunci cînd îşi asigura dreptul de a absorbi o cantitate suficientă de supramuncă nu numai prin simpla forţă a relaţiilor economice, ci şi cu ajutorul puterii de stat apar cu totul modeste dacă le comparăm cu concesiile pe care trebuie să le facă, mîrîind şi de nevoie, odată ajuns la maturitate. A trebuit să treacă secole pînă ce, ca urmare a modului de producţie capitalist dezvoltat, muncitorul „liber“ a consimţit de bunăvoie, adică a fost silit de condiţiile sociale, să vîndă în schimbul mijloacelor sale obişnuite de subzistenţă tot timpul activ al vieţii sale, ba chiar însăşi capacitatea sa de muncă, să-şi vîndă dreptul de întîi născut pentru un blid de fiertură[90]. E deci firesc ca prelungirea zilei de muncă, pe care, de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, capitalul a încercat să o impună prin puterea de stat muncitorilor adulţi, să coincidă în mod aproximativ cu timpul de muncă fixat pe alocuri de către stat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca limită a transformării sîngelui copiilor în capital. Ceea ce astăzi este proclamat ca limită oficială a muncii copiilor sub 12 ani, de pildă în statul Massachusetts — pînă de curînd statul cel mai liber al republicii nord-americane —, era în Anglia încă la mijlocul secolului al XVII-lea ziua normală de muncă a unor meseriaşi viguroşi, a unor argaţi robuşti şi a unor fierari atletici[116)].

Primul „Statute of Labourers“[*42] (promulgat în al 23-lea an de domnie al lui Eduard al III-lea, 1349) şi-a găsit un pretext direct (nu cauza, fiindcă legislaţia de acest fel va dura secole de-a rîndul şi fără acest pretext) în marea ciumă[91], care a decimat populaţia astfel încît, după cum se exprimă un scriitor al toryilor, „dificultatea de a angaja muncitori la preţuri rezonabile“ (adică la preţuri care să lase celor care-i foloseau o cantitate rezonabilă de supramuncă) devenise într-adevăr insuportabilă“[117)]. De aceea au fost impuse prin lege salarii rezonabile, precum şi o limită a zilei de muncă. Acest din urmă punct, singurul care ne interesează aici, este reluat în statutul din 1496 (sub Henric al VII-lea). Ziua de muncă pentru toţi meseriaşii

(artificers) şi muncitorii agricoli trebuia să dureze, din martie pînă în septembrie, de la ora 5 dimineaţa pînă la orele 7—8 seara, ceea ce nu s-a realizat însă niciodată, dar orele pentru masă erau: 1 oră pentru micul dejun, $1^{1}/_{2}$ ore pentru prînz şi $^{1}/_{2}$ oră pentru gustarea de la ora 4, adică de două ori mai mult decît se prevede prin legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici actualmente în vigoare[118)]. Iarna, munca trebuia să dureze de la 5 dimineaţa pînă la căderea întunericului, cu aceleaşi întreruperi. Un statut din 1562 al reginei Elisabeta lasă neatinsă durata zilei de muncă pentru toţi muncitorii „angajaţi cu leafă, cu ziua sau cu săptămînă", dar încearcă să reducă pauzele la $2^{1}/_{2}$ ore vara şi 2 ore iarna. Prînzul trebuia să dureze numai o oră, iar „somnul de după-masă de $^{1}/_{2}$ oră" era îngăduit numai de la mijlocul lunii mai pînă la mijlocul lunii august. Pentru fiecare oră de absenţă urma să se reţină 1 penny (vreo 8 pfenigi) din leafă. În practică însă, condiţiile erau cu mult mai favorabile pentru muncitori decît în statute. William Petty[i], părintele economiei politice şi într-o oarecare măsură inventatorul statisticii, spune într-o scriere publicată în ultima treime a secolului al XVII-lea:

„Muncitorii" (labouring men, de fapt pe atunci muncitori agricoli) „lucrează zilnic cîte 10 ore şi iau masa de 20 de ori pe săptămînă, anume în zilele de muncă cîte trei pe zi, iar duminica două; de unde rezultă clar că dacă ar vrea să postească în serile de vineri şi să prînzească doar o oră şi jumătate în loc de două, de la 11 la 1, cum fac acum, dacă ar lucra, aşadar, cu $^{1}/_{20}$ mai mult şi ar consuma cu $^{1}/_{20}$ mai puţin, ar acoperi $^{1}/_{10}$din impozitul sus-amintit"[119)].

Nu avea oare dreptate doctorul Andrew Ure cînd denunţa bill-ul cu privire la ziua de muncă de 12 ore din 1833 drept o întoarcere la vremurile întunericului? Desigur, dispoziţiile din statute şi cele menţionate de Petty se refereau şi la „apprentices" (ucenici). Cum stăteau lucrurile cu munca copiilor încă la sfîrşitul secolului al XVII-lea reiese din următoarea plîngere:

„Tinerii noştri, aici în Anglia, nu se ocupă cu absolut nimic pînă în momentul cînd devin ucenici, iar apoi au nevoie, bineînţeles, de mult timp — şapte ani — pentru a deveni meseriaşi buni".

Germania, în schimb, are parte de laude pentru că acolo copiii sînt deprinşi din leagăn „să se ocupe cît de cît de ceva"[120)].

În cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, pînă în epoca marii industrii, în Anglia capitalul încă nu reuşise ca, plătind valoarea pe o săptămînă a forţei de muncă, să pună stăpînire pe întreaga săptămînă a muncitorului; excepţie fac muncitorii agricoli. Faptul că puteau trăi o săptămînă întreagă cu leafa pe 4 zile nu li se părea muncitorilor un motiv suficient ca să muncească şi în celelalte două zile pentru capitalist. O parte din economiştii englezi, slujind interesele capitalului, au înfierat cu vehemenţă această îndărătnicie, altă parte au luat apărarea muncitorilor. Să auzim, de pildă, polemica dintre Postlethwayt[i], al cărui dicţionar comercial se bucura pe atunci de aceeaşi faimă pe care o au astăzi lucrările asemănătoare ale lui MacCulloch[i] şi MacGregor[i], şi autorul, citat mai sus, al lucrării „Essay on Trade and Commerce"[121)]. Postlethwayt spune, printre altele:

„Nu pot încheia aceste cîteva observaţii fără a menţiona frazeologia răsuflată, atît de răspîndită, după care muncitorul (industrious poor) nu vrea să muncească 6 zile pline dacă poate primi în 5 zile atît cît îi trebuie pentru a trăi. De aici se conchide asupra necesităţii de a scumpi chiar mijloacele de subzistenţă necesare, prin impozite sau alte mijloace, pentru a-i sili pe meseriaşul şi pe muncitorul din manufactură să muncească fără întrerupere 6 zile pe săptămînă. Cu voia acestor mari politicieni, care luptă pentru sclavia permanentă a populaţiei muncitoare din acest regat (the perpetual slavery of the working people), eu sînt de altă părere; ei uită zicala: «all work and no play» (munca fără distracţie) prosteşte. Nu se fălesc oare englezii cu genialitatea şi îndemînarea meseriaşilor şi muncitorilor lor din manufacturi,

însuşiri care pînă astăzi au adus peste tot faimă mărfurilor britanice şi le-au făcut să se bucure de credit? Cărei împrejurări i se datoreşte acest lucru? Probabil numai şi numai felului original in care populaţia noastră muncitorească ştie să se distreze. Dacă muncitorii ar fi siliţi să lucreze tot anul în toate cele 6 zile ale săptămînii repetînd mereu aceeaşi operaţie, nu le-ar toci oare asta genialitatea, făcîndu-i proşti şi placizi, în loc de veseli şi îndemînatici? Şi ca urmare a acestei sclavii veşnice, muncitorii noştri nu şi-ar pierde oare faima, în loc să şi-o păstreze?... La ce măiestrie ne-am putea aştepta de la nişte animale atît de chinuite (hard driven animals)?... Mulţi dintre ei fac în 4 zile munca pe care un francez o face în 5 sau 6. Dar dacă englezii ar fi condamnaţi să robotească la nesfîrşit, am avea motive să ne temem că ar degenera (degenerate) mai rău decît francezii. Dacă poporul nostru este vestit pentru vitejia sa în război, nu spunem oare că asta se datoreşte, pe de o parte, excelentului roastbeef şi puddingului cu care se hrăneşte, şi pe de altă parte, nu mai puţin, constituţionalului nostru spirit de libertate? Şi de ce oare nu s-ar datora genialitatea, energia şi iscusinţa mai mare a meseriaşilor şi muncitorilor noştri din manufacturi libertăţii cu care înţeleg să se distreze în maniera lor? Sper că nu-şi vor pierde niciodată aceste privilegii, nici viaţa bună din care izvorăsc, în egală măsură, destoinicia lor în muncă şi curajul lor!“[122)]

La acestea autorul lui „Essay on Trade and Commerce“ răspunde:

„Dacă se consideră drept rînduială divină sărbătorirea zilei a şaptea a săptămînii, aceasta înseamnă că celelalte zile ale săptămînii aparţin muncii“ (capitalului, vrea să spună autorul, după cum vom vedea imediat), „şi nu poate fi calificată drept cruzime încercarea de a impune cu forţa respectarea acestei porunci a lui dumnezeu... Că, în genere, omenirea înclină prin natura ei spre comoditate şi trîndăvie, asta o ştim, din păcate, din comportarea plebei noastre manufacturiere, care, în medie, nu lucrează mai mult de 4 zile pe săptămînă, afară de cazul unei scumpiri a mijloacelor de subzistenţă... Să presupunem că un bushel de grîu ar reprezenta toate mijloacele de subzistenţă ale unui muncitor, că acest bushel ar costa 5 şilingi şi că muncitorul ar cîştiga cu munca sa cîte un şiling pe zi. El va trebui atunci să lucreze numai 5 zile pe săptămînă sau numai 4 dacă bushelul ar costa 4 şilingi... Deoarece însă, în cuprinsul acestui regat, salariul este mult mai mare în comparaţie cu preţurile mijloacelor de subzistenţă, muncitorul din manufacturi care lucrează 4 zile mai dispune de un surplus de bani cu care trăieşte restul săptămînii în trîndăvie... Sper că cele spuse sînt destul de concludente pentru a demonstra că o muncă moderată timp de 6 zile pe săptămînă nu înseamnă sclavie. Aşa lucrează muncitorii noştri agricoli şi, după toate aparenţele, ei sînt cei mai fericiţi dintre muncitori (labouring poor)[123)], iar olandezii lucrează aşa în manufacturi şi par a fi un popor foarte fericit. Aşa lucrează francezii, în măsura în care nu intervin numeroasele sărbători[124)]... Dar plebea noastră şi-a vîrît în cap ideea fixă că englezul are prin naştere privilegiul de a fi mai liber şi mai independent decît“ (muncitorul) „din oricare altă ţară a Europei. Ei bine, în măsura în care are o influenţă asupra vitejiei soldaţilor noştri, această idee poate fi de oarecare folos; dar cu cît sînt mai puţin pătrunşi de ea muncitorii din manufacturi, cu atît e mai bine pentru ei înşişi şi pentru stat. Muncitorii n-ar trebui niciodată să se socotească independenţi de superiorii lor (independent of their superiors)... într-un stat comercial ca al nostru, în care probabil 7 părţi din cele 8 ale întregii populaţii se compun din oameni cu puţină avere sau fără avere, încurajarea plebei este extrem de primejdioasă[125)]... Îndreptarea nu va fi deplină pînă ce sărăcimea noastră industrială nu se va resemna să lucreze 6 zile in schimbul aceleiaşi sume pe care acum o cîştigă în 4 zile“[126)].

În acest scop, precum şi pentru „stîrpirea leneviei, a desfrîului şi a aiurelilor romantice despre libertate“, şi de asemenea „pentru reducerea taxei pentru asistenţa săracilor, pentru emularea spiritului industrial şi pentru coborîrea preţului muncii în manufacturi“, acest înger păzitor al capitalului propune un mijloc sigur, anume de a-i închide pe muncitorii care cad în sarcina asistenţei publice, cu un cuvînt pe pauperi, într-o „casă ideală de muncă“ (an ideal

Workhouse). „O asemenea casă trebuie transformată într-o «casă a groazei» (House of Terror)“[127]. În această „casă a groazei“, în acest „ideal de Workhouse“, ar urma să se muncească „14 ore zilnic, incluzînd însă orele de masă potrivite, astfel ca să rămînă 12 ore întregi de muncă“[128].

Douăsprezece ore de muncă pe zi în „Workhouse-ul ideal“, în casa groazei de la 1770! Şaizeci şi trei de ani mai tîrziu, în 1833, cînd parlamentul englez reducea, în patru ramuri ale industriei, ziua de muncă pentru copiii între 13 şi 18 ani la 12 ore întregi de muncă, se părea că industriei engleze îi bate ceasul din urmă. În 1852, cînd L. Bonaparte[i], în strădania lui de a-şi asigura concursul burgheziei, a încercat să se atingă de ziua de muncă legală, muncitorimea franceză[*45] a strigat într-un singur glas: „Legea care reduce ziua de muncă la 12 ore este singurul bun care ne-a rămas din legislaţia republicii!“[129] La Zürich munca copiilor trecuţi de 10 ani este limitată la 12 ore; în Aargau munca copiilor între 13 şi 16 ani a fost redusă, în 1862, de la $12^1/_2$ la 12 ore; în Austria, în 1860, tot la 12 ore pentru copiii între 14 şi 16 ani[130]. Ce „progres faţă de 1770“, ar fi jubilat cu „exultation“ Macaulay!

„Casa groazei“ pentru pauperi, pe care, în 1770, sufletul capitalului o visa doar, se va înălţa peste cîţiva ani ca uriaşă „casă de muncă“ pentru înşişi muncitorii din manufacturi. Ea s-a numit fabrică. De astă dată idealul a pălit în faţa realităţii.

6. Lupta pentru ziua normală de muncă. Limitarea timpului de muncă prin legi coercitive. Legislaţia engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici între 1833 şi 1864

După ce capitalul a reuşit, prin eforturi de secole, să prelungească ziua de muncă pînă la limitele sale normale maxime şi apoi dincolo de ele, pînă la limitele zilei naturale de 12 ore[131], începînd cu ultima treime a secolului al XVIII-lea, o dată cu apariţia marii industrii, a intervenit, asemenea unei avalanşe, o perturbare violentă şi de nezăgăzuit. A fost sfărîmată orice barieră impusă de obiceiuri şi de natură, de vîrstă şi de sex, de zi şi de noapte. Chiar noţiunile zi şi noapte, folosite cu o rustică simplitate în vechile statute, au devenit atît de confuze, încît un judecător englez a fost nevoit încă în 1860 să dea dovadă de o înţelepciune cu adevărat talmudică pentru a lămuri „peremptoriu“ ce este ziua şi ce este noaptea[132]. Capitalul se dezlănţuia în orgii.

De îndată ce clasa muncitoare, buimăcită de vacarmul producţiei, şi-a revenit oarecum în fire, ea a început să cpună rezistenţă, şi anume mai întîi în Anglia, ţara de baştină a marii industrii. Dar timp de trei decenii concesiile pe care a reuşit să le smulgă au rămas pur nominale. Între 1802 şi 1833 parlamentul a promulgat 5 legi cu privire la reglementarea muncii, dar a fost destul de şiret pentru a nu vota nici o para pentru aplioarea lor obligatorie, pentru aparatul necesar etc.[133] Ele au rămas literă moartă.

„Fapt este că înainte de legea din 1833 copiii şi adolescenţii erau puşi să muncească (were worked) toată noaptea, toată ziua, sau atît ziua cît şi noaptea ad libitum[*48]“[134].

Abia începînd cu legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1833 — care priveşte fabricile de bumbac, lînă, in şi mătase — există pentru industria modernă o zi normală de muncă. Nimic nu caracterizează mai bine spiritul capitalului decît istoria legislaţiei engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici între 1833 şi 1864!

Legea din 1833 stipulează că ziua obişnuită de muncă în fabrică începe la 5 şi jumătate dimineaţa şi se termină la 8 şi jumătate seara, iar înăuntrul acestor limite, deci pentru un răstimp de 15 ore, legea permite să se folosească adolescenţi (adică tineri între 13 şi 18 ani) la orice oră din zi, cu condiţia ca unul şi acelaşi adolescent să nu lucreze mai mult de 12 ore în cursul unei zile, cu excepţia anumitor cazuri prevăzute în mod special. Secţiunea a 6-a a legii

statorniceşte „că în decursul fiecărei zile trebuie să i se acorde fiecăreia din aceste persoane cu timp de muncă redus cel puţin $1^1/_2$ ore pentru masă“. Folosirea copiilor sub 9 ani, cu excepţia pe care o vom arăta mai jos, a fost interzisă, iar munca copiilor între 9 şi 13 ani a fost redusă la 8 ore pe zi. Munca de noapte, adică în conformitate cu această lege, munca între 8 şi jumătate seara şi 5 şi jumătate dimineaţa, a fost interzisă pentru toate persoanele între 9 şi 18 ani.

Legiuitorilor le era atît de străină intenţia de a prejudicia libertatea capitalului în a stoarce forţa de muncă a adulţilor, sau, cum o numeau ei, „libertatea muncii“, încît au născocit un sistem special pentru a evita o asemenea înfricoşătoare consecinţă a legii pentru reglementarea muncii în fabrici.

„Marele inconvenient al sistemului de fabrică în actuala lui organizare — se spune în primul raport din 25 iunie 1833 al consiliului central al comisiei — constă în necesitatea pe care o implică de a prelungi munca copiilor pînă la durata maximă a zilei de muracă a adulţilor. Singurul remediu pentru acest inconvenient, fără a proceda la o limitare a muncii adulţilor, limitare care ar putea da loc la un inconvenient şi mai mare decît cel care trebuie înlăturat, pare a fi planul de a introduce două schimburi de copii“[93].

Sub denumirea de sistem de releuri („system of relays“; relay înseamnă în englezeşte, ca şi în franţuzeşte, schimbarea cailor de poştă la diferite staţii), acest „plan“ a fost deci pus în aplicare, aşa încît, de pildă, de la 5 şi jumătate dimineaţa pînă la 1 şi jumătate d.a. este înhămată o serie de copii între 9 şi 13 ani, iar de la 1 şi jumătate d.a. pînă la 8 şi jumătate seara, altă serie etc.

Drept recompensă pentru faptul că toţi domnii fabricanţi au ignorat cu extremă impertinenţă toate legile privitoare la munca copiilor promulgate în ultimii 22 de ani, li s-a aurit acum hapul. Parlamentul a hotărît ca după 1 martie 1834 nici un copil sub 11 ani, după 1 martie 1835 mici un copil sub 12 ani şi după 1 martie 1836 nici un copil sub 13 ani să nu lucreze în fabrică mai mult de 8 ore! Acest „liberalism“, atît de plin de menajamente pentru „capital“, era cu atît mai lăudabil cu cît doctorul Farre[i)], sir A. Carlisle[i)], sir B. Brodie[i)], sir C. Bell[i)], d-l Guthrie[i)] etc., într-un cuvînt cei mai de seamă physicians şi surgeons[*49] din Londra, declaraseră în mărturiile lor depuse în faţa Camerei comunelor că periculum in mora! [94] Doctorul Farre se exprimase chiar ceva mai drastic:

„Legiferarea este de asemenea necesară pentru a preveni moartea sub toate formele în care poate fi ea pricinuită înainte de vreme, şi, fără îndoială, forma respectivă“ (metoda folosită în fabrică) „trebuie considerată drept una din cele mai crude metode de a o pricinui“[135)].

Acelaşi parlament „reformat“, care, din delicateţe pentru domnii fabricanţi, a mai menţinut încă ani de-a rîndul copii sub 13 ani în infernul unei munci de 72 de ore pe săptămînă în fabrică, pe de altă parte a interzis plantatorilor, din capul locului, prin legea cu privire la eliberare, care administrează şi ea libertatea cu linguriţa, să silească vreun sclav negru să muncească mai mult de 45 de ore pe săptămînă!

Dar capitalul, de loc îmbunat, a pornit de îndată o agitaţie zgomotoasă, care avea să dureze mulţi ani. Ea avea în special în vedere vîrsta acelor categorii care, sub denumirea de copii, nu aveau voie să muncească decît 8 ore şi erau întrucîtva obligaţi să urmeze cursuri şcolare. După antropologia capitalistă, vîrstă copilăriei înceta la 10 ani, sau, la rigoare, la 11 ani. Cu cît se apropia mai mult termenul de executare integrală a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, adică anul fatal 1836, cu atît turba mai rău gloata fabricanţilor. Şi au reuşit, într-adevăr, să intimideze guvernul într-atîta, încît acesta a propus, în 1835, reducerea limitei de vîrstă pentru copii de la 13 la 12 ani. Între timp însă pressure from without[*50] creştea în mod ameninţător. Camera comunelor îşi pierduse curajul. Ea a refuzat să arunce pe copiii de

13 ani mai mult de 8 ore din zi sub roțile acestui car al lui Juggernaut[96], care este capitalul, şi astfel legea din 1833 a intrat pe deplin în vigoare. Ea a rămas neschimbată pînă în iunie 1844.

În decursul deceniului în care această lege a reglementat, la început parțial, apoi integral, munca în fabrici, rapoartele oficiale ale inspectorilor de fabrici clamează pe întrecute asupra imposibilității de a o aplica. Întrucît legea din 1833 dădea stăpînilor capitalului latitudinea de a fixa începutul, întreruperile şi sfîrşitul muncii de 8, respectiv de 12 ore pentru fiecare „adolescent" şi pentru fiecare „copil" în parte, la orice oră le-ar fi convenit în cadrul celor 15 ore, de la 5 şi jumătate dimineața pînă la 8 şi jumătate seara, precum şi de a fixa diferitelor persoane ore diferite de masă, domnii au născocit curînd un nou „sistem de releuri", după care caii de povară nu sînt schimbați la anumite stații, ci sînt mereu reînhămați la stații alternative. Nu vom mai insista asupra frumuseților acestui sistem, deoarece va trebui să ne ocupăm de el mai tîrziu. Dar chiar de la prima privire este limpede că acest sistem a anulat întreaga lege pentru reglementarea muncii în fabrici şi nu numai spiritul, ci şi litera ei. Cum ar fi putut inspectorii de fabrici să impună timpul de muncă fixat prin lege şi acordarea orelor de masă legale în condițiile unei contabilități atît de complicate pentru fiecare copil şi pentru fiecare adolescent în parte? Curînd, într-un mare număr de fabrici, abuzul brutal de mai înainte a înflorit din nou nestingherit. Cu prilejul unei întrevederi cu ministrul de interne (1844), inspectorii de fabrici au demonstrat imposibilitatea oricărui control în condițiile sistemului de releuri de curînd născocit[136)]. Între timp însă împrejurările evoluaseră foarte mult. Muncitorii de fabrică făcuseră, mai ales după 1838, din bill-ul cu privire la ziua de muncă de zece ore lozinca lor electorală în domeniul economic, aşa cum Carta[97] devenise lozinca lor în domeniul politic. Dar chiar o parte a fabricanților înşişi, anume aceia care îşi organizaseră activitatea în întreprinderi în conformitate cu legea din 1833, au copleşit parlamentul cu memorii peste memorii în care se protesta împotriva „concurenței" imorale a „fraților ipocriți", cărora obrăznicia mai mare sau condițiile locale mai favorabile le îngăduiau o încălcare a legii. Şi-apoi oricît ar fi căutat fabricantul ca individ să dea frîu liber vechii rapacități, purtătorii de cuvînt şi conducătorii politici ai clasei fabricanților îi impuneau o altă atitudine şi un alt limbaj față de muncitori. Ei porniseră campania pentru abrogarea legilor cerealelor şi, pentru a învinge, aveau nevoie de ajutorul muncitorilor! Ei au făgăduit deci nu numai o pîine de două ori mai mare[98], ci şi adoptarea bill-ului cu privire la ziua de muncă de zece ore în împărăția de o mie de ani a free trade-ului[137)]. Cu atît mai puțin puteau ei combate o măsură care nu urmărea decît să transforme legea din 1833 în realitate. În sfîrşit, toryi, văzîndu-şi periclitate cele mai scumpe interese ale lor, renta funciară, tunau şi fulgerau cu filantropică indignare împotriva „practicilor infame"[138)] ale adversarilor lor.

Aşa s-a născut legea adițională cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 7 iunie 1844, intrată în vigoare la 10 septembrie 1844. Ea pune sub protecția legii o nouă categorie de muncitori, şi anume femeile peste 18 ani. Ele erau în toate privințele asimilate cu adolescenții, reducîndu-li-se timpul de muncă la 12 ore, interzicîndu-li-se munca de noapte etc. Pentru prima oară legea s-a văzut constrînsă să controleze în mod direct şi oficial şi munca unor adulți. În raportul cu privire la situația din fabrici în 1844— 1845 se spune cu ironie:

„Nu ni s-a adus la cunoştință nici un singur caz în care femei adulte să fi protestat împotriva acestei imixtiuni in drepturile lor"[139)].

Munca copiilor sub 13 ani a fost redusă la $6^1/_2$ ore, şi în anumite condiții la 7 ore pe zi[140)].

Pentru a înlătura abuzurile falsului „sistem de releuri", legea cuprindea, între altele, următoarele importante dispoziții de amănunt:

„Pentru copii şi adolescenți, ziua de muncă va fi considerată ca începută din momentul în care vreun copil sau vreun adolescent începe să lucreze dimineața in fabrică".

Astfel încît dacă A începe, de pildă, munca la 8 dimineaţa, iar B la 10, ziua de muncă se va termina şi pentru B la aceeaşi oră ca şi pentru A. Începutul zilei de muncă va fi indicat de un ceas public, de pildă ceasul de la cea mai apropiată staţie de cale ferată, după care se va orienta clopotul fabricii. Fabricantul este obligat să afişeze în fabrică un anunţ cu litere mari care să indice începutul, sfîrşitul şi pauzele zilei de muncă. Copiii care-şi încep munca dimineaţa înainte de ora 12 nu mai pot fi folosiţi după ora 1 d.a. Echipa de după-masă trebuie deci să fie alcătuită din alţi copii decît cei din echipa de dimineaţă. Pauza de $1^1/_2$ ore pentru masă va fi acordată tuturor muncitorilor care cad sub prevederile legii la aceeaşi oră din zi, cel puţin cu o oră înainte de 3 d.a. Copiii şi adolescenţii nu pot fi folosiţi mai mult de 5 ore înainte de ora 1 d.a. dacă nu li se acordă o pauză de cel puţin o jumătate de oră pentru masă. Copiii, adolescenţii şi femeile nu au voie să rămînă în timpul meselor în nici una din încăperile fabricii în care se desfăşoară vreun proces de muncă etc.

S-a văzut că aceste dispoziţii minuţioase, care reglementează perioadele, limitele şi pauzele muncii atît de uniform, după sunetul clopotului, ca la armată, n-au fost nicidecum rodul vreunei fantezii parlamentare. Ele au luat naştere treptat din relaţiile existente, ca legi naturale ale modului de producţie modern. Ele au fost formulate, recunoscute oficial şi proclamate de către stat ca rezultat al unor îndelungate lupte de clasă. Una din primele lor consecinţe a fost aceea că practica a supus aceloraşi limitări şi ziua de muncă a muncitorilor adulţi de sex bărbătesc, întrucît în majoritatea proceselor de producţie cooperarea copiilor, a adolescenţilor şi a femeilor este indispensabilă. În linii mari deci, în perioada 1844—1847 peste tot şi în mod uniform era în vigoare ziua de muncă de 12 ore în toate ramurile industriale supuse legislaţiei cu privire la reglementarea muncii în fabrici.

Fabricanţii m-au admis însă acest „progres“ fără ca el să fie compensat printr-un „regres“. La insistenţele lor, Camera comunelor a redus vîrstă minimă a copiilor care muncesc în fabrici de la 9 la 8 ani, pentru a asigura capitalului „aprovizionarea adiţională cu copii de fabrică“, la care avea dreptul în numele lui dumnezeu şi al legii[141].

Anii 1846—1847 fac epocă în istoria economică a Angliei. Abrogarea legilor cerealelor, desfiinţarea taxelor de import la bumbac şi la alte materii prime, liberul schimb declarat stea călăuzitoare a legislaţiei! Într-un cuvînt, se iveau zorile împărăţiei de o mie de ani. Pe de altă parte, în acei ani mişcarea cartiştilor şi agitaţia pentru ziua de muncă de 10 ore ajunseseră la apogeu. Ele au găsit aliaţi în toryi setoşi de răzbunare. Cu toată opoziţia fanatică făcută, sub conducerea lui Bright şi Cobden, de armata liberului schimb, care îşi călcase cuvîntul, mult disputatul bill cu privire la ziua de muncă de 10 ore a trecut prin parlament.

Noua lege cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 8 iunie 1847 a stabilit că la 1 iulie 1847 avea să intre în vigoare o reducere provizorie a zilei de muncă la 11 ore pentru „adolescenţi“ (de la 13 pînă la 18 ani) şi pentru toate muncitoarele, la 1 mai 1848 urmînd să se introducă limitarea definitivă la 10 ore. De altfel, legea nu constituia decît o completare cu caracter de amendament a legilor din 1833 şi 1844.

Capitalul a întreprins o campanie preliminară pentru a împiedica aplicarea integrală a legii la 1 mai 1848. Şi anume muncitorii înşişi, cică învăţaţi minte de experienţă, urmau să fie aceia care să dea o mînă de ajutor la distrugerea propriei lor opere. Momentul era ales cu abilitate.

„Trebuie să ne amintim că în urma crizei îngrozitoare din 1846—1847, printre muncitorii de fabrică a bîntuit o mizerie extraordinară, deoarece multe fabrici nu lucrau decît un timp redus, iar altele de loc. Din această pricină, un număr considerabil de muncitori se găseau într-o situaţie dintre cele mai precare, mulţi aveau datorii. Se putea deci presupune cu destulă certitudine că vor prefera timpul mai îndelungat de muncă pentru a compensa pierderile suferite fie plătindu-şi datoriile, fie scoţîndu-şi mobila de la casa de amanet, fie înlocuind obiectele vîndute cu altele noi sau cumpărînd îmbrăcăminte nouă pentru ei şi familiile lor“[142].

Domnii fabricanţi au încercat să sporească efectul firesc al acestei situaţii printr-o scădere generală a salariilor cu 10%. Aceasta a fost, ca să zicem aşa, inaugurarea noii ere a liberului schimb. A urmat apoi, o dată cu reducerea zilei de muncă la 11 ore, o altă scădere, cu $8^1/_3$%, şi cu dublul acestui procent atunci cînd ziua a fost definitiv redusă la 10 ore. Prin urmare, oriunde împrejurările o permiteau, salariile au fost scăzute cu cel puţin 25%[143)]. Sub auspicii atît de favorabile a început agitaţia printre muncitori pentru abrogarea legii din 1847. Nici un mijloc din arsenalul înşelăciunii, ademenirii sau ameninţării n-a rămas neîncercat; zadarnic. Cît priveşte cele cîteva petiţii în care muncitorii erau puşi să se plîngă „de oprimarea adusă de această lege“, înşişi petiţionarii, interogaţi personal, au declarat că semnăturile le-au fost luate prin presiuni. „Sîntem oprimaţi însă de alţii, nu de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici“[144)]. Dacă fabricanţii nu au izbutit să-i facă pe muncitori să vorbească în sensul dorit de ei, în schimb cu atît mai tare au vociferat ei înşişi în presă şi în parlament, în numele muncitorilor. Ei i-au denunţat pe inspectorii de fabrici ca pe un soi de comisari ai Convenţiei[99], care sacrifică fără milă pe nefericiţii muncitori marotei lor de îndreptare a lumii. Şi această manevră a dat greş. Inspectorul de fabrici Leonard Horner a audiat atît personal, cît şi prin sub inspectorii săi un mare număr de martori în fabricile din Lancashire. Aproximativ 70% din muncitorii interogaţi s-au pronunţat pentru ziua de muncă de 10 ore, un procent cu mult mai mic pentru 11 ore şi o minoritate cu totul neînsemnată pentru vechile 12 ore[145)].

O altă manevră „amiabilă“ a fost aceea de a pune pe muncitorii adulţi de sex bărbătesc la o muncă de 12 pînă la 15 ore şi de a înfăţişa apoi acest fapt drept expresia cea mai fidelă a dorinţelor izvorîte din inima proletariatului. Dar Leonard Horner, „necruţătorul“ inspector de fabrici, a fost din nou prezent. Majoritatea celor ce lucrau „peste timpul legal“ au declarat că

„ar prefera, fără îndoială, să muncească 10 ore în schimbul unui salariu mai mic, dar că acest lucru nu depinde de ei; atîţia dintre ei sînt şomeri şi atîţi filatori sînt nevoiţi să lucreze ca simpli piecers[*51], încît dacă ar refuza să lucreze un timp de muncă mai lung, alţii le-ar lua imediat locul, aşa că pentru ei dilema e următoarea: sau să lucreze peste timpul legal, sau să rămînă pe drumuri“[146)].

Campania preliminară a capitalului eşuase, şi legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore a intrat în vigoare la 1 mai 1848. Între timp însă, eşecul partidului cartiştilor, ai căror conducători fuseseră întemniţaţi şi a cărui organizaţie fusese dizolvată, zdruncinase în rîndurile clasei muncitoare din Anglia încrederea în propriile ei forţe. Scurt timp după aceea, insurecţia din iunie de la Paris şi înăbuşirea ei sîngeroasă au unit, în Anglia ca şi în Europa continentală, toate fracţiunile claselor stăpînitoare, proprietari funciari şi capitalişti, rechini de bursă şi dughengii, protecţionişti şi adepţi ai liberului schimb, guvern şi opoziţie, popi şi liber-cugetători, tinere prostituate şi călugăriţe bătrîne într-o singură chemare pentru salvarea proprietăţii, a religiei, a familiei, a societăţii! Pretutindeni clasa muncitoare a fost proscrisă, anatemizată, supusă lui „loi des suspecte“[100]. Domnii fabricanţi nu aveau deci de ce să se jeneze. Ei au pornit o rebeliune făţişă nu numai împotriva legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore, ci şi împotriva întregii legislaţii, care, începînd din 1833, încerca să frîneze întrucîtva stoarcerea „liberă“ a forţei de muncă. Era o Proslavery Rebelllion[101] în miniatură, dusă, timp de mai bine de doi ani, cu cinică lipsă de scrupule şi cu energie teroristă, ambele cu atît mai la îndemînă cu cît capitalistul rebel nu risca nimic în afară de pielea muncitorilor săi.

Pentru a înţelege cele ce urmează, trebuie să reamintim că legile pentru reglementarea muncii în fabrici din 1833, 1844 şi 1847 erau toate trei în vigoare în măsura în care una nu o amenda pe cealaltă; că nici una dintre ele nu limita ziua de muncă a muncitorului de sex bărbătesc în vîrstă de peste 18 ani şi că, din 1833, durata de 15 ore, de la 5 şi jumătate dimineaţa pînă la 8 şi jumătate seara, a rămas „ziua“ legală, în limitele căreia abia urma să fie prestată în condiţiile prescrise munca, la început de 12 ore, iar mai tîrziu de 10 ore, a adolescenţilor şi a femeilor.

Pe alocuri, fabricanții au început să concedieze o parte, uneori jumătate, din adolescenții și din muncitoarele folosite de ei și au restabilit în schimb pentru muncitorii adulți de sex bărbătesc munca de noapte aproape dispărută. Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore, strigau ei, nu le lasă altă alternativă![147)]

A doua măsură se referea la pauzele legale pentru masă. Să-i ascultăm pe inspectorii de fabrici.

„De cînd numărul orelor de muncă a fost redus la 10, fabricanții susțin, cu toate că în practică ei nu aplică încă întru totul punctul lor de vedere, că atunci cînd se lucrează, de pildă, de la 9 dimineața pînă 1a 7 seara, prevederile legii sînt respectate dacă se acordă o oră pentru masă înainte de ora 9 dimineața și o jumătate de oră după ora 7 seara, adică $1^1/_2$ ore pentru masă. În prezent ei acordă în unele cazuri o jumătate de oră sau o oră întreagă pentru masa de prînz, dar în același timp subliniază că nu sînt nicidecum obligați să acorde vreo parte oarecare din cele $1^1/_2$ ore în răstimpul celor 10 ore ale zilei de muncă“[148)].

Domnii fabricanți susțineau deci că dispozițiile extrem de minuțioase ale legii din 1844 cu privire la timpul pentru masă nu le-ar acorda muncitorilor decît permisiunea de a mînca și de a bea înainte de intrarea lor în fabrică și după ieșirea lor din fabrică, adică la ei acasă! Și de ce oare nu și-ar lua muncitorii masa de prînz înainte de ora 9 dimineața? Juriștii coroanei au hotărît însă că orele de masă prescrise

„trebuie respectate acordîndu-se pauze în timpul zilei reale de muncă și că este ilegal să se pretindă o muncă de 10 ore în șir, de la 9 dimineața pînă la 7 seara fără nici o întrerupere“[149)].

După aceste demonstrații pașnice, capitalul, ca preludiu la rebeliune, a pornit o acțiune care se încadra în litera legii din 1844, și care era deci legală.

Legea din 1844, ce-i drept, interzicea folosirea, după ora 1 d.a., a copiilor între 8 și 13 ani care fuseseră folosiți și înainte de ora 12. Dar ea nu reglementa în nici un fel munca de $6^1/_2$ ore a copiilor al căror timp de muncă începea la ora 12 sau mai tîrziu! Dacă munca lor începea la ora 12 din zi, copiii de 8 ani puteau deci să fie folosiți de la 12 pînă la 1, o oră, de la 2 pînă la 4 d.a., 2 ore, și de la 5 pînă la 8 și jumătate seara, $3^1/_2$ ore, în total deci cele $6^1/_2$ ore legale! Sau și mai bine. Pentru a combina folosirea muncii lor cu munca muncitorilor adulți de sex bărbătesc, care lucrau pînă la 8 și jumătate seara, fabricanții nu aveau decît să nu le dea de lucru înainte de ora 2 d.a., și puteau să-i țină apoi în fabrică fără întrerupere pînă la 8 și jumătate seara!

„Se recunoaște astăzi deschis că din cauza lăcomiei fabricanților, care vor ca mașinile lor să funcționeze mai mult de 10 ore, în Anglia s-a încetățenit recent practica de a pune să muncească, după plecarea din fabrică a tuturor adolescenților și a femeilor, copii de 8 pînă la 13 ani, de ambele sexe, alături de bărbații adulți, pînă la 8 și jumătate seara“[150)].

Muncitorii și inspectorii de fabrici au protestat din motive de igienă și de morală. Dar capitalul a răspuns:

„Asupra mea să cadă fapta mea!

Cer drept și cer ispașă, după zapis!“[102]

Într-adevăr, potrivit datelor statistice prezentate la 26 iulie 1850 Camerei comunelor, la 15 iulie 1850, în pofida tuturor protestelor, 3.742 de copii erau supuși acestei „practici“ în 257 de fabrici[151)]. Dar nici aceasta nu era destul! Ochiul ager al capitalului a descoperit că dacă legea din 1844 prevede pentru munca de dimineață de 5 ore o pauză obligatorie de cel puțin 30 de minute, pentru înviorare, ea nu prevede nimic similar pentru munca de după-amiază. De aceea

capitalul a cerut şi a obţinut satisfacţia nu numai de a pune copii de 8 ani să robească de la 2 pînă la 8 şi jumătate seara, fără întrerupere, dar şi de a-i ţine nemîncaţi!

„Pieptul! Da!

Cum zice-n zapis“[152)] [103]

Această cramponare shylockiană[i)] de litera legii din 1844, ca act de reglementare a muncii copiilor, era menită doar să pregătească rebeliunea făţişă împotriva acestei legi ca act de reglementare a muncii „adolescenţilor şi a femeilor“. Ne amintim că scopul şi conţinutul principal al acestei legi fusese desfiinţarea „falsului sistem de releuri“. Fabricanţii au pornit rebeliunea cu simpla declaraţie că acele articole ale legii din 1844 care interzic libera folosire a adolescenţilor şi a femeilor în decursul unor intervale de timp mai scurte, alese de fabricant, din ziua de muncă de cincisprezece ore ar fi

„rămas relativ inofensive (comparatively harmless) atîta vreme cît timpul de muncă era limitat la 12 ore. Sub imperiul legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore, ele ar reprezenta însă o insuportabilă nedreptate (hardship)“[153)].

Şi ca urmare i-au avizat imperturbabili pe inspectori că vor trece peste litera legii şi vor reintroduce cu de la sine putere vechiul sistem[154)]. Acest lucru ar fi în însuşi interesul muncitorilor rău sfătuiţi, pentru că

„ar permite să li se plătească salarii mai mari“. „Totodată ar reprezenta singurul mijloc care ar permite menţinerea supremaţiei industriale a Marii Britanii în condiţiile legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore“[155)]. „S-ar putea ca descoperirea infracţiunilor să fie oarecum dificilă în sistemul de releuri; dar ce înseamnă aceasta? (what of that?) Să fie oare tratate marile interese industriale ale ţării ca un lucru secundar numai pentru a-i scuti pe inspectorii şi subinspectorii de fabrici de un pic de osteneală (some little trouble) în plus?“[156)]

Toate aceste baliverne n-au folosit, bineînţeles, la nimic. Inspectorii de fabrici au acţionat pe calea justiţiei. Dar în curînd asupra ministrului de interne, sir George Grey[i)], s-a abătut o asemenea avalanşă de petiţii ale fabricanţilor, încît acesta, prin circulara din 5 august 1848, a dat indicaţii inspectorilor

„în general să nu intenteze acţiune pentru violarea literei legii decît atunci cînd se dovedeşte că s-a făcut abuz de sistemul de releuri pentru a pune la muncă mai mult de 10 ore adolescenţi şi femei“.

În consecinţă, inspectorul de fabrici J. Stuart[i)] a permis aşa-zisul sistem de schimburi în cursul celor 15 ore a zilei de muncă în fabrică în întreaga Scoţie, unde curînd sistemul a reînviat. Inspectorii de fabrici din Anglia, în schimb, au declarat că ministrul nu are putere dictatorială pentru a suspenda legile şi au continuat să intervină pe cale judiciară împotriva Proslavery Rebells.

La ce foloseau însă acţiunile în justiţie dacă tribunalele, dacă aşa-numiţii county magistrates[157)] pronunţau verdicte de achitare? În aceste tribunale domnii fabricanţi erau propriii lor judecători. Iată un exemplu. Un oarecare Eskrigge, filator de bumbac de la firma „Kershaw, Leese et Co.“, înaintase inspectorului de fabrici al districtului respectiv schema unui sistem de releuri proiectat pentru fabrica sa. Propunerea lui fiind respinsă, el a rămas pentru un timp pasiv. Cîteva luni mai tîrziu, un individ cu numele de Robinson, filator de bumbac şi el, care, dacă nu era un „Vineri[i)]“ al lui Eskrigge, era în orice caz rudă a lui, a fost trimis în faţa judecătorilor de pace (Borough Justices) ai oraşului Stockport pentru delictul de a fi introdus un plan de releuri identic cu cel născocit de Eskrigge. Completul de judecată era format din 4 judecători, dintre care 3 erau filatori de bumbac, şi prezidat de inevitabilul Eskrigge. Eskrigge l-a achitat pe Robinson şi a declarat de îndată că ce-i drept pentru

Robinson e drept şi pentru Eskrigge. Bazat pe propria lui hotărîre, învestită cu putere de lege, el a introdus imediat sistemul în propria sa fabrică[158)]. De fapt, chiar şi componenţa acestor instanţe judecătoreşti constituia o violare flagrantă a legii[159)].

„Acest gen de farse judiciare — exclamă inspectorul Howell — reclamă imperios un remediu...“ Sau puneţi de acord legea cu aceste verdicte, sau încredinţaţi-o unui tribunal mai integru, care să-şi pună de acord sentinţele cu legea... în toate cazurile de acest fel. Cît de mult ar fi de dorit un judecător plătit!“[160)]

Juriştii coroanei au declarat că interpretarea dată de fabricanţi legii din 1848 este absurdă, dar salvatorii societăţii nu s-au lăsat intimidaţi.

„După ce am încercat — raportează Leonard Horner — să obţin aplicarea legii intentînd 10 urmăriri în 7 districte judecătoreşti diferite, găsind sprijin din partea magistraţilor numai într-un singur caz..., socotesc inutilă orice altă urmărire pentru eludarea acestei legi. Acea parte a legii care a avut drept scop uniformizarea orelor de muncă... nu mai există în Lancashire. Nici eu, nici agenţii din subordinea mea nu dispunem de nici un mijloc pentru a ne încredinţa că, în fabricile unde funcţionează aşa-zisul sistem de releuri, adolescenţii şi femeile nu lucrează mai mult de 10 ore... La sfîrşitul lunii aprilie 1849, 114 fabrici din districtul meu lucrau deja după această metodă, şi în ultimul timp numărul lor creşte rapid. În genere, ele lucrează actualmente $13^1/_2$ ore, de la 6 dimineaţa pînă la 7 şi jumătate seara; în unele cazuri 15 ore, de la 5 şi jumătate dimineaţa pînă la 8 şi jumătate seara“[161)].

Încă în decembrie 1848, Leonard Horner se afla în posesia unei liste de 65 de fabricanţi şi 29 de supraveghetori de fabrici care declarau unanim că nici un sistem de supraveghere n-ar putea împiedica în condiţiile acestui sistem de releuri o muncă excesivă[162)]. Aceiaşi copii şi aceiaşi adolescenţi erau mutaţi (shifted) cînd din atelierul de filatură în cel de ţesătorie etc., cînd, în decursul aceloraşi 15 ore, dintr-o fabrică într-alta[163)]. Cum să controlezi un sistem

„care abuzează de cuvîntul schimburi pentru a amesteca braţele de muncă, asemenea cărţilor de joc, într-o serie nesfîrşită de combinaţii şi pentru a modifica zilnic orele de muncă şi de odihnă ale diferiţilor indivizi în aşa fel încît aceeaşi echipă completă să nu lucreze niciodată în acelaşi loc şi în acelaşi timp!“[164)]

Dar făcînd cu totul abstracţie de surmenarea reală, acest aşa-zis sistem de releuri constituia o elucubraţie a fanteziei capitalului, pe care nici Fourier[i)] în schiţele sale umoristice despre „courtes séances“[107] nu a întrecut-o; atîta doar că aici atracţia muncii a fost transformată în atracţia capitalului. Nu avem decît să aruncăm o privire asupra acelor scheme născocite de fabricanţi pe care presa respectabilă le elogia ca model de „ceea ce poate realiza un grad rezonabil de solicitudine şi de metodă“ („what a reasonable degree of care and method can accomplish“). Muncitorii erau împărţiţi uneori în 12 pînă la 15 categorii, care la rîndul lor îşi schimbau mereu elementele componente. În decursul celor 15 ore ale zilei de muncă din fabrică, capitalul îl atrăgea pe muncitor ba pentru o jumătate de oră, ba pentru o oră, apoi îl respingea, pentru ca după aceea să-l atragă din nou în fabrică şi să-l respingă din nou din ea, hărţuindu-l încoace şi încolo în frînturi răzleţe de timp, fără a-l pierde din mînă, pînă ce munca de 10 ore era îndeplinită. Ca pe o scenă de teatru, aceleaşi persoane trebuiau să-şi facă apariţia pe rînd în scene diferite din acte diferite. Dar aşa cum actorul aparţine scenei pentru toate durata piesei, tot aşa şi muncitorii aparţineau acum fabricii timp de 15 ore, fără a mai pune la socoteală timpul pentru deplasarea spre fabrică şi spre casă. Orele de repaus se transformau astfel în ore de trîndăvie forţată care-l mînau pe tînărul muncitor la circiumă şi pe tînăra muncitoare la bordel. La fiecare născocire — şi capitalistul era zilnic inspirat — menită să îngăduie funcţionarea neîntreruptă a maşinilor 12 sau 15 ore fără a spori numeric personalul, muncitorul trebuia să-şi înghită mîncarea ba în cutare frîntură de timp, ba în alta. Pe vremea agitaţiei pentri ziua de muncă de 10 ore, fabricanţii ţipaseră că banditii de

muncitori petiționează în speranța de a obține salariul a 12 ore pentru o muncă de 10 ore. Acum ei întorceau medalia. Plăteau salariu pentru 10 ore de muncă, dispunînd de forțele de muncă timp de 12 şi 15 ore![165] Iată care era problema, iată care era legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore în ediția fabricanților! Erau aceiaşi adepți ai liberului schimb, onctuoşi şi filantropi, care timp de 10 ani, cît durase agitația împotriva legilor cerealelor, le demonstraseră muncitorilor, calculînd pînă la centimă, că dacă importul de cereale va fi liber, avînd în vedere resursele industriei engleze, o muncă de 10 ore va fi cu totul suficientă pentru a-i îmbogăți pe capitalişti[166].

Rebeliunea capitalului, care a durat doi ani, a fost în cele din urmă încununată prin decizia uneia din cele patru curți supreme ale Angliei, Court of Exchequer, care în unul din cazurile aduse în fața ei a hotărît, la 8 februarie 1850, că fabricanții au procedat într-adevăr împotriva sensului legii din 1844, dar că această lege însăşi conține anumite cuvinte care o fac lipsită de sens. „Prin această hotărîre legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore a fost abrogată“[167]. Un mare număr de fabricanți care pînă atunci nu se încumetaseră să aplice sistemul de releuri adolescenților şi muncitoarelor s-au năpustit asupra lui[168].

Dar imediat după această victorie a capitalului, aparent definitivă, a intervenit un reviriment. Pînă atunci muncitorii opuseseră o rezistență pasivă, ce-i drept dîrză şi reluată zi de zi. De astă dată au protestat, lîn Lancashire şi Yorkshire, în cadrul unor mitinguri tot mai amenințătoare. Pretinsa lege cu privire la ziua de muncă de 10 ore nu reprezintă deci, spuneau ei, decît o simplă farsă, o înşelătorie parlamentară şi n-a existat niciodată! Inspectorii de fabrici avertizau insistent guvernul, arătînd că antagonismul de clasă a ajuns la o tensiune de neînchipuit. Chiar şi o parte din fabricanți murmurau:

„Din pricina hotărîrilor contradictorii ale magistraților domneşte o situație cu totul anormală şi anarhică. Una e legea în Yorkshire, alta în Lancashire, alta într-o parohie din Lancashire şi iarăşi alta în cea imediat vecină. Fabricantul din oraşele mari poate să ocolească legea, cel de la țară însă nu găseşte personalul necesar pentru sistemul de releuri, şi cu atît mai puțin pentru deplasarea muncitorilor dintr-o fabrică în alta etc.“

Şi doar exploatarea egală a forței de muncă constituie pentru capital primul dintre drepturile omului.

În aceste împrejurări s-a ajuns la un compromis între fabricanți şi muncitori, consfințit de parlament prin noua lege adițională cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 5 august 1850. Pentru „adolescenți şi pentru femei“ ziua de muncă a fost mărită, în primele 5 zile ale săptămînii, de la 10 ore la $10^1/_2$ ore, iar pentru ziua de sîmbăta a fost redusă la $7^1/_2$ ore. Munca urma să fie prestată în răstimpul de la 6 dimineața la 6 seara[169], cu întreruperi de $1^1/_2$ oră pentru mese, acordate concomitent tuturor muncitorilor şi în conformitate cu dispozițiile din 1844 etc. Prin aceasta s-a pus o dată pentru totdeauna capăt sistemului de releuri[170]. În ceea ce priveşte munca copiilor rămînea în vigoare legea din 1844.

O categorie de fabricanți şi-a asigurat şi de astă dată ca şi înainte, drepturi senioriale speciale asupra copiilor de proletari. Aceştia au fost fabricanții de mătase. În 1833 ei urlaseră amenințător că, „răpindu-li-se libertatea de a pune să robotească copii de orice vîrstă timp de zece ore pe zi, li se opresc fabricile“ („if the liberty of working children of any age for 10 hours a day was taken away, it would stop their works“). Le-ar fi imposibil, spuneau ei, să cumpere un număr suficient de copii peste 13 ani. Şi astfel au dobîndit privilegiul dorit. O cercetare ulterioară a dovedit că pretextul invocat nu fusese decît minciună sfruntată[171], ceea ce nu i-a împiedicat însă de a-şi țese mătasea vreme de un deceniu, cîte 10 ore pe zi, din sîngele copiilor nevîrstnici, care, pentru a-şi putea îndeplini munca, trebuiau urcați pe scaune[172]. Legea din 1844 le „răpea“, ce-i drept, „libertatea“ de a folosi copii sub 11 ani mai mult de $6^1/_2$ ore pe zi, dar le asigura în schimb privilegiul de a folosi copii între 11 şi 13 ani

timp de 10 ore pe zi şi suspenda obligativitatea de a urma un curs şcolar prevăzută pentru ceilalţi copii din fabrici. De astă dată ei au invocat drept pretext că:

„Fineţea ţesăturii reclamă degete delicate, ceea ce se poate obţine numai printr-o încadrare timpurie a copiilor în fabrică“[173].

De dragul degetelor delicate, copiii erau jertfiţi cu totul, aşa cum în sudul Rusiei sînt căsăpite vitele cornute exclusiv pentru pielea şi seul lor. În sfîrşit, în 1850 privilegiul acordat în 1844 a fost limitat la secţiile de răsucit şi de depănat firele de mătase, dar pentru a despăgubi capitalul pentru faptul că i se răpise „libertatea“, timpul de muncă al copiilor între 11 şi 13 ani a fost mărit de la 10 ore la $10^{1}/_{2}$ ore. Pretextul: „Munca în fabricile de mătase ar fi mai uşoară decît în celelalte fabrici şi nicidecum atît de vătămătoare sănătăţii“[174]. O anchetă medicală oficială a dovedit ulterior că, dimpotrivă,

„indicele mediu de mortalitate este excepţional de mare în districtele industriei mătăsii, iar în rîndurile populaţiei feminine, mai ridicat chiar decît în districtele industriei bumbacului din Lancashire“[175].

În ciuda protestelor inspectorilor de fabrică, repetate din jumătate în jumătate de an, abuzul s-a perpetuat pînă în prezent[176].

Legea din 1850 a transformat intervalul de 15 ore, de la 5 şi jumătate dimineaţa pînă la 8 şi jumătate seara, într-unul de 12 ore, de la 6 dimineaţa pînă la 6 seara, însă numai pentru „adolescenţi şi femei“. Aşadar, nu şi pentru copii, care tot mai puteau fi folosiţi o jumătate de oră înainte de începerea lucrului şi $2^{1}/_{2}$ ore după terminarea lui, chiar dacă durata totală a muncii lor nu putea să depăşească $6^{1}/_{2}$ ore. În timpul dezbaterilor în jurul legii, inspectorii de fabrici au înaintat parlamentului o statistică cu privire la abuzurile infame cărora le dădea loc această anomalie. Zadarnic însă. Exista intenţia nemărturisită de a mări din nou, în anii de prosperitate, folosind munca copiilor, ziua de muncă a muncitorilor adulţi la 15 ore. Experienţa următorilor 3 ani a arătat că o asemenea tentativă trebuia să eşueze din cauza rezistenţei muncitorilor adulţi de sex bărbătesc[177]. De aceea, legii din 1850 i s-a adus în cele din urmă în 1853 o completare prin care se interzicea „folosirea muncii copiilor dimineaţa înaintea adolescenţilor şi a femeilor, şi seara după aceştia“. Începînd de atunci, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1850 a reglementat, cu puţine excepţii, ziua de muncă a tuturor muncitorilor din ramurile industriale care intrau în prevederile ei[178]. De la promulgarea primei legi pentru reglementarea muncii în fabrici trecuse jumătate de secol[179].

Prin „Printworks' Act“ (legea cu privire la imprimeriile de stambă etc.) din 1845, legislaţia a trecut pentru prima oară dincolo de sfera sa iniţială. Din fiecare rînd al textului legii se vede cu cîtă neplăcere a consimţit capitalul la această nouă „extravaganţă“! Legea limitează ziua de muncă pentru copiii între 8 şi 13 ani şi pentru femei la 16 ore, între orele 6 dimineaţa şi 10 seara, fără nici o întrerupere legală pentru masă. Această lege permite astfel folosirea muncitorilor de sex bărbătesc trecuţi de 13 ani, după bunul plac, zi şi noapte[180]. Ea constituie un avorton parlamentar[181].

Cu toate acestea, principiul triumfase prin victoria repurtată în ramurile importante ale industriei, care sînt creaţia cea mai caracteristică a modului de producţie modern. Miraculoasa lor dezvoltare din anii 1853-l860, care mergea mînă în mînă cu renaşterea fizică şi morală a muncitorilor din fabrici, izbea pînă şi privirea cea mai puţin ageră. Fabricanţii înşişi, cărora limitarea şi reglementarea prin lege a zilei de muncă le fusese smulsă pas cu pas printr-un război civil de o jumătate de veac, se făleau acum cu contrastul dintre aceste ramuri industriale şi ramurile de exploatare încă „libere“[182]. Fariseii „economiei politice“ proclamau acum recunoaşterea necesităţii unei reglementări prin lege a zilei de muncă drept o nouă şi caracteristică cucerire a „ştiinţei“ lor[183]. E lesne de înţeles că, după ce magnaţii industriei

admiseseră inevitabilul şi se împăcaseră cu el, puterea de rezistenţă a capitalului a scăzut treptat, în timp ce puterea de atac a clasei muncitoare a crescut o dată cu numărul aliaţilor ei din straturile sociale care nu erau direct interesate. De aici progresul relativ rapid înregistrat de la 1860 încoace.

În 1860 boiangeriile şi albitoriile[184)] au intrat în prevederile legii pentru reglementarea muncii în fabrici din 1850, iar fabricile de dantele şi de ciorapi în 1861. În urma primului raport al „Comisiei pentru cercetarea muncii copiilor“ (1863), aceeaşi soartă au împărtăşit-o şi atelierele manufacturiere pentru toate articolele de ceramică (nu numai olăriile), fabricile de chibrituri, focoase, cartuşe, tapete, catifea din bumbac (fustian cutting) şi numeroase procese cuprinse sub denumirea de „finishing“ (ultima apretură). În 1863 „albitoriilor în aer liber“[185)] şi brutăriilor li s-au aplicat legi speciale, dintre care prima interzice, între altele, munca de noapte (de la ora 8 seara la 6 dimineaţa) pentru copii, adolescenţi şi femei, iar a doua — folosirea calfelor de brutari sub 18 ani între orele 9 seara şi 5 dimineaţa. Asupra propunerilor ulterioare ale comisiei amintite, care ameninţă să desfiinţeze „libertatea“ în toate ramurile importante ale industriei engleze, cu excepţia agriculturii, minelor şi transporturilor, vom mai reveni[185a)].

7. Lupta pentru ziua de muncă normală. Repercusiunile legislaţiei engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra altor ţări

Cititorul îşi amiteşte că producerea de plusvaloare sau stoarcerea de supramuncă formează conţinutul şi scopul specific al producţiei capitaliste, abstracţie făcînd de orice eventuale schimbări care ar interveni în modul de producţie însuşi şi care ar rezulta din subordonarea muncii faţă de capital. El îşi mai aminteşte că, din punctul de vedere examinat pînă acum, numai muncitorul independent, şi deci, după lege, major, are, în calitate de vînzător de marfă, raporturi contractuale cu capitalistul. Dacă, aşadar, în schiţa noastră istorică rolul principal îl joacă, pe de o parte, industria modernă, pe de altă parte munca celor minori sub raport fizic şi juridic, pe cea dintîi am considerat-o doar ca o sferă specială a stoarcerii de muncă, iar pe cea de-a doua un exemplu deosebit de grăitor în acest sens. Fără a anticipa expunerile ulterioare, din simpla înlănţuire a faptelor istorice rezultă:

Întîi: în industriile care au fost cel dintîi revoluţionate de apă, abur şi maşini, în aceste prime creaţii ale modului de producţie modern, în filaturile şi în ţesătoriile de bumbac, de lînă, de in şi de mătase, tendinţa capitalului de a prelungi peste măsură şi fără scrupule ziua de muncă a fost la început satisfăcută. Modul material de producţie schimbat şi relaţiile sociale ale producătorilor, şi ele corespunzător schimbate[186)], dau naştere întîi unei prelungiri nelimitate a zilei de muncă şi provoacă apoi, ca o reacţie, controlul societăţii, care pe cale legislativă limitează, reglementează şi uniformizează ziua de muncă şi pauzele ei. De aceea acest control se stabileşte pe cale legislativă în cursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea doar în mod excepţional[187)]. După cucerirea ţinutului de baştină al noului mod de producţie s-a văzut nu numai că multe alte ramuri de producţie au fost supuse între timp regimului de fabrică propriu-zis, dar şi că manufacturile cu metode de lucru mai mult sau mai puţin învechite, ca olăriile, sticlăriile etc., ca meseriile de modă veche, ca brutăriile, ba chiar, în cele din urmă, şi aşa-numita muncă la domiciliu, răzleţită, cum e confecţionarea cuielor etc.[188)], de mult căzuseră pradă exploatării capitaliste, ca şi fabrica. Legislaţia a fost astfel nevoită să renunţe treptat la caracterul ei de legislaţie excepţională sau, acolo unde procedează, ca în Anglia, după cazuistica romană, să considere, după bunul plac, drept fabrică (factory) orice casă în care se lucrează[189)].

Al doilea: istoria reglementării zilei de muncă în unele ramuri de producţie, lupta care se mai dă şi astăzi pentru această reglementare în alte ramuri dovedesc limpede că, pe o anumită

treaptă de maturizare a producției capitaliste, muncitorul izolat, muncitorul ca vînzător „liber" al forței sale de muncă, e înfrînt fără putință de împotrivire. Instituirea unei zile de muncă normale constituie, prin urmare, produsul unui îndelungat război civil, mai mult sau mai puțin voalat, între clasa capitaliștilor și clasa muncitoare. Întrucît lupta a pornit în sfera industriei moderne, ea a izbucnit mai întîi în patria acestei industrii, în Anglia[190)]. Muncitorii de fabrică englezi au fost campionii, nu numai ai clasei muncitoare engleze, ci și ai clasei muncitoare moderne în genere, după cum și teoreticienii lor au fost primii care au aruncat teoriei capitalului mînușa[191)]. Iată de ce filozoful de fabrică Ure denunță drept o rușine de neșters a clasei muncitoare engleze faptul că și-a înscris pe stindard „sclavia legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici", în vreme ce capitalul luptă bărbătește pentru „deplina libertate a muncii"[192)].

Franța șchioapătă încet în urma Angliei. Pentru nașterea legii zilei de muncă de douăsprezece ore[193)], mult mai imperfectă decît originalul ei englez, a fost necesară revoluția din februarie. Cu toate acestea, metoda revoluționară franceză își manifestă avantajele ei caracteristice. Dintr-o singură lovitură ea dictează tuturor atelierelor și fabricilor, fără deosebire, aceeași limită a zilei de muncă, în timp ce legislația engleză cedează, împotriva voinței ei, ba într-un punct, ba într-altul, presiunii împrejurărilor și alege calea cea mai bună pentru a genera noi pricini de complicații juridice[194)]. Pe de altă parte, legea franceză proclamă drept principiu ceea ce în Anglia s-a dobîndit prin luptă numai pentru copii, minori și femei și este revendicat abia acum ca drept general[195)].

În Statele Unite ale Americii de Nord, orice mișcare muncitorească independentă a rămas paralizată atîta timp cît sclavia întina o parte din republică. Munca în piele albă nu se poate emancipa acolo unde munca în piele neagră este stigmatizată. Dar din moartea sclaviei a răsărit de îndată o viață nouă, întinerită.

Primul rod al războiului civil a fost agitația pentru ziua de muncă de 8 ore, care s-a răspîndit vertiginos, cu pașii de șapte poște ai locomotivei, de la Oceanul Atlantic la cel Pacific, din Noua Anglie pînă în California. Congresul general muncitoresc de la Baltimore[108] (august 1866) declară:

„Primul și marele imperativ al momentului de față pentru a elibera munca din această țară de sclavia capitalistă este promulgarea unei legi prin care ziua de 8 ore să fie declarată zi de muncă normală pentru toate statele Uniunii americane. Sîntem hotărîți să ne încordăm toate puterile pînă ce acest glorios rezultat va fi atins"[196)].

În același timp (începutul lunii septembrie 1866), „Congresul internațional al muncitorilor" de la Geneva a hotărît, la propunerea Consiliului General de la Londra: „Declarăm că o condiție preliminară, fără de care toate încercările de eliberare sînt sortite eșecului, este limitarea zilei de muncă... Noi propunem limitarea prin lege a zilei de muncă la 8 ore[109].

Mișcarea muncitorească, născută spontan de ambele părți ale oceanului din înseși relațiile de producție, confirmă cuvintele inspectorului de fabrici englez R. J. Saunders[i)]:

„Nu se vor putea lua niciodată cu oarecare șanse de succes noi măsuri pentru reformarea societății dacă ziua de muncă nu va fi fost în prealabil limitată și dacă nu va fi fost impusă respectarea strictă a limitei prescrise"[197)].

Trebuie să recunoaștem că muncitorul nostru iese din procesul de producție altfel decît a intrat în el. Pe piață, în calitate de posesor al mărfii „forță de muncă", el se află față în față cu alți posesori de marfă, adică ca posesor de marfă contra posesor de marfă. Contractul prin care îi vinde capitalistului forța sa de muncă atestă, ca să zicem așa, negru pe alb că el dispune liber de persoana sa. După ce tîrgul a fast încheiat, se dovedește că el n-a fost un „agent liber", că durata de timp pentru care are libertatea să-și vîndă forța de muncă este timpul pentru care

este silit să-şi vîndă forţa de muncă[198)], că de fapt vampirul care îl suge nu-i dă drumul „atîta timp cît se mai poate suge din ea o picătură de sînge, cît se mai poate stoarce din muşchii, din vinele ei un efort“[199)]. Pentru „a se apăra“ de şarpele chinurilor lor[110], muncitorii trebuie să-şi strîngă rîndurile şi să impună, ca clasă, statului, o lege, o stavilă socială puternică, care să-i împiedice pe ei înşişi de a se vinde pe sine împreună cu progenitura lor, printr-un contract încheiat de bunăvoie cu capitalul, hărăzindu-se morţii sigure şi sclaviei[200)]. Locul pomposului catalog al „drepturilor inalienabile ale omului“ îl ia modesta Magna Charta[111] a zilei de muncă limitate prin lege, care „precizează, în sfîrşit, cînd se termină timpul pe care muncitorul îl vinde şi cînd începe timpul care îi aparţine lui însuşi“[201)]. Quantum mutatus ab illo![112]

Capitolul nouă

Rata şi masa plusvalorii

Ca şi pînă acum, în acest capitol vom considera valoarea forţei de muncă, deci acea parte a zilei de muncă care este necesară pentru reproducerea sau conservarea forţei de muncă, drept o mărime constantă, dată.

Dacă presupunem acest lucru, atunci o dată cu rata este dată şi masa plusvalorii pe care muncitorul o furnizează capitalistului într-o perioadă de timp determinată. Dacă munca necesară este, de pildă, de 6 ore pe zi, exprimată într-o cantitate de aur de 3 şilingi = 1 taler, atunci talerul reprezintă valoarea pe o zi a forţei de muncă, adică valoarea-capital avansată pentru cumpărarea unei forţe de muncă. Tot astfel, dacă rata plusvalorii este de 100%, atunci acest capital variabil de 1 taler produce o masă de plusvaloare de 1 taler, cu alte cuvinte muncitorul furnizează zilnic o masă de supramuncă de 6 ore.

Dar capitalul variabil este expresia în bani a valorii totale a tuturor forţelor de muncă pe care capitalistul le foloseşte în acelaşi timp. Valoarea lui este deci egală cu valoarea medie a unei forţe de muncă înmulţită cu numărul forţelor de muncă folosite. La o valoare dată a forţei de muncă, mărimea capitalului variabil este deci direct proporţională cu numărul muncitorilor folosiţi în acelaşi timp. Dacă valoarea pe o zi a unei forţe de muncă aste egală cu 1 taler, trebuie avansat deci un capital de 100 de taleri pentru a exploata zilnic 100 de forţe de mumcă şi de n taleri pentru a exploata zilnic n forţe de muncă.

De asemenea, dacă un capital variabil de 1 taler, valoarea pe o zi a unei forţe de muncă, produce o plusvaloare zilnică de 1 taler, un capital variabil de 100 de taleri va produce o plusvaloare zilnică de 100 de taleri, iar unul de n taleri o plusvaloare zilnică de 1 taler × n. Masa plusvalorii produse este deci egală cu plusvaloarea furnizată de ziua de muncă a unui muncitor înmulţită cu numărul muncitorilor folosiţi. Dar întrucît masa de plusvaloare pe care o produce un muncitor este determinată, la o valoare dată a forţei de muncă, de rata plusvalorii, ajungem la această primă lege: masa plusvalorii produse este egală cu mărimea capitalului variabil avansat înmulţită cu rata plusvalorii; cu alte cuvinte, ea este determinată de raportul complex dintre numărul forţelor de muncă exploatate în acelaşi timp de acelaşi capitalist şi de gradul de exploatare a forţei de muncă individuale.

Dacă notăm deci masa plusvalorii cu P, plusvaloarea furnizată de un muncitor în medie pe zi cu p, capitalul variabil avansat zilnic pentru cumpărarea forţei de muncă individuale cu v, suma totală a capitalului variabil cu V, valoarea unei forţe de muncă medii cu f, gradul de exploatare a acesteia cu ( ) şi numărul muncitorilor folosiţi cu n, obţinem:

{ × V

P =

f × × n

Se presupune mereu nu numai că valoarea unei forțe de muncă medii este constantă, dar şi că muncitorii folosiți de un capitalist sînt muncitori medii. Există cazuri excepționale în care plusvaloarea produsă nu creşte proporțional cu numărul muncitorilor exploatați, dar atunci nici valoarea forței de muncă nu rămîne constantă.

La producerea unei mase de plusvaloare determinate, micşorarea unuia dintre factori poate fi, de aceea, compensată prin mărirea celuilalt. Dacă se reduce capitalul variabil şi se măreşte totodată în aceeaşi proporție rata plusvalorii, masa plusvalorii produse rămîne neschimbată. Dacă, în condițiile presupuse mai sus, capitalistul trebuie să avanseze 100 de taleri pentru a exploata zilnic 100 de muncitori şi dacă rata plusvalorii este de 50%, acest capital variabil de 100 de taleri va aduce o plusvaloare de 50 de taleri, sau de 100×3 ore de muncă. Dacă rata plusvalorii se dublează, adică dacă ziua de muncă, în loc să fie prelungită de la 6 la 9 ore, e prelungită de la 6 la 12 ore, capitalul variabil redus la jumătate, adică la 50 de taleri, va aduce de asemenea o plusvaloare de 50 de taleri, sau de 50×6 ore de muncă. Reducerea capitalului variabil poate fi deci compensată printr-o sporire proporțională a gradului de exploatare a forței de muncă, adică reducerea numărului de muncitori folosiți poate fi compensată printr-o prelungire proporțională a zilei de muncă. Înăuntrul unor anumite limite, cantitatea de muncă exploatabilă de către capital devine deci independentă de numărul muncitorilor[202)]. Invers, scăderea ratei plusvalorii nu afectează masa plusvalorii produse dacă mărimea capitalului variabil, adică numărul muncitorilor folosiți, creşte în mod proporțional.

Dar înlocuirea numărului muncitorilor, adică a mărimii capitalului variabil, printr-o sporire a ratei plusvalorii, sau printr-o prelungire a zilei de muncă, se izbeşte de limite cu neputință de trecut. Oricare ar fi valoarea forței de muncă, indiferent deci dacă timpul de muncă necesar pentru întreținerea muncitorului este de 2 sau de 10 ore, valoarea totală pe care o poate produce un muncitor zi de zi va fi întotdeauna mai mică decît valoarea în care se materializează 24 ore de muncă, mai mică decît 12 şilingi sau 4 taleri, dacă aceasta reprezintă expresia în bani a 24 ore de muncă materializate. În ipoteza noastră de mai sus, potrivit căreia sînt necesare 6 ore de muncă pe zi pentru a reproduce forța de muncă însăşi, adică pentru a înlocui valoarea-capital avansată pentru cumpărarea acestei forțe de muncă, un capital variabil de 500 de taleri care foloseşte 500 de muncitori la o rată a plusvalorii de 100%, adică la o zi de muncă de 12 ore, produce zilnic o plusvaloare de 500 de taleri, adică 6×500 ore de muncă. Un capital de 100 de taleri care foloseşte zilnic 100 de muncitori la o rată a plusvalorii de 200%, adică la o zi de muncă de 18 ore, nu produce decît o masă de plusvaloare de 200 de taleri, adică 12×100 ore de muncă. Iar întreaga valoare nou produsă, echivalentul capitalului variabil avansat plus plusvaloarea, nu poate în nici un caz atinge zi de zi suma de 400 de taleri, adică 24×100 ore de muncă. Limita absolută a zilei medii de muncă, zi care în mod firesc este întotdeauna mai mică decît 24 de ore, constituie o limită absolută pentru compensarea micşorării capitalului variabil printr-o sporire a ratei plusvalorii, adică pentru compensarea unei reduceri a numărului de muncitori exploatați printr-o sporire a gradului de exploatare a forței de muncă. Această a doua lege, evidentă de altfel, este importantă pentru explicarea multor fenomene ce decurg din tendința capitalului, tendință de care ne vom ocupa mai tîrziu, de a reduce cît mai mult cu putință numărul muncitorilor folosiți de el, adică partea sa variabilă transformată în forță de muncă, în contradicție cu cealaltă tendință a sa de a produce o masă cît mai mare de plusvaloare. Invers: dacă masa forțelor de muncă folosite,

adică mărimea capitalului variabil, creşte, dar nu proporţional cu scăderea ratei plusvalorii, masa plusvalorii produse scade.

O a treia lege decurge din determinarea masei plusvalorii produse prin cei doi factori: rata plusvalorii şi mărimea capitalului variabil avansat. Dacă rata plusvalorii, adică gradul de exploatare a forţei de muncă, şi valoarea forţei de muncă, adică mărimea timpului de muncă necesar, sînt date, se înţelege de la sine că cu cît va fi mai mare capitalul variabil, cu atît masa valorii şi a plusvalorii produse va fi mai mare. Dacă limita zilei de muncă este dată, dacă este dată şi limita părţii ei necesare, atunci masa valorii şi a plusvalorii pe care o produce un capitalist depinde, evident, exclusiv de masa de muncă pusă de el în mişcare. Aceasta însă depinde, în condiţiile date, de masa forţei de muncă, adică de numărul muncitorilor pe care îi exploatează, iar acest număr este determinat, la rîndul său, de mărimea capitalului variabil avansat de el. Prin urmare, dacă rata plusvalorii şi valoarea forţei de muncă sînt date, masele de plusvaloare produse sînt direct proporţionale cu mărimile capitalurilor variabile avansate. Se ştie însă că fiecare capitalist îşi împarte capitalul în două. O parte el o investeşte în mijloace de producţie. Aceasta alcătuieşte partea constantă a capitalului său. Cealaltă parte o transformă în forţă de muncă vie. Această parte formează capitalul său variabil. Pe baza aceluiaşi mod de producţie are loc, în ramuri de producţie diferite, o împărţire diferită a capitalului într-o parte constantă şi una variabilă. În aceeaşi ramură de producţie, acest raport se schimbă o dată cu schimbarea bazei tehnice şi a combinării sociale a procesului de producţie. Oricum ar fi însă împărţit un capital dat într-o parte constantă şi una variabilă, indiferent dacă aceasta din urmă s-ar afla faţă de cea dintîi într-un raport de 1 : 2, 1 : 10 sau 1 : x, legea stabilită mai sus nu va suferi nici o modificare, căci, potrivit analizei făcute mai înainte, valoarea capitalului constant, ce-i drept, reapare în valoarea produsului, dar nu intră în valoarea nou creată. Pentru a folosi 1.000 de filatori este, bineînţeles, necesară o cantitate mai mare de materii prime, fusuri etc. decît pentru a folosi 100. Indiferent dacă valoarea acestor mijloace de producţie suplimentate creşte, scade, rămîne neschimbată, este mică sau mare, ea nu exercită nici o influenţă asupra procesului de valorificare înfăptuit de forţele de muncă care pun în mişcare aceste mijloace. Legea constatată mai sus capătă deci următoarea formă: la o valoare dată a forţei de muncă şi la un grad egal de exploatare a forţei de muncă, masele de valoare şi de plusvaloare produse de capitaluri diferite sînt direct proporţionale cu mărimea părţilor variabile ale acestor capitaluri, adică ale părţilor lor transformate în forţă de muncă vie.

Această lege contrazice evident orice experienţă întemeiată pe aparenţe. Oricine ştie că proprietarul unei filaturi de bumbac, care, dacă ne gîndim la o împărţire procentuală a capitalului total investit, foloseşte relativ mult capital constant şi puţin capital variabil, nu realizează totuşi din această cauză un cîştig sau o plusvaloare mai mică decît un brutar, care pune în mişcare relativ mult capital variabil şi puţin capital constant. Rezolvarea acestei aparente contradicţii necesită încă multe verigi intermediare, aşa cum în algebra elementară sînt necesari mulţi termeni intermediari pentru a evidenţia că poate reprezenta o mărime reală. Deşi n-a formulat niciodată această lege, economia politică clasică o recunoaşte în mod instinctiv pentru că ea constituie o consecinţă necesară a legii valorii în general. Ea încearcă s-o izbăvească de contradicţiile fenomenului prin abstracţie forţată. Vom vedea mai tîrziu[203)] cum s-a poticnit de această piatră şcoala lui Ricardo[i)]. Aici, ca pretutindeni de altfel, economia politică vulgară, care „într-adevăr n-a învăţat nimic“[113], pune accentul pe aparenţă împotriva legii fenomenului. În opoziţie cu Spinoza[i)], ea crede că „ignoranţa este un argument“[114].

Munca pe care capitalul total al unei societăţi o pune în mişcare zi de zi poate fi privită ca o singură zi de muncă. Dacă, de pildă, numărul muncitorilor atinge 1.000.000 şi ziua medie de muncă a unui muncitor este de 10 ore, ziua socială de muncă constă din 10.000.000 de ore. La o durată dată a acestei zile de muncă, indiferent dacă limitele ei sînt de ordin fizic sau social, masa plusvalorii poate fi sporită numai prin sporirea numărului de muncitori, adică a populaţiei muncitoare. Creşterea populaţiei formează aici limita matematică a producerii de plusvaloare de către capitalul social total. Invers: la o mărime dată a populaţiei, această limită este determinată de prelungirea posibilă a zilei de muncă[204)]. Se va vedea în capitolul următor că această lege este valabilă numai pentru forma de plusvaloare tratată pînă acum.

Din analiza de pînă acum a producerii plusvalorii rezultă că nu orice sumă de bani sau de valoare poate fi transformată în capital şi că, dimpotrivă, această transformare presupune un anumit minim de bani sau de valoare de schimb în mîna posesorului de bani sau de marfă. Minimul de capital variabil este preţul de cost al unei singure forţe de muncă utilizabile zi de zi, în tot cursul anului, pentru obţinerea de plusvaloare. Dacă acest muncitor ar fi în posesia unor mijloace de producţie proprii şi dacă s-ar mulţumi să trăiască ca muncitor, i-ar fi suficient timpul de muncă necesar pentru reproduceiea mijloacelor sale de subzistenţă, să zicem 8 ore pe zi. I-ar fi deci necesare mijloace de producţie numai pentru 8 ore de muncă. Capitalistul, în schimb, care îl pune să efectueze, în afară de această muncă de 8 ore, şi 4 ore de supramuncă, are nevoie de o sumă de bani suplimentară pentru procurarea mijloacelor de producţie suplimentare. În ipoteza noastră însă el ar trebui să folosească doi muncitori pentru a putea trăi ca un simplu muncitor de pe urma plusvalorii însuşite în fiecare zi, adică pentru a avea cele necesare traiului. În acest caz scopul producţiei sale ar fi simpla agonisire a mijloacelor de subzistenţă, nu sporirea avuţiei; or, tocmai aceasta din urmă este scopul producţiei capitaliste. Pentru a trăi numai de două ori mai bine decît un simplu muncitor şi pentru a retransforma în capital jumătate din plusvaloarea produsă, el ar trebui să mărească de opt ori nu numai numărul muncitorilor, ci şi minimul de capital avansat. Fireşte, el însuşi poate să participe direct în procesul de producţie, la fel ca şi muncitorul său, dar în acest caz el nu este decît ceva intermediar între capitalist şi muncitor, un „mic patron". Un anumit nivel al producţiei capitaliste cere capitalistului să-şi poată folosi tot timpul în care funcţionează în calitate de capitalist, adică în calitate de capital personificat, pentru aproprierea şi deci controlul muncii altora şi pentru vînzarea produselor acestei munci[205)]. Sistemul breslelor din evul mediu încerca să împiedice cu forţa transformarea meşterului în capitalist, limitînd numărul muncitorilor pe care putea să-i folosească un singur meşter la un număr maxim redus. Posesorul de bani sau de marfă se transformă cu adevărat în capitalist abia atunci cînd suma minimă avansată pentru producţie întrece cu mult maximul din evul mediu. Aici, ca şi în ştiinţele naturii, se confirmă valabilitatea legii descoperite de Hegel[i)] în „Logica" sa, după care simple schimbări cantitative duc la un moment dat la deosebiri calitative[205a)].

Suma minimă de valoare de care trebuie să dispună un posesor de bani sau de marfă pentru a se transforma în capitalist variază pe diferitele trepte de dezvoltare a producţiei capitaliste, iar pe o treaptă de dezvdltare dată, ea diferă în diferitele sfere de producţie, în funcţie de condiţiile lor tehnice speciale. Chiar de la începuturile producţiei capitaliste anumite sfere de producţie necesită un minim de capital, care nu se găseşte încă în mîna unor indivizi izolaţi. Pentru aceasta a fost nevoie fie de subvenţii din partea statului acordate unor asemenea particulari, cum s-a întîmplat în Franţa pe vremea lui Colbert[i)] şi în unele state germane pînă în epoca noastră, fie de constituirea unor societăţi cu monopol legal pentru exploatarea anumitor ramuri industriale şi comerciale[206)]— precursoarele actualelor societăţi pe acţiuni.

Nu vom cerceta amănuntele schimbărilor pe care le-a suferit relaţia dintre capitalist şi muncitorul salariat în decursul procesului de producţie, şi deci nici determinările ulterioare ale capitalului însuşi. Vom sublinia aici doar cîteva puncte principale.

Înăuntrul procesului de producţie, capitalul şi-a arogat comanda asupra muncii, adică asupra forţei de muncă în acţiune, deci asupra muncitorului însuşi. Capitalul personificat, capitalistul, veghează ca muncitorul să-şi execute munca aşa cum se cuvine şi cu gradul de intensitate cuvenit.

Mai departe: capitalul a devenit o relaţie coercitivă, care constrînge clasa muncitoare să execute mai multă muncă decît i-ar fi cerut sfera îngustă a propriilor sale trebuinţe. Şi ca producător de sîrguinţă străină, ca unul care stoarce supramuncă şi ca exploatator de forţă de muncă, el întrece în energie, exces şi eficienţă toate sistemele de producţie anterioare bazate pe muncă forţată directă.

La început, capitalul îşi subordonează munca servindu-se de condiţiile tehnice în care o găseşte din punct de vedere istoric. De aceea el nu schimbă imediat modul de a produce. Producţia de plusvaloare, în forma analizată pînă acum, adică prin simpla prelungire a zilei de muncă, a apărut deci independent de schimbările în modul de a produce. În brutăria de modă veche, ea era tot atît de eficientă ca şi în filatura modernă de bumbac.

Examinînd procesul de producţie din punctul de vedere al procesului de muncă, rezultă că muncitorul se raportează la mijloacele de producţie nu în calitatea lor de capital, ci doar în calitatea lor de simplu mijloc şi material al activităţii lui productive utile. Într-o tăbăcărie, de pildă, muncitorul tratează pieile ca un simplu obiect al muncii sale. Nu pentru capitalist tăbăceşte el pielea. Altfel se prezintă lucrurile atunci cînd examinăm procesul de producţie din punctul de vedere al procesului de valorificare. Mijloacele de producţie se transformă imediat în mijloace pentru absorbirea muncii altora. Acum nu muncitorul este acela care foloseşte mijloacele de producţie, ci mijloacele de producţie îl folosesc pe muncitor. În loc de a fi consumate de muncitor ca elemente materiale ale activităţii sale productive, ele îl consumă pe muncitor ca ferment al propriului lor proces vital, iar procesul vital al capitalului constă numai în mişcarea lui ca valoare care se autovalorifică. Furnalele şi clădirile destinate producţiei care stau inactive în timpul nopţii şi nu absorb muncă vie sînt o „curată pierdere“ („mere loss“) pentru capitalist. Iată de ce furnalele şi clădirile destinate producţiei constituie o „pretenţie asupra muncii de noapte“ a forţelor de muncă. Simpla transformare a banilor în factori materiali ai procesului de producţie, în mijloace de producţie, le transformă pe acestea din urmă în titluri juridice şi în titluri coercitive asupra muncii altora şi a supramuncii. Cum se oglindeşte în minţile capitaliştilor această intervertire, această inversare — specifică şi caracteristică pentru producţia capitalistă — a raportului dintre munca moartă şi munca vie, dintre valoare şi forţa creatoare de valoare, mai reiese şi din următorul exemplu: În timpul revoltei fabricanţilor englezi din 1848—1850,

„şeful filaturii de in şi de bumbac din Paisley, una dintre cele mai vechi şi mai respectabile firme din Scoţia de vest, compania «Carlile, fiii & Co.», întemeiată în 1752 şi condusă din generaţie în generaţie de aceeaşi familie“,

acest gentleman superinteligent a publicat în „Glasgow Daily Mail“ din 25 aprilie 1849, sub titlul: „Sistemul de releuri“, o scrisoare[207)] în care i se strecoară, printre altele, următorul pasaj de o naivitate grotescă:

„Să privim acum relele care decurg dintr-o reducere a timpului de muncă de la 12 la 10 ore... Ele «însumează» prejudicii dintre cele mai serioase aduse perspectivelor şi proprietăţii fabricantului. Dacă el“ (adică „braţele“ sale) „a lucrat 12 ore şi va trebui să se limiteze la 10, atunci cîte 12 maşini sau fusuri din întreprinderea sa se reduc la 10 (then every 12 machines

or spindles, in his establishment, shrink to 10), şi, dacă ar voi să-şi vîndă fabrica, ele ar fi evaluate cît 10, aşa încît fiecare fabrică în toată țara ar pierde a şasea parte din valoarea ei“[208].

Pentru acest creier de capitalist inveterat din Scoția de vest, valoarea mijloacelor de producție, a fusurilor etc., se contopeşte atît de mult cu calitatea lor de capital care se autovalorifică, adică cu calitatea de a înghiți zilnic o cantitate anumită a muncii gratuite a altuia, încît şeful casei „Carlile & Co.“ crede într-adevăr că la vînzarea fabricii sale i s-ar plăti nu numai valoarea fusurilor, ci, în plus, şi valorificarea lor, nu numai munca pe care ele o conțin şi care este necesară pentru producerea unor fusuri de acelaşi fel, ci şi supramunca stoarsă cu ajutorul lor în fiecare zi bravilor scoțieni din Paisley; şi tocmai de aceea, după părerea lui, o dată cu reducerea zilei de muncă cu două ore, prețul de vînzare a 12 fusuri se reduce la prețul a 10 fusuri!